

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्।
इषं सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्।
रयिं सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्।
प्रजां सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मै जिन्वतम्।
स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वां शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा।
स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वां मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः
प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा। सञ्जग्मानौ दिव
आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मै
जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मै जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मै जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्।
श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। वाचं
सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय
धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मै धत्तम्। प्राणं

यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ। कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने च। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्कौ सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निर्द्वे च॥ (ब्रह्म क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्तान्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः। स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।

प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
ततो वै ते सर्वान्नोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वान्नोहान्नोहति। देवा वै भद्राः
सन्तोऽग्निमाधिष्यन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्। ते
पुनर्वस्वोरादधत। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः पुराऽभद्रः
सन्पापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत। पुनरेवैनं वामं
वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः कामयेत् दानकामा मे प्रजाः
स्युरिति। स पूर्वयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति तमाहुर्यो
ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः कामयेत् भगी
स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। भगस्य वा
एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्येव भवति। कालकञ्जा वै
नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत। पुरुष इष्टकामुपादधात्-
पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्।
एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स इन्द्र
इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त ऊर्णावभयो-
ऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्। स

चित्रायांमग्निमादधीत। अवकीर्यैव भ्रातृव्यान्। ओजो बलमिन्द्रियं
वीर्यमात्मन्धत्ते। वसन्ता ब्राह्मणोऽग्निमादधीत। वसन्तो वै
ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो
योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत। ग्रीष्मो
वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी भवति। शरदि
वैश्य आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य। यत्पूर्वे
फल्गुनी। पृष्टित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। पापीयान्भवति।
उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे
फल्गुनी। मुखत एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो
खलु। यदेवैनं यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥
खल्वाधिथ्सन्त फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी
षट्॥

[२]

उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्। रूपेणैव
वैश्वानरमव रुन्धे। ऊषा निवपति। पुष्टिर्वा एषा प्रजननम्।

यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं
ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती
अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या यज्ञियमासीत्।
तदस्यामदधात्। त ऊषा अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि
कृष्णम्। ऊषान्निवपन्नदो ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव यज्ञिये-
ऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आखू रूपं कृत्वा। स
पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्।
तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषं सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवाव रुन्धे। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति।
यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवृषा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं
पृथिव्या अव रुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।
यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिनत्। ततो वै तासामन्नं
नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्यं गृहेऽन्नं क्षीयते।
आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्।
सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स
वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आर्च्छत्। तस्यां
उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्।
तां दिशोऽनु वातः समवहत्। तां शर्कराभिरदहत्। शं वै
नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं सम्भारो
भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्गारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वायं। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो
वरुणस्य पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्।
तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति।
सरितसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्सु
इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यर्बीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा। सोऽश्वत्थे
संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्। यदाश्वत्थः सम्भारो
भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव रुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवाव रुन्धे।

तृतीयस्यामितो दिवि सोमं आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य
पूर्णमच्छिद्यत्। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्॥२३॥

यस्य पूर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवाव रुन्धे। देवा
वै ब्रह्मन्नवदन्त। तत्पूर्ण उपाशृणोत्। सुश्रवा वै नाम। यत्पूर्णमयः
सम्भारो भवति। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। प्रजापतिरग्निमसृजत्।
सोऽबिभेत्प्र मां धक्ष्यतीति। तं शम्याऽशमयत्॥२४॥

तच्छम्यै शमित्वम्। यच्छमीमयः सम्भारो भवति। शान्त्या
अप्रदाहाय। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्। यद्विकङ्कतः
सम्भारो भवति। भा एवाव रुन्धे। सहृदयोऽग्निराधेय इत्याहुः।
मरुतोऽद्विरग्निमतमयन्। तस्य तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दन्।
साऽशनिर्भवत्। यदशनिहतस्य वृक्षस्य सम्भारो भवति।
सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

ऊषां अभवन्नभवद्वल्मीकोऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै बीभत्सत् इत्याह रुन्धे
पूर्णत्वमशमयदच्छिन्दुस्त्रीणि च॥ [३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरादेवैनमवरुद्धा धत्ते। यद्द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत।
परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित्त आदधीत। इयद्द्वादश
विक्रामा(३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे। अनृतं वै
वाचा वदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति। तत्सत्यम्।

यश्चक्षुर्निमित्तेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते। तस्मादाहिताग्निर्नानृतं
वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्गृहे वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः।
आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। अर्धोदिते
सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके प्रजापतिः प्रजा
असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। अथो भूतं चैव
भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा
अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषां
श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरिति। भद्रो भूत्वा
पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्।
तैऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्। अथाऽऽहवनी-
यम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति। प्रजां
तु न वैथस्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य श्रीरिति।
भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमिति। प्रजां तु न विन्दते। साऽब्रवीदिडा
मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि। यथा प्र प्रजयां

पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे ॥ ३१ ॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं जे॒ष्यसी॑ति।
गार्ह॑पत्यमग्र आ॒द॒धात्। गार्ह॑पत्यं वा अ॒नु प्र॒जाः
प॒शवः प्र॒जाय॑न्ते। गार्ह॑पत्येनैवास्मै॑ प्र॒जां प॒शून्प्राज॑नयत्।
अथा॑न्वाहार्यपच॑नम्। ति॒र्यङ्ङि॒व वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व
तेन॑ लो॒के प्रत्य॑तिष्ठत्। अथा॑ऽऽह॒वनी॑यम्। तेनै॒व सु॒व॒र्गं
लो॒कम॒भ्यज॑यत् ॥ ३२ ॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॒यते।
प्रत्यस्मिँल्लो॒के ति॑ष्ठति। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। यस्य॒ वा
अ॒यथा॑दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते। पापी॑यान्भवति।
यस्य॑ यथादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति ॥ ३३ ॥

भृ॒गूणां॒ त्वाऽङ्गि॑रसां व्रत॒पते॑ व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ भृ॒ग्वङ्गि॑रसा॒-
माद॑ध्यात्। आ॒दि॒त्यानां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रत॒पते॑ व्र॒तेना॑द॒धामी॑त्य॒न्यासां॒
ब्राह्म॑णीनां प्र॒जाना॑म्। वरु॑णस्य त्वा रा॒ज्ञो व्रत॑पते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒
राज्ञः॑। इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्रत॒पते॑ व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ राज॑न्य॒स्य।
मनो॑स्त्वा ग्रा॒म॒ण्यो व्रत॑पते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ वैश्य॑स्य। ऋ॒भूणां॒ त्वा
दे॒वानां॑ व्रत॒पते॑ व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ रथ॑का॒रस्य॑। यथा॑दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते।
न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति ॥ ३४ ॥

ध्या॒यति॒ वै रा॒त्रिश्चा॑व॒ रुन्धे॑ भविष्यन्तीत्य॒ब्रवी॑ज्जनिष्यसे॒ऽजय॑द्वसी॒यान्भवति॑ न॒व
च॥

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स आर्धोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सत्यम्। य एतेनाग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। अथो सत्यप्राशूरेव भवति। अथो य एवं विद्वानभिचरति। स्तृणुत एवैनम्॥३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव लोके प्रति तिष्ठति। त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः पञ्चभिर्गाहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा दधाति। पञ्चभिर्गाहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्। ताभ्यो ज्योतिरुदगृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुदगृह्णीयादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्ष्यंश्चयत्। तत्परा-ऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति। वज्री वा

ए॒षः। यद॑श्वः। यद॑श्वं पु॒रस्ता॒न्नय॑ति। जा॒ताने॒व भ्रातृ॑व्या॒न्प्रणु॑दते।
पुन॒रा वर्त॑यति॥३९॥

ज॒निष्य॑मा॒णाने॒व प्र॑ति॒नुद॑ते। न्या॑ह॒वनी॒यो गार्ह॑पत्य-
म॒काम॑यत। नि॒गार्ह॑पत्य आ॒हव॑नीयम्। तौ वि॒भाजं॑ नाश॑क्रोत्।
सोऽश्वः॑ पूर्॒ववा॑ङ्मूत्वा। प्रा॒श्वं पूर्॒वमु॑द॒वह॑त्। तत्पूर्॒ववाहः॑ पूर्॒ववा॑द्वम्।
यद॑श्वं पु॒रस्ता॒न्नय॑ति। विभ॑क्तिरे॒वैन॑योः सा। अथो॒ नाना॑वीर्या॒वेवैनौ॑
कुरु॑ते॥४०॥

यदु॒पर्यु॑परि॒ शिरो॒ हर॑त्। प्रा॒णान् वि॒च्छिन्ध्या॑त्। अ॒धोऽधः॑ शिरो॑
हर॑ति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। इ॒यत्य॑ग्रे॒ हर॑ति। अथे॒यत्य॑थेय॑ति। त्रयं
इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेवैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒तिष्ठि॑त॒माध॑त्ते। प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑-
सृ॒जत। सोऽबि॑भे॒त्प्र मां ध॑क्ष्य॒तीति॑॥४१॥

तस्य॑ त्रे॒धा म॑हि॒मानं॑ व्यौ॒हत्। शान्त्या॑ अ॒प्रदा॑हाय। यत्रे॒धा-
ऽग्नि॑रा॒धीय॑ते। म॒हिमानं॑मे॒वास्य॑ तद्व्यू॒हति॑। शान्त्या॑ अ॒प्रदा॑हाय।
पुन॒रा वर्त॑यति। म॒हिमानं॑मे॒वास्य॑ स॒न्दधा॑ति। प॒शुर्वा ए॒षः। यद॑श्वः।
ए॒ष रु॒द्रः॥४२॥

यद॑ग्निः। यद॑श्वस्य प॒देऽग्नि॑मा॒दध्या॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शूनपि॑दध्यात्।
अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यन्ना॒क्रम॑येत्। अ॒न॒वरु॑द्धा अस्य प॒शवः॑
स्युः। पा॒र्श्वत॑ आ॒क्रम॑येत्। यथाऽऽहि॑तस्या॒ग्नेरङ्गा॑रा अ॒भ्यव॑वर्ते॒रन्।
अ॒वरु॑द्धा अस्य प॒शवो॑ भव॑न्ति। न रु॒द्राया॑पि॒दधा॑ति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये
पावकाय। पूत एवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति। यदग्नये शुचये।
ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहवनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचये
एकं च॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ
वामं वसु सं न्यदधत्। इदमुं नो भविष्यति। यदि नो जेष्यन्तीति।
तदग्निर्नोऽहमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्। पशुषु तृतीयम्।
अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तद्देवा विजित्य। पुनरवारुरुत्सन्त। तेऽग्नये पवमानाय
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्। पशवो वा अग्निः पवमानः। यदेव
पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्। तेऽग्नये पावकाय। आपो वा अग्निः
पावकः। यदेवाप्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्॥४६॥

तेऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः। यदेवाऽऽदित्य
आसीत्। तत्तेनावारुन्धत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तनुवो वावैता
अग्न्याधेयस्य। आग्नेयो वा अष्टाकपालोऽग्न्याधेयमिति। यत्तं
निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्। यथाऽङ्गानि

स्युः। नाऽऽत्मा। तादृगेव तत्। उभया॑नि सह॑ निरुप्या॑णि। यज्ञस्य॑
सात्म॒त्वाय॑। उभयं॑ वा एतस्येन्द्रि॑यं वीर्य॑माप्यते॥४८॥

योऽग्निमा॑धत्ते। ऐन्द्रा॑ग्नमेका॑दशकपाल॒मनु॑ निर्वपेत्। आ॒दित्यं॑
च॒रुम्। इन्द्रा॑ग्नी वै दे॒वाना॑मया॑तयामा॒नौ। ये ए॒व दे॒वते॒ अया॑तयाम्नी।
ताभ्या॑मे॒वास्मा॑ इन्द्रि॑यं वीर्य॑मव॑ रुन्धे। आ॒दित्यो॑ भ॒वति। इ॒यं वा
अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति तिष्ठति। धे॒नवै॒ वा ए॒तद्रेतः॑॥४९॥

यदाज्य॑म्। अ॒न॒डुह॑स्तण्डु॒लाः। मि॒थुन॑मे॒वाव॑ रुन्धे। घृ॒ते
भ॒वति। य॒ज्ञस्या॑लू॒क्षान्त॑त्वाय। च॒त्वार॑ आ॒र्षेयाः॑ प्राश्न॑न्ति।
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जुहोति। प॒शवो॑ वा ए॒तानि॑ ह॒वी॑ःषि। ए॒ष
रु॒द्रः। यद॑ग्निः॥५०॥

यथ्स॑द्य ए॒तानि॑ ह॒वी॑ःषि निर्वपे॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शून॑पि दध्यात्।
अ॒प॒शुर्य॑जमानः स्यात्। यन्नानु॑निर्वपे॑त्। अन॑वरुद्धा अस्य प॒शवः॑
स्युः। द्वा॒दश॑सु रात्रीष्वनु॑ निर्वपेत्। सं॒व॒त्सर॑प्रतिमा॒ वै द्वा॒दश॑
रात्र॑यः। सं॒व॒त्सरे॑णै॒वास्मै॑ रु॒द्र॑ः श॑मयित्वा। प॒शून॑व॑ रुन्धे।
यदेक॑मेकमे॒तानि॑ ह॒वी॑ःषि निर्वपे॑त्॥५१॥

यथा॑ त्री॒ण्या॑वप॑नानि पू॒रये॑त्। ता॒दृक्त॑त्। न प्र॒जन॑न॒-
मुच्छि॑ःषेत्। एकं॑ निरुप्य। उत्त॑रे॒ सम॑स्येत्। तृ॒तीय॑मे॒वास्मै॑
लो॒कमुच्छि॑ःषति प्र॒जन॑नाय। तं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रनु॒ प्रजा॑यते।
अथो॑ य॒ज्ञस्यै॒वैषा॑ऽभि॒क्रान्तिः॑। र॒थच॑क्रं प्रव॑र्तयति। म॒नुष्य॑र॒थेनै॒व

दे॒वर॒थं प्र॒त्यव॑रोहति॥५२॥

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्य॑म॒ग्नि॒होत्राँ॑(३) न हो॒त॒व्या॑(३)
मि॒ति। यद्य॒जुषा॑ जुहुयात्। अय॑थापूर्वमाहु॑ती जुहुयात्। यन्न
जुहुयात्। अ॒ग्निः परा॑ भवेत्। तू॒ष्णीमे॒व हो॑त॒व्यम्। य॒था॒पूर्व॑माहु॑ती
जुहो॑ति। ना॒ग्निः परा॑भवति। अ॒ग्नीधे॑ ददाति॥५३॥

अ॒ग्निमु॑खाने॒वर्तू॑न्प्रीणाति। उ॒प॒ब॒र्हणं॑ ददाति। रू॒पाणा॑म॒व॒रु॒द्धौ। अ॒श्वं ब्र॒ह्मणे॑। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। धे॒नुः हो॒त्रे। आ॒शिषं॑
ए॒वाव॑ रुन्धे। अ॒न॒ङ्वाह॑म॒ध्वर्य॑वै। वहि॒र्वा अ॑न॒ङ्वान्। वहि॑र॒ध्वर्युः॥५४॥

वहि॑नै॒व वहि॑ य॒ज्ञस्या॑व॑ रुन्धे। मि॒थुनौ॑ गावौ ददाति।
मि॒थुन॑स्याव॑रुद्धौ। वा॒सो द॑दाति। स॒र्वदे॒वत्यै॑ वै वा॒सः। सर्वा॑
ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। आ द्वा॑द॒शभ्यो॑ ददाति। द्वा॑द॒श मा॒साः
सं॒वत्सरः॑। सं॒वत्सर॑ ए॒व प्रति॑ तिष्ठति। का॒मम॑मूर्ध्व॒ देय॑म्।
अ॒परि॑मित॒स्याव॑रुद्धौ॥५५॥

अ॒दित्ये॑ तृती॒यम॑प्स्वासी॒त्तत्तेना॑वा॒रुन्ध॑त॒ स्यादा॑प्यते॒ रेतो॑ऽ॒ग्निरे॒कमे॒कमे॒तानि॑
ह॒वीःषि॑ निर्वपे॒त्प्रत्य॑वरोहति ददात्य॒ध्वर्युर्दे॒यमे॒कं च॥ [६]

घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॒ग्निः। सम्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्। छ॒र्दिस्तो॑काय॒
तन॑याय यच्छ। वा॒तः प्रा॑णस्तद॒यम॒ग्निः। सम्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्।
स्व॒दि॒तं तो॒काय॑ तन॑याय पि॒तुं प॑च। प्रा॒चीम॑नु॒ प्रदि॑शं॒ प्रेहि॑ वि॒द्वान्।
अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॒ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ विभा॑हि। ऊ॒र्जं नो॑

धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॑स्तद॒सौ सूर्य॑स्तद॒यम॒ग्निः। सम्प्रि॑यः प॒शुभिर्भुवत्।
यत्ते॑ शुक्रं शुक्रं वर्चः॑ शुक्रा त॒नूः। शुक्रं॑ ज्योति॒रज॑स्रम्। तेन॑ मे
दीदिहि॑ तेन॑ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे
सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒राद्वं स्व॒राद्वं। ते
मावि॑शतां ते मां जिन्वताम्॥५७॥

ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। स॒म्राट्वा॑भिभूश्च। ते मावि॑शतां ते
मां जिन्वताम्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒भूश्च॑ परि॒भूश्च॑। ते
मा वि॑शतां ते मां जिन्वताम्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। प्र॒भ्वी च॒
प्रभू॑तिश्च। ते मा वि॑शतां ते मां जिन्वताम्। यास्ते॑ अ॒ग्ने शि॒वास्त॒नुवः॑।
ताभि॑स्त्वाऽऽद॑धे। यास्ते॑ अ॒ग्ने घो॒रास्त॒नुवः॑। ताभि॑र॒मुं ग॑च्छ॥५८॥
चतु॑ष्पदे जिन्वतां त॒नुव॒स्त्रीणि॑ च॥ [७]

इ॒मे वा ए॒ते लो॒का अ॒ग्नयः॑। ते यद॒व्यावृ॑त्ता आ॒धीये॑रन्।
शोच॑येयु॒र्यज॑मानम्। घ॒र्मः शि॒र इति॑ गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति।
वातः॑ प्रा॒ण इत्य॑न्वाहा॒र्यप॑चनम्। अ॒र्कश्चक्षु॑रित्या॒हव॑नीयम्।
तेनै॒वैना॒न्व्याव॑र्तयति। तथा॒ न शो॑चयन्ति॒ यज॑मानम्।
रथ॑न्त॒रम॒भिगा॑यते॒ गा॒र्हप॑त्य आ॒धीय॑माने। राथ॑न्त॒रो वा
अ॒यं लो॒कः॥५९॥

अ॒स्मिन्ने॒वैनं॑ लो॒के प्र॑ति॒ष्ठित॑मा ध॑त्ते। वा॒म॒दे॒व्यम॒भिगा॑यत

उद्धियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रति-
ष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते।
बृहदभिगायत आहवनीयं आधीयमाने। बारहतो वा असौ लोकः।
अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराङ्गैः। तं वारवन्तीयेनावारयत।
तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत।
तच्छ्रौतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते। वारयित्वैवैनं
प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते। घर्मः शिर इति
गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः।
स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं करोति।
पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छेत्याह। आ-
मेवैतामा शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं
पचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहि
विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते।
ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आमेवैतामा शास्ते।
अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।

आ॒न॒शे व्या॑न॒श इति॑ त्रिरु॒दिङ्ग॑यति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वै॒वैनं॑
लो॒केषु॑ प्र॒ति॑ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। तत्तथा॑ न का॒र्यम्। वी॒ङ्गि॒त॒मप्र॑ति॒ष्ठि॒त॒मा
द॑धीत। उ॒द्धृत्यै॒वाधा॑या॒भि॒मन्त्रि॑यः। अ॒वी॒ङ्गि॒त॒मे॒वैनं॑ प्र॒ति॑ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते।
वि॒राट् स्व॒राट् यास्तै॑ अ॒ग्ने शि॒वास्त॑नु॒वस्ता॒भि॒स्त्वाऽऽद॑धु॒ इत्या॑ह।
ए॒ता वा अ॒ग्नेः शि॒वास्त॑नु॒वः। ताभि॑रे॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। यास्तै॑
अ॒ग्ने घो॒रास्त॑नु॒वस्ता॒भि॒र॒मुं ग॒च्छेति॑ ब्रूया॒द्यं द्वि॒ष्यात्। ताभि॑रे॒वैनं॑
परा॑भावयति॥६४॥

लो॒कोऽसृ॑जतैन॒माध॑त्तेऽन्वा॒हार्य॑पचनं दे॒वाना॑म॒न्नमे॑नं प्र॒ति॑ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते पञ्च
च॥ [८]

श॒मी॒ग॒र्भाद॑ग्निं म॒न्थ॑ति। ए॒षा वा अ॒ग्नैर्य॑ज्ञि॒या त॒नूः। ता॒मे॒वास्मै॑
जन॑यति। अ॒दि॒तिः पु॒त्रका॑मा। सा॒ध्येभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ ब्र॒ह्मो॒दन॑म॒पच॑त्।
तस्या॑ उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑ धा॒ता
चा॑र्य॒मा चा॑जायेताम्। सा द्वि॒तीय॑म॒पच॑त्॥६५॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त।
तस्यै॑ मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्चाजायेताम्। सा तृ॒तीय॑म॒पच॑त्। तस्या॑
उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑ अ॒शश्च॒
भग॑श्चाजायेताम्। सा च॑तु॒र्थम॑पचत्॥६६॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑
इन्द्र॑श्च वि॒वस्वा॑श्चाजायेताम्। ब्र॒ह्मो॒दनं॑ प॒चति॑। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति।
प्रा॒श्नन्ति॑ ब्रा॒ह्म॒णा ओ॒दन॑म्। यदा॑ज्य॒मुच्छि॑ष्यते। तेन॑ स॒मिधो॑-

ऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति। अस्थ्येव
तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय। इयंतीर्भवन्ति।
प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि
रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।
घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्घृतम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना
समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।
गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।
त्रिष्टुग्भी राजन्यस्य। त्रिष्टुप्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वाय। त९ संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सर९ हि रेतो हितं
वर्धते। यद्येन९ संवत्सरे नोपनमेत्। समिधः पुनरादध्यात्। रेत एव
तद्धितं वर्धमानमेति। न मा९ समश्जीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥७१॥

यन्मा९ समश्जीयात्। यत्स्त्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्।

नैनम॒ग्निरु॒प॒नमे॒त् । श्व आ॒धा॒स्यमा॒नो ब्र॒ह्मो॒द॒नं प॑चति । आ॒दि॒त्या
वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन् । ते वा इ॒तो य॒न्तं प्र॑ति॒नुद॑न्ते ।
ए॒ते ख॒लु वा॒वाऽऽदि॒त्याः । यद्वा॑ह॒णाः । तैरे॒व स॒न्त्वं ग॑च्छति ॥ ७२ ॥

नैनं॒ प्र॒ति॒नुद॑न्ते । ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो व॑दन्ति । क्वा॑ सः । अ॒ग्निः का॒र्यः ।
यो॑ऽस्मै॒ प्र॒जां प॑शून्प्र॒ज॒नय॑तीति । श॒ल्कै॒स्ता॒ऽरा॒त्रि॒म॒ग्निमि॑न्धीत ।
तस्मि॑न्नुप॒व्युष॑म॒रणी॑ नि॒ष्ट॒पेत् । यथ॑र्ष॒भाय॑ वा॒शि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑ ।
ता॒दृगे॒व तत् । अ॒पो॒दूह्य॑ भ॒स्मा॒ग्निं म॑न्थति ॥ ७३ ॥

सैव सा॒ग्नेः स॒न्त॑तिः । तं म॑थि॒त्वा प्रा॒श्च॒मुद्ध॑रति ।
स॒व॒त्स॒रमे॒व त॒द्रेतो॑ हि॒तं प्र॑ज॒नय॑ति । अना॑हि॒त॒स्तस्या॒ग्नि॒रि॒त्याहुः॑ ।
यः स॒मि॒धोऽना॑धाया॒ग्निमा॑ध॒त्त इति॑ । ताः स॒व॒त्स॒रे
पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात् । स॒व॒त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रु॒ध्याध॑त्ते । यदि॑ स॒व॒त्स॒रे-
ऽना॑द॒ध्यात् । द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात् । स॒व॒त्स॒रप्र॑ति॒मा वै
द्वा॑द॒श रा॒त्रयः॑ । स॒व॒त्स॒रमे॒वास्याऽऽहि॑ता भवन्ति । यदि॑ द्वा॒द॒श्यां
नाद॒ध्यात् । त्र्य॒हे पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात् । आहि॑ता ए॒वास्य॑ भवन्ति ॥ ७४ ॥
द्वितीयमपचतुर्थमपचददिती॒ रेतो॑ऽधत्त॒ सम्मि॑ता घृतव॒न्तीभि॑राद॒धाति॑ राज॒न्यः
स्वस्य॑ छन्द॑सः प्रत्यय॒न॒स्वाये॑याद्गच्छति म॒न्थति॑ रा॒त्रय॑श्च॒त्वारि॑ च ॥—[९]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत । स रि॑रि॒चानो॑ऽमन्यत ।
स तपो॑ऽतप्यत । स आ॒त्मन्वी॑र्यमपश्यत् । तद॑वर्धत ।
तद॑स्मा॒त्सह॑सो॒र्ध्वम॑सृज्यत । सा वि॒राड॑भवत् । तां दे॒वासुरा॑

व्यगृह्णात्। सौऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्। तत्प्रजा-
पतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा द्वितीयमुदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्यं प्रजां मे गोपायेति। सा
तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। शङ्स्यं पशून्मे
गोपायेति॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथं सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत्।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-
ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तं नैव पाङ्क्तं
स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति।
नर्यं प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शङ्स्यं पशून्मे
गोपायेत्याह॥ ७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथं सभां मे गोपायेत्याह।
सभामेवैतेनैन्द्रियं स्पृणोति। अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेत्याह।

मन्त्रमेवैतेन श्रियः स्पृणोति। यदन्वाहार्यपचनेऽन्वाहार्यं पचन्ति।
तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यद्गार्हपत्य आज्यमधिश्रयन्ति
सम्पत्नीर्याजयन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवनीये
जुहति॥७९॥

तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सभायां विजयन्ते। तेन
सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन सौऽ-
स्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा आर्धीयन्ते।
प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेत्तैकमेकम्। यथा ब्राह्मणाय गृहेवासिने
परिदायं गृहानेति। तादृगेव तत्। पुनरागत्योपतिष्ठते। सा
भागेयमेवैषां तत्। सा तत् ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्।
तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवैनं योनौ
प्रतिष्ठितमाधत्ते। ऋध्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याह जुहति तिष्ठते सप्त
च॥

[१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिरं इमे वै शमीगर्भात्प्रजा-
पतिः स रिरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।
शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता।
शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः।
वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमार्गमिष्टाः। ऊतीः
कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य। तत्ते
न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं पृथिव्या
रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वम्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहत्यै सुवितं नो अस्तु।
उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि। यस्य
रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य मध्ये। तस्येदं
विहतमाभरन्तः। अच्छम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यद्भ्रगतः प्रतिष्ठाम्।
तत्पुष्करस्याऽऽयतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि।
याभिरदृष्टद्भ्रगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य भर्त्रीम्। ता

नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्रः हिरण्यम्। अद्भ्यः
सम्भूतममृतं प्रजासु। तथ्सम्भरन्नुत्तरतो निधाय॥४॥

अतिप्रयच्छं दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा यदश्वत्थे-
ऽतिष्ठः। संवत्सरं देवेभ्यो निलाय। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं
जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जः पृथिव्या अध्युत्थितोऽसि। वनस्पते
शतबलशो विरोह। त्वया वयमिषमूर्जं मदन्तः। रायस्पोषेण समिषा
मदेम। गायत्रिया ह्रियमाणस्य यत्ते॥५॥

पूर्णमपतत्तृतीयस्यै दिवोऽधि। सोऽयं पूर्णः सोमपूर्णाद्धि
जातः। ततो हरामि सोमपीथस्यावरुद्धौ। देवानां ब्रह्मवादं
वदेतां यत्। उपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोऽसि। ततो मामाविशतु
ब्रह्मवर्चसम्। तथ्सम्भरन्नुस्तदवरुन्धीय साक्षात्। यया ते
सृष्टस्याग्नेः। हेतिमशमयत्प्रजापतिः। तामिमामप्रदाहाय॥६॥

शमीः शान्त्यै हराम्यहम्। यत्ते सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा
आर्च्छन्नातवेदः। तया भासा सम्मितः। उरुं नो लोकमनु प्रभाहि।
यत्ते तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दन्नातवेदः। मरुतोऽद्विस्तमयित्वा।
एतत्ते तदशनेः सम्भरामि। सात्मा अग्ने सहृदयो भवेह।
चित्रियादश्वत्थाथ्सम्भृता बृहत्यः॥७॥

शरीरमभि सःस्कृताः स्थ। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः।
तिस्रस्त्रिवृद्धिर्मिथुनाः प्रजात्यै। अश्वत्थाद्धव्यवाहाद्धि जाताम्।

अ॒ग्नेस्त॒नूं य॒ज्ञिया॒५ सम्भ॑रामि। शा॒न्तयो॑नि॒५ श॒मीग॒र्भम्। अ॒ग्नये॑
प्र॒ज॒नयि॑तवै॒॥ यो अ॑श्व॒त्थः श॑मीग॒र्भः। आ॒रु॒रोह॑ त्वे स॒चा॒॥ तं तै॑
हरामि ब्र॒ह्म॒णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ञ्जात॑वेदः। य॒थाश॑री॒रं
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स स॒मभृ॑तः सी॒द शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॑नु॒नेषि॑ वि॒द्वान्। प्र॒वे॒धसै॑ क॒वये॑ मे॒ध्याय॑। व॒चो व॒न्दारु॑
वृष॒भाय॑ वृ॒ष्णो॒॥ यतो॑ भ॒यम॑भ॒यं तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान् य॒जे
हे॒ड्यान्। स॒मिधा॑ऽग्निं दु॒वस्य॑त॥९॥

॥ घृत-सूक्तम् ॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आऽस्मि॑न् ह॒व्या जु॑होतन। उ॒पं
त्वाऽग्ने॑ ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यत॑। जुष॒स्वं स॒मिधो॑ म॒म।
तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयाम॒सि। बृ॒हच्छो॑चा य॒विष्ट्य॑।
स॒मिध्य॑मानः प्रथ॒मो नु॑ ध॒र्मः। स॒म॒क्तुभि॑र॒ज्यते॑ वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चिष्केशो॑ घृ॒तनि॑र्णि॒क्पाव॑कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॑जथाय दे॒वान्।
घृ॒तप्र॑ती॒को घृ॒तयो॑नि॒र॒ग्निः। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑ घृ॒तम॒स्यान्न॑म्। घृ॒तप्रु॑ष॒स्त्वा
स॒रितो॑ वह॒न्ति। घृ॒तं पिब॑न्त्सु॒यजा॑ यक्षि दे॒वान्। आ॒यु॒र्दा अ॒ग्ने
ह॒विषो॑ जुषा॒णः। घृ॒तप्र॑ती॒को घृ॒तयो॑नि॒रेधि॑। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चा॒रु
ग॒व्यम्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादि॒मम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्।
 उरुज्रयंसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति। त्वामग्ने
 प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे। स वावृधान
 ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं
 व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
 धियम्। प्रजा अग्ने संवासया। आशाश्च पशुभिः सह। राष्ट्राण्यस्मा
 आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विशपली सदने ऋतस्य।
 अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वली जन्यं जातवेदसम्।
 अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतंसं शक्ररीर्मम। ऋतेनाग्न आयुषा वर्चसा सह।
 ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरांसं समाम्। दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं यथा
 यज्ञै। ऋत्विगवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां ते वामहं ददे।
 तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः। ते मत्प्रातः प्रजनिष्यथे।
 ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्यमुपैमि।
 मानुषाद्वैव्यमुपैमि। दैवीं वाचं यच्छामि। शल्कैरग्निमिन्धानः। उभौ
 लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर् ऋध्वा। अतिं मृत्युं तराम्यहम्।
 जातवेदो भुवनस्य रेतः। इह सिञ्च तपंसो यज्ञनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्चत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो मंयोभूः।
 अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्न
 आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्। अपेत वीत वि च सर्पतातः।
 येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं यमोऽवसानं पृथिव्याः।
 अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसि। संज्ञानमसि कामधरणम्। मयि
 ते कामधरणं भूयात्। संवः सृजामि हृदयानि। सःसृष्टं मनो
 अस्तु वः। सःसृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः प्रियास्तनुवः। सं
 प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु सम्प्रियः। सम्प्रियास्तनुवो
 मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप ओषधीः। कल्पन्तामग्नयः
 पृथक्। मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। यैऽग्नयः समनसः। अन्तरा
 द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभि कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा
 अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं
 मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अग्नवः
 समीचीः। पुमांसं जातमभि सःरभन्ताम्। प्रजापतेस्त्वा
 प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्। दीर्घायुत्वाय
 शतशारदाय। शतः शरद्भ्य आयुषे वर्चसे॥१९॥

जी॒वा॒त॒वै पु॒ण्या॒य। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑हं ह॒व्या॒न्य॒ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जा॒तवे॑दः। प्रा॒णे त्वा॒ऽमृ॒तमा॑द॒धामि॑। अ॒न्ना॒द॒म॒न्नाद्या॑य।
गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै। सु॒गा॒र॒ह॒प॒त्यो वि॑द॒ह॒न्नरा॑तीः। उ॒ष॒सः श्रेय॑सीः
श्रेय॑सी॒र्दध॑त्॥२०॥

अ॒ग्ने स॒प॒त्ना॑ꣳ अ॒प॒ बा॒ध॑मानः। रा॒य॒स्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि॑। इ॒मा उ॒ मामु॑प॒तिष्ठ॑न्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह सं॑व॒से॒य।
इ॒हो इ॒डा तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। मध्ये॒ वसो॑र्दी॒दिहि॑ जा॒तवे॑दः। ओज॑से
ब॒लाय॑ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शुष्मा॒यायु॑षे॒ वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः।
यस्तै॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा॑ सु॒वर्गः॥२१॥

यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टि॒र्या तै॑ मनु॒ष्येषु॑ पप्र॑थे। तया॑
नो अ॒ग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॒थि॒व्याः पर्य॑न्त॒रिक्षा॑त्। वा॒तात्प॑शुभ्यो
अ॒ध्योष॑धीभ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः स॒म्ब॒भूथ॑। ततो॑ नो अ॒ग्ने जुष॑माण॒
एहि॑। प्रा॒चीम॑नु॒ प्रदि॑शं प्रेहि॑ वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा
आ॒शा दी॒द्यानो॑ वि भा॑हि॥२२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि॒ द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्निरु॒षसा॑म॒ग्रम॑ख्यत्।
अ॒न्व॒हा॒नि प्र॒थ॒मो जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रु॒त्रा च॑ र॒श्मीन्। अनु॒
द्यावा॑पृथि॒वी आ॑त॒तान्। वि॒क्रम॑स्व म॒हाꣳ अ॑सि। वे॒दिष॑न्मानु॒षेभ्यः॑।
त्रि॒षु लो॒केषु॑ जा॒गृहि॑। यद्वि॑दं दि॒वो यद॑दः पृथि॒व्याः। सं॒वि॒दा॒ने

रोदसी सं बभूवतुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवे स्योनः।
प्राणं त्वाऽमृत आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोसारं गुप्त्यै।
यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे
दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे
सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्यं प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां
जनिष्यमाणां च। अमृते सत्ये प्रतिष्ठिताम्। अथर्व पितुं मे
गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायोऽशीततनो। अविषन्नः पितुं
कृणु। शःस्यं पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशफाश्च य इहाग्ने। ये चैकशफा आशुगाः। सप्रथ
सभां मे गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः कुरु।
सर्वमायुरुपासताम्। अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय। यमृषयस्त्रैविदा
विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि श्रीरमृता सताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये।
मर्मृज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं धुक्ष्व यजमानाय कामान्।
इहैव सन्तत्र सतो वो अग्नयः। प्राणेन वाचा मनसा बिभर्मि। तिरो
मा सन्तमायुर्मा प्रहांसीत्। ज्योतिषा वो वैश्वानरेणोपतिष्ठे। पञ्चधा-
ऽग्नीन्व्यक्रामत्। विराट्थ्सृष्टा प्रजापतेः। ऊर्ध्वाऽऽरोहद्रोहिणी।

योनिर्ग्रेः प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरूचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यो ब्रह्मणा दुवस्यत
विश्ववार इममृञ्जते पुरोगां प्रजनयिष्यथो जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे
दधत्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे चतुष्पदः सतां प्रजापतेर्द्वे च॥-[१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।
यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु सत्रिणः
प्रतिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः कार्या इत्याहुः।
अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति। द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि।
द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तत्र सूक्ष्मम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः
परः सामानः कार्याः॥२८॥

पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-
वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सः स्तुता
विराजन्मभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया गौरतिरिक्तः।
एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः। ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्।
तत्प्रथमेऽहन्कार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै।
शाक्करं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय एते
ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्धसन्तन्वन्ति।
मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु। मिथुनमेव

तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै सुवर्गो लोकः।
 बृहतैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशि नाम सामं। माध्यं दिने
 पवमाने भवति॥ ३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः परांश्च
 संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समंश्नुवते। अथ येऽमुतो-
 ऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समंश्नुवते। एतद्वा अमुतो-
 ऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव प्रजापतिः। स उवेवेन्द्रः।
 तद् देवेभ्यो नयन्ति॥ ३२॥

कार्या विराङ्महन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥ [२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवान्दिवा-
 कीर्त्यम्। यथा शालायै पक्षंसी। एव संवत्सरस्य पक्षंसी।
 यदेतेन गृह्येरन्। विषूची संवत्सरस्य पक्षंसी व्यवस्रंसेयाताम्।
 आर्तिमार्च्छयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षंसी मध्यमं
 वंशमभि समायच्छति॥ ३३॥

एव संवत्सरस्य पक्षंसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति।
 नार्तिमार्च्छन्ति। एकविंशमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहा गृह्यन्ते।
 प्रत्युत्तब्धै सयत्वायं। सौर्य एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्योऽतिग्राह्यो
 गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते।
 सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥ ३४॥

स॒प्त वै शी॒र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सावा॑दि॒त्यः शि॒रः प्र॒जाना॑म्।
 शी॒र्ष॒न्ने॒व प्र॒जाना॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त शी॒र्ष॒न्प्रा॒णाः।
 इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। स इ॒माँल्लो॒कान्भ्य॑जयत्।
 तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्। तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्।
 यद्वै॑श्वक॒र्मणो गृ॒ह्यते॑॥३५॥

सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
 ये वै॑श्वक॒र्मणं गृ॒ह्यते॑। आ॒दि॒त्यः श्वो गृ॒ह्यते। इ॒यं वा
 अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते।
 वि॒श्वान्ये॒वान्ये॒न क॑र्माणि कु॒र्वाणा य॑न्ति। अ॒स्याम॒न्ये॒न प्र॒ति
 ति॑ष्ठन्ति। तावाऽप॑रा॒र्धात्सं॑व॒त्सर॑स्या॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते। तावु॑भौ स॒ह
 म॑हाव्रते गृ॒ह्येते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति।
 अ॒र्क्यमु॒क्थं भ॑वति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धै॥३६॥

स॒माय॑च्छत्यतिग्रा॒ह्या गृ॒ह्यन्ते गृ॒ह्यते॑ संव॒त्सर॑स्या॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते पञ्च॑ च॥[३]

ए॒कवि॑ं॒श ए॒ष भ॑वति। ए॒तेन॒ वै दे॒वा ए॑कवि॒ंशेन॑।
 आ॒दि॒त्यमि॑त उ॒त्तम॑ं सु॒वर्गं॑ लो॒कमा॑रोहयन्। स वा ए॒ष
 इ॒त ए॑कवि॒ंशः। तस्य॑ द॒शाव॑स्ता॒दहा॑नि। द॒शं प॑रस्ता॒त्।
 स वा ए॒ष वि॑राज्यु॒भय॑तः प्र॒तिष्ठि॑तः। वि॒राजि॑ हि वा ए॒ष
 उ॒भय॑तः प्र॒तिष्ठि॑तः। तस्मा॑दन्त॒रेमौ लो॒कौ यन्। सर्व॑षु सु॒वर्गेषु॑
 लो॒केष्व॑भि॒तप॑न्नेति॥३७॥

दे॒वा वा आ॒दि॒त्यस्य॑ सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑। परा॑चोऽतिपादा॒द॒बिभ॑युः। तं छन्दो॑भिरदृ॒हं धृ॑त्यै। दे॒वा वा आ॒दि॒त्यस्य॑ सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑। अवा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभ॑युः। तं प॒ञ्चभी॑ र॒श्मिभि॑रुद॒वय॑न्। तस्मा॑देकवि॒ंशेऽह॑न्पञ्च दि॒वाकी॒र्त्यानि॑ क्रियन्ते। र॒श्मयो॑ वै दि॒वाकी॒र्त्यानि॑। ये गा॑य॒त्रे। ते गा॑य॒त्रीषू॑त्तर॒योः प॑र्व॒मान॑योः॥३८॥

म॒हादि॑वाकी॒र्त्यः हो॑तुः पृ॒ष्ठम्। वि॒कर्णं॑ ब्र॒ह्मसा॑मम्। भा॒सोऽग्नि॑ष्टोमः। अथै॒तानि॑ परा॑णि। परै॒र्वै दे॒वा आ॒दि॒त्यः सु॒व॒र्गं लो॒कम॑पा॒रय॑न्। यदपा॑रयन्। तत्परा॑णां प॒रत्व॑म्। पा॒रय॑न्त्ये॒नं परा॑णि। य ए॒वं वेद॑। अथै॒तानि॑ स्पर्श॑णि। स्पर्शै॒र्वै दे॒वा आ॒दि॒त्यः सु॒व॒र्गं लो॒कम॑स्पा॒रय॑न्। यदस्पा॑रयन्। तथ्स्पर्श॑णां स्पर्॒त्वम्। स्पा॒रय॑न्त्ये॒नं स्पर्श॑णि। य ए॒वं वेद॑॥३९॥

ए॒ति प॑र्व॒मान॑योः स्पर्श॑णि पञ्च च॥ [४]

अप्र॑तिष्ठां वा ए॒ते ग॑च्छन्ति। येषां॑ संव॒त्सरे॑ऽना॒स्तेऽथ॑। ए॒काद॑शि॒न्याप्य॑तै। वैष्ण॑वं वा॒मन॑माल॒भन्ते॑। य॒ज्ञो वै वि॑ष्णुः। य॒ज्ञमे॒वाल॑भन्ते॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ऐ॒न्द्राग्न॑माल॒भन्ते॑। इन्द्रा॑ग्नी वै दे॒वाना॑मया॒तया॑मानौ। ये ए॒व दे॒वते॒ अया॑तया॒ग्नी। ते ए॒वाऽऽल॑भन्ते॥४०॥

वै॒श्वदे॒वमाल॑भन्ते। दे॒वतां॑ ए॒वाव॑रुन्धते। द्या॒वापृ॑थि॒व्यां धे॒नुमाल॑भन्ते। द्या॒वापृ॑थि॒व्योरे॒व प्रति॑ तिष्ठन्ति। वा॒य॒व्यं व॒त्समाल॑भन्ते। वा॒युरे॒वैभ्यो॑ यथाऽऽय॑त॒नाद्दे॒वता॑ अव॑ रुन्धे।

आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान् वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गुव्याः पशवं आलभ्यन्ते। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥—————[५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो

ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्नीयते। अथ
यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते। अन्ततः
क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छवीरस्थिं। परांचा
स्तुवन्ति। तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न
कृश्यतोऽनु कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि तद्गरीयः
क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन सर्वः
पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते। तान्येव
तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति। ऊर्ग्वा अन्नमुदुम्बरः।
ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। यस्य तल्पसद्यमनंभिजितः स्यात्।
स देवानां साम्यंक्षे। तल्पसद्यमंभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमंभिजितः स्यात्। स देवानां साम्यंक्षे।
तल्पसद्यं मा परांजेपीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं

पराजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
देवासुराः संयत्ता आसन्। त आदित्ये व्यायच्छन्त। तं देवाः
समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः।
असुर्यः शूद्रः। इमेऽराथ्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्। इम
उद्वासीकारिण इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः। यदेवैषां सुकृतं या
राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति। यदेवैषां दुष्कृतं याऽराद्धिः।
तदन्यतरोऽप हन्ति। ब्राह्मणः सं जयति। अमुमेवाऽऽदित्यं
भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥—————[६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिवृत्तः पद॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्नें सपत्नानतिग्राह्यां वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒न्ध्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो भविष्यति।
यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्। ते दे॒वा
वि॒जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽ॒ग्निम॑न्वविन्दन्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॒
विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूरवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्वविन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॒ यथा॑ऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हत्व॑म्। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑
ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॒ त्वैव॑ गृही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्।
यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॒द्धमे॒व तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यथ्स॒मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो
ब॒रु॒हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॒भागौ॑ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑तु इत्याहुः। यदु॒भावा॑ग्नेयावन्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑ पव॒माना॒योत्तरः॑
स्यात्। यत्पव॑मानाय। तेना॑ऽऽज्य॒भागः। तेन॑ सौ॒म्यः।
बुध॑न्वत्याग्नेयस्याऽऽज्य॒भागस्य॑ पुरोऽनुवा॒क्या भ॑वति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्निन्य॑क्ताः
पत्नी॑संया॒जाना॒मृचः॑ स्युः। तेना॑ऽऽग्नेयं॑ सर्वं भवति। ए॒क॒धा

तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति
ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयंजुः
सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु
नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा
प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः।
सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः
कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्।
अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां
यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाऽऽग्नेयम्। तेन समृद्धं
क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतेव तद्ववति सम्भृतसम्भार इत्याहुरिच्छति पत्नीसंयाजा नव च॥[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्।
योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै
नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तैऽब्रुवन्। आजिमस्य

धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत।
स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन याजयेति।
तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत। अगच्छत्स्वाराज्यम्।
अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्। अग्रं
समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष ब्राह्मणस्य
चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय इत्याहुः। वाजाप्यो
वा एषः। वाजः५ ह्येतेन देवा ऐप्सन्। सोमो वै वाजपेयः। यो वै
सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते। ब्रह्म
वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य ब्रह्मा
जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।
ऐनं वाचा गच्छति। अपिर्वतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्। एष
वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्।

ता वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो व्याख्यायन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भागाय। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चान्न॑स्य च श॒मल॑मपा॒घ्नन्।
यद्व॒ह्मणः॑ श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था ना॒राश॑स्य॒भवत्। यदन्न॑स्य।
सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॒द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च न प्र॑तिगृह्यम्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
श॒मल॑ं प्र॑तिगृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वाचोऽव॑रुद्धाः। यो
वा॒जपे॑यया॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे। याऽन्तरि॑क्षे या
वा॒यौ या वा॑मदे॒व्ये। या दि॒वि याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु
योष॑धीषु या वन॒स्पति॑षु। तस्मा॑द्वाजपेयया॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑
ह्य॑स्य वाचोऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धा॒वा॒मेति॑ ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्र॒ह्मा जा॑यते वाज॒पेयः॑ सुराऽऽत्वि॑जीन॒ एकं॑
च॥

[२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑तिग्राह्यैरतिगृह्या॒
वा॒रुन्ध॑त। तद॑तिग्राह्या॒णाम॑तिग्राह्यत्वम्। यद॑तिग्राह्या॒ गृह्य॑न्ते।
यदे॒वान्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑ रुन्धे। तदे॒व तैर॑तिगृह्याव॑ रुन्धे। पञ्च॑
गृह्य॑न्ते। पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॒स्वाऽव॑ रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ए॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति। स॒प्तद॑श
प्राजाप॒त्या ग्र॑हा॑ गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरा॒स्यै।
एकं॑ य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। सोम॑ग्र॒हाश्च॑
सुरा॑ग्र॒हाश्च॑ गृह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वाना॑ पर॒मम॑न्नम्। यथ्सोमः॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। य॒थ्सुरा॑। प॒रमे॑णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॑नाव॒र-
म॒न्नाद्य॑मव॒ रुन्धे॑। सो॒म॒ग्रहा॑न्गृ॒ह्णाति॑। ब्र॒ह्म॑णो वा ए॒तत्तेजः॑।
य॒थ्सोमः॑। ब्र॒ह्म॑ण ए॒व तेज॑सा तेजो॒ यज॑माने दधाति।
सुरा॑ग्र॒हान्गृ॒ह्णाति॑। अ॒न्नस्य॑ वा ए॒तच्छ॑म॒लम्। य॒थ्सुरा॑॥१७॥

अ॒न्नस्यै॒व श॑म॒लेन॒ शम॑लं॒ यज॑माना॒दप॑हन्ति। सो॒म॒ग्रहा॑श्च
सुरा॑ग्र॒हाश्च॑ गृ॒ह्णाति॑। पु॒मान् वै सोमः॑। स्त्री सुरा॑। तन्मि॒थुन॑म्।
मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। आ॒त्मान॑मे॒व सोम॑ग्र॒हैः
स्पृ॑णोति। जा॒याः सुरा॑ग्र॒हैः। तस्मा॑द्वाज॒पेय॑या॒ज्यमु॑ष्मि॒ल्लोके॑
स्त्रिय॑ सम्भ॒वति॑। वा॒ज॒पेया॑भिजित॒ः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे सोम॑ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सुरा॑ग्र॒हाः। पुरो॑ऽक्षः
सोम॑ग्र॒हान्त्सा॑दयति। प॒श्चाद॑क्षः सुरा॑ग्र॒हान्। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑
विधृ॑त्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। य॒थ्सोमः॑। अ॒न्नः सुरा॑। सो॒म॒ग्रहा॑श्च
सुरा॑ग्र॒हाश्च॑ व्यति॑षजति। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑ व्यति॑षजति॥१९॥

सम्पृ॑चः स्थ सं मा भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अ॒न्नं वै भ॒द्रम्।
अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑ स॒सृज॑ति। अ॒न्नस्य॑ वा ए॒तच्छ॑म॒लम्। य॒थ्सुरा॑।
पा॒प्मेव॑ खलु वै शम॑लम्। पा॒प्मना॑ वा ए॒नमे॑तच्छ॑म॒लेन॑
व्यति॑षजति। य॒थ्सोम॑ग्र॒हाश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाश्च॑ व्यति॑षजति।
वि॒पृचः॑ स्थ वि मा पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। पा॒प्मनै॒वैनं॑ शम॑लेन॒
व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राङुद्ववति
 सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्मुखसुराग्रहैः। इममेव
 तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव सत्यम्।
 तेन सूयते। वाजसृद्धः सुराग्रहान् हरन्ति। अनृतेनैव विशः
 सःसृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति। मध्व्योऽसानीति।
 एकधा ब्रह्मण उप हरति। एकधैव यजमान आयुस्तेजो
 दधाति॥२१॥

आप्वाऽवं रुन्धे सोमः शमलं यत्सुरा ह्यस्यैनं व्यतिषजति व्यावर्तयति
 सृजति चत्वारि च॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनाव रुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवाव रुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण। वाचमतिरात्रेण।
 प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन।
 अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ

आरोहत्यतिरात्रेण। नाकः रोहति बृहत्ः स्तोत्रेण। तेज
 एवाऽऽत्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव दैवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव
 हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघासन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुत एव
 शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।
 एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा ह्येते।
 अथो पशूनामेव छिद्रमपिदधाति। सारस्वत्योत्तमया प्रचरति।
 वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो प्रजापतावेव
 यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिरुहि वाक्। अपन्नदती भवति।
 तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥-[४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।

यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं कर्माणि करोति। सर्वनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥ २७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै। वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्। यच्चास्यामधि। तदेवाव रुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिच्यते। अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पलूलयति। अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववल्लवते। यदप्सु पलूलयति॥ २८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवाव रुन्धे। बहु वा अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पलूलयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। सवस्योज्जित्यै। यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥ २९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति। अथो स्तोत्येवैनानाजिः संरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गौ न्यङ्कावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः। ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनार्यै। अशमरथं भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं

वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्या अनात्यै द्वे च॥—————[५]

देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं
जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति। देवस्याहः
सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं नाकं
रुहेयमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं नाकं रोहति।
चात्वाले रथचक्रं निमित्तं रोहति। अतो वा अङ्गिरस उत्तमाः
सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति।
आवेष्टयति। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव दिशोऽभिजयति॥३१॥

वाजिनाः सामं गायते। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव
रुन्धे। वाचो वर्ष्म देवेभ्योऽपाक्रामत्। तद्वनस्पतीन्प्राविशत्।
सैषा वाग्वनस्पतिषु वदति। या दुन्दुभौ। तस्माद्दुन्दुभिः सर्वा
वाचोऽतिवदति। दुन्दुभीन्त्समाघ्नन्ति। परमा वा एषा वाक्॥३२॥

या दुन्दुभौ। परमयैव वाचाऽवरां वाचमव रुन्धे। अथो वाच एव
वर्ष्म यजमानोऽव रुन्धे। इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो
वाजमजयित्याह। एष वा एतर्हीन्द्रः। यो यजते। यजमान एव
वाजमुञ्जयति। सप्तदश प्रव्याधानाजिं धावन्ति। सप्तदशः स्तोत्रं
भवति। सप्तदशसप्तदश दीयन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि

वा॒ज्य॑सीत्या॑ह। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒र्वा। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दि॒त्यो वा॒जी।
 ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॑थं यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं यु॒नक्ति॑।
 प्र॒ष्टि॒वा॒ही वै दे॒वर॑थः। दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑॥ ३४॥

वाजि॑नो वाजं॑ धाव॒तु का॑ष्ठां गच्छ॒तेत्या॑ह। सु॒व॒र्गो वै लो॒कः
 का॑ष्ठा। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कं य॑न्ति। सु॒व॒र्गं वा ए॒ते लो॒कं य॑न्ति।
 य आ॒जिं धा॑वन्ति। प्राश्चो॑ धावन्ति। प्राडि॑व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः।
 च॒त॒सृभि॑रनु॒ मन्त्र॑यते। च॒त्वा॒रि॒ छन्दा॑ंसि। छन्दा॑भिरे॒वैनान्॑ सु॒व॒र्गं
 लो॒कं ग॑मयति॥ ३५॥

प्र वा ए॒तैऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते। य आ॒जिं धा॑वन्ति। उदं॑ च॒
 आ॒व॒र्त॑न्ते। अ॒स्मादे॒व तेन॑ लो॒कान्न॑यन्ति। र॒थ॒वि॒मोच॑नीयं जु॒होति॑
 प्र॒ति॑ष्ठित्यै। आ मा॒ वाज॑स्य प्रस॒वो ज॑ग॒म्यादि॑त्या॑ह। अन्नं॑ वै
 वाजः॑। अन्नमे॒वाव॑ रुन्धे। य॒था॒लो॒कं वा ए॒त उ॒ञ्ज॑यन्ति। य आ॒जिं
 धा॑वन्ति॥ ३६॥

कृ॒ष्णलं॑ कृ॒ष्णलं॑ वाज॒सृद्धः॑ प्रयच्छति। यमे॒व ते वाजं॑
 लो॒कमु॒ञ्ज॑यन्ति। तं प॑रि॒क्रीया॑व॒ रुन्धे॑। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उप॑हरति।
 ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। दे॒वा वा ओष॑धीष्व॒जिम॑युः।
 ता बृ॒ह॒स्पति॑रुद॑जयत्। स नी॒वारा॒न्नि॒र॒वृणी॑त। तन्नी॒वारा॑णां
 नी॒वार॒त्वम्। नै॒वार॑श्च॒रुर्भव॑ति॥ ३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ प॒र॒म॒म॒न्नम्। यन्नी॒वाराः॑। प॒र॒मे॒णैवा॑स्मां

अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमव रुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। क्षीरे भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति।
सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। बारुहस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बारुहस्पत्य एष चरुः। अश्वान्त्सरिष्यतः
ससुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तमेवाव
रुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतय इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन्
विमुञ्चति। यमेव ते वाजं लोकमिन्द्रियं दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवाव
रुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति
भवति देवतयाऽष्टौ च॥ [६]

तार्प्यं यजमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनं
समर्थयति। दर्भमयं परिधापयति। पवित्रं वै दर्भाः। पुनात्येवैनम्।
वाजं वा एषोऽवरुरुत्सते। यो वाजपेयेन यजते। ओषधयः खलु
वै वाजः। यद्दर्भमयं परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावरुद्धौ। जाय एहि सुवो रोहावेत्याह। पत्न्या एवैष
यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्निर्यूपो भवति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। तूपरश्चतुरश्रिर्भवति। गौधूमं चषालम्।
न वा एते ब्रीहयो न यवाः। यद्गोधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवास्मै

लो॒कमन्न॑वन्तं करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्वृ॑षः। स॒र्वदे॒वत्यं॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वेन॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।
अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै। द्वा॒दश॑ वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑
सं॒वत्स॑रमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
द॒शभिः॑ कल्पै॑ रोहति। न॒व वै पु॑रुषे प्रा॒णाः। नाभि॑र्दशमी।
प्रा॒णाने॒व यथा॑स्थानं क॑ल्पयित्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै
पु॑रुषस्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॑वर्गं लो॒कमे॑ति।
सु॒वर्दे॒वाः अ॑ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒व लो॒कमे॑ति। अ॒मृता॑ अ॒भूमे॑त्या॒ह।
अ॒मृत॑मि॒व हि सु॑वर्गो लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः प्र॒जा अ॒भूमे॑त्या॒ह।
प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व तेन॑ लो॒कान्नै॑ति॥४४॥

सम॑हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒मेवै॒तामा॑ शा॒स्ते।
आ॒स॒पुटे॑र्ध॒न्ति। अन्नं॑ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वेन॒॑ सम॑र्धयन्ति।
ऊ॒षैर्ध॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षादन्न॑म्। यदू॒षाः। सा॒क्षादे॒वेन॑म॒न्नाद्ये॑न॒
सम॑र्धयन्ति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ घ॒न्ति॥४५॥

पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑नम॒न्नम॑द्यते॑। शी॒र॒ष॒तो घ॑न्ति। शी॒र॒ष॒तो
ह्यन्न॑म॑द्यते॑। दि॒ग्भ्यो घ॑न्ति। दि॒ग्भ्य ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्य॑मव॑रु॒न्धते॑।

ईश्वरो वा एष पराङ्मुखः। यो यूपं रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति।
अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्।
यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्यशून्यं प्रजायते। बस्ताजिनमध्यव
रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति तिष्ठति॥४७॥
परिधापयति गोधूमा जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्च घ्नन्ति लोको नवं च॥-[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवाव रुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
उभर्याषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ।
यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्नीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्युद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।
अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेणं जुहोति। ऊर्ग्व
अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इत्याह। सवितुप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिर्भिषिञ्चति।
अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखादन्वव-
स्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं दधाति। अग्नेस्त्वा साम्राज्येना-

भिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः। तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य
त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-
षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विर्गभ्य उपहरन्ति। अमुमेव
तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि च वाजसृज्यः।
इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभयीष्वेवाभिषिच्यते।
विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते।
अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। वाजवतीभिर्माध्यं दिने।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। शिपिविष्टवतीभिस्तृतीयसवने।
यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव पशुषु प्रति तिष्ठति।
बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं श्रियै गमयति॥५२॥

अश्रीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह
वाजसृतः शिपिस्रीणि च॥ [८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते।
द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते।
भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै
तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते।

व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमैवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते। तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥ गच्छति सूयते नव च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वेद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वेद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वेद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वेद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधिं सोमपीथमव रुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते द्वेद्वे
जाये अभ्याक्षत। य एवं वेद। अभि द्वितीयां जायामश्नुते। अग्नये
कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह। य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति।
तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्थसम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति। अस्ति
वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु
प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा
ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्भवति।
सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा इतो लोके पितरः।
तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा
हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्यात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्। यन्न
प्राश्यात्। अर्हाविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्।
वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति।
हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं
छिन्दीत। पितृणां ह्येतरहि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितॄणाम्। नमो वः पितरो रसाय।
 नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय। नमो वः पितरः
 स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः पितरो घोराय। पितरो
 नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थः॥६३॥

युष्मास्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके स्थ।
 यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां वसिष्ठो
 भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं विद्वान्पितृभ्यः
 करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
 यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
 यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति। न प्रमायुको भवति।
 पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स
 ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः।
 यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति।
 नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्नुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो
 यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्येग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं देवस्याहं
 तार्ष्यं सप्तान्नहोमावृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हुत्वा दशं॥१०॥

दे॒वा॒सु॒रा वा॒ज्यै॒वेनं॑ तस्मा॑द्वाज॒पेयया॑जी दे॒वस्या॒हं वा॒ज॒स्याव॑रु॒द्ध्या इन्द्रि॑यमे॒वास्मिन्॑ ह्री॒का हि पि॒तरः॑
पञ्च॑षष्टिः॥६५॥

दे॒वा॒सु॒रा यज॑मानः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपाशुः। सोमेन देवाऽस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाशु जुहोति। सोमेनैव तद्देवाऽस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयाणि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयाणि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॒य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्नि॑मदुहन्॥४॥

तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः॑। तामा॑दित्या
आ॑दित्यस्था॒ल्या चतु॑ष्पदः प॒शून् दु॑हन्। यदा॑दित्यस्था॒ली भव॑ति।
चतु॑ष्पद ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तामिन्द्र॑
उक्थ्यस्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्यस्था॒ली भव॑ति। इन्द्रि॒यमे॒व
तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा आ॑ग्रयणस्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्।
यदा॑ग्रयणस्था॒ली भव॑ति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नुष्या॑ ध्रुवस्था॒ल्या-
ऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भव॑ति। आयु॑रे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां
दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णाति॑। वा॒य॒व्येन॑ जुहोति। तस्मा॑दन्ये॒न पात्रे॑ण
प॒शून् दु॑हन्ति। अ॒न्येन॑ प्रति॑गृह्णन्ति। अथो॑ व्या॒वृ॒तमे॒व तद्यज॑मानो
गच्छ॑ति॥६॥

ग्र॒ह॒त्वं ग्रहा॑ जुहोत्य॑कुर्वतादुहन्नाग्रयणस्था॒ली भव॑ति न॒वं च॥—————[१]

यु॒व॑ꣳ सु॒राम॑मश्विना। नमु॑चावासुरे सचा॑। वि॒पि॒पा॒ना
शु॑भस्पती। इन्द्रं॑ कर्म॑ स्वावतम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑वश्विनो॒भा।
इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा द॒ꣳसना॑भिः। यत्सु॑रामं॒ व्यपि॑बः शची॑भिः।
सर॑स्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्ने ह॒विरा॒स्येते॑। सु॒ची॒व
घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनि॑ꣳ र॒यिम॒स्मे सु॒वीर॑म्। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑ बृ॒हन्त॑म्।

यस्मिन्नश्वास ऋषभास उक्षणः। वशा मेषा अवसृष्टास आहुताः।
 कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा मतिं जनय चारुमग्रये।
 नाना हि वा देवहितं सदो मितम्। मा सःसृक्षाथां परमे
 व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एषः। मा मा हिंसीः स्वां
 योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छचीभिः। अहं
 तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। द्वे सुती
 अश्रुणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। ताभ्यामिदं विश्वं
 भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते देव वरुण
 गायत्रछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे।
 यस्ते देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। सोमो
 वा एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमेन यजते।
 देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां सवाः।
 त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते राज्याय। देवसू
 राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥—————[२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
 कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा अग्निहोत्री। इयं
 वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री निषीदति। तामुत्थापयेत्।

उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय
चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य पाप्मानं
प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा निषीदति। तां दुग्ध्वा
ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्। अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं
प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य
पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं३ स्कन्दति। यदद्य दुग्धं
पृथिवीमसक्तं। यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु।
पयो वथ्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह। पय एवाऽऽत्मन्गृहेषु पशुषु
धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्विरेवैनंदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं२ स२सृजति। उभे
वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्। यद्दुह्यमानं३
स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य स२सृजेत्। तदेव
यादृक्कीदृक्कं होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं
यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं
विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्। यत्रैव

स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक् होतव्यम्।
अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनातेनैवार्तं यज्ञस्य
निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते श्वाऽन्तरा
धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या वर्तयेत्। रुद्राय
पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्।
अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादायं।
इदं विष्णुर्विचक्रम इति वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्ध्वंसयन्नुद्धरेत्।
यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञः सन्तनोति। भस्मना पदमपि
वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥—[३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य
आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण
हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यद्धिरण्यं
पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं पश्यन्नुद्धरति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।
ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते। अन्तं
वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति।

यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्यं जुहोति। अन्तैर्नैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति। वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते। नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयैर्नैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। पराची वा एतस्मै व्युच्छन्ती व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्यं जुहोति। अन्तैर्नैवान्तं यज्ञस्य

निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्धाते गार्हपत्य उद्धार्येत्॥२२॥

यदाहवनीयमनुद्धाप्य गार्हपत्यं मन्येत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु रुद्रो-
ऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत। रुद्रोऽस्य
पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्धाप्य गार्हपत्यं मन्येत्॥२३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः। स
गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन्निति।
छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति। गार्हपत्यं मन्यति।
गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप तिष्ठन्ते। स यदुद्धारयति।
तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे रय्यै रमस्व॥२४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोथ्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋग्व्सामे वै सारस्वतावुथ्सौ। ऋग्व्सामाभ्यामेवैनं समिन्धे।
सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्। बृहद्विराट्॥२५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।
आहवनीयमुद्धाप्य गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं हि

तै। सूर्यस्य रश्मीनन्वातृतानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरैतम्। सं नः
सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वणैवास्य यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञः सन्तनोति।
अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। अग्निमेव पथिकृतः
स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं यज्ञियं पन्थामपि नयति।
अनङ्घ्रिना। वही ह्येष समृद्धौ॥२७॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेद्देवता गच्छत्युद्वायेन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति
नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि निम्रोचति दर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो
वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो
मैत्रं यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै मन्थेदुद्धरेत्॥)॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं
सवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति
धयद्वितीषु कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु
वा एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्वयद्वितीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रः सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञः

समादधाति। यस्य माध्यं दिने सवने सोमोऽतिरिच्यते। आदित्यं
तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतः सामं भवति।
अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं यत्सवनस्यातिरिच्यते॥२९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महाः असि सूर्येति कुर्वन्ति।
यस्यैवाऽऽदित्यस्य सवनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवेनं
कामेनं समर्धयन्ति। गौरिवीतः सामं भवति। तेनैव माध्यं
दिनात्सवनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव तृतीयसवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु शःसति॥३०॥

मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य तृतीयसवने
सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।
अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वे दुष्प्रज्ञानम्।
यजमानं वा एतत्पशवं आसाह्यन्ति। बृहत्सामं भवति। बृहद्वा
इमाँल्लोकान्दाधार। बार्हताः पशवः। बृहतैवास्मै पशून्दाधार।
शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवेनः
समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुशःसति। मध्यत एव
यज्ञः समादधाति॥३१॥

यन्ति सवनस्यातिरिच्यते शःसति दाधाराद्यौ च॥—————[५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि सःसुनुतः।
यौ द्वौ सःसुनुतः। प्रजापतिर्वा एष वितायते। यद्यज्ञः। तस्य
ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं वा एते सःसुन्वतोर्निर्बप्सति।

पूर्वेणोपसृत्या देवता इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयान्भवति।
एतिवन्त्याज्यानि भवन्त्यभिजित्यै॥३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। अभ्यामेवैनमन्तरेति। वाचश्च
मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्त्यै। अभिजिद्भवति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्भवति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृङ्क्ते इति। यद्यग्निष्टोमः
सोमः परस्तात्स्यात्॥३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृङ्क्ते। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
संसुन्वतोर्भिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह। छन्दांसि
वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो
वा ऋत्विजामध्वर्युः॥३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽष्टुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा मा
हासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः। आर्तिं

वा ए॒ते नि॒यन्ति॑। येषां॑ दी॒क्षिता॑नां प्र॒मीय॑ते। तं यद॑व॒वर्ज॑युः।
कू॒र॒कृ॒ता॑मि॒वैषां॑ लो॒कः स्या॑त्। आ॒ह॒र॒ द॒हेति॑ ब्रू॒यात्॥३६॥

तं दक्षि॑णतो वेद्यै॑ नि॒धाय॑। सर्प॑रा॒ज्ञियां॑ ऋ॒ग्भिः स्तु॑युः। इ॒यं
वै सर्प॑तो रा॒ज्ञी॑। अ॒स्या ए॒वैनं॑ परि॒दद॑ति। व्यृ॒द्धं तदि॒त्याहुः॑।
यथ्स्तु॑तमन॑नुशस्त॒मिति॑। हो॒ता प्र॑थ॒मः प्रा॑ची॒नावी॒ती मा॑र्जा॒लीयं॑
परी॑यात्। या॒मीर॑नुब्रुवन्। सर्प॑रा॒ज्ञीनां॑ की॒र्तये॑त्। उ॒भयो॑रे॒वैनं॑
लो॒कयोः॑ परि॒दद॑ति॥३७॥

अथो॑ ध्रु॒वन्त्ये॒वैन॑म्। अथो॑ न्ये॒वास्मै॑ हु॒वते॑। त्रिः परि॑यन्ति।
त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ ध्रु॒वते॑। त्रिः पुनः॑ परि॑यन्ति।
षट्थ॑सम्प॒द्यन्ते॑। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑ ध्रु॒वते॑। अ॒ग्न आ॒यू॑षि
पव॑स इति॑ प्रति॒पदं॑ कुर्वी॒रन्। र॒थन्त॑रसा॒मैषां॑ सोमः॑ स्यात्।
आ॒युरे॒वाऽऽत्म॑न्द॒धते॑। अथो॑ पा॒प्मान॑मे॒व वि॒ज॒ह॒तो य॑न्ति॥३८॥
अ॒भिजि॑त्यै पृथि॒व्याश्च॑ स्याद॑ध्व॒र्युर्ब्रू॒याल्लो॒कयोः॑ परि॒दद॑ति कुर्वी॒रऽस्त्री॑णि च॥[६]

अ॒सुर्यं॑ वा ए॒तस्मा॑द्व॒र्णं कृ॑त्वा। प॒शवो॑ वी॒र्य॑मप॑ क्रामन्ति।
यस्य॑ यू॒पो वि॒रोह॑ति। त्वा॒ष्ट्रं ब॑हुरूप॒माल॑भेत। त्वष्टा॑ वै
रू॒पाणा॑मी॒शे। य ए॒व रू॒पाणा॑मी॒शे। सो॑ऽस्मिन्प॒शून् वी॒र्यं॑ यच्छति।
नास्मा॑त्प॒शवो॑ वी॒र्य॑मप॑ क्रामन्ति। आ॒र्तिं वा ए॒ते नि॒यन्ति॑। येषां॑
दी॒क्षिता॑नां म॒ग्निरु॒द्वाय॑ति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
 यदाग्नीध्र उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्वायेत्। अतं
 एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
 तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्गारो रुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्। क्रुमुकमपि
 कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः। प्रिययैवैनं तनुवा
 समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्न्योनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
 नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्। सुवर्णं
 हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्। जुहुयादन्यत्।
 सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य
 प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
 प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः।
 क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरैयुः।
 आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यः सोममाहरत्।
 तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः परा-

ऽपतत्। तानि॑ फाल्गुनान्य॑भवन्। प॒शवो॑ वै फाल्गुनानि॑। प॒शवः॑
सोमो॑ राजा॑। यदा॑दाराः३श्च॑ फाल्गुनानि॑ चाभिषु॑णोति। सोममे॒व
राजा॑नम॒भिषु॑णोति। श्रुतेन॑ प्रातः सव॒ने श्री॑णीयात्। द॒ध्रा म॒ध्यं
दिने॑॥४४॥

नी॒तमि॑श्रेण॑ तृतीयसव॒ने। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ स्याद्रथन्त॒रसा॑मा।
य ए॒व॒र्त्विजो॑ वृ॒ताः स्युः। त ए॒नं या॑जयेयुः। एकां॑ गां दक्षिणां
दद्या॒त्तेभ्य॑ ए॒व। पुनः॑ सोमं॑ क्रीणीयात्। य॒ज्ञेनै॒व तद्य॑ज्ञमिच्छति।
सैव॑ ततः॑ प्रायश्चित्तिः। सर्वा॑भ्यो॒ वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः
पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मान॒मागु॑रते। यः स॒त्राया॑गुरते॑। ए॒तावा॑न्खलु॒ वै पु॑रुषः।
याव॑दस्य वि॒त्तम्। स॒र्ववे॒दसे॑न॒ यजे॑त। स॒र्वपृ॑ष्ठोऽस्य॒ सोमः॑ स्यात्।
सर्वा॑भ्य ए॒व दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मानं॑ निष्क्रीणीते॥४५॥
उ॒द्वाय॑ति म॒न्येन्म॒न्यत्य॑क्रामत्प॒राऽप॑तन्म॒ध्यन्दि॑न आगुरते॒ पञ्च॑ च॥—[७]

प॒वंमा॑नः सुव॒र्जनः॑। प॒वित्रे॑ण॒ विच॑र्षणिः। यः पो॒ता स पु॑नातु
मा। पुन॑न्तु॒ मा दे॒वजा॑नाः। पुन॑न्तु॒ मन॑वो धि॒या। पुन॑न्तु॒ विश्व॑
आ॒यवः॑। जा॒तवे॑दः प॒वित्र॑वत्। प॒वित्रे॑ण पुनाहि॒ मा। शु॒क्रेण॑ दे॒व
दी॒द्यत्। अ॒ग्ने क्र॑त्वा॒ क्रतू॑ रनु॥४६॥

यत्ते॑ प॒वित्रं॑म॒र्चिषि॑। अ॒ग्ने वि॑त॒तम॑न्त॒रा। ब्र॒ह्म ते॑न॒ पुनी॑महे।
उ॒भाभ्या॑ दे॒व स॑वितः। प॒वित्रे॑ण स॒वेन॑ च। इ॒दं ब्र॒ह्म पु॑नीमहे।
वैश्व॑दे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त्। यस्यै॑ ब॒ह्वीस्त्त॒नुवो॑ वी॒तपृ॑ष्ठाः। तया॒

मदन्तः सधुमाद्येषु। वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनैषिरो मयोभूः।
द्यावापृथिवी पयोसा पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्।
बृहद्भिः सवितस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देव मन्मभिः। अग्ने दक्षैः पुनाहि
मा। येन देवा अपुनत। येनाऽऽपो दिव्यं कशः। तेन दिव्येन
ब्रह्मणा॥४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं
रसम्। सर्वं स पूतमश्नाति। स्वदितं मातरिश्चना। पावमानीर्यो
अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। तस्मै सरस्वती दुहे। क्षीरं
सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः स्वस्त्ययनीः॥४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतं
हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्।
कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समार्भताः। पावमानीः
स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्चुतः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः॥५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते
सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं पवित्रम्।
शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो वयम्। पूतं ब्रह्म पुनीमहे।
इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु। सोमः स्वस्त्या वरुणः समीच्या। यमो
राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा। जातवेदा मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥
अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्चुत ऋषिभिः सम्भृतो रसः

पुनातु त्रीणि च॥ _____ [८]

प्रजा वै सत्रमांसत तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा
अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः।
तेनार्धमांस ऊर्जमवारुन्धत। तस्मादर्धमासे देवा इज्यन्ते। पितरौ-
ऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः।
तेन मास्यूर्जमवारुन्धत। तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या
अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपहियते। प्रातश्च सायं च। पशवो-
ऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः।
तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः प्रेरते। प्रातः सङ्गवे
सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत। ते
देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म इति। त एतानि
चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवैषां तामूर्जमवृञ्जत। ततो
देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे।
यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव
रुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या ऊर्जमवारुन्धत।

तान्तेनावं रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावं रुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर-
यजन्ते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावं रुन्धे।
भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो वा एषा
विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिँल्लोके प्रत्यतिष्ठत्।
वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिँल्लोके। एष ह त्वावैतत्सर्वं
भवति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजन्ते॥५६॥

मनुष्या अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं
स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥ [९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा
इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजन्ते। अग्निमेव
तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः। संवत्सरीणां
स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। यद्वरुणप्रघासैर्यजन्ते। आदित्यमेव
तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त
इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजन्ते। चन्द्रमसमेव तदिदावत्सर-
माप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदावत्सरीणां स्वस्तिमा
शास्त इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन यजन्ते। देवानेव तदन्ववस्यति।
अथवा अस्य वायुश्चानुवत्सरश्चाप्रीतावुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण
यजन्ते॥५८॥

वायुमेव तदनुवत्सुरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण यजमानः।
 अनुवत्सुरीणां स्वस्तिमा शास्तु इत्याशासीत। संवत्सरं वा
 एष ईप्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति। एष ह त्वै
 संवत्सरमाप्नोति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। विश्वे देवाः
 समयजन्त। तं ऽग्निमेवायजन्त। त एतं लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति।
 यस्मिन्नग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजते। अथ
 संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। यदा संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति।
 अथ सहस्रयाजिनमाप्नोति। यदा सहस्रयाजिनमाप्नोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्नोति। यदा गृहमेधिनमाप्नोति।
 अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा वै वैश्वदेवस्य
 मात्रा। एतद्वा एतेषामवमम्। अतोतो वा उत्तराणि श्रेयांसि
 भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त। तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणं राजानं वरुणप्रघासैर्यजत।
 स एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते।
 एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव
 सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणं राजानं वरुणप्रघासै-
 रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो राजा
 छन्दांसि साकमेधैर्यजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।

यथ्साकमेधैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै चन्द्रमाः। एष
ह त्वे साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं विद्वान्त्साकमेधैर्यजते।
यत्सोमंश्च राजा छन्दांसि च समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं
पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्ऋतवः।
यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्ऋतवः।
ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं
पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै ता
अप्रथन्त। य एवं विद्वान्त्र्यम्बकैर्यजते। प्रथते प्रजयां पशुभिः।
अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स एतं लोकमजयत्।
यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते। एतमेव लोकं जयति।
यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति। जीवन्वा
एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्तो प्रमीयते। वसन्तो भवति। यदि
ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वरुणासु वरुणाः। यदि शरदि शरत्। यदि
हेमन् हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति। संवत्सरः प्रजापतिः।
प्रजापतिर्वैषः॥६६॥

परिवत्सुरमाप्रोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्रोति
 वैश्वदेवत्व९ साकमेधैरयजत समैधन्त पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि
 च॥ [१०]

उभये युव९ सुरामुदस्थात्रि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्यं पवमानः प्रजा वै सूत्रमांसताग्निर्वाव
 संवत्सरो दश॥१०॥

उभये वा उदस्थात्सर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेष्वाथं गृहमेधिन९ षट्षष्टिः॥६६॥

उभये वा वैपः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिकाः। शु॒क्रं प॒रस्ता॒ज्योति॑र॒वस्ता॑त्। प्र॒जाप॑ते
रोहि॒णी। आ॒पः प॒रस्ता॒दोष॑धयो॒ऽवस्ता॑त्। सोम॑स्ये॒न्वका॑ वि॒त॑तानि।
प॒रस्ता॒द्वय॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्। रु॒द्रस्य॑ बा॒हू। मृ॒गय॑वः प॒रस्ता॑द्वि॒क्षारो॑-
ऽवस्ता॑त्। अ॒दित्यै॑ पुन॑र्वसू। वा॒तः प॒रस्ता॑दा॒र्द्रम॑वस्ता॑त्॥ १॥

बृ॒हस्प॑तै॒स्तिष्यः॑। जु॒ह॑तः प॒रस्ता॒द्यज॑माना अ॒वस्ता॑त्।
स॒र्पाणा॑माश्रे॒षाः। अ॒भ्याग॑च्छ॒न्तः प॒रस्ता॑द॒भ्यानृ॑त्यन्तो॒ऽवस्ता॑त्।
पि॒तृणां॑ म॒घाः। रु॒दन्तः॑ प॒रस्ता॑दप॒भ्र॑शो॒ऽवस्ता॑त्। अ॒र्य॑म्णः पूर्वे
फल्गु॑नी। जा॒या प॒रस्ता॑दृष॒भो॑ऽवस्ता॑त्। भग॑स्योत्त॑रे। व॒हत॑वः
प॒रस्ता॒द्वह॑माना अ॒वस्ता॑त्॥ २॥

दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्ह॑स्तः। प्र॒स॒वः प॒रस्ता॑त्स॒नि॒र॒वस्ता॑त्।
इन्द्र॑स्य चि॒त्रा। ऋ॒तं प॒रस्ता॑त्स॒त्यम॑वस्ता॑त्। वा॒योर्नि॑ष्ट्या
व्र॒ततिः॑। प॒रस्ता॑दसि॒द्धि॒र॒वस्ता॑त्। इन्द्रा॑ग्नि॒योर्वि॑शा॒खे। यु॒गानि॑
प॒रस्ता॑त्कृ॒षमा॑णा अ॒वस्ता॑त्। मि॒त्रस्या॑नू॒राधाः॑। अ॒भ्यारो॑ह॒त्प॒रस्ता॑-
द॒भ्यारू॑ढम॒वस्ता॑त्॥ ३॥

इन्द्र॑स्य रोहि॒णी। शृ॒णत्प॒रस्ता॑त्प्रतिशृ॒णद॑वस्ता॑त्। नि॒र्ऋ॒त्यै
मूल॑व॒र्हणी॑। प्र॒तिभ॑ञ्जन्तः प॒रस्ता॑त्प्रतिशृ॒णन्तो॒ऽवस्ता॑त्। अ॒पां पूर्वा॑
अषा॒ढाः। व॒र्चः प॒रस्ता॑त्समि॒ति॒र॒वस्ता॑त्। वि॒श्वेषां॑ दे॒वाना॑मुत्त॑राः।

अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्। विष्णोः श्रोणा पृच्छमानाः।
परस्तात्पन्था अवस्तात्॥४॥

वसूनां३ श्रविष्ठाः। भूतं परस्ताद्भूतिरवस्तात्। इन्द्रस्य
शतभिषक्। विश्वव्यचाः परस्ताद्विश्वक्षितिरवस्तात्। अजस्यैकपदः
पूर्वे प्रोष्ठपदाः। वैश्वानरं परस्ताद्वैश्वसवमवस्तात्। अहेर्बुध्नियस्यो-
त्तरे। अभिषिञ्चन्तः परस्तादभिषुण्वन्तोऽवस्तात्। पूष्णो
रेवती। गावंः परस्ताद्व्यासा अवस्तात्। अश्विनोरश्वयुजौ।
ग्रामः परस्तात्सेनाऽवस्तात्। यमस्यापभरणीः। अपकर्षन्तः
परस्तादपवहन्तोऽवस्तात्। पूर्णा पश्चाद्यत्ते देवा अदधुः॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्वहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्व्यासा अवस्तात्पञ्च
च॥ [१]

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति।
अथ नक्षत्रं नैति। यावन्ति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं पश्येत्।
तावन्ति कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते। एव९ ह वै
यज्ञेषु च शतद्युम्नं च मात्स्यो निरवसाययां चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः। हस्तं
एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ट्या हृदयम्। ऊरू विशाखे।
प्रतिष्ठाऽनूराधाः। एष वै नक्षत्रियः प्रजापतिः। य एवं वेद। उभयोरेनं
लोकयोर्विदुः॥७॥

अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। यां कामयेत दुहितरं प्रिया स्यादिति।
तां निष्ट्यायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति।
अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै।
देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानप-
जय्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपजय्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनंसृजत। ते नक्षत्रं
नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्देवत्यां पशूनां कुर्वीत। यत्किं
चावाचीनं सोमात्। प्रैव भवन्ति। सलिलं वा इदमन्तरासीत्।
यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो वा इह यजेते। अमुं स
लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्येव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादक्षीलानामंश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्। तानि
यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन परियन्ति। यानि
यमनक्षत्राणि॥१२॥

तान्युत्तरेण। अन्वेषामराध्स्मेति। तदनूराधाः। ज्येष्ठमेषाम-
वधिष्मेति। तज्येष्ठघ्नी। मूलमेषामवृक्षामेति। तन्मूलवर्हणी।
यत्रासंहन्त। तदषाढाः। यदश्लोणत्॥१३॥

तच्छ्रोणा। यदशृणोत्। तच्छ्रविष्ठाः। यच्छ्रुतमभिषज्यन्।
तच्छ्रुतमिषक्। प्रोष्ठपदेषूदयच्छन्त। रेवत्यामरवन्त। अश्वयुजोर-
युञ्जत। अपभरणीष्वपावहन्। तानि वा एतानि यमनक्षत्राणि।
यान्येव देवनक्षत्राणि। तेषु कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव
कुरुते॥१४॥

चकारैवं वेदोभयोरेनं लोकयोर्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमन्यानि
यानि यमनक्षत्राण्यश्लोणद्यमनक्षत्राणि त्रीणि च॥ [२]

देवस्य सवितुः प्रातः प्रसवः प्राणः। वरुणस्य सायमासवो-
ऽपानः। यत्प्रतीचीनं प्रातस्तनात्। प्राचीनं सङ्गवात्। ततो देवा
अग्निष्टोमं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। मित्रस्य सङ्गवः।
तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि पशवः समायन्ति। यत्प्रतीचीनं
सङ्गवात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थ्यं निरमिमत।
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतेर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः।
तस्मात्तर्हि तेक्षिणं तपति। यत्प्रतीचीनं मध्यं दिनात्।
प्राचीनमपराह्णात्। ततो देवाः षोडशिनं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं
निर्मार्गः॥१६॥

भग॑स्यापरा॒ह्णः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑दपरा॒ह्णे कु॑मा॒र्यो
भग॑मिच्छ॒माना॑श्चरन्ति। यत्प्र॑ती॒चीन॑मपरा॒ह्णात्। प्रा॒चीन॑ सा॒यात्।
ततो॑ दे॒वा अ॑तिरा॒त्रं निर॑मिमत्। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। वरु॑णस्य
सा॒यम्। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि ना॑नृतं वदेत्॥१७॥

ब्रा॒ह्म॒णो वा अ॑ष्टावि॒ंशो नक्ष॑त्राणाम्। स॒मा॒नस्या॒ह्णः
पञ्च॒ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ न॒वा। यच्च॑
प॒रस्ता॒न्नक्ष॑त्राणां यच्चा॒वस्ता॑त्। तान्येका॑दश। ब्रा॒ह्म॒णो द्वा॑द॒शः।
य ए॒वं वि॒द्वान्ध॑स॒ंवत्सरं॑ व्र॒तं चर॑ति। स॒ंवत्स॑रेणै॒वास्य॑ व्र॒तं गुप्तं॑
भ॑वति। स॒मा॒नस्या॒ह्णः पञ्च॒ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑।
तानि॑ न॒वा। आ॒ग्नेयी॑ रा॒त्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः। तान्येका॑दश। आ॒दित्यो॑
द्वा॑द॒शः। य ए॒वं वि॒द्वान्ध॑स॒ंवत्सरं॑ व्र॒तं चर॑ति। स॒ंवत्स॑रेणै॒वास्य॑ व्र॒तं
गुप्तं॑ भ॑वति॥१८॥

स॒ङ्ग॒वा॒थो॒ड॒शि॒नं निर॑मिमत् तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गो व॑देद्भवति स॒मा॒नस्या॒ह्णः
पञ्च॒ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राण्यष्टौ च॥ [३]

ब्रा॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कति॑ पात्रा॑णि य॒ज्ञं व॑हन्तीति। त्रयो॑द॒शेति॑
ब्रूयात्। स यद्व्रू॒यात्। कस्ता॑नि॒ निर॑मिमी॒तेति॑। प्र॒जाप॑तिरिति॑
ब्रूयात्। स यद्व्रू॒यात्। कुत॑स्ता॒नि निर॑मिमी॒तेति॑। आ॒त्मन् इति॑।
प्रा॒णापा॒नाभ्या॑मे॒वोपा॑श्चन्तर्या॒मौ निर॑मिमी॒त॥१९॥

व्या॒नादु॑पा॒ंशुस॑र्व॒नम्। वा॒च ऐ॑न्द्रवा॒यवम्। द॒क्ष॒क्र॒तुभ्या॑

मैत्रावरुणम्। श्रोत्रांदाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन
 आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
 ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो नाद्धियत्
 समं ह्वीयत्। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्। तां निरवपत्।
 तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य धृत्या
 असंख्याय॥२०॥

उपा९ श्वन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत् षट्॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र
 आहितः। ऋते भूमिरियङ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप
 आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा।
 ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
 शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वतं तत्सत्यम्।
 तद्वतं तच्छक्रेयम्। तेन शक्रेयं तेन राध्यासम्॥२१॥

यद्घर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तामृथिव्या दिवः। अग्निरीशान
 ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
 सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
 शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि
 वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप
 वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वतं तत्सत्यम्। तद्वतं तच्छक्रेयम्।
 तेन शक्रेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निर्वर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
 ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
 सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
 शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि
 वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप
 वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छक्यम्।
 तेन शक्यं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
 आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
 मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
 येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
 ब्रह्मणा। निर्वर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप
 आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा।
 ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
 शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
 तद्वृतं तच्छक्यम्। तेन शक्यं तेन राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च।
 (ऋतमेव षोडश। यद्घर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं
 चतुर्विंशतिः)॥

[५]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वत। तदसुरा अकुर्वत। तेऽसुरा ऊर्ध्वं

पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते केशानग्रेऽवपन्त। अथ श्मश्रूणि। अथोपपक्षौ।
ततस्तेऽवाञ्च आयन्। पराऽभवन्। यस्यैवं वपन्ति। अवाङेति॥२५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त
उपपक्षावग्रेऽवपन्त। अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्। ततस्तेऽभवन्।
सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं वपन्ति। भवत्यात्मना। अथो सुवर्गं
लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वत्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्।
अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां पशुभिः।
यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। देवासुराः संयत्ता
आसन्। ते संवत्सरे व्यायच्छन्त। तान्देवाश्चातुर्मास्यैरेवाभि
प्रायुञ्जत॥२७॥

वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽवृञ्जतेन्द्रराजानः। ताञ्छीरुषं
नि चावर्तयन्त् परि च। वरुणप्रघासैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत्
वरुणराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त् परि च। साकमेधैश्चतुरो
मासोऽवृञ्जत् सोमराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त् परि च। या
संवत्सर उपजीवाऽऽसीत्। तामेषामवृञ्जत्। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः॥२८॥

य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। भ्रातृव्यस्यैव मासो वृत्का।
शीरुषं नि च वर्तयते परि च। येषा संवत्सर उपजीवा। वृद्धे

तां भ्रातृव्यस्य। क्षुधाऽस्य भ्रातृव्यः परां भवति। लोहितायसेन नि
वर्तयते। यद्वा इमामग्निर्ऋतावागते निवर्तयति। एतदेवैनां रूपं
कृत्वा निवर्तयति। सा ततः श्वश्वो भूयसी भवन्त्येति॥२९॥

प्र जायते। य एवं विद्वाँल्लोहितायसेन निवर्तयते। एतदेव रूपं
कृत्वा नि वर्तयते। स ततः श्वश्वो भूयान्भवन्नेति। प्रैव जायते।
त्रेण्या शलल्या नि वर्तयेत। त्रीणि त्रीणि वै देवानामृद्धानि। त्रीणि
छन्दांसि। त्रीणि सर्वनानि। त्रयं इमे लोकाः॥३०॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति। यच्चातुर्मास्य-
याज्यात्मनो नावृद्येत्। देवेभ्य आवृश्येत्। चतृषु चतृषु मासेषु नि
वर्तयेत्। पुरोक्षमेव तद्देवेभ्य आत्मनोऽवृद्यत्यनात्रस्काय। देवानां
वा एष आनीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते
परि च। देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां पशूनभि मन्यते॥३१॥
एत्येत्ययुञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥ [६]

आयुषः प्राणः सन्तनु। प्राणादपानः सन्तनु। अपानाद्व्यानः
सन्तनु। व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः श्रोत्रः सन्तनु। श्रोत्रान्मनः
सन्तनु। मनसो वाचः सन्तनु। वाच आत्मानः सन्तनु। आत्मनः
पृथिवीः सन्तनु। पृथिव्या अन्तरिक्षः सन्तनु। अन्तरिक्षादिवः
सन्तनु। दिवः सुवः सन्तनु॥३२॥

अन्तरिक्षः सन्तनु द्वे च॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान नवतीर्नव।

इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्। तद्विदच्छर्यणावति।
अत्राह गोरमन्वता। नाम त्वष्टुरपीच्यम्। इत्था चन्द्रमसो गृहे।
इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिरुर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्वर्योः सचा।
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय
चक्षसे। आ सूर्यः रोहयद्विवि। वि गोभिरद्रिमैरयत्। इन्द्र वाजेषु
नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय हन्तवे।
स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः। ओजिष्ठः स बलं
हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो न सम्भृतः। सबलो
अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहच्चास्तृतः॥ [८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं
पुत्रमप न्यधत्। नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रहादो
ह वै कायाधवः। विरोचनः स्वं पुत्रमप न्यधत्। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्व-
विन्दन्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता

इष्ट॑यु इत्याचक्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः।
तस्मा॑ ए॒तमा॑ग्रावैष्ण॒वमेका॑दशकपालं दीक्ष॒णीयं॑ निर॑वपन्।
तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। तान्प॑त्नीसंया॒जान्त॒ उपा॑नयन्॥३७॥

ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। ते प्रा॒य॒णीय॑म॒भि स॒मारो॑हन्।
तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। ताञ्छु॒य्वन्त॒ उपा॑नयन्। ते तद॑न्तमे॒व
कृ॒त्वोद॑द्रवन्। त आ॑तिथ्यम॒भि स॒मारो॑हन्। तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत।
तानिडा॑न्त॒ उपा॑नयन्। ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। तस्मा॑दे॒ता
ए॒तद॑न्ता॒ इष्ट॑युः सन्ति॑ष्ठन्ते॥३८॥

ए॒व॒ हि दे॒वा अ॑कुर्वत। इति॑ दे॒वा अ॑कुर्वत। इत्यु॒ वै
म॑नुष्याः कुर्वते। ते दे॒वा ऊ॑चुः। यद्वा इ॒दमु॑च्चैर्य॒ज्ञेन॒ चरा॑म।
तन्नोऽसु॑राः पा॒प्माऽनु॑विन्दन्ति। उपा॒॒शू॒प॒सदा॑ चराम। तथा
नोऽसु॑राः पा॒प्मा नानु॑वे॒थस्य॑न्तीति। त उपा॒॒शू॒प॒सद॑मतन्वत।
तिस्र॑ ए॒व सा॑मिधेनीर॒नूच्य॑॥३९॥

स्रु॒वेणा॑घा॒रमा॒घार्य॑। तिस्रः॑ परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। स्रु॒वेणो॑प॒सद॑
जुह॒वां च॑क्रुः। उ॒ग्रं वचो॑ अपा॑वधीन्त्वेषं वचो॑ अपा॑वधी॒ऽस्वाहे॑ति।
अ॒श॒न॒यापि॒पा॒से ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॒ वैर॑हत्यं च त्वेषं
वचः॑। ए॒त॒ ह॒ वाव॑ तच्च॑तुर्धाविहितं पा॒प्मानं॑ दे॒वा अप॑जघ्निरे।
तथो॑ ए॒वैतदे॑वंविद्यज॑मानः। तिस्र॑ ए॒व सा॑मिधेनीर॒नूच्य॑।
स्रु॒वेणा॑घा॒रमा॒घार्य॑॥४०॥

तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। सुवेणोपसदं जुहोति। उग्रं वचो
 अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधीः स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा
 उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एतमेव तच्चतुर्धाविहितं
 पाप्मानं यजमानोऽपं हते। तेऽभिनीयेवाहः पशुमाऽलभन्त। अहं
 एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपजघ्निरे। तेनाभिनीयेव रात्रेः
 प्राचरन्। रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपजघ्निरे॥४१॥

तस्मादभिनीयेवाहः पशुमा लभेत्। अहं एव तद्यजमानो-
 ऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानपं नुदते। तेनाभिनीयेव रात्रेः प्रचरेत्।
 रात्रिया एव तद्यजमानोऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानपं नुदते।
 स एष उपवसथीयेऽहं द्विदेवत्यः पशुरा लभ्यते। द्वयं वा
 अस्मिँल्लोके यजमानः। अस्थिं च मांसं च। अस्थिं चैव तेन
 मांसं च यजमानः सः स्फुरते। ता वा एताः पञ्च देवताः।
 अग्नीषोमावग्निर्मित्रावरुणौ॥४२॥

पञ्चपञ्ची वै यजमानः। त्वङ्मांसं स्नावाऽस्थिं
 मज्जा। एतमेव तत्पञ्चधाविहितमात्मानं वरुणपाशान्मुञ्चति।
 भेषजतायै निर्वरुणत्वाय। तं सप्तभिश्छन्दाभिः प्रातरह्वयन्।
 तस्मात्सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि प्रातरनुवाकेऽनूच्यन्ते।
 तमेतयोपसमेत्योपासीदन्। उपास्मै गायता नर इति। तस्मादेतया
 बहिष्पवमान उपसद्यः॥४३॥

ऐच्छन्नयः स्तिष्ठन्तेऽनूच्यानूच्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्देवा

अवर्तिं पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं प्रचरेदालभन्तालभेत मृत्युमपञ्जघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥ [९]

स समुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स समुद्रः। यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितुस्तं खनन्ति। स सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्। तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यत्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा। तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त२ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त२ सप्तदशेनाददत। त२ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकविंशेनाभि प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्। यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम उदेत्यानु

व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्रेरेवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेनं स्तुवते। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा। चन्द्रमा वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते। पञ्चदश्यामापूर्यते। चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्सप्तदशेनं स्तुवते। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते। तं सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। अथ यदेकविंशेनं स्तुवते। एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते। तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा। असौ वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। ते कुश्या। व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्। रजता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रजतां कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रां स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव
हरन्त्यादित्यस्यैवैनं तद्विशति चत्वारि च॥ [१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः सः।
तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः। कृतमानि
तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति। त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश
एकविंशः॥ ५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः।
सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन ह्रियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यत मेति।
तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा करम्भेण। भारती
परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥ ५२॥

यदश्विभ्यां धानाः। पूषाः करम्भः। भारत्यै परिवापः।
मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भि-
रभिषज्यंस्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः सवने-
ऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने। विश्वे देवा
द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥ ५३॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं
दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने। विलोमं तद्यज्ञस्य
क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः सवने कुर्यात्। एकादश-

कपालान्माध्यं दिने सवने। एकादशकपालांस्तृतीयसवने।
यज्ञस्य सलोमत्वाय। तदाहुः। यद्वसूनां प्रातः सवनम्। रुद्राणां
माध्यं दिने सवनम्। विश्वेषां देवानां तृतीयसवनम्। अथ
कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति
ब्रूयात्। एतैर्हविर्भिरभिषज्यस्तस्मादिति॥५४॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥—————[११]

तस्यावाचोऽवपादादबिभयुः। तमेतेषु सप्तसु छन्दः स्वश्रयन्।
यदश्रयन्। तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्। यदवारयन्। तद्वार-
वन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावाच एवावपादादबिभयुः।
तस्मा एतानि सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांस्युपादधुः। तेषामति-
त्रीण्यरिच्यन्त। न त्रीण्युदभवन्॥५५॥

स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यामक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव।
तदाहुः। कतमा सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्। द्वादश
पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः। द्वादशामावास्याः। एषा वाव सा
देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यां तत्प्रत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दांस्यत्यरिच्यन्त। यानि
च नोदभवन्। तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त। साऽब्रवीद्बृहती।
मामेव भूत्वा। मामुप सश्रयतेति। चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं
नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतानि
चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती एव
भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री बृहतीं
नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतानि
द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। सोऽब्रवीत्प्रजा-
पतिः। छन्दांसि रथो मे भवत। युष्माभिरहमेतमध्वानमनु
सञ्चराणीति। तस्य गायत्री च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक्
त्रिष्टुप् प्रष्ट्यौ। अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स
एतं छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समचरत्। एतं ह वै
छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष एतत्सञ्चरति।
य एवं विद्वान्त्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥५९॥

अभवन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यदधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधादास्थाय
षट्॥ [१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कत्युतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिन्द्रो दधीचो
देवासुराः स प्रजापतिः स संमुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावाचो द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेवर्ध्यामिव तिस्रः पराचीर्ये वै चत्वारो नवपञ्चाशत्॥५९॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अनुमत्यै पुरोडाशमष्टाकंपालं निर्वपति। ये प्रत्यञ्चः शम्याया अवशीयन्ते। तत्रैरुक्तेनैककपालम्। इयं वा अनुमतिः। इयं निर्ऋतिः। नैरुक्तेन पूर्वेण प्रचरति। पाप्मानमेव निर्ऋतिं पूर्वा निर्वदयते। एककपालो भवति। एकधैव निर्ऋतिं निर्वदयते। यदहुत्वा गार्हपत्य ईयुः॥१॥

रुद्रो भूत्वाऽग्निरनूत्थाय। अध्वर्युं च यजमानं च हन्यात्। वीहि स्वाहाऽऽहुतिं जुषाण इत्याह। आहुत्यैवेन१ शमयति। नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानः। एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि निर्ऋत्यै भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै निर्ऋत्यै दिक्। स्वायामेव दिशि निर्ऋतिं निर्वदयते॥२॥

स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै निर्ऋत्या आयतनम्। स्व एवायतने निर्ऋतिं निर्वदयते। एष ते निर्ऋते भाग इत्याह। निर्दिशत्यैवेनाम्। भूते हविष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुञ्चेमम१हंस इत्याह। अ१हंस एवेन मुञ्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्त एव निर्ऋतिं निर्वदयते। कृष्णं वासः कृष्णातृषं

दक्षिणा। एतद्वै निर्ऋत्यै रूपम्। रूपेणैव निर्ऋतिं निरवदयते।
अप्रतीक्ष्मायन्ति। निर्ऋत्या अन्तरहित्यै। स्वाहा नमो य इदं
चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। आहुत्यैव नमस्यन्तो
गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं
कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभर्याष्वेव प्रजास्वभिषिच्यते।
दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा। वरो हि राज्यं समृद्धौ।
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो वही
दक्षिणा। यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ।
अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। अग्नीषोमाभ्यां वा इन्द्रो
वृत्रमहन्निति। यदग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति॥६॥

वार्त्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो वृत्रं
हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्ध्यत। स एतमैन्द्राग्नमेकादश-
कपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स देवताश्चेन्द्रियं चावारुन्ध।
यदैन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपति। देवताश्चैव तेनैन्द्रियं च
यजमानोऽव रुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमष्टा-
कपालं निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्।

य॒ज्ञमु॒खमे॒वर्द्धि॑ पुरस्ता॑द्धत्ते। यदै॒न्द्रं दधि॑॥८॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। ऋ॒षभो॑ व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही।
तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृ॑षभः। तेनै॒न्द्रः समृ॑द्धौ। याव॑ती॒र्वे प्र॒जा
ओष॑धीनामहु॑ताना॒माश्जन्। ताः परा॑ऽभवन्। आ॒ग्र॒यणं॑ भवति
हुता॒द्याय॑। यज॑मान॒स्याप॑राभावाय॥९॥

दे॒वा वा ओष॑धीष्वाजि॒मयुः॑। ता इ॒न्द्रा॒ग्नी उद॑जयताम्।
तावे॒तमै॑न्द्रा॒ग्रं द्वा॑दशकपालं॒ निर॑वृणाताम्। यदै॒न्द्रा॒ग्नो भव॑त्यु॒ज्जित्यै॑।
द्वा॑दशकपालो भवति। द्वा॑दश॒ मासाः॑ संव॒त्सरः॑। संव॒त्सरे॒णैवास्मा॑
अन्न॒मव॑ रुन्धे। वै॒श्वदे॒वश्च॒रुर्भव॑ति। वै॒श्वदे॒वं वा अन्न॑म्। अन्न॑मे॒वास्मै॑
स्वद॑यति॥१०॥

प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। सौ॒म्यः श्या॑मा॒कं च॒रुं
निर्व॑पति। सोमो॒ वा अ॑कृष्टप॒च्यस्य॒ राजा॑। अ॒कृष्ट॒पच्य॑मे॒वास्मै॑
स्वद॑यति। वा॒सो दक्षि॑णा। सौ॒म्यः हि दे॒वता॑या॒ वासः॑ समृ॑द्धौ।
सर॑स्वत्यै च॒रुं निर्व॑पति। सर॑स्वते च॒रुम्। मि॒थुन॑मे॒वाव॑ रुन्धे।
मि॒थुनो॑ गावो॒ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। ए॒ति वा ए॒ष य॑ज्ञमु॒खादृ॒ध्याः।
यो॑ऽग्नेर्दे॒वता॑या॒ एति॑। अ॒ष्टावे॒तानि॑ ह॒वीःषि॑ भवन्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा
गा॒यत्री॑। गा॒य॒त्रो॑ऽग्निः। तेनै॒व य॑ज्ञमु॒खादृ॒ध्या अ॑ग्नेर्दे॒वता॑यै नैति॑॥११॥
ई॒युर्नि॒रव॑दयतेऽङ्गु॒ष्ठाभ्यां॑ जुहोत्यनु॑मतिर्दे॒वता॑ निर्व॑पति व॒ही दक्षि॑णा॒ यदै॒न्द्रं
दध्य॑पराभावाय स्वद॑यति गावो॒ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ षट्॥ [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्ष्यतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मरुतो निरुप्यते। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति। वाजिनमानयति।

प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। द्यावापृथिव्यं एकंकपालो
भवति। प्रजा एव प्रजाता द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति।
देवासुराः संयन्ता आसन्। सोऽग्निर्ब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
सोमोऽब्रवीत्। मया राज्ञा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति सविता।
मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती। इन्द्रियं वोऽहं
धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राज्ञा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवींषि निरूप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव ह्येतरहिं
पशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बुद्धरत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतरहिं पशवः॥—————[२]

त्रिवृद्धरहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं
गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बरुहिः सन्नद्धं भवति। त्रयं
इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः सन्नद्धं
भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति।
प्रथमजामेव पुष्टिमव रुन्धे। प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ।

पृषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पृषदाज्यम्। पशून्नेवाव रुन्धे।
पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गा हि पशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बहुरूपा हि पशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा वै
प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा एव तत्प्रजा
यजमानः सृजते। नव प्रयाजा इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ
हवींषि। द्वावाघारौ। द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।
विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। यजमानो वा एकंकपालः। तेज
आज्यम्। यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव तेजसा
समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। पशव आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः
समर्धयति। यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त
उपतिष्ठेरन्। यद्वह्नीययेत्। बहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त उपतिष्ठेरन्।
बह्वानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बहव एवैनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठन्ते।
यजमानो वा एकंकपालः। यदेकंकपालस्यावद्येत्॥२३॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत।
सकृदेव होतव्यः। सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि जुहोति।
यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा समर्धयति।
यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं
गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमवविध्येत्।
स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। यत्प्राङ्घेत।
देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्। मनुष्यलोकमभिजयेत्।
प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी अनु
प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः।
यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव
तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव
तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधयं
आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्।
प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि
विषिश्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्।
प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहृत्य भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते।
अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान उत्तमो भक्षयति। पशवो वै
वाजिनम्। यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवघेदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रति-

ष्ठितो होत॒व्यो भाग॒धेय॑मे॒ते च॒त्वारि॑ च॥ [३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता ए॒न॒मत्य॑मन्यन्त।
ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भू॒त्वा प्र॒जा वरु॑णेनाग्राहयत्।
ताः प्र॒जा वरु॑णगृहीताः। प्र॒जाप॑तिं पु॒नरु॒पाधा॑वन्नाथमिच्छ॒मानाः।
स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरुणप्रघा॒सान॑पश्यत्। तां निर॑वपत्। तैर्वै स प्र॒जा
वरु॑णपा॒शाद॑मुश्चत्। यद्वरु॑णप्रघा॒सा निरु॑प्यन्ते॥ २९॥

प्र॒जाना॑मवरुणग्राहाय। तासां दक्षि॑णो बा॒हुर्य॑क्र आसीत्।
स॒व्यः प्र॑सृतः। स ए॒तां द्वि॒तीयां दक्षि॑णतो वेदि॒मुद॑हन्। ततो॒
वै स प्र॒जानां दक्षि॑णं बा॒हुं प्रासा॑रयत्। यद्वि॒तीयां दक्षि॑णतो
वेदि॒मुद्ध॑न्ति। प्र॒जाना॑मे॒व तद्य॑ज॒मानो दक्षि॑णं बा॒हुं प्रसा॑रयति।
तस्मा॑च्चातुर्मा॒स्यया॒ज्यंमुष्मि॑ल्लो॒क उ॑भयाबा॒हुः। य॒ज्ञाभि॑जित॒ः
ह्य॑स्य। पृथ॒मात्रा॑द्वेदी अस॑म्भिन्ने भवतः॥ ३०॥

तस्मा॑त्पृथमा॒त्रं व्य॑सौ। उत्त॑रस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप॑ वपति।
प॒शवो वा उत्त॑रवेदिः। प॒शून्वेवा॑व रुन्धे। अथो॑ यज्ञपरुषोऽन॑न्तरित्यै।
ए॒तद्वा॑ह्मणान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वी॑षि। अथैष॑ ऐन्द्रा॒ग्नो भ॑वति। प्रा॒णापा॒नौ
वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदिन्द्रा॒ग्नौ। यदैन्द्रा॒ग्नो भ॑वति॥ ३१॥

प्रा॒णापा॒नावे॑वाव रुन्धे। ओजो॒ बलं॑ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्।
यदिन्द्रा॒ग्नौ। यदैन्द्रा॒ग्नो भ॑वति। ओजो॒ बल॑मे॒वाव रुन्धे॑।
मा॒रुत्या॑मिक्षा॑ भवति। वा॒रुण्या॑मिक्षा॑। मे॒षी च॑ मे॒षश्च॑

भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ
भवतो मेध्यत्वाय॥३२॥

शमीपर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति।
प्रजापतिमन्नाद्यं नोपांनमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषा-
ऽन्नाद्यमवारुन्ध। यत्परः शतानि शमीपर्णानि भवन्ति।
अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै कुरीराणि। सौम्या खलु
वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्कुरीराणि भवन्ति।
सौम्ययैवाहुत्या दिवो वृष्टिमव रुन्धे। काय एकंकपालो भवति।
प्रजानां कन्त्वायं। प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति। जाता एव
प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा
वरुणपाशान्मुञ्चति॥३३॥

निरूप्यन्ते भवतो भवन्ति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां
मारुतीम्। अपधुरमेवैनां युनक्ति। अथो ओजं एवासांमव हरति।
तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः। मारुत्या पूर्वया
प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया। अन्त एव
वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति। तत्पार्पी-
यान्करोति। पर्त्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति। अथो तपं
एवैनामुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिं

रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन
ग्राहयति॥ ३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनान्। यत्पत्नीं
पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानो-
ऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्याः सवीर्यत्वाय। यद्भामे
यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो
वा आहवनीयः॥ ३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव वरुणपाशेन
ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव यजते। शीर्षन्नधि
निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव यजते। प्रत्यङ्घ्रिं
जुहोति॥ ३७॥

प्रत्यङ्घ्रिं वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह।
देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह।
वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषांश्च
निष्कासश्च। तुषांश्च निष्कासेन चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव
वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥ ३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो
वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा

यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमहीत्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्तं उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याह। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते॥ ३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥—————[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्। सोऽग्निरनीकवान्धस्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥ ४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। अग्निमेवानीकवन्तः स्वैनं भागधेयेन प्रीणाति। सोऽग्निरनीकवान्धस्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयोऽनीकानि। साकं सूर्यणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी उपाश्रयन्॥ ४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपन्। तान्द्यावापृथिवीभ्यामेवोभयतः समंतपन्। यन्मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो यजमानो भ्रातृव्यान्धसन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि हि तेक्षिणं तपति। चरुर्भवति। सर्वतं

एवैनान्त्सन्तपति। ते देवाः श्वौविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे
गृहमेधीयं चरुं निरवपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा श्वो
भवितेति। स श्रुतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाशजन्। न हि देवा
अहुतस्याश्नन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा इमं होष्याम इति। मरुद्भ्यो
गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्योऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो
गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति।
यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा एतत्क्रियते।
यन्नेध्मावरुहिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाह॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्भवति।
आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरेति। मरुतो गृहमेधिना
यजति। भागधेयेनैवैनान्त्समर्धयति। अग्निं स्विष्टकृतं यजति प्रति-
ष्ठित्यै। इडा॑न्तो भवति। पशवो वा इडा॑। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति-
तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडा॑न्तो भवति द्वे च॥[६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्जीयात्। गृहमेध्यैव स्यात्। वि त्वंस्य
यज्ञं ऋध्येत। यन्नाश्जीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो
व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्जीयात्। गृहमेध्यैव भवति।

नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनु वत्सान् वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता
भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं
प्राहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः।
अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो निहितभाग
उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं निदध्यात्। इन्द्र
एवैनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवेन९ समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार एवास्य
सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे। इन्द्रो
वृत्र९ हत्वा। परां परावर्तमगच्छत्। अपाराधमिति मन्यमानः।
सोऽब्रवीत्। क इदं वैदिष्यतीति। तेऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथम९ हविर्निरुप्याता इति।
त एनमर्ध्यक्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः
प्रथम९ हविर्निरुप्यते विजित्यै। साक९ सूर्येणोद्यता निर्वपति।
एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च
हवी९षि। एतद्वाह्मण ऐन्द्राग्रः। अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु
देवतास्वधि। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान उद्धरते।
अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एकैकपालो भवति। विश्वान्येव
तेन कर्माणि यजमानोऽव रुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽभ्यञ्जते जुहोति वृणामहै भवत्यष्टौ च॥ [७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रघासैर्वरुण-
पाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयत्।
पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव
तद्यजमानः सृजते। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः
प्रतिष्ठापयति। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत एवोपवीय
निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो यदेव दक्षिणार्धेऽधि-
श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय पितृमते पुरोडाशः षट्कपालं
निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा वै
पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ पुरुषः
प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना भवन्ति।
अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्थम्। अर्धमासा

वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवाच्यायै दुग्धे भवति। सा हि पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्। अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्। एक्योपमन्थति॥५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनारभ्योपमन्थति। तद्धि पितृन्गच्छति। इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो हि देवानामाधीयते। वर्षीयानिध्म इध्माद्भवति व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तर्हितो हि पितृलोको मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा। तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै। दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्। अनायतनः

स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुंको भवति। नानायतनः।
यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यत्र परिदध्यात्। रक्षांसि
यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति। रक्षसामपहत्यै। अथो
मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति। यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः।
त्रयस्त्रय एषां साकं प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति।
एकैक एवैषामन्वञ्चः प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय।
उपबर्हणमुपबर्हण्याय। आज्ञनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय।
यथाभागमेवैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानंशिष्वत्ता एकयोपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते
परिदध्यान्मीयते पञ्च च॥ [८]

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानुं ब्रूहीत्याह।
उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि
पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति।
यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतारम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतारम्। प्रमायुंको यजमानः स्यात्।
प्रमायुंको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथार्य।
अपं बर्हिषः प्रयाजान् यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव
मृत्योरुत्सृजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरेति। प्राचीनावीती सोमं यजति।

पितृदेवत्यां हि। एषाऽऽहुतिः। पञ्चकृत्वोऽव द्यति। पञ्च ह्येता
देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्ये। याज्या देवता वषट्कारः। ता एव
प्रीणाति। सन्ततमव द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह।
प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया। तृतीये वा इतो लोके
पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽत्यानयति। रात्रियै
द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति। दक्षिणतोऽवदाय। उदङ्मुक्तिं
क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा
नम् इति वषट्करोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्। सोममग्रे यजति।
सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यजति। संवत्सरौ वै सोमः
पितृमान्। संवत्सरमेव तद्यजति। पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरौ बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
पितृनग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरौ-
ऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं यजति। य एव
पितृणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते
तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
तृतीयात्पुरुषान्नाम् न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो

यथाभा॒गं म॑न्दध्व॒मित्या॑ह। ह्री॒का हि पि॒तरः॑। उद॑श्चो निष्क्रा॑मन्ति।
ए॒षा वै म॑नु॒ष्याणां॑ दिक्। स्वा॒मे॒व तदि॑श॒मनु॑ निष्क्रा॑मन्ति॥६७॥

आ॒ह॒व॒नीय॑मुप॑तिष्ठन्ते। न्ये॒वास्मै॑ तद्ध॒वते॑। यथ्स॒त्याह॑व॒नीये॑।
अथा॒न्यत्र॑ चर॑न्ति। आ॒तमि॑तो॒रुप॑तिष्ठन्ते। अ॒ग्निमे॒वोप॑द्र॒ष्टारं॑ कृ॒त्वा।
पि॒तृन्नि॒रव॑दयन्ते। अन्तं॑ वा ए॒ते प्रा॒णानां॑ गच्छ॑न्ति। य आ॒तमि॑तो॒रुप॑
तिष्ठ॑न्ते। सु॒स॒न्द॒शं त्वा व॒यमि॑त्या॒ह॥६८॥

प्रा॒णो वै सु॑स॒न्द॒क्। प्रा॒णमे॒वाऽऽत्म॑न्द॒धते॑। योजा॒ न्विन्द्र॑
ते॒ हरी॑ इत्या॒ह। प्रा॒णमे॒व पु॑नर॒युक्त॑। अक्ष॒न्नमी॑मदन्त॒ हीति॑
गा॒रुह॑प॒त्यमु॑प॑तिष्ठन्ते। अक्ष॒न्नमी॑मदन्ताथ॒ त्वोप॑तिष्ठामह॒ इति॑
वा॒वैतदा॑ह। अमी॑मदन्त॒ पित॑रः सो॒म्या इत्य॑भि प्रप॑द्यन्ते।
अमी॑मदन्त॒ पित॑रोऽथ॒ त्वाऽभि॑ प्रप॑द्यामह॒ इति॑ वा॒वैतदा॑ह। अ॒पः
परि॑षिञ्चति। मा॒र्जय॑त्ये॒वैनान्॑॥६९॥

अथो॑ त॒र्पय॑त्ये॒व। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य ए॒वं
वेद॑। अ॒पं ब॑र्हिषा॒वनू॒याजौ॑ य॑जति। प्र॒जा वै ब॑र्हिः। प्र॒जा
ए॒व मृ॒त्यो॒रुत्सृ॑जति। च॒तुरः॑ प्रया॒जान् य॑जति। द्वा॒वंनू॒याजौ॑।
षट्थ॑सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। न प॒त्यन्वा॑स्ते। न
संया॑जयन्ति। यत्प॒त्यन्वा॑सीत। यथ्सं॑या॒जये॑युः। प्र॒मायु॑का स्यात्।
तस्मा॒न्नान्वा॑स्ते। न संया॑जयन्ति। प॒त्न्यै गो॑पी॒थाय॑॥७०॥

होता॑र॒माज्य॑भागौ यजति॒ सन्त॑त॒मव॑द्यति॒ व्यावृ॑त्यै ब॒र्हिषदो॑ यजति॒ तमे॒व
तद्य॑ज॒त्यनु॑ निष्क्रा॑मन्त्या॒हैनानृ॑तवो न॒वं च॥

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
 रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा
 रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं निरवदयते।
 नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः रुद्रं कुर्यात्।
 एकोल्मुकेन यन्ति॥ ७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य
 दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया
 आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्। यमेव
 द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्। आखुस्ते पशुरिति
 ब्रूयात्॥ ७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष
 वा अग्नीनां पङ्क्तिशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन पर्णेन
 जुहोति। सुगृधेष्वा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्। अन्त एव
 रुद्रं निरवदयते॥ ७३॥

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा
 अस्याम्बिका स्वसा। तया वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति।
 तयैवैनः सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त एव ग्राम्याः
 पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब रुद्रमदिमहीत्याह।
 आमेवैतामा शास्ते॥ ७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
 वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूतेकृत्वाऽऽसंजन्ति।
 यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादृगेव तत्। एष ते रुद्र
 भाग इत्याह निरवैत्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः परिषिञ्चति।
 रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति।
 आदित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
 प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयान्निरवन्दयते शास्ते सिञ्चति षट्॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सौऽग्निर्यत्पत्नी वैश्वदेवेन ता
 वरुणप्रघासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दश॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो बृधसो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा अग्नये देवेभ्यः
 प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वीः॑षि॑। अ॒थेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य
 पु॒रोडा॑शं॒ द्वाद॑शकपा॒लं निर्व॑पति। स॒ंव॒त्स॒रो वा इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑।
 स॒ंव॒त्स॒रेणै॒वास्मा॒ अन्न॑मव॒ रुन्धे॑। वा॒य॒व्यं प॒यो भ॑वति। वा॒युर्वै
 वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यि॒ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति। सौ॒र्य ए॒क॒क॒पा॒लो
 भ॑वति। सू॒र्येण॑ वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं
 नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒द॒श॒ग॒वः॑ सी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्।
 ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सु॒रान॒भिभ॑वामेति॑। सौ॑ऽब्रवीत्।
 त्रे॒धाऽह॑मा॒त्मानं॑ वि॒करि॑ष्य॒ इति॑। स त्रे॒धाऽऽत्मा॑नं॒ व्य॑कुरुत। अ॒ग्निं
 तृ॒तीय॑म्। रु॒द्रं तृ॒तीय॑म्। वरु॑णं॒ तृ॒तीय॑म्॥२॥

सौ॑ऽब्रवीत्। क इ॒दं तुरी॑यमि॒ति। अ॒ह॒मितीन्द्रो॑ऽब्रवीत्।
 सन्तु सृ॑जावहा॒ इति॑। तौ स॒म॒सृ॑जेताम्। स इन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्।
 य॒दिन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्। त॒दिन्द्र॑तुरी॒यस्येन्द्र॑तुरी॒यत्व॑म्। ततो॒ वै दे॒वा
 व्य॑जयन्त। य॒दिन्द्र॑तुरी॒यं निरु॑प्यते॒ विजि॑त्यै॥३॥

व॒हिनी॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनी॑। तेना॑ऽऽग्ने॒यी। यद्वौः। तेन॑
 रौ॒द्री। यद्वे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यत्थ॒त्री स॒ती दा॒न्ता। तेन॑ वा॒रु॒णी स॒मृद्धौ॑।
 प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स ए॒ताः प्र॒जाप॑तिरा॒त्मनो॑
 दे॒वता॒ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा॑सि प्राणु॑दत।
 यत्प॑ञ्चाव॒त्तीयं॑ जुहोति। दि॒ग्भ्य ए॒व तद्य॑ज॒मानो रक्षा॑सि प्रणु॑दते।
 समू॒ढः रक्षः॑ सन्द॒ग्धः रक्ष॑ इत्या॑ह। रक्षा९स्ये॒व सन्द॑हति।
 अ॒ग्रये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॑ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व वि॑जिग्या॒नाभ्यो भाग॑धेयं
 करो॑ति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॑ दक्षि॒णा समृ॑द्धौ॥५॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्रः ह॒त्वा। असु॑रान्परा॒भाव्यं। नमु॑चिमासुरं नाल॑भत।
 त९ श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ सम॑लभेताम्। सोऽ॒स्माद॑भि॒शुन॑तरोऽभवत्।
 सोऽ॒ब्रवी॑त्। सन्धा९ सन्द॒धाव॑है। अथ॒ त्वाऽव॑ स्रक्ष्यामि। न मा॒
 शुष्के॑ण॒ नार्द्रे॑ण॒ हनः॑॥६॥

न दि॒वा न नक्त॑मिति। स ए॒तमु॑पां फेन॑मसिञ्चत्। न वा
 ए॒ष शुष्को॑ नार्द्रो॑ व्यु॒ष्टाऽऽसी॑त्। अनु॑दितः सूर्यः। न वा ए॒तद्वि॒वा
 न नक्त॑म्। तस्यै॒तस्मिँ॑लोके। अ॒पां फेने॑न॒ शिर॒ उद॑वर्तयत्।
 तदे॒न॒मन्व॑वर्तत। मि॒त्रं द्रु॑गिति॥७॥

स ए॒तान॑पामार्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स
 रक्षा९स्यपा॑हत। यद॑पामार्ग॒होमो भव॑ति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै।
 ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि रक्ष॑सां भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति।
 ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॑शि रक्षा॑सि हन्ति॥८॥

स्व॒कृत् इ॒रिणे॑ जुहोति प्रद॒रे वा॑। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यत॑नम्।

स्व ए॒वाय॑त॒ने र॒क्षाऽसि॑ ह॒न्ति। पु॒र्ण॒मये॑न॒ स्रुवे॑ण॒ जुहो॑ति। ब्र॒ह्म वै
पु॒र्णः। ब्र॒ह्मणै॒व र॒क्षाऽसि॑ ह॒न्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः प्र॑स॒व इत्या॑ह।
स॒वि॒तृप्र॑सू॒त ए॒व र॒क्षाऽसि॑ ह॒न्ति। हु॒तः र॒क्षोऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह।
रक्ष॑सा॒ऽस्तृ॒त्यै। यद्व॑स्ते॒ तदक्षि॑णा नि॒रव॑त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॑न्ति।
रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै॥१॥

य॒च्छति॑ वरु॑णं॒ तृती॑यं॒ विजि॑त्या अ॒सृज॑त॒ समृ॑द्धौ ह॒नो मि॒त्रद्रु॑गिति॑ ह॒न्ति
स्तृ॒त्यै त्री॑णि॒ च॥ [१]

धा॒त्रे पु॑रो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति। स॒व॒त्स॒रो वै धा॒ता।
स॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑ति। अ॒न्वे॒वास्मा॑ अ॒नु॒म॒ति॒र्मन्य॑ते।
रा॒ते रा॒का। प्र॒ सि॒नीवा॒ली ज॑नयति। प्र॒जास्वे॒व प्र॑जा॒तासु॑ कु॒ह्वा
वाचं॑ दधाति। मि॒थु॒नौ गा॒वौ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्रा॒वैष्ण॒वमेका॑-
द॒शक॑पालं॒ निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॒वमेका॑द॒शक॑पालम्॥१०॥

वैष्ण॒वं त्रि॑क॒पालम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्यमि॑न्द्रः। वी॒र्यं विष्णुः॑।
प्र॒जा ए॒व प्र॑जा॒ता वी॒र्यं॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑त्प्र॒जा वी॒र्या॑वतीः।
वा॒म॒न ऋ॑ष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॑ही। तेना॑ऽऽ॒ग्नेयः॑। यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षो॒मीय॑मेका॑द॒श-
क॑पालं॒ निर्व॑पति। इ॒न्द्रा॒सो॒मीय॑मेका॑द॒शक॑पालम्। सौ॒म्यं च॒रुम्।
सोमो॑ वै रे॒तो॒धाः। अ॒ग्निः प्र॒जाना॑ प्र॒जन॑यिता। वृ॒द्धाना॑मिन्द्रः
प्र॒दाप॑यिता। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रे॒तो दधा॑ति॥१२॥

अग्निः प्रजां प्रजनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति। बभ्रुर्दक्षिणा
समृद्धौ। सोमापौष्णं चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै
रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं
एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै पुरुषो
मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा
अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं
करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्। अनृते
खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति।
वारुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो हि देवतयाऽश्वः
समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा
दक्षिणैकं च॥

[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।
एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः। त एवास्मै
राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य निर्वपेत्। अरत्निनः
स्युः। यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥

यथ्सद्यो निर्वपेत्। यावन्तीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।
 तावन्तीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव रुन्धे।
 भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति ब्रह्मणो गृहे।
 मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति।
 शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
 ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा
 अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय चरुं
 वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा
 समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्।
 पाप्मानमेव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा समृद्धौ।
 आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य सङ्श्यति। हिरण्यं
 दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं दशकपालः सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव
 रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं ग्रामण्यो
 गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
 सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा समृद्धौ।
 अश्विनं द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ।
 ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सवात्यौ दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं

चरुं भागदुघस्यं गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ।
रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्यं गृहे। अन्तत एव रुद्रं निरवदयते।
शबल उद्धारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि हवींषि भवन्ति।
द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै राष्ट्रमव रुन्धे। राष्ट्रमेव
भवति॥२१॥

यन्न प्रति निर्वपेत्। रत्निं आशिषोऽवरुन्धीरन्। प्रतिनिर्वपति।
इन्द्राय सुत्राम्णो पुरोडाशमेकादशकपालम्। इन्द्रायां होमुचै।
आशिष एवाव रुन्धे। अयं नो राजा वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं
वध्यादित्याह। आमेवैतामा शांस्ते। मैत्राबारुहस्पत्यं भवति।
श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्मं चैवास्मै क्षत्रं च
समीची दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन
पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो
ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं
दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै।
तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा
समृद्धौ॥२३॥

रत्नित्वाय समृद्धौ पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ ग्रामण्यो गृहे भागदुघस्यं गृहे

भवति दुग्धेऽभिजित्यै द्वे च॥ [३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सुवाः। त एवास्मै सुवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते। अग्निरेवैनं
गृहपतीनां सुवते। सोमो वनस्पतीनाम्। रुद्रः पशूनाम्।
बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः सत्यानाम्॥२४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सविता त्वां
प्रसवानां सुवतामिति हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये देवा देवः सुवः
स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते क्षत्राय महत आधिपत्याय
महते जानराज्यायेत्याह। आमेवैतामा शांस्ते। एष वो भरता
राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो
ब्राह्मणाः। प्रति त्यन्नाम राज्यमधायीत्याह॥२५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्नेदित्याह।
वरुणसवमेवावं रुन्धे। शुचैर्मित्रस्य व्रत्या अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं
व्रत्यं करोति। अमन्महि महत ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्।
सर्वे ब्राता वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वब्रातमेवैनं करोति। वि मित्र
एवैररातिमतारीदित्याह॥२६॥

अरातिमैवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां ऋतेनेत्याह।
स्वदयत्येवैनम्। व्यु त्रितो जरिमाणं न आनुडित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै।

अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च हविषामग्रये
 स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परिगृह्णाति।
 विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति॥२७॥
 सत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमत एकं च॥—————[४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनां निष्क्रीय गृह्णाति। अथो
 हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति। एता वा
 अपा९ राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो श्रियमेवैनमभिवहन्ति।
 अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः। वृषाँऽस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य
 सङ्श्यति। ब्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः। विशमेवास्मै
 पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव
 रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥२९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा एतत्।
 यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवाव रुन्धे। नैनं
 सत्यानृते उदिते हिङ्स्तः। य एवं वेद। मान्दाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव
 ब्रह्मवर्चस्व्यकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्करीः स्थेत्याह।
 पशवो वै शक्करीः। पशूनेवाव रुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह।
 राष्ट्रमेव पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः।

अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह॥ ३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह।
राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा अपां पृष्ठम्।
यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां करोति। षोडशभिर्गृह्णाति।
षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति।
षोडशभिर्जुहोति षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते।
द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं
सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥ ३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यकस्तेजस्याः स्थेत्याहैव पुरुषः
षट् च॥ [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। ब्रह्मणैवैनाः
संसृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः सादयति। अन्तरा
होतुंश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छंसिनश्च सादयति। आग्नेयो वै होता।
ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छंसी। तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं
परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति
व्यावृत्त्यै॥ ३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो
बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा ह्येतत्।

सोमस्य दात्रमसीत्याह॥३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा ह्यापः। शुक्रः हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः। चन्द्रः हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः। अमृतः हिरण्यम्॥३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति। सधमादौ द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति। वरुणसवमेवाव रुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यं चोष्णीषं च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः पवयति। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविद एता भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति॥३७॥

अग्निरेवैनं गार्हपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः। मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स दिवमलिखत्। सौऽर्यम्णः पन्था अभवत्। स आवित्रे द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स अभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो

वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥ ३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां विश्वस्मिन्नाष्ट्र इत्याह। विश्वैवेन९ राष्ट्रेण समर्धयति। महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणाना९ राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः॥ ३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै। शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मा प्रत्यश्च पात मा तिर्यश्चमन्वश्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै शर्व्याः। प्रतीची तिरश्च्यनूची। ताभ्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मा पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णावुषसां विरोक इति त्रिष्टुभा बाहू उद्गृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यं त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्धत्ते॥ ४०॥ व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृत९ हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याह ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि च॥

[६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्। अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति। अभि दिशो

जयति। नोन्माद्यति। समिधमा तिष्ठेत्याह। तेजं एवाव रुन्धे॥४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। विराजमातिष्ठेत्याह। अन्नाद्यमेवाव रुन्धे। उदीचीमा तिष्ठेत्याह। पशून्मेवाव रुन्धे। ऊर्ध्वामातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेव लोकमभिजयति। अनूज्जिहीते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परि गृह्णाति। तस्माद्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः। पृथिवैन्यः। अभ्यषिच्यत॥४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्यंजुहोत्। तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति। बारुहस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति॥४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न कुतश्चनोपाव्याधो भवति। भूतानामवैष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते। तस्माद्राजसूयेनेजानो

नाभिचरितुवै। प्रत्यगेनमभिचारः स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समष्ट्या असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥—————[७]

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूल-
चर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवाव रुन्धे।
मृत्योर्वा एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृत२ हिरण्यम्। अमृतमसि
मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते।
शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
दिद्योन्मा पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै शर्म
दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीब२ सीसेन विध्यति।
दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका द२शूकाः। निरस्तं
नमुचेः शिर इति लोहितायसं निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं
निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्य इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाच२ सुवन्तां
ते ते प्राण२ सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः पूर्वानभिषिञ्चति।
यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति। तेजस्यैव स्यात्।
दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै
देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवेनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेज

ए॒वास्मि॑न्दधाति। सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सेत्या॒ह। वर्च॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति।
इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येणे॒त्या॒ह। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्दधाति। मि॒त्रावरु॑ण-
योर्वी॒र्येणे॒त्या॒ह। वी॒र्यमे॒वास्मि॑न्दधाति। म॒रुता॑मोज॒सेत्या॒ह॥४९॥

ओज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रप॑तिर॒सीत्या॒ह।
क्ष॒त्राणा॑मे॒वैनं॑ क्ष॒त्रप॑तिं करोति। अति॑ दि॒वस्पा॒हीत्या॒ह।
अत्य॑न्या॒न्याही॑ति॒ वावै॑तदा॒ह। स॒माव॑वृ॒त्रन्न॑ध॒रागु॑दी॒र्चीरि॑त्या॒ह।
रा॒ष्ट्रमे॒वास्मि॑न्ध्रु॒वम॑कः। उ॒च्छे॒षणे॑न जुहोति। उ॒च्छे॒षण॑भा॒गो वै
रु॒द्रः। भा॒गधे॒र्येनै॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥५०॥

उद॑ङ्गरेत्या॒ग्नी॒द्धे जु॑होति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॒व
दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्र यत्ते॒ क्रयी॑ परं॒ नामे॒त्या॒ह। यद्वा अ॑स्य
क्रयी॑ परं॒ नामं॑। तेन॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒५ हि॑नस्ति। तेनै॒वैन॒॑
स॒ह श॑मयति। तस्मै॑ हु॒तम॑सि य॒मेष्ट॑म॒सीत्या॒ह। य॒मादे॒वास्य॑
मृ॒त्युम॑व॒यज॑ते॥५१॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॑न्य इति॒ तस्यै॑ गृ॒हे जु॑हुयात्।
यां का॒मये॑त रा॒ष्ट्रम॑स्यै प्र॒जा स्या॑दिति॒। रा॒ष्ट्रमे॒वास्यै॑ प्र॒जा
भ॑वति। प॒र्णम॑ये॒नाध्व॑र्युर॒भिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मि॑न्त्विषि॑
दधाति। औदु॑म्बरेण॒ राज॑न्यः। ऊ॒र्जमे॒वास्मि॑न्न॒न्नाद्यं॑ दधाति।
आश्व॑त्थेन॒ वैश्यः॑। वि॒शमे॒वास्मि॑न्पु॒ष्टिं द॑धाति। नैय॑ग्रोधेन॒ जन्यः॑।
मि॒त्राण्ये॒वास्मै॑ कल्पयति। अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥५२॥

भवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥—[८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवेन
देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः।
देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ
संव्येष्ठसारथी। षट्थसम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवेनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः।
सोऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं वै
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्विरेव प्रसूत उज्जयति। आपं
मन इत्याह। यदेव मनसैप्सीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति।
अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यो
राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे
मन्युर्भूयादिति वाराही उपानहावुपं मुञ्चते। पशूनां वा एष मन्युः।
यद्वाराहः। तेनैव पशूनां मन्युमात्मन्धत्ते। अग्नि वा इयं सुषुवाणं
कामयते। तस्यैश्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः। वाराही उपानहावुपंमुञ्चते।

अस्या एवान्तर्धत्ते। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानात्यै॥५६॥

नमो मात्रे पृथिव्या इत्याहाहिंसायै। इयंदस्यायुरस्यायुर्मे
धेहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। ऊर्गस्यूजं मे धेहीत्याह।
ऊर्जमेवाऽऽत्मन्धत्ते। युङ्क्षि वचोऽसि वचो मयि धेहीत्याह।
वच एवाऽऽत्मन्धत्ते। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमान
आयुरूजं वचो दधाति। रथविमोचनीया जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। तस्माच्चतुर्जुहोति। यदुभौ
सहावतिष्ठेताम्। समानं लोकमियाताम्। सह सङ्गहीत्रा
रथवाहने रथमादधाति। सुवर्गादेवैनं लोकादन्तर्दधाति। हंसः
शुचिषदित्यादधाति। ब्रह्मणैवैनमुपावहरति। ब्रह्मणाऽऽदधाति।
अतिच्छन्दसाऽऽदधाति। अतिच्छन्दा वै सर्वाणि छन्दांसि।
सर्वेभिरेवैनं छन्दोभिरादधाति। वर्ष्म वा एषा छन्दसाम्।
यदतिच्छन्दाः। यदतिच्छन्दसा दधाति। वर्ष्मेवैनं समानानां
करोति॥५८॥

पद्यन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानात्यै प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽऽदधाति सप्त च॥-[९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहः। वारुणी रात्रिः।
अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ

भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वेदेवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनिर्त्वाय। स्योनामा
सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्। मा त्वा हिंसीन्मा
मा हिंसीदित्याहाहिंसायै। निषसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा
साम्राज्याय सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव इत्याह।
सवितारमेवैनं सत्यसंव करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि
मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं सुशेवं करोति।
ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह।
वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति। सविताऽसि सत्यसंव इत्याह।
गायत्रीमेवैतेनाभि व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति।
सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवाव रुन्धे।
वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यानृते
वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते एवाव रुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य

वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्फ्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रैणैवास्मां
 अवरपरं रन्धयति। एवं हि तच्छ्रेयः। यदस्मा एते रन्धयेयुः।
 दिशोऽभ्ययं राजाऽभूदिति पश्चाक्षान्प्रयच्छति। एते वै सर्वेऽयाः।
 अपराजायिनमेवैनं करोति॥६३॥

ओदनमुद्धवते। परमेष्ठी वा एषः। यदोदनः। परमामेवैनं श्रियं
 गमयति। सुश्लोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)नित्याह। आ-
 मेवैतामा शास्ते। शौनः शेषमाख्यापयते। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति।
 परः शतं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
 तिष्ठति। मारुतस्य चैकविंशतिकपालस्य वैश्वदेव्यै चामिक्षाया
 अग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परि गृह्णाति।
 अपान्नप्रे स्वाहोर्जो नप्रे स्वाहाऽग्नये गृहपतये स्वाहेति तिस्र
 आहुतीर्जुहोति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति॥६४॥
 देवैरित्याह सत्यसवं करोति त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवाव रुन्धे
 करोति शतेन्द्रियः षट् च॥

[१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रविनान्देवसुवामर्थे तो देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥

एतद्ब्राह्मणानि वैष्णवं त्रिकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याह दिशो व्यास्थापयत्युदङ्गरेत्य ब्रह्मा(३)न्त्व
 राजञ्चतुष्पष्टिः॥६४॥

एतद्ब्राह्मणानि प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
 तथ्स॒सृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तथ्स॒सृषा॑ स॒सृत्त्वम्। अ॒ग्निना॑
 देवेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ननु॒ प्रायु॑ङ्क। सर॑स्वत्या वा॒चा द्विती॑ये। स॒वित्रा
 प्र॑सवेन॑ तृती॒ये। पू॒ष्णा प॒शुभिश्च॑तुर्थे। बृह॒स्पति॑ना ब्रह्म॑णा पञ्च॒मे।
 इन्द्रे॑ण देवेन॑ षष्ठे। वरु॑णेन॒ स्वया॑ देव॒तया॑ सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राज्ञा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्टा॑ रूपेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
 य॒ज्ञेना॑ऽऽप्नोत्। यथ्स॒सृषो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं यज॑मान
 आप्रो॑ति। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑ वीर्य॑स्यावरु॒द्धौ।
 पुर॑स्तादुप॒सदा॑ सौम्येन॒ प्रच॑रति। सोमो॒ वै रेतो॑धाः। रेतं
 ए॒व तद्व॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रेण॑। रेतं ए॒व हितं॑ त्वष्टा॑ रूपाणि
 वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्रति
 तिष्ठ॑ति॥२॥

सप्त॒मे द॑धाति॒ पञ्च॑ च॥ _____ [१]

जामि॑ वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यथ्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑
 क्री॒णन्ति॑। पु॒ण्डरि॒स्रजां॑ प्रय॑च्छत्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः सुव॒र्गं
 लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी॑ प्रावे॑शयन्। तत्पु॒ण्डरी॑कमभवत्।
 यत्पु॒ण्डरि॒स्रजां॑ प्रय॑च्छति। सा॒क्षादे॒व दी॑क्षात॒पसी॑ अव॑ रुन्धे।

दशभिर्वध्सतरैः सोमं क्रीणाति। दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। मुष्करा भवन्ति
सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शतं ब्राह्मणाः
पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
सप्तदशः स्तोत्रं भवति। सप्तदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेरास्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवैनं
गमयति। स्रजमुद्गात्रे। व्येवास्यै वासयति। रुक्मः होत्रे।
आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्याम्। प्राजापत्यो
वा अश्वः। प्रजापतेरास्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणे। आयुरेवाव रुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय।
राष्ट्रमेव वश्यंकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छःसिने। राष्ट्रमेवेन्द्रिया-
व्यंकः। वासंसी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे एवास्यैते। स्थूरिं
यवाचितमच्छावाकायं। अन्त एव वरुणमव यजते॥६॥

अनुद्वाहमग्नीधे। वहिर्वा अनुद्वान्। वहिरग्नीत्। वहिर्नैव
वहिं यज्ञस्याव रुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं
पराऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं तृतीयम्। सरस्वती
तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।
वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णाति। इन्द्रियस्य
वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यः॥

श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं
वारयति॥७॥

विराट्प्रजापतिरश्वः प्रजापतेरात्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥—[२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवतां
यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठति। हविषो हविष
इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो वै बृहस्पतिः।
यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥८॥

आदित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।
विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया
प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति। उच्चैरादित्याया
आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं विशमतिवदति।
गर्भिण्यादित्या भवति॥९॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यंकः। अगर्भा मारुती। विड्वै
मारुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते
देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सत्यः सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्।
तैऽश्विभ्यां पूष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपन्। ततो वै ते वाचः
सत्यमवारुन्धत॥१०॥

यदश्विभ्यां पूष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। अनृतेनैव

भ्रातृव्यानभिभूय। वाचः सत्यमव रुन्धे। सरस्वते सत्यवाचं चरुम्।
 पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाशं
 द्वादशकपालं प्रसूत्यै। दूतान्प्रहिणोति। आविदं एता भवन्ति।
 आविदमेवैनं गमयन्ति। अथो दूतेभ्य एव न छिद्यते। तिसृधन्वः
 शुष्कदृतिर्दक्षिणा समृद्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥—————[३]

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपश्चालाः
 प्राश्चो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति।
 सावित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा विरुन्धते।
 बारहस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा यवानादधते।
 त्वाष्ट्रमष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्। तस्माज्जघन्ये
 नैदाधे प्रत्यञ्चः कुरुपश्चाला यान्ति। सारस्वतं चरुं निर्वपति।
 तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति। मैत्रेण
 कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते। क्षेत्रपत्येन पाचयन्ते।
 आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवतून्मयुङ्क्ते
 इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं जीविष्यतीति। षडेव
 पूर्वेषुनिरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवतून्मयुङ्क्ते। दक्षिणो रथवाहनवाहः

पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तरं उत्तरेषाम्। संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स यत्प्रथमं
निरष्टीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्। यत्तृतीयम्।
तत्कर्कन्धु। यन्नस्तः। स सिंहः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स सोमः।
याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति। इन्द्रियस्यावरुद्धौ।
त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवाव रुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवाव रुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं वीर्यम्।
प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यत्ते। सीसेन क्लीबाच्छष्पाणि
क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथसीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यथसौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्धीं त्वां स्वादुनेत्याह। सोममेवेनां
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णो पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यंते। तिस्रः
संसृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्रुतमिति

यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः पृतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्यृद्धा ह्येषा। अतिपवितस्यैतया पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। आश्विनं धूम्रमालभते। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभं सैन्द्रत्वाय॥२०॥

अक्ष्योलोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥—————[५]

यत्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। नैतेषां पशूनां पुरोडाशा भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवः सुराममश्विनेति सर्वदेवत्ये याज्यानुवाक्ये भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। वल्मीकवपायामव नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै सौत्रामण्यै व्यृद्धम्। तदस्यै समृद्धम्। नानादेवत्याः पशवश्च पुरोडाशाश्च भवन्ति समृद्धौ। ऐन्द्रः

पशूनामुत्तमो भवति। ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः॥२२॥

इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पुरस्तादनूयाजानां पुरोडाशैः प्रचरति। पशवो वै पुरोडाशाः। पशूनेवाव रुन्धे। ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। सावित्रं द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्। अन्तत एव वरुणमव यजते। वडं वा दक्षिणा॥२३॥

उत वा एषाऽश्वः सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं उत सुरा। यथसौत्रामणी समृद्धौ। बारुहस्पत्यं पशुं चतुर्थमतिपवितस्या लभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशवानेष पशुर्भवति। न ह्येतस्य ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृष्णुतेति शतातृष्णायाः समवनयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यस्य व्यावृत्यै। हिरण्यमन्तरा धारयति। पूतामेवैनं जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। यत्रैव शतातृष्णां धारयति॥२५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्येन्द्रियं वीर्यं गच्छति। यः सोमोऽति पवते। पितृणां याज्यानुवाक्याभिरुप तिष्ठते। यदेवास्य पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति। तदेवाव रुन्धे। तिसृभिरुप तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। अथो

त्रीणि वै यज्ञस्यैन्द्रियाणि। अध्वर्युरहोता ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते।
यान्येव यज्ञस्यैन्द्रियाणि। तैरेवास्मै भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥—[६]

अग्निष्टोममग्र आहरति। यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमः।
यज्ञमुखमेवारभ्य सवमा क्रमते। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतु-
स्त्रिंशपवमानो भवति। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। ता एवाऽऽप्नोति।
प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशः। तमेवाऽऽप्नोति। सः शर एष स्तोमानामयथा-
पूर्वम्। यद्विषमाः स्तोमाः॥२७॥

एतावान् वै यज्ञः। यावान्यवमानाः। अन्तः श्लेषणं त्वा
अन्यत्। यत्समाः पवमानाः। तेनाऽसः शरः। तेन यथापूर्वम्।
आत्मनैवाग्निष्टोमेनर्ध्नोति। आत्मना पुण्यो भवति। प्रजा वा
उक्थानि। पशवं उक्थानि। यदुक्थ्यो भवत्यनु सन्तत्यै॥२८॥
स्तोमाः पशवं उक्थान्येकं च॥—[७]

उप त्वा जामयो गिर इति प्रतिपद्धवति। वाग्वै वायुः। वाच
एवैषोऽभिषेकः। सर्वासामेव प्रजानां सूयते। सर्वा एनं प्रजा
राजेति वदन्ति। एतमु त्यन्दश क्षिप इत्याह। आदित्या वै प्रजाः।
प्रजानामेवैतेन सूयते। यन्ति वा एते यज्ञमुखात्। ये सम्भार्या
अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अग्निय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति।

अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव
प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्धतीर्भवन्ति। उद्ध्वा अनुष्टुभो रूपम्।
आनुष्टुभो राजन्यः॥ ३०॥

तस्मादुद्धतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य लोकस्य
सन्तत्यै। यो वै सवादेति। नैनं सव उपनमति। यः सामभ्य एति।
पापीयान्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु वै सामानि। यत्पृष्ठानि।
यत्पृष्ठानि भवन्ति॥ ३१॥

तैरेव सवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक
ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोक
ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च मनुष्यलोके
च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति। एकविंशः
कैशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥ ३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतो-
ऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि मध्यतो-
ऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति। तथ्सुवर्ग
लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहत्। अतिजनं वेयात्।
उद्धा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो भवति। इममेव तेन लोकं
प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥ ३३॥
अक्रत्राजन्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥

[८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुकमौ भवतः।

आभ्यामेवैनमुभयतः परिं गृह्णाति। वरुणस्य वा अभिषिच्यमानस्या-
ऽऽपः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्।
यद्रुक्मन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानिर्घाताय। शतमानो
भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
तिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्। आयुष्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। तेजो
वै हिरण्यम्। तेजस्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्।
वर्चस्या एवैनमुभयति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत इति।
यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा। अथ
संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि। तावन्तीरेतस्य
स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति। अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति।
अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रति तिष्ठति। अमावास्यायां
पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः प्रति तिष्ठति। अथो
खलु। ये एव संमानपक्षे पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रति-
ष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रं च त्रैष्टुभं

च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने
 कुर्वन्तीति। यदा वा एषाऽहीनस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्।
 अथैव जगती कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं
 विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप हते।
 अग्निष्टोममन्त आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः। देवतास्वेव प्रति
 तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥—————[१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यन्निष्वग्निष्टोममुप त्वयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यन्निषु तस्मादुद्वतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒श्निर्घ॑र्म॒धुगा॑सीत्।
स॒र्जीषे॑णाजीवत्। तेऽब्रु॒वन्। कस्मै॒ नु स॒त्रमा॑स्महे। येऽस्या
ओष॑धीर्न ज॒नया॑म् इति॑। ते दि॒वो वृ॑ष्टि॒मसृ॑जन्त। याव॑न्तः
स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑न्तीरोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः पि॒तरौ
वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां ज॒ग्ध्वा रु॒प्यन्त्यै॑त्। तेऽब्रु॒वन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑।
व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॑ इति॑ पि॒तरौऽब्रु॒वन्। किं वो॑ भा॒गधे॑यमिति॑।
अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॒स्त्वित्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑ ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्।
यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॑पावा॑सृजन्। इ॒दं नो॑ ह॒व्यं
प्रदा॑पयेति॑। सौऽब्र॒वीद्वर॑ वृ॒णै। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तं न दो॑हन्।
आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रा॒णीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सं जा॒तं दश॑ रात्रीर्न
दो॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रति। वारे॑वृ॒तः ह्य॑स्य। तस्मा॑द्व॒त्सं
सं॑सृष्ट॒धय॑ रु॒द्रो घातु॑कः। अति॒ हि स॒न्धान्ध॑यति॥३॥

अ॒लिम्प॒न्वेद॑ घातु॑क॒ एकं॑ च॥ [१]

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुथ्समानोऽन्वैत्।
तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत। सोऽग्निरुपांरमतातापि वै
स्य प्रजापतिरिति। स रराटादुदमृष्ट॥४॥

तद्घृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताञ्छ्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्वचिकिथ्सत्। जुहवानी(३)
मा हौषा(३)मिति। तद्वचिकिथ्सायै जन्म। य एवं विद्वान्
विचिकिथ्सति॥५॥

वर्सीय एव चेतयते। तं वागभ्यवदञ्जुहुधीति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोथ्स्वाहेति।
तथ्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद। करोति
स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण जुह्वति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स गामसृजत।
चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्। सोऽजाम-
सृजत॥७॥

सोऽग्निरबिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं
भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं ह्याता इत्यब्रवीत्। स

एतद्वाग्धेयमभ्यंजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः।
उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति।
सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये सायं
हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये सायं
हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते। अहा प्रति
तिष्ठन्ति। यथ्सायं जुहोति॥१०॥

प्रेव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति।
प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्।
तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स
प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्येऽग्निहोत्रं जुह्वति॥११॥

प्रेव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्। अथो
खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसतः। यस्तयोरन्यं राधयत्यन्यं
न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावाऽऽदित्यः सायं प्र
विंशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम

ए॒वाग्ने॑र्दि॒वा द॑दृ॒शे। य॒द॒ग्ने॑यै सा॒यं जु॑हु॒यात्। आ सूर्या॑य वृ॒श्चेत॑।
 य॒थ्सूर्या॑य प्रा॒तर्जु॑हु॒यात्। आ॒ग्ने॑यै वृ॒श्चेत॑। दे॒वता॑भ्यः स॒मदं॑
 द॒ध्यात्। अ॒ग्निर्ज्योति॑र्ज्योतिः सूर्यः स्वा॒हेत्ये॒व सा॒यं हो॑त॒व्यम्।
 सूर्यो॑ ज्योति॑र्ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॒हेति॑ प्रा॒तः। तथो॒भाभ्या॑ं सा॒यं
 हू॑यते॥१३॥

उ॒भाभ्यां॑ प्रा॒तः। न दे॒वता॑भ्यः स॒मदं॑ द॒धाति॑। अ॒ग्निर्ज्योति॑-
 रि॒त्याह॑। अ॒ग्निर्वै रे॑तो॒धाः। प्र॒जा ज्योति॑रि॒त्याह॑। प्र॒जा ए॒वास्मै॑
 प्र ज॑नयति। सूर्यो॑ ज्योति॑रि॒त्याह॑। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु रे॒तो
 द॒धाति॑। ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॒हेत्या॑ह॑। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता अ॒स्यां प्रति॑-
 ष्ठा॒पय॑ति॥१४॥

तू॒ष्णीमु॑त्त॒रामा॑हु॒तिं जु॑होति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै। यदु॒दिते॑
 सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑हु॒यात्। यथा॑ऽति॒थये॑ प्र॒द्वुता॑य शू॒न्याया॑व॒स॒थाया॑हार्यं
 ह॑रन्ति। ता॒दृगे॒व तत्। काऽऽह॑ तत॒स्तद्भव॑तीत्याहुः। य॒थ्स न वेद॑।
 य॒स्मै तद्ध॑रन्तीति॑। तस्मा॑द्यदौष॒सं जु॑होति॑। तदे॒व स॑म्प्रति॑। अथो
 यथा॑ प्रा॒र्थमौष॑सं प॒रिवे॑वैष्टि॑। ता॒दृगे॒व तत्॥१५॥

अ॒मृष्ट॑ वि॒चिकि॑त्सन्ति॑ जु॒ह्वत्य॑जाम॑सृजता॒ग्निहोत्रं॑ सूर्या॑य प्रा॒तर्जु॑होति॑ जु॒ह्वति॑
 स॒म्पद्ये॑ते हूयते स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥ [२]

रु॒द्रो वा ए॒षः। य॒द॒ग्निः। प॒त्नी स्था॒ली। यन्मध्ये॑ऽग्नेर॑धि॒श्रये॑त्।
 रु॒द्राय॑ प॒त्नीम॑पि दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्। उदी॒चोऽङ्गारा॑न्नि॒रूह्या॑धि॑

श्रयति। पत्न्यै गोपीथाय। व्यन्तान्करोति। तथा पत्न्यप्रमायुका भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहः प्र वृज्यते। यदग्निहोत्रम्। प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य। शान्तमिव हि पशव्यम्। न प्रतिषिञ्चेद्ब्रह्मवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो खलु। प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशव्यम्। यज्जुहोति। तद्ब्रह्मवर्चसि। उभयमेवाकः। प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकात्। अगतं देवलोकम्। यच्छृतं हविरनभिघारितम्। अभि द्योतयति। अभ्येवैनदधारयति। अथो देवत्रैवैनद्वमयति॥१८॥

पर्यग्नि करोति। रक्षसामपहत्यै। त्रिः पर्यग्नि करोति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। यत्प्राचीनमुद्वासयेत्। यजमानं शुचाऽर्पयेत्। यद्वक्षिणा। पितृदेवत्यं स्यात्। यत्प्रत्यक्॥१९॥

पत्नीं शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक्। तामेवैनदनूद्वासयति शान्त्यै। वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव तथ्स्तृणाति। चतुरुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

पशून्वाव रुन्धे। सर्वान्पूर्णानुन्नयति। सर्वे हि पुण्या राद्धाः। अनूच उन्नयति। प्रजायां अनूचीनत्वाय। अनूच्येवास्य

प्रजाऽर्धुका भवति। सम्मृशति व्यावृत्तयै। नाहोष्यन्नुप सादयेत्।
यदहोष्यन्नुपसादयेत्। यथाऽन्यस्मा उपनिधाय॥२१॥

अन्यस्मै प्रयच्छति। तादृगेव तत्। आऽस्मै वृश्चेत। यदेव
गार्हपत्येऽधि श्रयति। तेन गार्हपत्यं प्रीणाति। अग्निरबिभेत्।
आहुतयो माऽत्येष्यन्तीति। स एतां समिधमपश्यत्। तामाऽधत्त।
ततो वा अग्नावाहुतयोऽधियन्त॥२२॥

यदेनं समयच्छत्। तत्समिधः समित्वम्। समिधमा दधाति।
समेवैनं यच्छति। आहुतीनां धृत्यै। अथो अग्निहोत्रमेवेध्मवत्करोति।
आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदेकां समिधमाधाय
द्वे आहुती जुहोति। अथ कस्यां समिधिं द्वितीयामाहुतिं
जुहोतीति॥२३॥

यद्वे समिधांवा दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकां
समिधमाधाय। यजुषाऽन्यामाहुतिं जुहोति। उभे एव समिद्वती
आहुती जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। आदीप्तायां
जुहोति। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो यथाऽतिथिं
ज्योतिष्कृत्वा परि वेवैष्टि। तादृगेव तत्। चतुरुन्नयति।
द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव चतुष्पदः
प्रतिष्ठापयति॥२४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायान्धियन्तेति तच्चत्वारिं
च॥

उत्तरावतीं वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो देवा
अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति। कनीयस्तस्य
पूर्वः हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा उत्तरावत्याहुतिः।
तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥२५॥

यस्यैव जुहति। भवत्येव। यं कामयेत् पापीयान्त्स्यादिति।
भूयस्तस्य पूर्वः हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा
अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्। यस्यैव
जुहति। परैव भवति॥२६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं
प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवेनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति।
तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणुः।
यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥२७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वमाहुतिं जुहोति।
यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवाप्त्वाऽति क्रामति।
अवाचीनः सायमुपमार्ष्टि। रेत एव तद्धधाति। ऊर्ध्वं प्रातः। प्र
जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥२८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवत इति। अग्नौ वैश्वानर इति
ब्रूयात्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्वाह्मणः। हुत्वा द्विः प्राश्नाति।
अग्नावेव वैश्वानरे द्वे आहुती जुहोति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः

प्राश्नाति॥२९॥

षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। किं देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति ब्रूयात्। यद्यजुषा
जुहोति। तदैन्द्राग्रम्। यत्तूष्णीम्। तत्प्राजापत्यम्॥३०॥

यन्निमार्ष्टि। तदोषधीनाम्। यद्वितीयम्। तत्पितृणाम्।
यत्प्राश्नाति। तद्गर्भाणाम्। तस्माद्गर्भा अनश्नन्तो वर्धन्ते।
यदाचामति। तन्मनुष्याणाम्। उदङ्घ्र्यावृत्याचामति॥३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धै। निष्टपति स्वगाकृत्यै।
उद्दिशति। सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव
वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्माद्वक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः। अथो
आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धै। न बरुहिरनु प्र हरेत्। असंस्थितो
वा एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।
तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति।
अवभृथस्यैव रूपमकः॥३३॥

अभवन्भवति जुहुयान्नयति मार्ष्टि द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीन्धे-
ऽकः॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं
प्रायणमग्निहोत्रमिति। वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्।

अ॒ग्नि॒हो॒त्रं य॒ज्ञाना॑म्। तस्य॑ पृथि॒वी स॒दः। अ॒न्तरि॑क्षमा॒ग्नीद्ध॑म्।
द्यौर॑ह॒विर्धान॑म्। दि॒व्या आपः॑ प्रोक्ष॑णयः। ओष॑धयो ब॒रुहिः॥३४॥

वन॒स्पत॑य इ॒ध्मः। दि॒शः परि॑धयः। अ॒दि॒त्यो यू॒पः। यज॑मानः
प॒शुः। स॒मुद्रो॑ऽवभृ॒थः। स॒व॒त्सरः॑ स्व॒गाका॑रः। तस्मा॒दाहि॑ताग्नेः
सर्व॑मे॒व ब॑र्हिष्यं द॒त्तं भ॑वति। यथ्सा॒यं जु॑होति। रात्रि॑मे॒व तेन॑
दक्षि॒ण्यां कुरु॑ते। यत्प्रा॒तः॥३५॥

अह॑रे॒व तेन॑ दक्षि॒ण्यं कुरु॑ते। यत्ततो॒ ददा॑ति। सा दक्षि॑णा।
याव॑न्तो॒ वै दे॒वा अ॑हु॒तमा॑दन्। ते परा॑ऽभवन्। त ए॒तद॑ग्नि॒होत्र॑
सर्व॑स्यै॒व स॑मव॒दाया॑ जुहवुः। तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्नि॒होत्रं॑ वै दे॒वा
गृ॒हाणां॑ निष्कृ॑तिमपश्य॒न्निति॑। यथ्सा॒यं जु॑होति। रात्रि॑या ए॒व
तद्धु॑ताद्याय॥३६॥

यज॑मान॒स्याप॑राभावाय। यत्प्रा॒तः। अहं॑ ए॒व तद्धु॑ताद्याय।
यज॑मान॒स्याप॑राभावाय। यत्ततो॒ऽश्ना॑ति। हु॒तमे॒व तत्। द्वयोः॑
पय॑सा जुहुयात्प॒शुकाम॑स्य। ए॒तद्वा अ॑ग्नि॒होत्रं॑ मि॒थुन॑म्। य ए॒वं
वेद॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते॥३७॥

इ॒मामे॒व पूर्॒वया॑ दु॒हे। अ॒मूमु॑त्तरया। अ॒धि॒श्रित्यो॑त्तर॒मा न॑यति।
योना॑वे॒व तद्रे॑तः सि॒ञ्चति॑ प्र॒जन॑ने। आ॒ज्ये॑न जुहुयात्तेज॑स्कामस्य।
तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। तेज॒स्यै॒व भ॑वति। पय॑सा प॒शुकाम॑स्य। ए॒तद्वै

पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै पशूनं रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि।
इन्द्रियाव्येव भवति। यवाग्वामां ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः।
भागधेयेनैवास्मै सजातानं रुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयंज्ञो वा
एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः।
उपरीव हरति। अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः।
द्विर्जुहोति। द्व्यक्षरं बृहत्। बृहत् एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव
तथ्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति।
विन्दत उपसत्तारम्। उन्नीयोप सादयति। पृथिवीमेव प्रीणाति।
होष्यन्नुपसादयति। अन्तरिक्षमेव प्रीणाति। हुत्वोप सादयति।
दिवमेव प्रीणाति। एता वा अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्।
यो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितं होतारं ब्रह्माणं वषट्कारं
वेद। तस्य त्वेव हुतम्। प्राणो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितम्। अपानः
प्रत्याश्रावितम्। मनो होता। चक्षुर्ब्रह्मा। निमेषो वषट्कारः॥४२॥

य एवं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। सायं यावानश्च वै देवाः
प्रातर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो गृहमागच्छन्ति। तान् यन्न तर्पयेत्।

प्रजयाँऽस्य पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृप्ता एनं प्रजयां
पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायं सम्मृशति।
सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः सायं यावानो ये
च प्रातर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयांस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजयां पशुभिस्तर्प-
यन्ति। अरुणो ह स्माहौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहं सायं प्रातर्वज्रं
भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्पापीयांसो भ्रातृव्या इति।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समिथ्सप्तमी। सप्तपदा शक्करी। शाक्करो
वज्रः। अग्निहोत्र एव तत्सायं प्रातर्वज्रं यजमानो भ्रातृव्याय प्र
हरति। भवत्यात्मना। पराँऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बर्हिः प्रातरहुताद्याय जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदो
वषट्कारश्च प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रीणि च॥ [५]

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वन्मे जायेतेति। सोऽजुहोत्।
तस्याँऽऽत्मन्वदजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तैँऽब्रुवन्। प्रजापतिर-
हौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमंजनिष्महि। जायतान्न
आत्मन्वदिति तैँऽजुहवुः। प्राणानामग्निः। तनुवै वायुः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेवा। तस्यै
पयसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते प्रजापतिं
प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो नौ जयात्। तन्नौ
सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति।

प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति। तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एवं वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति। यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववान्। तेन त्वां प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदालम्ब्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्यमात्मनो निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मुख्यावर्तत। ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उतैकाहमुत द्वहं न जुह्वति। हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥—————[६]

रौद्रं गवि। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनं दुह्यमानम्। सौम्यं दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः। पौष्णमुदन्तम्।

सा॒र॒स्व॒तं वि॒ष्य॒न्द॒मान॒म्। मै॒त्रं शरः॑। धा॒तुरु॒द्वा॒सित॒म्।
 बृ॒ह॒स्प॒ते॒रु॒न्नी॒तम्। स॒वि॒तुः प्र॒क्रा॒न्त॒म्। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं ह्रि॒य॒मा॒णम्।
 ऐ॒न्द्रा॒ग्र॒मु॒प॑स॒न्नम्। अ॒ग्नेः पूर्वा॑ऽऽहु॒तिः। प्र॒जाप॑ते॒रु॒त्तरा॑। ऐ॒न्द्रं
 हु॒तम्॥५०॥

उद्वा॑सितं स॒प्त च॑॥ _____ [७]

दक्षि॑ण॒त उप॑ सृजति। पि॒तृ॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। प्राची॑मा
 वर्त॑यति। दे॒व॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। उदी॑चीमा॒वृत्य॑ दो॒ग्धि।
 म॒नु॒ष्य॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। पूर्वे॑ दु॒ह्या॒ज्ये॒ष्ठस्य॑ ज्यै॒ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो
 वा गु॒त॒श्रीः स्या॒त्। अप॑रौ दु॒ह्या॒त्क॒नि॒ष्ठस्य॑ क॒नि॒ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो
 वा बु॒भूषे॒त्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्त्यै। वा॒य॒व्यं वा
 ए॒तदु॒प॑सृष्टम्। आ॒श्वि॒नं दु॒ह्य॒मा॒नम्। मै॒त्रं दु॒ग्ध॒म्। अ॒र्य॒म्ण
 उ॒द्वा॒स्य॒मा॒नम्। त्वा॒ष्ट्र॒मु॒न्नी॒य॒मा॒नम्। बृ॒ह॒स्प॒ते॒रु॒न्नी॒तम्। स॒वि॒तुः
 प्र॒क्रा॒न्त॒म्। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं ह्रि॒य॒मा॒णम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्र॒मु॒प॑ सा॒दित॒म्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
 यो॑ऽग्नि॒हो॒त्रं जु॒होति॑। यथा॒ खलु॒ वै धे॒नुं ती॒र्थे त॑र्पयति।
 ए॒वम॑ग्नि॒हो॒त्री यज॑मानं तर्पयति। तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
 सु॒व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। प॒श्य॑ति पु॒त्रम्। प॒श्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र प्र॒जया॑
 प॒शुभि॑र्मि॒थुनै॑र्जायते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒हो॒त्रं जु॒ह॑ति। य उ॑ चैन॒दे॒वं

वेद॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥_____ [८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषां त्रिरेकोऽग्निहोत्रमञ्जुहोत्।
द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्मिरजुहोत्। स ऋचाऽजुहोत्। यो
द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽजुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावाधृताम्।
तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे एवर्धी अव
रुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं जुहोति। रेत एव
तदधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातः। रेत एव हितं
प्र जनयति। रेतो वा एतस्य हितं न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
प्राङ्मुदाद्रवेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्। अथ
भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्। स एवैनं
तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥_____ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसंवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुह्वति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो
धूपायच्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुह्वति।
रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।

आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्य देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदेति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वादित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निनिहितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ॥)॥

[१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः

सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥—————[११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावर्तौ ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः प्रजापतिरकामयता-
ऽऽत्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून्वेव यन्निर्माष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं मनसाऽनुद्रुत्य
दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव हि
प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव हि प्रजा-
पतिः। प्रजापतेरास्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा
असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा अ-
सृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत। तस्मादेव योनेः
प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणतो उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा।
उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं
ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो निषाद्य।
चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः।
तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां

गमयति। द॒र्भ॒स्त॒म्बमु॒द्ग्रथ्य॒ व्याच॑ष्टे॥४॥

अ॒ग्नि॒वान् वै द॑र्भस्त॒म्बः। अ॒ग्नि॒वत्ये॒व व्याच॑ष्टे। ब्रा॒ह्म॒णो दक्षि॑णत उपा॑स्ते। ब्रा॒ह्म॒णो वै प्र॒जाना॑मुपद्र॒ष्टा। उ॒प॒द्र॒ष्टुमत्ये॒वैनं॑ यशं ऋच्छति। ई॒श्वर॑न्तं यशो॒र्तो॒रित्या॑हुः। यस्यान्ते॑ व्याचष्ट इति॑। वर॒स्तस्मै॑ देयः। यदे॒वैनं॑ तत्रो॒पन॑मति। तदे॒वाव॑ रुन्धे॥५॥

अ॒ग्नि॒मा॒दधा॑नो दश॑होत्राऽर॒णि॒मव॑ दध्यात्। प्रजा॑तमे॒वैन॑मा ध॑त्ते। तेनै॒वोद्भू॒त्या॑ग्नि॒होत्रं॑ जुहुयात्। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ जुहोति। ह॒वि॒र्निर्व॑प्स्यं दश॑होतारं व्याचक्षीत। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ निर्व॑पति। सा॒मि॒धे॒नीर॑नुवक्ष्यं दश॑होतारं व्याचक्षीत। सा॒मि॒धे॒नीरे॒व सृ॒ष्ट्वाऽऽर॑भ्य प्रत॑नुते। अथो॑ य॒ज्ञो वै दश॑होता। य॒ज्ञमे॒व त॑नुते॥६॥

अ॒भि॒चरं॑ दश॑होतारं जुहुयात्। न॒व वै पु॑रुषे प्रा॒णाः। नाभि॑र्दश॒मी। स॒प्रा॑णमे॒वैनं॑म॒भि च॑रति। ए॒ताव॑द्वै पु॑रुषस्य स्व॒म्। याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तद॒भि च॑रति। स्व॒कृतं॑ इ॒रि॒णे जुहो॑ति प्रद॑रे वा। ए॒तद्वा अ॒स्यै नि॒र्ऋ॒तिगृ॑हीतम्। नि॒र्ऋ॒तिगृ॑हीत ए॒वैनं॑ नि॒र्ऋ॒त्या ग्रा॑हयति। यद्वा॒चः क्रू॑रम्। तेन॒ वष॑ट्करोति। वा॒च ए॒वैनं॑ क्रू॒रेण॑ प्र वृ॑श्चति। ता॒जगा॑र्तिमा॒र्च्छति॥७॥

दश॑होता सृष्ट्यां ऋच्छेद्वाच॑ष्टे रुन्ध ए॒व त॑नुते नि॒र्ऋ॒तिगृ॑हीतं पञ्च च॥[१]

प्रजा॑पतिरकामयत द॒र्शपूर्ण॑मा॒सौ सृ॑जे॒येति॑। स ए॒तं चतु॑र्होतारमपश्यत्। तं मन॑साऽनु॒द्भू॒त्याऽऽह॒वनी॑येऽजुहोत्। ततो॑

वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपाक्रामताम्। तौ
ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दर्शपूर्णमासावालभमानः।
चतुरहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सौऽकामयत
चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्। तं मनसा-
ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स चातुर्मास्यान्यसृजत।
तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्या-
न्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां
सृष्टानां धृत्यै। सौऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं
षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स
पशुबन्धमसृजत। सौस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं मनसा-
ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र-
तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य धृत्यै। सौऽकामयत
सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसा-
ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्बुत्याऽऽहवनीये
जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वर९ सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति।
सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो न प्राभवत्।
तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यथ्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथ्सम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं वा
आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञ९ सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो वा एषः।
योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे। यज्ञमेवाकः।
प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै पत्नीनामायतनम्।
स्व एवैना आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्थद्वै॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स
त्रिवृतं स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत उदतृणत्।
तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा अन्वसृज्यन्त।
अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत्
वर्षीयान्थस्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वर्षीयानेव भवति। यं कामयेत्
पापीयान्थस्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव भवति।
तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै दशहोता।

चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशवं इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सौऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मांस्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सौऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तं चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आज्ञायतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजन्दिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरः हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता। संवत्सरः सुवर्गो लोकः।

संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं लोकमेति। तैऽब्रुवन्नङ्गिरस
आदित्यान्॥१९॥

क्व स्था। क्व वः सद्भ्यो हव्यं वक्ष्याम् इति। छन्दः
स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियां त्रिष्टुभिर्जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः सु
सद्भ्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति। वहन्त्यस्मै
प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद। द्वादश
मासाः पञ्चवर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः।
एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य एवमेतं श्रितं
प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानृतवः षट्॥—[३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्।
तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत्। तस्य चित्तिः
सुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान्
यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत्। सोऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स
चतुर्होत्राऽतप्यत्। सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्। स भूमिम-
सृजत्। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स द्वितीयमतप्यत्।
सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत्। चातुर्मास्यानि सामानि। स
तृतीयमतप्यत्। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्। स

दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै व्याहृतय
इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः पशवश्छन्दांसि
प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा व्याहृतीः प्रजाता
वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत। स
हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्तै हविरिति। स
पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्रत्यङ्मुखाधत। सोऽसुरानसृजत।
तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णः हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। स
द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राङ्मुखाधत। स देवानसृजत।
तदस्य प्रियमासीत्। तथ्सुवर्णः हिरण्यमभवत्। तथ्सुवर्णस्य
हिरण्यस्य जन्म। य एव सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥२५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णः
हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति नाप्रियम्।
स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमैत्। त्रिणवेन
स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत। त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्।
एकविंशेन रुचमधत्॥२६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्सोमैर्न यजते। सप्तहोत्रैव
सुवर्णं लोकमैति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यान्प्राणुदते।

त्रयस्त्रिंशेन प्रति तिष्ठति। एकविंशेन रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र
जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न निरूह्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः।
प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते प्रजात्यै॥२७॥

अनन्दद्भुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामव्हीनात्। तैऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रतिगृह्णाम।
तथा नो दक्षिणा न व्लेष्यतीति। ते व्यावृत्य प्रत्यगृह्णन्। ततो वै
तान्दक्षिणां नाव्हीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति।
नैनं दक्षिणा व्हीनाति॥२८॥

राजां त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।
आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। सोमाय
वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति।
रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति।
वरुणायाश्वमित्याह॥२९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये
पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं देवतया
प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान् इत्याह। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः॥३०॥

अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। वैश्वानर्यर्चा रथं प्रति गृह्णाति।

वैश्वान॒रो वै दे॒वत॑या रथः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या प्रति॑ गृह्णाति।
तेना॑मृ॒तत्व॑म॒श्यामि॒त्याह॑। अ॒मृत॑मे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। वयो॑ दा॒त्र
इत्या॑ह। वयं ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति। मयो॒ मह्य॑मस्तु
प्रति॑ग्रही॒त्र इत्या॑ह॥३१॥

यद्वै शि॒वम्। तन्म॑यः। आ॒त्मन॑ ए॒वेषा॑ परी॒तिः। क इ॒दं
कस्मा॑ अ॒दादि॒त्याह॑। प्र॒जाप॑तिर्वै कः। स प्र॒जाप॑तये द॒दाति॑। कामः
कामा॑येत्या॒ह। कामे॑न हि द॒दाति॑। कामे॑न प्रति॑गृह्णाति। कामो॑ दा॒ता
कामः॑ प्रति॑ग्रही॒तेत्या॑ह॥३२॥

कामो॑ हि दा॒ता। कामः॑ प्रति॑ग्रही॒ता। कामः॑ स॒मुद्र॑मावि॒शे॒
त्या॑ह। स॒मुद्र इ॒व हि॑ कामः। ने॒व हि॑ काम॒स्यान्तो॑ऽस्ति। न
स॒मुद्र॑स्य। कामे॑न त्वा॒ प्रति॑गृह्णामीत्या॒ह। येन॑ कामे॑न प्रति॑गृह्णाति।
स ए॒वैनं॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के काम॑ आगच्छति। कामै॒तत्त ए॒षा ते॑ काम॒
दक्षि॑णेत्या॒ह। काम॑ ए॒व तद्य॑ज॒मानो॑ऽमुष्मि॑ल्लो॒के दक्षि॑णामिच्छति।
न प्रति॑ग्रही॒तरि॑। य ए॒वं वि॒द्वान्दक्षि॑णां प्रति॑गृह्णाति। अ॒नृ॒णामे॒वैनां॑
प्रति॑ गृह्णाति॥३३॥

द्वीना॒त्यश्व॑मि॒त्याहाङ्गीर॑सः प्रति॑ग्रही॒त्र इत्या॑ह प्रति॑ग्रही॒तेत्या॑ह दक्षि॑णेत्या॒ह
च॒त्वारि॑ च॥ [५]

अन्तो॑ वा ए॒ष य॒ज्ञस्य॑। यद्व॑श॒मम॑हः। द॒शमे॑ऽह॒न्त्सर्प॑रा॒ज्ञिया॑
ऋ॒ग्भिः स्तु॑वन्ति। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। अ॒न्नाद्य॑मव॑ रुन्धते। ति॒सृभिः॑

स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते।
पृश्निवतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा
प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। देवा वै सर्पाः।
तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति
तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुरहोतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै। अन्तो
वा एष यज्ञस्य। यदशममहः। एतत्खलु वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुरहोतारः। दशमेऽहःश्चतुरहोतृव्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा।
परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। वाचं
यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा अहः। भ्रातृव्यदेवत्यां
रात्रिः। अह्ना रात्रिं ध्यायेत्। भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे। यद्विवा
वाचं विसृजेत्। अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं विसृजेत्।
रात्रिं भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति।
एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छिषति। यावदादित्योऽस्तमेति॥३७॥
पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिषेत्पञ्च च॥—————[६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समंश्लिष्यन्। ता
रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। ता नाम्नाऽनु

प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम वै प्रजापतिरिति। तस्मादप्यामित्रौ
सङ्गत्य। नाम्ना चेदध्वयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि
नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। स
आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तं त्रिष्टुग्वीर्यं भूत्वाऽनु प्राविशत्।
तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत। तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अभि भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य।
सुवर्गं लोकमायन्। तैऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तैऽब्रुवन्। अमुतः
प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्।
आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्रं कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयं क्लृप्तिः। यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै।
स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्रं सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं
वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। सौऽमन्यत। अभि वा
इमेऽस्माल्लोकादमुं लोकं कमिष्यन्त इति। स वाचस्पते हृदिति
व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्। तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकं नाभि
कामयन्ते। पुत्रो हि हृदयम्॥४१॥

ह्वयेते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारिं च॥ [७]

देवा वै चतुर्होतृभिर्यज्ञमतन्वत। ते वि पाप्मना
भ्रातृव्येणाजयन्त। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। य एवं

विद्वाँश्चतुर्होतृभिर्यज्ञं तनुते। वि पाप्मना भ्रातृव्येण जयते। अ॒भि
सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्द्वौ॑त्रा प्रायणीय॒मा सा॑दयति। अ॒मुष्मै॒ वै
लो॒काय॒ षड्द्वौ॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॒ वा ए॒तत्सोम॑म्। यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥४२॥

ऋ॒जुधै॒वैन॑म॒मुं लो॒कं ग॑मयति। चतुर्हो॒त्राऽऽति॑थ्यम्। यशो॒
वै चतुर्हो॑ता। यश॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। प॒ञ्च॒हो॒त्रा प॒शुमु॑पसादयति।
सु॒व॒र्ग्यो वै प॒ञ्च॒हो॒ता। यज॑मानः प॒शुः। यज॑मानमे॒व सु॒व॒र्गं
लो॒कं ग॑मयति। ग्रहा॑न्गृही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं जुहोति। इ॒न्द्रि॒यं वै
स॒प्तहो॑ता॥४३॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यो वै चतुर्होतृ॒ननु॑स॒वनं त॑र्पयति।
तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति। ब॒हि॒ष्प॒व॒मा॒ने
दश॑हो॒तारं॒ व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने प॑व॒माने॒ चतुर्हो॑तारम्। आ॒र्भवे॑
प॑व॒माने॒ प॒ञ्च॒हो॒तारम्। पि॒तृ॒य॒ज्ञे षड्द्वौ॑तारम्। य॒ज्ञाय॒ज्ञिय॑स्य स्तो॒त्रे
स॒प्तहो॑तारम्। अ॒नु॒स॒वन॑मे॒वैनाँ॑ स्त॒र्पय॑ति॥४४॥

तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति।
दे॒वा वै चतुर्हो॑तृभिः स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परिमितं यश॑स्कामाः।
तै॒ब्रुव॑न्। यन्नः प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात्। सर्वे॑षान्न॒स्तत्स॒हास॑दिति।
सोम॑श्चतुर्हो॒त्रा। अ॒ग्निः प॒ञ्च॒हो॒त्रा। धा॒ता षड्द्वौ॑त्रा॥४५॥

इ॒न्द्रः स॒प्तहो॑त्रा। प्र॒जाप॑तिर्दश॑होत्रा। तेषाँ॑ सोम॑ राजा॒नं
यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत। तेनापा॑क्रामत्। तेन॑ प्र॒लाय॑मचरत्।

तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्। तत्प्रैषाणां प्रैषत्वम्। निविद्धिन्यवेदयन्।
तन्निविदान्निवित्त्वम्॥४६॥

आप्रीभिराप्नुवन्। तदाप्रीणांमाप्रित्वम्। तमघ्नन्। तस्य यशो
व्यगृह्णत। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो
ग्रहा गृह्यन्ते। तस्य त्वेव गृहीताः। तेऽब्रुवन्। यो वै नः श्रेष्ठो-
ऽभूत्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिमं सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त।
तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तथ्साम्नः सामत्वम्।
उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं वेद। प्रत्येव
तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्धसोममागच्छति।
यश एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। तावुभौ
सोममागच्छतः। सोमो हि यशः। तं त्वाऽव यशं ऋच्छतीत्याहुः।
यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्मान्धसोमे सोमः प्रोच्यः। यशं
एवैनमृच्छति॥४९॥

अभिषुण्वन्ति सप्तहोता तर्पयति षड्भोत्रा निवित्त्वमभूत्तिष्ठति प्राहेति द्वे च॥[८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽऽसीत्। न द्यौरासीत्। न
पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत स्यामिति।
तदतप्यत। तस्मात्तेपानाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।
तस्मात्तेपानाद्ग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपानाञ्ज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपाना-
दुर्चिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानान्मरीचयोऽजायन्त।
तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानादुदारा अजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत।
तदभ्रमिव समहन्यत। तद्वस्तिमभिनत्॥५१॥

स समुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य न पिबन्ति। प्रजननमिव
हि मन्यन्ते। तस्मात्पशोर्जायमानादापः पुरस्ताद्वन्ति। तद्वशहोता-
ऽन्वसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशहोता। य एवं तपसो वीर्यं
विद्वाङ्स्तप्यते। भवत्येव। तद्वा इदमापः सलिलमासीत्।
सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा अग्निः। यद्यस्या अप्रतिष्ठाया इति। यदप्स्ववापद्यत।
सा पृथिव्यभवत्। यद्व्यमृष्ट। तदन्तरिक्षमभवत्। यदूर्ध्वमुदमृष्ट। सा
द्यौरभवत्। यदरोदीत्। तदनयो रोदस्त्वम्॥५३॥

य एवं वेद। नास्य गृहे रुदन्ति। एतद्वा एषां लोकानां जन्म।
य एवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु लोकेष्वार्तिमार्च्छति। स इमां
प्रतिष्ठामविन्दत। स इमां प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत् प्रजायेयेति। स
तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहत। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति। स
तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव प्रजा असृजत।

तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धेना असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहत। सा जोत्स्नाऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपो-
ऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स उपपक्षाभ्यामेवतूनसृजत। तेभ्यो
रजते पात्रे घृतमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहत। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स मुखाद्देवान-
सृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहत। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा
वै नोऽभूदिति। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं वेद।
देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य एवमहोरात्राणां
जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमार्च्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत। प्रजापतिः
प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं प्रतिष्ठितम्। यदिदं
किं च। तदेतच्छ्रोवस्यसन्नाम ब्रह्म। व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै
वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते प्रजयां पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो
मात्रामाप्नोति। य एवं वेद॥५९॥

अग्निरजायत तद्भूयोऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत

घृतमदुहृद्याऽस्य सा तनूरासीदहरभवदृच्छति वेदं (इदं धूमो-
 ऽग्निर्ज्योतिरर्चिर्मरीचय उदारास्तदभ्रं स जघनात्सा तमिस्रा स
 प्रजननात्सा जोत्स्ना स उपपक्षाभ्यां सौहोरात्रयोः सन्धिः स
 मुखात्तदहर्देववान्मृन्मये दारुमये रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो
 घृतं सोमम्॥)॥ [९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्।
 परेहि। एतेषां देवानामधिपतिरेधीति। तं देवा अब्रुवन्।
 कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सौऽब्रवीत्।
 कस्त्वमसि वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति मा देवा अवोचन्निति।
 अथ वा इदं तर्हि प्रजापतौ हरं आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ। अथाहमेतेषां
 देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं स्यामित्यब्रवीत्।
 एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्। यदेतद्वीषीति। को ह
 वै नाम प्रजापतिः। य एवं वेद॥६१॥

विदुरेनं नाम्ना। तदस्मै रुक्मं कृत्वा प्रत्यमुञ्चत्। ततो वा
 इन्द्रो देवानामधिपतिरभवत्। य एवं वेद। अधिपतिरेव संमानानां
 भवति। सौऽमन्यत। किं किं वा अकरमिति। स चन्द्रं म आहरेति
 प्रालपत्। तच्चन्द्रमसश्चन्द्रमस्त्वम्। य एवं वेद॥६२॥

चन्द्रवानेव भवति। तं देवा अब्रुवन्। सुवीर्यो मर्या यथा

गोपायत इति। तत्सूर्यस्य सूर्यत्वम्। य एवं वेद। नैनं दध्नोति।
कश्च नास्मिन्वा इदमिन्द्रियं प्रत्यस्थादिति। तदिन्द्रस्येन्द्रत्वम्। य
एवं वेद। इन्द्रियाव्येव भवति॥६३॥

अयं वा इदं परमोऽभूदिति। तत्परमेष्ठिनः परमेष्ठित्वम्। य
एवं वेद। परमामेव काष्ठां गच्छति। तं देवाः समन्तं पर्यविशन्।
वसवः पुरस्तात्। रुद्रा दक्षिणतः। आदित्याः पश्चात्। विश्वे देवा
उत्तरतः। अङ्गिरसः प्रत्यश्चम्॥६४॥

साध्याः पराश्चम्। य एवं वेद। उपैनं समाः संविशन्ति। स
प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा आवयत्। ता अस्मै नातिष्ठन्तान्नाद्याय।
ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः
पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्ता-
त्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः पर्यायन्। स
उत्तरतः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः।
मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत। ताः
सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा अतिष्ठन्तान्नाद्याय।
य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा

अ॒त्ति। तिष्ठ॑न्तेऽस्मै प्र॒जा अ॒न्नाद्या॑य। अ॒न्नाद॒ एव॒ भ॑वति॥६७॥

आ॒सीद्वेदं॑ चन्द्र॒मस्त्वं॑ य ए॒वं वेदै॑न्द्रिया॒व्यैव॑ भ॑वति प्र॒त्यश्च॑ मुखं दक्षिण॒तो मुखं॑
प॒श्चान्न॑व॒ च॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिरकामयत ब॒होर्भूया॑न्थस्या॒मिति॑। स ए॒तं द॑श॒होतार॑मपश्यत्। तं प्रायु॑ङ्क्त। तस्य॒ प्रयु॑क्ति ब॒होर्भूया॑नभवत्।
यः का॒मये॑त ब॒होर्भूया॑न्थस्या॒मिति॑। स द॑श॒होतारं॑ प्रयु॑ञ्जीत।
ब॒होरे॒व भूया॑न्भवति। सोऽका॒मय॑त वी॒रो म॒ आजा॑ये॒तेति॑। स
द॑श॒होतु॑श्चतु॒र्होतारं॑ निर॑मिमीत। तं प्रायु॑ङ्क्त॥६८॥

तस्य॒ प्रयु॑क्तीन्द्रोऽजायत। यः का॒मये॑त वी॒रो म॒ आजा॑ये॒तेति॑।
स चतु॒र्होतारं॑ प्रयु॑ञ्जीत। आऽस्य॑ वी॒रो जा॑यते। सोऽका॒मय॑त
प॒शुमा॑न्थस्या॒मिति॑। स चतु॒र्होतुः॑ प॒ञ्चहो॑तारं॑ निर॑मिमीत। तं प्रायु॑ङ्क्त।
तस्य॒ प्रयु॑क्ति प॒शुमान॑भवत्। यः का॒मये॑त प॒शुमा॑न्थस्या॒मिति॑। स
प॒ञ्चहो॑तारं॑ प्रयु॑ञ्जीत॥६९॥

प॒शुमा॑ने॒व भ॑वति। सोऽका॒मय॑त॒र्तवो॑ मे कल्पे॒र॒न्नि॒ति॑। स
प॒ञ्चहो॑तुः षड्ढो॒तारं॑ निर॑मिमीत। तं प्रायु॑ङ्क्त। तस्य॒ प्रयु॑क्त्यृ॒तवो॑ऽस्मा
अकल्प॑न्त। यः का॒मये॑त॒र्तवो॑ मे कल्पे॒र॒न्नि॒ति॑। स षड्ढो॒तारं॑ प्रयु॑ञ्जीत।
कल्प॑न्तेऽस्मा ऋ॒तवः॑। सोऽका॒मय॑त सोम॒पः सोम॑या॒जी स्या॑म्।
आ मे॑ सोम॒पः सोम॑या॒जी जा॑ये॒तेति॑॥७०॥

स षड्ढो॒तुः सप्त॑हो॒तारं॑ निर॑मिमीत। तं प्रायु॑ङ्क्त। तस्य॒ प्रयु॑क्ति
सोम॒पः सोम॑या॒ज्य॑भवत्। आऽस्य॑ सोम॒पः सोम॑या॒ज्य॑जायत। यः

कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत। सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रति तिष्ठति॥७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा इयं क्लृप्तिः॥७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सञ्च्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै दशहोतुर्निदानम्। दशपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥७३॥

अमिमीत तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति क्लृप्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥

[११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत दशपूर्णमासौ सृजेयेति प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत दशहोतारं तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समश्लिष्यं देवा वै चतुर्होतृभिरिदं वा अग्रं प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत

बृहोभूयानेकादश ॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयेवैनत्तस्य वा इयं कृतिस्तस्मात्तेपानाज्योतिर्यदस्मिन्नादित्ये स षड्वीतुः
सप्तहोतारं त्रिसप्ततिः ॥७३॥

प्रजापतिरकामयत निदानवान्भवति ॥

हरिः ओम् ॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवैषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठ देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥ सप्तहोता प्रतिष्ठां वेद बुध्यन्ते षड्व॥

[१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव

समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो॑ प्रजाप॑तिरे॒वैना॑ भूत्वा प्रतिगृह्णाति।
 आ॒त्मनोऽना॑त्यै। यद्ये॒नमा॑र्त्विज्याद्वृत॑ सन्तं निरु॒हरे॑रन्। आग्नी॑ध्रे
 जुहुया॒द्वश॑होतारम्। च॒तुर्गृ॑ही॒तेनाऽऽज्ये॑न। पुरस्ता॑त्प्रत्यङ्मि॒ष्टन्।
 प्र॒ति॒लो॒मं वि॒ग्राह॑म्॥४॥

प्रा॒णाने॒वास्योप॑ दासयति। यद्ये॒नं पुन॑रुप॒ शिक्षे॑युः। आग्नी॑ध्र
 ए॒व जु॑हुया॒द्वश॑होतारम्। च॒तुर्गृ॑ही॒तेनाऽऽज्ये॑न। प॒श्चात्प्रा॑डासीनः।
 अ॒नु॒लो॒ममवि॑ग्राहम्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ कल्पयति। प्राय॑श्चि॒त्ती
 वा॒ग्धोते॑त्यृतु॒मुख॑ऋतु॒मुखे॑ जुहोति। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति।
 कल्प॑न्तेऽस्मा ऋ॒तवः॑॥५॥

कृ॒ता अ॑स्मा ऋ॒तव॑ आय॑न्ति। षड्भो॑ता॒ वै भू॒त्वा प्र॒जाप॑तिरि॒दं
 सर्व॑मसृजत। स मनो॑ऽसृजत। मन॑सोऽधि॑ गाय॒त्रीम॑सृजत।
 तद्गा॑य॒त्रीं यश॑ आर्च्छत्। तामाऽल॑भत। गा॒य॒त्रिया॑ अधि॑
 छन्दा॑ऽस्यसृजत। छन्दा॑भ्योऽधि॑ सामं। तथ्साम॑ यश॑ आर्च्छत्।
 तदाऽल॑भत॥६॥

साम्नो॑ऽधि॑ यजू॑ऽप्यसृजत। यजु॑भ्यो॑ऽधि॑ विष्णु॑म्। तद्विष्णुं॑ यश॑
 आर्च्छत्। तमाऽल॑भत। विष्णो॑र॒ध्योष॑धीरसृजत। ओष॑धी॒भ्योऽधि॑
 सोम॑म्। तथ्सोमं॑ यश॑ आर्च्छत्। तमाऽल॑भत। सोमा॑दधि॑ प॒शून्-
 सृजत। प॒शुभ्यो॑ऽधीन्द्र॑म्॥७॥

तदिन्द्रं॑ यश॑ आर्च्छत्। तदे॒नन्ना॑ति॒ प्राच्य॑वत। इन्द्रं॑ इव

यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बर्हिषा प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवेनं धाम्ना प्रत्येति॥८॥
विग्राहमृतवस्तदाऽलभतेन्द्रं गृह्णीयात्पद्व॥ [२]

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके भवति। अथ यो विद्वान्निवर्तयते। सशीर्षा विपाप्माऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त। अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाः। अग्निर्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्। वायुर्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत। तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्। द्यौर्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत। सौहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्। तान्योषान्पुष्यति। यास्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परि च॥१०॥
अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पञ्च च॥ [३]

तस्य वा अग्नेरहिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापा-
क्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपा-
धत्त। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं
प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अर्धमस्येन्द्रियस्याप-
क्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रिय-
स्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां प्रतिजग्रहुषः।
चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तामेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स
चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति।
अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य
वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्।
तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपा-
धत्त। पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं
प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्यापक्रामति।
तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः। षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्।

तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त।
 षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति।
 अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तत्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तमिन्द्रियस्यापक्रामत्।
 तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स सप्तमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपा-
 धत्त। सप्तमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तत्पं
 प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। सप्तमस्येन्द्रियस्याप-
 क्रामति। तस्य वा उत्तानस्याऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः।
 अष्टमिन्द्रियस्यापक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टमिन्द्रियस्या-
 ऽऽत्मन्नुपाधत्त। अष्टमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
 विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टम-
 मस्येन्द्रियस्यापक्रामति। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान
 एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं
 च प्रतिगृहीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव
 प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति।
 नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ताश्च प्रतिगृह्णाति
 षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यष्टमिन्द्रियस्यापक्रामत्प्रतिगृहीयाच्चत्वारि च
 (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन

वरुणस्याश्वं प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वै। अर्धं
तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं
तमेतेन त्रीणि तदेतेनैकम्॥॥ [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सत्रमासत। केन ते
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना वै
ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त। यच्चतुरहोतारः
सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनौषधीरसृजन्तेति।
सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। केनैषां
पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनैभ्यो
लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत। यथ्यङ्गोतारः
सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनर्तूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
तेनर्तूनकल्पयन्त। यथ्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्थ्सम-
तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्।
तेनेमाँल्लोकान्थ्समतन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य
गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा अर्यमणं

वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो वा अर्यमा।
आर्यावसतिरिति वै तमाहुर्न्यं प्रशंसन्ति। आर्यावसतिर्भवति। य
एवं वेद॥ २०॥

यद्वा इदं किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि
यज्ञो निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत्। अहमेव भूयो वेद।
यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेद। यो वै
चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥ २१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता।
सोमश्चतुर्होतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता। धाता
षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते वै
चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति।
सर्वा दिशोऽभि जयति॥ २२॥

आर्ध्ववन्नार्ध्ववन्नित्येवं वेदांति सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेन सत्रङ्केन॥)॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतो-
ऽशयत्। आत्मन् हा (३) इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यंशृण्वन्। ता
अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। ताः कुसिन्धुमुपौहन्।
तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं ऋत्विक्। चतुष्कृत्वोऽह्वयत्।
अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥ २३॥

ते प्रत्यंशृण्वन्। ते दंशपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप

पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्माद्दर्शपूर्ण-
मासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्। पशवः
प्रत्यशृण्वन्। ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त। त
उपौहं लोमं छवीं मासमस्थिं मज्जानम्। तस्माच्चातुर्मास्यानां
यज्ञक्रतोः॥ २४॥

पञ्चर्त्विजः। षड्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते
पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त। त उपौहन्थस्तनावाण्डौ
शिश्नमवांश्च प्राणम्। तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः। षड्कर्त्विजः।
सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः सौम्येनैवाध्वरेण
यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त॥ २५॥

ता उपौहन्सप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य
यज्ञक्रतोः। सप्त होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्। तपः
प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुपं पर्यावर्तत।
तत्सर्वमात्मानमपरिवर्गमुपौहत्। तस्मात्संवत्सरे सर्वे यज्ञक्रतवो-
ऽवरुध्यन्ते। तस्माद्दशहोता चतुरहोता पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता।
एकहोत्रे बलिं हरन्ति। हरन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं
गच्छति। य एवं वेद॥ २६॥

चन्द्रमाश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोर्ध्वरेण यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारिं
च॥

[६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सोऽग्निरब्रवीत्। ममायमन्न-

म॒स्त्विति॑। सोऽ॒बिभेत्। सर्वं॑ वै मा॒ऽयं प्र ध॑क्ष्यतीति॑।
 स ए॒तांश्च॑तुर्होतृनात्म॒स्पर॑णानपश्यत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै
 स आ॒त्मान॑मस्पृणोत्। यद॑ग्निहोत्रं जुहोति॑। एक॑होतारमे॒व
 तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोत्यग्निहोत्रम्॥२७॥

कु॒सिन्धं॑ चा॒ऽऽत्मनः॑ स्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒ सायु॑ज्यं
 गच्छति॑। च॒तुरु॑न्नयति। चतुर्होतारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति
 दर्शपूर्णमा॒सौ। च॒त्वारि॑ चा॒ऽऽत्मनोऽङ्गानि॑ स्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑
 च॒ सायु॑ज्यं गच्छति॑। च॒तुरु॑न्नयति। स॒मित्प॑ञ्चमी। पञ्च॑होतारमे॒व
 तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति चातुर्मा॒स्यानि॑। लोमं॑ छु॒वीं मा॒ऽसम॑स्थिं
 म॒ज्जान॑म्॥२८॥

तानि॑ चा॒ऽऽत्मनः॑ स्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒ सायु॑ज्यं गच्छति॑।
 च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जुहोति॑। षड्द्वौतारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति पशुब॒न्धम्।
 स्तना॑वा॒ण्डौ शि॒श्वमवा॑ञ्चं प्रा॒णम्। तानि॑ चा॒ऽऽत्मनः॑ स्पृणोति॑।
 आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒ सायु॑ज्यं गच्छति॑। च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जुहोति॑॥२९॥

स॒मि॒त्स॑प्तमी। सप्त॑होतारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति सौ॒म्यम॑ध्वरम्।
 स॒प्त चा॒ऽऽत्मनः॑ शी॒र्षण्या॑न्प्रा॒णान्स्पृ॑णोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒
 सायु॑ज्यं गच्छति॑। च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जुहोति॑। द्विर्नि॒मा॑ष्टि। द्विः
 प्राश्ना॑ति। दश॑होतारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति संव॑त्सरम्। सर्वं॑
 चा॒ऽऽत्मान॑मप॑रिवर्गं॑ स्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒ सायु॑ज्यं
 गच्छति॑॥३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गः स्पृणोत्येकं च॥—————[७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत्।
सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्मात्त्र्यन्तर्वत्नी।
हरिणी सती श्यावा भवति। स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्। स
तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो भवति।
तस्यासुरेवार्जीवत्॥३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत्। तदसुराणामसुरत्वम्। य एवम-
सुराणामसुरत्वं वेद। असुमानेव भवति। नैनमसुर्जहाति।
सोऽसुरान्सृष्ट्वा पितेवामन्यत्। तदनु पितृनसृजत्। तत्पितृणां
पितृत्वम्। य एवं पितृणां पितृत्वं वेद। पितेवैव स्वानां
भवति॥३२॥

यन्त्यस्य पितरो हवम्। स पितृन्सृष्ट्वाऽऽमनस्यत्। तदनु
मनुष्यान्सृजत्। तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य एवं मनुष्याणां
मनुष्यत्वं वेद। मनुष्यैव भवति। नैनं मनुर्जहाति। तस्मै
मनुष्यान्सृजानाय। दिवा देवत्राऽभवत्। तदनु देवान्सृजत्।
तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं वेद। दिवा हैवास्यं
देवत्रा भवति। तानि वा एतानि चत्वार्यम्भांसि। देवा मनुष्याः
पितरोऽसुराः। तेषु सर्वेष्वम्भो नभ इव भवति। य एवं वेद॥३३॥
अजीवत्स्वानां भवति देवान्सृजत् सप्त च॥—————[८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवते।
यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरियात्। न पुराऽऽयुषः प्र
मीयेत। पशुमान्थस्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा इमं वेद॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरेति।
न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति। विन्देत प्रजाम्। अद्ध्यः
पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि सम्पवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते।
अग्नेः पवते। अग्निमभि पवते। अग्निमभि सम्पवते।
अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पवते। अन्तरिक्षमभि सम्पवते।
आदित्यात्पवते॥३६॥

आदित्यमभि पवते। आदित्यमभि सम्पवते। द्योः पवते।
दिवमभि पवते। दिवमभि सम्पवते। दिग्भ्यः पवते। दिशोऽभि
पवते। दिशोऽभि सम्पवते। स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव भूत्वा
पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वाः प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो हि
प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं वेद।
स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्वेव भूत्वा
दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा दिश आ
वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति। स वा
 एष मातरिश्चैव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पर्वमान एव भूत्वा पश्चाद्वाति।
 पूतमस्मा आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति। पूतमश्नाति। य एवं वेद। स
 वा एष पर्वमान एव॥३९॥

अथ यदुत्तरतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरतो वाति। सवितैव
 स्वानां भवति। य एवं वेद। स वा एष सवितैव। ते य एनं
 पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पुरस्तात्पाप्मानः। तांस्तेऽप
 घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं दक्षिणत
 आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। दक्षिणत
 इतरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुप वदन्ति। य
 एवास्य पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। पश्चादितरान्पाप्मानः
 सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुप वदन्ति। य एवास्योत्तरतः
 पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं
 नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्येवाक्ष्यौ भाषेत। मण्टयैदिव। क्राथयैदिव।
 शृङ्गायेतैव। उत मोप वदेयुः। उत मै पाप्मानमप हन्युरिति। स
 यान्दिशः सनिमेष्यन्थस्यात्। यदा तान्दिशं वातौ वायात्। अथ
 प्रवेयात्। प्र वा धावयेत्। सातमेव रदितं व्यूढं गन्धमभि प्रच्यवते।
 आऽस्य तं जनपदं पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानंकामा अस्मै प्रजा

भवन्ति। य एवं वेद॥४२॥

वेदं सम्पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप
वदन्त्युत्तरतः पाप्मानस्ताऽ स्तेपं घ्नन्तीत्यष्टौ च॥—————[९]

प्रजापतिः सोमः राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा अन्वसृज्यन्त।
तान् हस्तेऽकुरुत। अथ ह सीतां सावित्री। सोमः राजानं चकमे।
श्रद्धामु स चकमे। साऽऽहं पितरं प्रजापतिमुपससार। तः होवाच।
नमस्ते अस्तु भगवः। उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वां पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्यां उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। ताः होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।
तः होवाच। भोगं तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्तं पाणाविति।
तस्यां उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो भोगमैव हारयन्ते।
स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतः स्थांगरमलङ्कारं
कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः।
पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्।

सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य। आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो ह वै भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥_____ [१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्। स
दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं दशहूतं सन्तम्।
दशहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं सप्तहूतं
सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै षष्ठं हूतः प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतो-
ऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।
षड्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं पञ्चहूतं
सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै
चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्। चतुर्हूतो ह वै

नामैषः। तं वा एतं चतुरहूतं सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे नेदिष्ठं हूतः
 प्रत्यश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु हैनांश्चतुरहोतार
 इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणां हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः।
 नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं वेद॥५०॥

देवाः षड्वृत्तोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीः षड्वृत्तः [११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशंहोतारः प्रजापतिर्व्यसं प्रजापतिः
 पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्बान्ब्रह्मवादिनो यो वा इमं विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं
 ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्रेयद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्यं दक्षिणतः पञ्चाशत्॥५०॥
 ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान्।
विश्वा अग्रेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा भोजनानि। अग्रे शर्ध
महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु। सञ्जास्पत्यः सुयममा
कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महासि। अग्रे यो नोऽभितो जनः।
वृको वारो जिघासति॥१॥

तास्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्रे यो नो-
ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ट्यः। इध्मस्येव प्रक्षायतः। मा
तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः। वृत्रहा
पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वा अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदींचो अपशूराधरा च
ऊरौ। यथा तव शर्मन्मदेमा। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथं गवेषणं हरिभ्याम्। उप
ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा। इन्द्रो
वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहमं। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निं स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि प्या उरुं

नः पन्थां॑ प्रदि॒शन्विभा॑हि। ज्योति॑ष्मद्वेह्य॒जरं॑ न॒ आयुः॑। त्वाम॑ग्रे
ह॒विष्मन्तः॑। दे॒वं म॑र्ता॒स ई॑डते॥४॥

मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या व॑क्ष्यानुषक्। विश्वा॑नि
नो दु॒र्गहा॑ जातवेदः। सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अ॒ग्रे
अ॒त्रि॒वन्मन॑सा गृणा॒नः। अ॒स्माकं॑ बोध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा गा
अन्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वा॒जः॑ स॒नोतु॑ नः। पू॒षेमा
आशा॑ अनु॒वेद् सर्वाः॑॥५॥

सो अ॒स्मा॑ र॒ अभ॑यतमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अघृ॑णिः
सर्व॑वीरः। अ॒प्रयु॑च्छन्पु॒र ए॑तु प्रजा॒नन्। त्वम॑ग्रे स॒प्रथा॑ असि।
जुष्टो॑ होता॒ वरै॑ष्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑तन्वते। अ॒ग्नी रक्षा॑सि
सेध॑ति। शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः। शु॒चिः पा॒वक॑ ई॒ड्यः॑। अ॒ग्रे रक्षा॑ णो
अ॒र॑ह॒सः॥६॥

प्रति॑ ष्म दे॒व री॑षतः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अ॒ग्रे ह॑सि न्य॒त्रिण॑म्।
दी॒द्यन्म॑र्त्येष्वा। स्वे क्षये॑ शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त वा॒हि भेष॑जम्। वि वा॑त
वा॒हि य॒द्रपः॑। त्व॑ हि वि॒श्वभेष॑जः। दे॒वानां॑ दू॒त ई॒यसे॑। द्वावि॒मौ
वा॒तौ वा॑तः॥७॥

आ सिन्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रा॒न्यो वा॑तु
य॒द्रपः॑। यद्दो वा॑त ते गृ॒हे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो दे॒हि
जी॒वसे॑। ततो॑ नो धे॒हि भेष॑जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॒वह॑। वा॒त आ॒वातु॑

भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे॥८॥

प्र णु आयूँषि तारिषत्। त्वमग्ने अयासि। अया सन्मनसा
हितः। अया सन् हव्यमूहिषे। अया नो धेहि भेषजम्। इष्टो
अग्निराहुतः। स्वाहाकृतः पिपर्तु नः। स्वगा देवेभ्य इदं नमः।
कामो भूतस्य भव्यस्य। सम्राडेको विराजति॥९॥

स इदं प्रति पप्रथे। ऋतूनुत्सृजते वशी। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सुतो बन्धुमसति
निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। त्वया मन्यो
सुरथमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृषता मरुत्वः। तिग्मेषव आयुधा
सुशिशानाः। उप प्रयन्ति नरो अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवास देवः। मन्युरहोता वरुणो विश्ववेदाः।
मन्युं विश ईडते देवयन्तीः। पाहि नो मन्यो तपसा श्रमेण।
त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिः। देवा आसादया इह। अग्ने हव्याय वोढवे।
व्रतानुबिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यः। यजा नो देवा अजरः सुवीरः।
दधद्रत्नानि सुविदानो अग्ने। गोपाय नो जीवसे जातवेदः॥११॥

जिघांसत्यमित्राअघन्वानीडते सर्वा अहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः
सुविदानो अग्न एकं च॥

[१]

चक्षुषो हेते मनसो हेते। वाचो हेते ब्रह्मणो हेते। यो मा-
ऽघायुरभिदासति। तमग्ने मेन्या मेनिं कृणु। यो मा चक्षुषा यो
मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाऽघायुरभिदासति। तयाऽग्ने त्वं मेन्या।

अमुममेनिं कृणु। यत्किञ्चासौ मनसा यच्च वाचा। यज्ञैर्जुहोति
यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु।
यातुधाना निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वनृतेन सत्यम्।
इन्द्रेषिता आज्यमस्य मध्नन्तु। मा तथ्समृद्धिं यदसौ करोति।
हन्मि ते ऽहं कृतं हविः। यो मे घोरमचीकृतः। अपाञ्चौ त उभौ
बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्नेर्देवस्य ब्रह्मणा।
सर्वं ते ऽवधिषं कृतम्। पुरा ऽमुष्यं वषट्कारात्। यज्ञं देवेषु नस्कृधि।
स्विष्टमस्माकं भूयात्। मा ऽस्मान्प्रापन्नरांतयः। अन्ति दूरे सतो
अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासंतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्यां हन्मि कृतामहम्। यो मा नक्तं
दिवा सायम्। प्रातश्चाहो निपीयति। अद्या तमिन्द्र वज्रेण। भ्रातृव्यं
पादयामसि। इन्द्रस्य गृहो ऽसि तन्त्वा। प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह
यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने श्केमं ते
वयम्। यमं देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम। अवतं मा
समनसौ समोकसौ। सचेतसौ सरेतसौ। उभौ मामवतजातवेदसौ।
शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्नं सधस्थमनु पश्यमानः।
 आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्रे। त्वं पन्था
 भवसि देवयानः। त्वयाऽग्रे पृष्ठं वयमारुहेम। अथा देवैः सधमादं
 मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि नः। वि पाशं मध्यमश्रुत। अवाधमानि
 जीवसे॥१७॥

वयं सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो
 अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपर्वा। उदंशेन पतिविद्ये
 जिगाय। त्रिशदस्या जघनं योजनानि। उपस्थ इन्द्रं स्थविरं
 बिभर्ति। सेना ह नाम पृथिवी धनञ्जया। विश्वव्यचा अदितिः
 सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः।
 ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा त्वद्राष्ट्रमधि
 भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं विश्वमिदं जगत्। ध्रुवा ह पर्वता
 इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्। इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु
 धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव वृत्रहा
 तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्र एणमदीधरत्। ध्रुवं ध्रुवेण
 हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासंतो विपश्चितमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं
च॥ [२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितॄणाम्। अक्षमव्ययं न किलारिषाथ।
यच्छक्ररीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः। पावका
नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धिया वसुः।
सरस्वत्यभिना नेषि वस्यः। मा पस्फरीः पयसा मा न आधक्।
जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥ २१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बर्हिरग्नौ।
अयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सन्न सद्ने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे। यो
गोजिद्धं न जिदंश्च जिद्यः॥ २२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो मेदिनं
त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः कविरुदतिष्ठो
विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्न आहुता। धूमस्ते केतुरभवद्विवि
श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्। संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्।
यजमानाय परिगृह्य देवान्। दीक्षयेद५ हविरा गच्छतन्नः॥ २३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनत५ हि
शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय धत्तम्। प्र

तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः। यस्योरुषु
त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि विश्वा। नूमर्तो दयते
सनिष्यन् यः। विष्णाव उरुगायाय दाशत्॥२४॥

प्र यः सुत्राचा मनसा यजातै। एतावन्तन्नर्यमा विवासात्।
विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्। ध्रुवासौ
अस्य कीरयो जनांसः। उरुक्षितिः सुजनिमा चकार। त्रिदेवः
पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं महित्वा। प्र विष्णुरस्तु
तवसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य स्थविरस्य नाम॥२५॥

होतारं चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्।
प्रत्यर्धि देवस्यदेवस्य महा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्। आ
नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।
वरीवृजस्थविरभिः सुशिप्रा। अस्मे दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र। इन्द्रः
सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः पृतना अभि श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणांय।
अश्विनाववसे निह्वये वाम्। आ नूनं यातः सुकृताय विप्रा।
प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन। उपागच्छतमवसागतन्नः। अविष्टं
धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अहंयं नो अस्तु। आवां तोके
तनये तूतुजानाः। सुरत्नांसो देववीतिं गमेम॥२७॥

त्वः सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूः। त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः।

त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महित्वा। द्युम्नेभिर्द्युम्यभवो नृचक्षाः। अषाढं युथ्सु
पृतनासु पप्रिम। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भुरेषुजां
सुक्षितिं सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम। भवा मित्रो न
शेव्यो घृतासुतिः। विभूतद्युम्न एव या उ सप्रथाः॥२८॥

अथा ते विष्णो विदुषा चिदृध्यः। स्तोमो यज्ञस्य राध्यो
हविष्मन्तः। यः पूर्व्याय वेधसे नवीयसे। सुमज्ज्ञानये विष्णावे
ददांशति। यो जातमस्य महतो महि ब्रवात्। सेदु श्रवोभिर्युज्यं
चिदभ्यसत्। तमु स्तोतारः पूर्वं यथा विद ऋतस्य। गर्भं हविषा
पिपर्तन। आऽस्य जानन्तो नाम चिद्विवक्तन। बृहत्ते विष्णो सुमतिं
भजामहे॥२९॥

इमा धाना घृतस्रुवः। हरी इहोपवक्षतः। इन्द्रं सुखतमे रथे।
एष ब्रह्मा प्रतेमहे। विदथे शंसिषं हरी। य ऋत्वियः प्रते वन्वे।
वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतन्नयः। हरिंभिश्चारु सेचते। श्रुतो
गुण आ त्वा विशन्तु॥३०॥

हरिवर्षसङ्गिरः। आचर्षणिप्रा वृषभो जनानाम्। राजा
कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः। स्तुतश्रवस्यन्नवसोपमद्रिक्। युक्त्वा हरी
वृषणायार्ह्यर्वाङ्। प्र यत्सिन्धवः प्रसवं यदायन्। आपः समुद्रं
रथ्येव जग्मुः। अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्। यदी सोमः
पृणति दुग्धो अंशुः। ह्यामसि त्वेन्द्र याह्यर्वाङ्॥३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवै भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।
 प्रास्मा९ अ॒व॒ पृत॑नासु प्रयु॒त्सु। इन्द्रा॑य॒ सोमाः॑ प्र॒दिवो॑ वि॒दा॒नाः।
 ऋभुर्येभिर्वृष॑प॒र्वा विहा॑याः। प्र॒य॒म्यमा॑णान्प्रति॒ षू गृ॑भाय। इन्द्र
 पिब॒ वृष॑धूतस्य वृ॒ष्णाः। अहे॑डमान॒ उप॑याहि य॒ज्ञम्। तुभ्यं॑ पवन्त॒
 इन्द्र॑वः सु॒तासः॑। गावो॑ न व॒ज्रिन्स्व॒मोको॑ अच्छ॥ ३२॥

इन्द्रा ग॑हि प्रथ॒मो य॒ज्ञिया॑नाम्। या ते॑ काकु॒त्सुकृ॑ता या
 वरि॑ष्ठा। यया॒ शश्व॑त्पिब॒सि मध्वं॑ ऊ॒र्मिम्। तया॑ पाहि॒ प्र ते॑
 अध्व॑र्युर॒स्थात्। सन्ते॑ वज्रो॒ वर्त॑तामिन्द्र ग॒व्युः। प्रा॒तर्यु॑जा वि
 बो॑धय। अ॒श्विना॒वेह॑ गच्छ॒तम्। अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑। प्रा॒तर्या॑वा॒णा
 प्रथ॑मा य॒जध्व॑म्। पु॒रा गृ॒ध्राद॑ररुषः पि॒बाथः॑। प्रा॒तर॑हि य॒ज्ञम॒श्विना॒
 दधा॑ते। प्रश॑सन्ति क॒वयः॑ पूर्॒वभाजः॑। प्रा॒तर्य॑जध्वम॒श्विना॑ हि॒नोत॑।
 न सा॒यम॑स्ति दे॒वया॑ अजु॑ष्टम्। उ॒तान्यो॑ अ॒स्मद्य॑जते वि॒चायः॑।
 पूर्॒वः पूर्॒वो य॑ज॒मानो॒ वर्नी॑यान्॥ ३३॥

चा॒श्वजि॑द्यो गच्छ॒तं नो॒ दाश॑न्नामा॒भि॒श्रीर्ग॑मेम स॒प्रथा॑ भ॒जाम॑हे वि॒शन्तु॑
 या॒ह्यर्वा॑डच्छ॒ पिबा॑थः ष॒द्व॥ [३]

न॒क्तं जा॒ताऽस्यो॑षधे। रामे॒ कृष्णे॒ असि॑क्रि च। इ॒दं र॑जनि
 रज॑य। कि॒लासं॑ पलि॒तं च॒ यत्। कि॒लासं॑ च पलि॒तं च॑। निरि॒तो
 ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अ॑श्नुतां वर्णः॑। परा॑ श्वेतानि॒ पात॑य।
 असि॑तं ते नि॒लय॑नम्। आ॒स्थान॒मसि॑तं तव॑॥ ३४॥

असिंक्रियस्योषधे। निरितो नाशया पृषत्। अस्थिजस्य
 किलासस्य। तनूजस्य च यत्त्वचि। कृत्यया कृतस्य ब्रह्मणा।
 लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्। सरूपा नाम ते माता। सरूपो नाम ते
 पिता। सरूपाऽस्योषधे सा। सरूपमिदं कृधि॥३५॥

शुनः हुवेम मघवानमिन्द्रम्। अस्मिन्भरे नृतमं वाजंसातौ।
 शृण्वन्तमुग्रमृतये समथ्सु। घ्नन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानाम्। धूनुथ
 द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु। नि वो वना जिहते यामं नो भिया। कोपयंथ
 पृथिवीं पृश्निमातरः। युधे यदुग्राः पृषतीरयुग्धम्। प्रवेपयन्ति
 पर्वतान्। विविंश्चन्ति वनस्पतीन्॥३६॥

प्रोवारत मरुतो दुर्मदा इव। देवासः सर्वया विशा। पुरुत्रा
 हि सदृङ्क्षुसि। विशो विश्वा अनु प्रभु। समथ्सु त्वा हवामहे।
 समथ्स्वग्निमवसे। वाजयन्तो हवामहे। वाजेषु चित्राधसम्।
 सङ्गच्छध्वः संवदध्वम्। सं वो मनांसि जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वं। सज्जानाना उपासता। समानो मन्त्रः
 समितिः समानी। समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानं केतो
 अभि सः रभध्वम्। संज्ञानेन वो हविषा यजामः। समानी व
 आकूतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो मनः। यथा वः
 सुसहासति॥३८॥

संज्ञानं नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्।

इहास्मासु नियच्छतम्। संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञानं सविता
 करत्। संज्ञानमश्विना युवम्। इह मह्यं नि यच्छतम्। उप
 छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिश्चम्।
 शिवेभिर्द्य परिपाहि नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे।
 रक्षा मार्किर्नो अघशंस ईशत। मदेमदे हि नो ददुः। यूथा
 गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरुशता। उभया हस्त्या वसु। शिशीहि
 राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तव दंसना। आ तू न इन्द्र
 भाजया। गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघा। यदेवा देवहेडनम्।
 देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा यूयम्। ऋतस्यर्तेन
 मुञ्चत। ऋतस्यर्तेनाऽऽदित्याः॥४१॥

यजत्रा मुञ्चतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो न
 शेकिम। मेदस्वता यजमानाः। सुचाऽऽज्येन जुह्वतः। अकामा
 वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप शेकिम। यदि दिवा यदि नक्तम्।
 एन एनस्योकरत्। भूतं मा तस्माद्भव्यं च॥४२॥

द्रुपदादिव मुञ्चतु। द्रुपदादिवेन्मुचानः। स्विन्नः स्नात्वी
 मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाऽऽज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मेनंसः। उद्वयं
 तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यम्। अगन्म

ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तव कृधि वनस्पतीञ्जानतामसंति वयं भरादित्याश्च नव च॥—————[४]

वृषासो अ॒शुः प॑वते ह॒विष्मा॒न्त्सोमः॑। इन्द्र॑स्य भा॒ग ऋ॑त॒युः
श॒तायुः॑। स मा॒ वृषा॑णं वृष॒भं कृ॑णोतु। प्रि॒यं वि॒शाः सर्व॑वीर॒ः
सु॒वीरम्॑। कस्य॒ वृषा॑ सु॒ते सचा॑। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्रहा
सोम॑पीतये। यस्ते॑ शृङ्ग वृषो॒नपा॑त्। प्र॒णपा॑त्कुण्ड॒पाय्यः॑। न्य॑स्मिन्दध्र॒
आ मनः॑॥४४॥

त॒ः स॒ध्रीची॑रू॒तयो॑ वृ॒ष्णि॒यानि॑। पौ॒ःस्या॑नि नि॒युतः॑ सश्चु॒-
रिन्द्र॑म्। स॒मुद्रं॑ न सि॒न्धव॑ उ॒क्थशु॑ष्माः। उ॒रुव्यच॑स॒ङ्गिर॑ आ
वि॒शन्ति॑। इन्द्रा॑य गिरो अ॒नि॒शित॑सर्गाः। अपः॑ प्रैर॒यन्त्सग॑रस्य
बु॒ध्रात्। यो अक्षे॑णेव च॒क्रिया॑ श॒चीभिः॑। विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑ पृथि॒वीमु॑त
द्याम्। अक्षो॑दय॒च्छव॑सा॒क्षाम॑बुध्रम्। वा॒र्णवा॑त॒स्तवि॑षीभि॒रिन्द्रः॑॥४५॥

दृ॒ढान्यौ॑घ्रादु॒शमा॑न् ओजः॑। अवा॑भिनत्कु॒भः प॑र्वतानाम्। आ
नो॑ अ॒ग्रे सु॑के॒तुना॑। र॒यिं वि॒श्वायु॑पोषसम्। मा॒र्डीकं॑ धेहि जी॒वसे॑।
त्व॒ः सोम॑ म॒हे भग॑म्। त्वं यू॒नं ऋ॑ताय॒ते। दक्ष॑ दधासि जी॒वसे॑।
रथ॑ यु॒ञ्जते॑ म॒रुतः॑ शु॒भे सु॑गम्। सू॒रो न मि॑त्रावरुणा॒ गवि॑ष्टिषु॥४६॥

रजा॑सि चि॒त्रा वि॑चरन्ति त॒न्यवः॑। दि॒वः सं॒म्राजा॑ पय॑सा
न उ॒क्षत॑म्। वाच॒ः सु॑मि॒त्रावरु॑णा॒ विरा॑वतीम्। प॒र्जन्य॑श्चि॒त्रां
व॑दति॒ त्विषी॑मतीम्। अ॒भ्रा व॑सत मरुतः॑ सुमा॒यया॑। द्यां

वरुषयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सप्त शुन्युवः। सूरौ रथस्य
नप्रियः। तामिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि
तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितं देव वस्वः। दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्या।
चर्मेवावाधुस्तमो अपस्वन्तः। पर्जन्याय प्र गांयत। दिवस्पुत्राय
मीदुषे। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः।
स्तुहि पर्जन्यं नमसाऽऽविवास। कनिक्रदद्वृषभो जीरदानुः। रेतो
दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्।
तस्मा इदास्ये हविः। जुहोता मधुमत्तमम्। इडां नः संयतं करत्।
तिस्रो यदग्रे शरदस्त्वामित्। शुचिं घृतेन शुचयः सपर्यन्। नामानि
चिद्वधिरे यज्ञियानि। असूदयन्त तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तः
स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो निहितो
महेश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तौ हविरिदं जुषेथाम्।
आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति बर्हिः। नुषक्। येषामिन्द्रो युवा
सखा। अग्र इन्द्रश्च मेदिना। हथो वृत्राण्यप्रति। युवः हि
वृत्रहन्तमा। याभ्याः सुवरजयन्नग्र एव। यावातस्थतुर्भुवनस्य
मध्यै। प्रचर्षणी वृषणा वज्रबाहू। अग्नी इन्द्रावृत्रहणा हुवे

वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गविंष्टिषु तन्तुं गर्भं सुजाताः सखा सप्त च॥—————[५]

उत नः प्रिया प्रियासु। सप्तस्वसा सुजुष्टा। सरस्वती
स्तोम्याऽभूत्। इमा जुह्वानायुष्मदा नमोभिः। प्रति स्तोमं
सरस्वति जुषस्व। तव शर्मन्प्रियतमे दधानाः। उपस्थेयाम शरणं
न वृक्षम्। त्रीणि पदा विचक्रमे। विष्णुर्गोपा अदाभ्यः। ततो
धर्माणि धारयन्॥५१॥

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवो मदन्ति।
उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था। विष्णोः पदे परमे मध्व उथ्सः।
कृत्वादा अस्थु श्रेष्ठः। अद्य त्वा वन्वन्त्सुरेक्णाः। मर्त आनाश
सुवृक्तिम्। इमा ब्रह्म ब्रह्मवाह। प्रिया त आ बरुहिः सीद। वीहि
सूर पुरोडाशम्॥५२॥

उप नः सूनवो गिरः। शृण्वन्त्वमृतस्य ये। सुमृडीका भवन्तु
नः। अद्या नो देव सवितः। प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा
दुःष्वप्रियं सुव। विश्वानि देव सवितः। दुरितानि परा सुव।
यद्भद्रं तन्म आ सुव। शुचिंमर्कैर्बृहस्पतिम्॥५३॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योज आ चके। या धारयन्त
देवा सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति
सुधित ओकसि स्वे। तस्मा इडा पिन्वते विश्वदानी। तस्मै विशः

स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजन्ति पूर्वं एति। सकृतिमिन्द्र
सच्युतिम्। सच्युतिं जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भर। प्रयप्स्यन्निव सक्थ्यौ। वि न इन्द्र
मृधौ जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः सुष्टुतिं नय। प्रजा-
पतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपम्। कामस्य तृप्तिमानन्दम्।
तस्याग्ने भाजयेह मा। मोदः प्रमोद आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि। दक्षिणानां
प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकृतिम्। वाचः सत्यमशीमहि। पशूनां
रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या अतृपः
स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया। एवं भगस्य
तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह
तत्। हन्तेति सत्यं चन्द्रमोः। आदित्यः सत्यमोमिति।
आपस्तथ्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
वैश्वानरात्पुंरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः।
येषामिमे पूर्वं अर्मास आसन्। अयूपाः सद्य विभृता पुरूणि।
वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनासः। पृथिवीं
मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुप ब्रुवे। बृहतीमृतये दिवम्। विश्वं

बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति
न दभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च
याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह। न
ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते। न सःस्कृतत्रमुप यन्ति ता
अभि। उरुगायमभयं तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि चरन्ति
यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि
श्रियोऽधिता। उप ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः। रात्री
स्तोमं न जिग्युषी। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां विश्वरूपाः
पशवो वदन्ति। सा नो मन्त्रेषमूर्जं दुहाना। धेनुर्वागस्मानुप
सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्रीं देवानां निषसाद मन्द्रा। चतस्र
ऊर्जं दुदुहे पयांसि। क्वं स्विदस्याः परमं जंगाम। गौरी मिमाय
सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी
नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्। तस्याः समुद्रा अधि
विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाः अस्तु गणवान्त्सजातवान्।

अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्ना वाचं मनसा उपासताम्।
 इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। स्नुषा सपत्ना श्वशुरोऽयमस्तु। अयं
 शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं वाजं जयतु वाजंसातौ। अग्निः
 क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः। सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः
 समिधा न उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्धाम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी
 यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो वाजंसातौ चत्वारि च॥ [६]

वृषाऽस्य शुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः
 कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विषूवान् विष्णो
 भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि ब्रवीतु
 जनैभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो अधिपतिं विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः
 सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल प्रगाणेन। वृषभेण
 यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अकूरेणेव सर्पिषा। मृद्धश्च सर्वा
 इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति
 शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्। अग्रं
 उद्धिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा विश्वा
 अभितिष्ठाभिमातीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति। उरुं नो

लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व। जनेषु।
उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं युध्य। अग्ने
जेता त्वं जय। शत्रून्सहस्र ओजसा। वि शत्रून् विमृधो नुद। एतं
ते स्तोमं तुविजात विप्रः। रथं न धीरः स्वपा अतक्षम्। यदीदग्ने
प्रतित्वं देव हर्याः॥६६॥

सुवर्वतीरप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय
जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो जिगाय
पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुवर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः। इन्द्रो जिगाय
सहसा सहांसि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु।
अयं कृत्तुरगृभीतः। विश्वजिदुद्विदिथ्सोमः। ऋषिर्विप्रः काव्येन।
वायुरग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा यज्ञम्। शिवो नियुद्धिः
शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते। मध्वो अग्रं दिविष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोमं पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र
वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विशपतिरस्तु राजा। अस्मा इन्द्र
महि वर्चांसि धेहि। अवर्वसं कणुहि शत्रुमस्य। इममा भञ्ज ग्रामे
अश्वेषु गोषु। निर्मुं भञ्ज योऽमित्रो अस्य। वर्षन् क्षत्रस्य ककुभि
श्रयस्व। ततो न उग्रो वि भञ्जा वसूनि॥६९॥

अस्मे द्यावापृथिवी भूरि वामम्। सन्दुहाथां घर्मदुधैव धेनुः।
 अयं राजा प्रिय इन्द्रस्य भूयात्। प्रियो गवामोषधीनामुतापाम्।
 युनज्मि त उत्तरावन्तमिन्द्रम्। येन जयांसि न परा जयांसै।
 स त्वाऽकरेकवृषभं स्वानाम्। अथो राजन्नुत्तमं मानवानाम्।
 उत्तरस्त्वमधरे ते सपत्नः। एकवृषा इन्द्रसखा जिगीवान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अभि तिष्ठ शत्रूयतः
 सहस्व। तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ। बलिमग्ने अन्तित ओत
 दूरात्। आ भन्दिष्ठस्य सुमतिं चिकिद्धि। बृहत्ते अग्ने महि शर्म
 भद्रम्। यो देह्यो अनमयद्वधस्त्रैः। यो अर्यपत्नीरुषसश्चकार। स
 निरुध्या नहुषो यह्यो अग्निः। विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः॥७१॥

प्र सद्यो अग्ने अत्येष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ।
 ईडेन्यो वपुष्यो विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्। ब्रह्मज्येष्ठा
 वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्ने ज्येष्ठं दिवमा ततान। ऋतस्य ब्रह्म
 प्रथमोत जज्ञे। तेनारहति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः। ब्रह्म सुचो घृतवतीः।
 ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः।
 शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम्।
 ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः सन्नान्माऽवंगात।
 अभिभूरग्निरतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य पृतना अभिश्रीः। जुषाणो

म॒ आहु॑तिं मा॒महि॑ष्ट। ह॒त्वा स॒पत्नान्॒ वरि॑वस्करन्नः। ई॒शानं॑ त्वा
भुव॑नानामभि॒श्रिय॑म्। स्तो॒म्यग्र॑ उरु॒कृत॑ः सु॒वीर॑म्। ह॒विर्जु॑षा॒णः
स॒पत्ना॑ः अ॒भिभू॑रसि। ज॒हि शत्रू॑ः र॒प॒ मृधो॑ नुदस्व॥७३॥

वि॒शां ज॑यामसि जी॒रदानो॒ हर्या॒ विश्वा॒ दिवि॑ष्टिषु वसू॒नि जिगी॒वान्स्वहो॑भिर्मि॒ता
न॑श्च॒त्वारि॑ च॥ [७]

स प्र॑ल॒वन्न॑वीयसा। अ॒ग्रे द्यु॒म्नेन॑ सं॒यता॑। बृ॒हत्त॑तन्थ भा॒नुना॑।
न॒वं नु॒ स्तोम॑म॒ग्रये॑। दि॒वः श्ये॒नाय॑ जी॒जन॑म्। वसोः॑ कु॒विद्व॑नातिं
नः। स्वा॒रुहा॒ यस्य॑ श्रि॒यो दृ॒शे। र॒यिर्वी॑र॒वतो॑ यथा। अ॒ग्रे य॒ज्ञस्य॑
चे॒ततः॑। अ॒दाभ्यः॑ पु॒रए॒ता॥७४॥

अ॒ग्निर्वि॒शां मा॒नुषी॑णाम्। तू॒र्णी रथः॑ स॒दा न॒वं। न॒वः सो॒माय॑
वा॒जिनै॑। आ॒ज्यं प॒यसो॑ऽजनि। जु॒ष्टः शु॒चित॑मं वसु॑। न॒वः सोम॑
जुष॑स्व नः। पी॒यूष॑स्येह तृ॒ष्णुहि॑। यस्ते॑ भा॒ग ऋ॒ता व॒यम्। न॒वस्य॑
सोम॑ ते व॒यम्। आ सु॑म॒तिं वृ॑णीमहे॥७५॥

स नो॑ रास्व स॒हस्रि॑णः। न॒वः ह॒विर्जु॑षस्व नः। ऋ॒तुभिः॑ सोम॑
भू॒तम॑म्। तद॒ङ्ग प्र॑ति॒हर्य॑ नः। राज॑न्त्सोम स्व॒स्तये॑। न॒वः स्तोम॑न्न॒वः
ह॒विः। इन्द्रा॑ग्नि॒भ्यां नि॑ वे॒दय॑। तञ्जु॑षेता॒ः सचे॑तसा। शु॒चिं नु॒ स्तोमं॑
न॒वजा॑तम॒द्या। इन्द्रा॑ग्नी वृ॒त्रह॑णा जु॒षेथा॑म्॥७६॥

उ॒भा हि॒ वाः सु॒हवा॒ जोह॑वीमि। ता वाज॑ः स॒द्य उ॑श॒ते
धे॒ष्ठा। अ॒ग्निरिन्द्रो॑ न॒वस्य॑ नः। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यता॑म्।

इह देवौ सहस्रिणौ। यज्ञं न आ हि गच्छताम्। वसुमन्तः
सुवर्षिदम्। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः।
विश्वान्देवाः स्तर्पयत॥७७॥

हविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्षिदो हि जज्ञिरे। एदं बरुहिः
सुष्टरीमा नवेन। अयं यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं बभूव भुवनस्य
गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु द्यावापृथिवी समीची।
तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया। आऽस्मै पृणीतां भुवनानि विश्वा।
प्रजां पुष्टिमृतं नवेन॥७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहाते। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं यज्ञं
जुषमाणे नवेन। समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो हव्यवाहनः।
चित्रभानुर्धृतासुतिः। नवजातो वि रौचसे। अग्ने तत्तं महित्वनम्।
त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव न मीयसे॥७९॥

स एना विद्वान् यक्ष्यसि। नवः स्तोमं जुषस्व नः। अग्निः
प्रथमः प्राश्नातु। स हि वेद यथा हविः। शिवा अस्मभ्यमोषधीः।
कृणोतु विश्वचरषणिः। भद्रान्नः श्रेयः समनैष्ट देवाः। त्वयाऽवसेन
समशीमहि त्वा। स नो मयोभूः पितो आ विशस्व। शं तोकाय
तनुवै स्योनः। एतमु त्वं मधुना संयुतं यवम्। सरस्वत्या
अधिमनावचकृषुः। इन्द्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः। कीनाशा
आसन्मरुतः सुदानवः॥८०॥

पुरस्ता वृणीमहे जुषेथान्तर्पयतामृतत्रवेन मीयसे स्योनश्चत्वारि च॥—[८]

जुष्टश्चक्षुषो जुष्टीनरो नक्तञ्जाता वृषास उत नो वृषाऽस्यशुः सप्रब्रवदष्टौ॥८॥

जुष्टो मन्युर्भगो जुष्टी नरो हरिवर्षसङ्ग्रिः शिप्रिन्वाजानामुत नः प्रिया यद्वाग्वदन्ती विश्वा आशा अशीतिः॥८०॥

जुष्टः सुदानवः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

प्रा॒णो रक्षति॑ विश्व॑मेज॑त्। इर्यो॑ भू॒त्वा बहु॑धा बहु॑नि। स इत्स॑र्वं
व्या॑न॒शे। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑दू॒दात् क्षे॒त्रिय॑ध्व॒गद्व॑षा।
तमि॑त्प्रा॒णं म॒न॒सोप॑ शि॒क्षत॑। अग्रं॑ दे॒वाना॑मि॒दम॑न्तु नो ह॒विः।
म॒न॑स॒श्चित्ते॒दम्। भू॒तं भव्यं॑ च गु॒प्यते। तद्धि॑ दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒मं ह॒वम्। म॒नः
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑तिं दध॑त्। जु॒षता॑ मे॒ वागि॒दं
ह॒विः। वि॒राड्वे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्य॒वाड॑न॒पायि॑नी। यया॑ रू॒पाणि॑
बहु॑धा वद॑न्ति। पे॒शांसि॑ दे॒वाः प॒रमे॒ ज॒नित्रै॑। सा नो॑
वि॒राड॑न॒पस्फु॑रन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒दं ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॒ न्य॑क्तम्।
अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॑धा निधी॑यते। तस्य॑ सु॒म्नम॑शीमहि। मा नो॑
हासी॑द्विचक्ष॑णम्। आ॒युरि॒न्नः प्रती॑र्यताम्। अन॑न्या॒श्चक्षु॑षा व॒यम्।
जी॒वा ज्योति॑रशीमहि। सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण भ॒द्रमु॑त
शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्। श्रोत्रे॑ण॒ वाचं॑ बहु॑धोद्यमा॑नाम्। श्रोत्रे॑ण॒ मोद॑श्च
महं॑श्च श्रूय॑ते। श्रोत्रे॑ण॒ सर्वा॑ दि॒श आ शृ॑णोमि। येन॒ प्राच्या॑ उ॒त
दक्षि॑णा। प्र॒तीच्यै॑ दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्। तदिच्छो॑त्रं बहु॑धोद्यमा॑नम्।

अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ सर्वं बभू॑व॥३॥

अ॒ग्रि॒यमन॑पस्फुरन्ती स॒त्यः स॒प्त च॑॥ _____ [१]

उदे॑हि॒ वाजि॒न्यो अ॑स्य॒पस्व॑न्तः। इ॒दः रा॒ष्ट्रमा वि॑श
सू॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो वि॒श्वमि॑दं ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु
सु॒धि॑तान्दधातु। रोह॑ः॒रोह॑ः॒ रोहि॑त आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
ज॒नुषा॑मुपस्थम्। ताभिः स॑र॒ब्धो अ॑विद॒ध्वडु॑र्वीः। गा॒तुं प्र॑पश्यन्नि॒ह
रा॒ष्ट्रमाऽहा॑ः। आऽहा॑र॒षीद्रा॑ष्ट्रमि॒ह रोहि॑तः। मृ॒धो व्या॑स्थ॒दभयं॑ नो
अस्तु॥४॥

अ॒स्मभ्य॑ द्यावापृथि॒वी श॑क्करीभिः। रा॒ष्ट्रं दु॑हाथामि॒ह रे॒वती॑भिः।
विम॑मर्श॒ रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः प्र॒रुहो॑ रुहंश्च। दि॒वं
ग॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु पय॑सा॒ स्वेन॑। यास्ते
विश॑स्तप॑सा सं बभू॑वुः। गा॒यत्रं॑ व॒थ्सम॑नु तास्त॒ आऽगुः॑। तास्त्वा
वि॑शन्तु मह॑सा॒ स्वेन॑। सं मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्येतु॑ रोहि॑तः॥५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इन्द्रे॑ण स॒युजा॒ प्रमृ॑णीथ॒ शत्रू॑न।
आ वो॒ रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः। त्रि॒स॑प्तासो मरुतः स्वादु॑सम्मुदः।
रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी ज॑जान। तस्मि॑ः॒स्तन्तु॑ परमे॒ष्ठी त॑तान।
तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये अ॒ज एक॑पात्। अ॒द॒ह॒द्वावा॑पृथि॒वी बले॑न।
रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी अ॒द॒ह॒त्। तेन॒ सुवः॑ स्तभि॒तन्तेन॑ नाकः॥६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे रज॑सो वि॒मानः॑। तेन॑ दे॒वाः सुव॑रन्वविन्दन्।

सुशेवं त्वा भानवो दीदिवा५सम्। समग्रासो जुह्वो जातवेदः।
 उक्षन्ति त्वा वाजिनमा घृतेन। स५समग्रे युवसे भोजनानि। अग्रे
 शर्धं महते सौभगाय। तवं द्युमन्युत्तमानि सन्तु। सञ्जोस्पत्य५
 सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महा५सि॥७॥
 अस्त्वेतु रोहितो नाको महा५सि॥ [२]

पुनर्न इन्द्रो मघवा ददातु। धनानि शक्रो धन्यः सुराधाः।
 अर्वाचीनं कृणुतां याचितो मनः। श्रुष्टी नो अस्य हविषो जुषाणः।
 यानि नोऽजिनं धनानि। जहर्थ शूर मन्युना। इन्द्रानुविन्द नस्तानि।
 अनेन हविषा पुनः। इन्द्र आशाभ्यः परि। सर्वाभ्योऽभयं करत्॥८॥

जेता शत्रून् विचर्षणिः। आकूत्यै त्वा कामाय त्वा समृधे
 त्वा। पुरो दधे अमृतत्वाय जीवसे। आकूतिमस्यावसे। काममस्य
 समृद्धौ। इन्द्रस्य युञ्जते धियः। आकूतिं देवीं मनसः पुरो दधे।
 यज्ञस्य माता सुहवा मे अस्तु। यदिच्छामि मनसा सकामः।
 विदेयमेनद्धुदये निविष्टम्॥९॥

सेदग्निरग्नी५रत्येत्यन्यान्। यत्र वाजी तनयो वीडुपाणिः।
 सहस्रपाथा अक्षरा समेति। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः। चतुर्भ्यो
 अमृतैभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः। विधेम हविषा वयम्। विश्वा
 आशा मधुना स५ सृजामि। अनमीवा आप ओषधयो भवन्तु।
 अयं यजमानो मृधो व्यस्यताम्॥१०॥

अगृभीताः पशवः सन्तु सर्वे। अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रः।
 बृहस्पतिः सविता यः सहस्री। पूषा नो गोभिरवसा सरस्वती।
 त्वष्टा रूपाणि समनक्तु यज्ञैः। त्वष्टा रूपाणि दधती सरस्वती।
 पूषा भग॑ सविता नो ददातु। बृहस्पतिर्दददिन्द्रः सहस्रम्। मित्रो
 दाता वरुणः सोमो अग्निः॥११॥

कुरन्निविष्टमस्यतान्नव च॥ [३]

आ नो भरु भगमिन्द्र द्युमन्तम्। नि ते देष्णस्य धीमहि
 प्ररेके। उर्व इव पप्रथे कामो अस्मे। तमापृणा वसुपते वसूनाम्।
 इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैः। चन्द्रवता राधसा पप्रथश्च। सुवर्यवो
 मतिभिस्तुभ्यं विप्राः। इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन्। इन्द्रस्य
 नु वीर्याणि प्रवोचम्। यानि चकार प्रथमानि वज्री॥१२॥

अहन्नहिमन्वपस्ततर्द। प्रवक्षणा अभिनुत्पर्वतानाम्। अहन्नहिं
 पर्वते शिश्रियाणम्। त्वष्टाऽस्मै वज्र॑ स्वयन्ततक्ष। वाश्वा इव
 धेनवः स्यन्दमानाः। अञ्जः समुद्रमव जग्मुरापः। वृषायमाणोऽवृणीत
 सोमम्। त्रिकद्रुकेष्वपिबथ्सुतस्य। आ सायकं मघवा दत्त वज्रम्।
 अहन्नेनं प्रथमजा महीनाम्॥१३॥

यदिन्द्राहन्प्रथमजा महीनाम्। आन्मायिनाममिनाः
 प्रोत मायाः। आथ्सूर्यं जनयन्द्यामुषासम्। तादीक्रा शत्रून्
 किलाविविथ्से। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण

महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः शयत
उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे। महावीरं
तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिष इन्द्रशत्रुः।
विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे। तरणिर्न शिश्रथत्।
श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे।
विश्वस्मा इत्सुकृते वारमृण्वति। अग्निद्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुञ्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्ने अभिहर्य
दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दूढ्यः। आ नो रयिं बहुलां
गोमंतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्। अश्विना यज्ञमागतम्।
दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्।
इमौ पशून्नक्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्। प्रते
महे सरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे मतिम्। इदं
ते हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा हवीर्षि। इमानि ते
दुरिता सौभंगानि। तेभिर्वयं सुभगांसः स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीषं व्यृण्वति रक्षतु नो रयिं सौभंगान्येकं च॥—————[४]

यज्ञो रायो यज्ञ ईशे वसूनाम्। यज्ञः सस्यानामुत सुक्षितीनाम्।

य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिं दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वा॑ अ॒प्येतु॑ दे॒वान्। अ॒यं
य॒ज्ञो वर्ध॑तां गोभि॒रश्वैः॑। इ॒यं वेदिः॑ स्व॒प॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒र्हिर॑ति
ब॒र्ही॑ ऽप्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं वि॒श्वे अव॑न्तु दे॒वाः। भग॑ ए॒व भग॑वा॑
अस्तु दे॒वाः। तेन॑ व॒यं भग॑वन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा॑ भग॒ सर्व॒ इज्जो॑हवीमि। स नो॑ भग॒ पुर॑ए॒ता भ॑वेह। भग॒
प्रणे॑त॒र्भग॑ सत्य॒राधः॑। भगे॑मां धि॒यमु॑द॒व द॑दन्नः। भग॒ प्र णो॑ जन॒य
गोभि॒रश्वैः॑। भग॒ प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः॑ स्याम। शश्व॑तीः समा॒ उप॑यन्ति
लो॒काः। शश्व॑तीः समा॒ उप॑यन्त्यापः। इ॒ष्टं पू॒र्त॑ शश्व॑तीना॒
समा॑ना॑ शश्व॑तेन। ह॒विषे॑ष्वा॒नन्तं॑ लो॒कं पर॒मा रू॑रोह॥१९॥

इ॒यमे॒व सा या॑ प्रथ॒मा व्यौच्छ॑त्। सा रू॒पाणि॑ कुरुते पञ्च
दे॒वी। द्वे स्व॑सा॒रौ व॑यतस्तत्र॒मेतत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॒त॑ षण्म॒यूखम्।
अवा॒न्या॑ ऽस्तनू॒न्कि॒रतो॑ ध॒त्तो अ॒न्यान्। नाव॑पृ॒ज्याते॑ न ग॒माते॑
अन्त॑म्। आ वो॑ यन्तू॒दवा॒हासो॑ अ॒द्य। वृष्टिं॑ ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑।
अ॒यं यो अ॒ग्निर्म॑रुतः॒ समि॑द्धः। ए॒तं जु॑षध्वं क॒वयो॑ यु॒वानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॑रुतो॑ धृ॒ष्णुवो॑जसः। मृ॒गा न भी॑मास्त॒विषेभि॑-
रू॒र्मिभिः॑। अ॒ग्नयो॑ न शु॒शुचा॑ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रु॒मि॒न्धम॑न्त॒ उप॑
गा अ॒वृण्व॑त। वि च॑क्रमे॒ त्रिदे॑वः। आ वे॒धसं॑ नील॑पृष्ठं बृ॒हन्त॑म्।
बृ॒हस्प॑तिः॒ स॒दने॑ सा॒दय॑ध्वम्। सा॒दद्यो॑निं द॒म आ दी॑दि॒वा॑ स॒मम्।
हि॒र॒ण्यव॑र्णम॒रुष॑ स॒पेमा॑। स हि शु॒चिः श॒तप॑त्रः स शु॒न्ध्युः॥२१॥

हि॒र॒ण्यवा॑शीरि॒षिरः॑ सु॒व॒र्षाः। बृ॒हस्प॑तिः स स्वा॒वेश॑ ऋ॒ष्याः।

पूरू सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः। पूष॑ स्तव॑ व्र॒ते व॒यम्। नरि॑ष्येम
क॒दाच॑न। स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि। यास्ते॑ पूष॒न्ना वो॑ अ॒न्तः स॑मु॒द्रे।
हि॒र॒ण्ययी॑र॒न्तरि॑क्षे चर॑न्ति। याभि॑र्यासि द॒ृत्या॑ सूर्य॑स्य। कामे॑न
कृत॑श्रव॑ इच्छ॑मानः॥२२॥

अ॒र॒ण्यान्य॑र॒ण्यान्य॑सौ। या प्रे॒व न॑श्य॑सि। कथा॑ ग्रा॒मं न
पृ॑च्छ॑सि। न त्वा॒भीरि॑व विन्द॑ती (३)। वृषा॒रवा॑य वद॑ते। यदु॒पाव॑न्ति
चि॒च्चि॒कः। आ॒घा॒टीभि॑रिव धा॒वय॑न्। अ॒र॒ण्या॒निर्म॑हीयते। उ॒त गा॑व॑
इवा॑दन्। उ॒तो वे॒श्मे॑व दृश्य॑ते॥२३॥

उ॒तो अ॒र॒ण्या॒निः सा॑यम्। श॒क॒टीरि॑व सर्ज॑ति। गा॒म॒ङ्गैष॑ आ
हृ॑यति। दा॒र्व॒ङ्गैष॑ उ॒पा॑वधीत्। वस॑न्नर॒ण्या॒न्या॑ स॒ायम्। अ॒क्रु॑क्ष॒दिति॑
मन्य॑ते। न वा अ॒र॒ण्या॒निर्ह॑न्ति। अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छ॑ति। स्वा॒दोः
फ॒ल॑स्य ज॒ग्ध्वा। यत्र॑ का॒मं नि॑ प॒द्यते॑। आ॒ञ्जन॑गन्धी॑
सु॒र॒भीम्। ब॒हू॒न्नाम॑कृ॒षी॒वला॑म्। प्रा॒हं मृ॒गाणां॑ मा॒तर॑म्।
अ॒र॒ण्या॒नीम॑श॑सिषम्॥२४॥

स्या॒म रू॒रोह॑ यु॒वानः॑ शु॒न्यूरि॑च्छ॒मानो॑ दृश्य॑ते नि॒प॒द्यते॑ च॒त्वारि॑ च॥—[५]

वा॒र्त्रह॑त्याय॒ शव॑से। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्याय॑ च। इन्द्र॑ त्वा व॑र्तयामसि।
सु॒ब्र॒ह्मा॑णं वी॒रव॑न्तं बृ॒हन्त॑म्। उ॒रुं ग॑भी॒रं पृ॒थु॒बुध॑मिन्द्र।
श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्रम॑भिमाति॒षाह॑म्। अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं वृष॑ण॑ र॒यिं दा॑ः।
क्षे॒त्रि॒यै त्वा॒ नि॒र॒ऋ॒त्यै त्वा॑। द्रु॒हो मु॑श्चामि॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्।

अनागसं ब्रह्मणे त्वा करोमि॥२५॥

शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे। शं ते अग्निः सहाद्विरस्तु।
शं द्यावापृथिवी सहोषधीभिः। शमन्तरिक्षं सह वातेन ते। शं ते
चतस्रः प्रदिशो भवन्तु। या दैवीश्चतस्रः प्रदिशः। वातपत्नीरभि सूर्यो
विचष्टे। तासां त्वा जरसु आ दधामि। प्र यक्ष्म एतु निर्ऋतिं
पराचैः। अमोचि यक्ष्माद्वुरितादवर्त्ये॥२६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदथ्स्योनम्।
अप्यभूद्भद्रे सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत्। देवा
अमुञ्चन्नुज्ज्व्येनसः। एवमहमिमं क्षेत्रियाञ्जामिशं सात्।
द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्। बृहस्पते युवमिन्द्रश्च
वस्वः। दिव्यस्यैशाथे उत पार्थिवस्य। धत्तं रयिं स्तुवते
कीरयेचित्॥२७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा जोहुवानाः।
विश्वान्वृधमभि ये रक्षमाणाः। येन हुता दीर्घमध्वानुमायन्।
अनन्तमर्थमनिवथ्स्यमानाः। यत्ते सुजाते हिमवत्सु भेषजम्।
मयोभूः शन्तमा यद्धृदोसि। ततो नो देहि सीबले। अदो गिरिभ्यो
अधि यत्प्रधावसि। सः शोभमाना कन्येव शुभ्रे॥२८॥

तां त्वा मुद्गला हविषा वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा
भाजयेह। पूर्वं देवा अपरेणानुपश्यन् जन्मभिः। जन्मान्यवरैः पराणि।

वेदा॑नि दे॒वा अ॒यम॒स्मीति॒ माम्। अ॒ह॒९ हि॒त्वा शरी॑रं ज॒रसः॑
 प॒रस्ता॑त्। प्रा॒णापा॒नौ चक्षुः॑ श्रोत्र॑म्। वाचं॑ म॒नसि॑ सम्भृ॒ताम्। हि॒त्वा
 शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। आ भूतिं॑ भूतिं॑ व॒यम॑श्नवामहे। इ॒मा
 ए॒व ता उ॒षसो॒ याः प्र॑थ॒मा व्योच्छ॑न्। ता दे॒व्यः कुर्व॑ते पञ्च॑रूपा।
 शश्व॑तीर्नाव॒पृज्य॑न्ति। न ग॑म॒न्त्यन्त॑म्॥२९॥

क॒रोम्य॑व॒र्त्ये चिच्छु॑भ्रेऽश्नवामहे च॒त्वारि॑ च॥ [६]

वसू॑नां त्वाऽधी॑तेन। रु॒द्राणा॑मूर्म्या। आ॒दि॒त्यानां॑ तेज॑सा।
 वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ क्रतु॑ना। म॒रुता॑मे॒म्रा जु॑होमि॒ स्वाहा॑। अ॒भिभू॑ति-
 र॒हमा॑गमम्। इन्द्र॑सखा स्वा॒युधः॑। आस्वाशा॑सु दु॒ष्पहः॑। इ॒दं वर्चो॑
 अ॒ग्निना॑ द॒त्तमा॑गात्। यशो॑ भ॒र्गः सह॑ ओजो॒ बलं॑ च॥३०॥

दी॒र्घायु॑त्वाय॑ श॒तशा॑रदाय। प्र॒तिगृ॑भ्णामि म॒हते॑ वी॒र्या॑य।
 आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि। स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि। सर्वं॑ म॒
 आयु॑र्भूयात्। सर्व॑मायु॑र्गेषम्। भूर्भुवः॑ सु॒वः। अ॒ग्निर्ध॑र्म॒णान्नादः॑।
 मृ॒त्युर्ध॑र्म॒णान्न॑पतिः। ब्र॒ह्म क्ष॑त्र॒९ स्वाहा॑॥३१॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒णेता॑। बृ॒हस्प॑तिः पुर॒एता॑। य॒मः प॒न्थाः। च॒न्द्रमा॑ः
 पुन॑रसुः स्वाहा॑। अ॒ग्निर॑न्नादोऽन्न॑पतिः। अ॒न्नाद्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे
 यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। सोमो॒ राजा॒ राज॑पतिः। रा॒ज्यम॑स्मिन्
 य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। वरु॑णः स॒म्राट् स॒म्राट्प॑तिः।
 साम्रा॑ज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑॥३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा। इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा। बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्मस्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा। सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः। राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे
 यजमानाय ददातु स्वाहा। पूषा विशां विद्वतिः। विशमस्मिन्
 यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपत्नी।
 पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। त्वष्टा पशूनां
 मिथुनानां रूपकद्रूपपतिः। रूपेणास्मिन् यज्ञे यजमानाय
 पशून् ददातु स्वाहा॥ ३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे
 यजमानाय ददातु स्वाहा चत्वारिं च (अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो
 बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा दश॥)॥ [७]

स ईं पाहि य ऋजीषी तरुत्रः। यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनाम्।
 यो गौत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः। स इन्द्र चित्रां अभि तृन्धि वाजान्।
 आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्। ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ
 विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्। इन्द्रं द्युम्नं सुवर्वद्धेह्यस्मे। प्रोष्वस्मे
 पुरोरथम्। इन्द्राय शूषमर्चत॥ ३४॥

अभीके चिदु लोककृत्। सङ्गे समथ्सु वृत्रहा। अस्माकं बोधि
 चोदिता। नभन्तामन्यकेषाम्। ज्याका अधि धन्वसु। इन्द्रं वयं

शुनासीरम्। अस्मिन् यज्ञे हवामहे। आ वाजैरुपं नो गमत्। इन्द्राय
शुनासीराय। सुचा जुहुत नो हविः॥३५॥

जुषतां प्रति मेधिरः। प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै। हर्यश्वाय भरता
सजोषाः। इन्द्रतुभिर्ब्रह्मणा वावृधानः। शुनासीरी हविरिदं जुषस्व।
वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रम्। प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अपं
ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुः। मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्। बृहदिन्द्राय
गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधः। देवं
देवाय जागृवि। कामिहैकाः क इमे पतङ्गाः। मान्थालाः
कुलिपरिमापतन्ति। अनावृतैनान्प्रधमन्तु देवाः। सौपर्णं चक्षुस्तनुवां
विदेय। एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तम्। नमस्याधीरममृतस्य गोपाम्।
स नः शर्म त्रिवरूथं वियंसत्॥३७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाकै सुपर्णमुप यत्पतन्तम्।
हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतम्। यमस्य
योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतयै। शं
योरभि स्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणाम्। क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्॥३८॥

अपो याचामि भेषजम्। अप्सु मे सोमो अब्रवीत्।
अन्तर्विश्वानि भेषजा। अग्निं च विश्वशम्भुवम्। आपश्च
विश्वभेषजीः। यदप्सु ते सरस्वति। गोष्वश्वेषु यन्मधु। तेन मे

वाजिनीवति। मुखमङ्घ्रि सरस्वति। या सरस्वती वैशम्भल्या॥३९॥

तस्यां मे रास्व। तस्यांस्ते भक्षीय। तस्यांस्ते भूयिष्ठभाजो
भूयास्म। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि योनिस्तव
योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः।
इहैव सन्तत्र सन्तं त्वाऽग्ने। प्राणेन वाचा मनसा बिभर्मि। तिरो
मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्॥४०॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो
जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्न आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्।
या ते अग्ने यज्ञियां तनूस्तयेह्यारोहात्माऽऽत्मानम्। अच्छा वसूनि
कृण्वन्नस्मे नर्या पुरूणि। यज्ञो भूत्वा यज्ञमा सीद स्वां योनिम्।
जातवेदो भुव आ जायमानः सक्षय एहि। उपावरोह जातवेदः
पुनस्त्वम्॥४१॥

देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन्। आयुः प्रजां रयिमस्मासु
धेहि। अजंस्रो दीदिहि नो दुरोणे। तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रम्।
सत्रा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि। मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो-
ऽववर्तत्। राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री। त्रिकद्रुकेषु महिषो
यवाशिरं तुविशुष्मस्तृपत्। सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथाऽवशत्।
स ई ममाद् महि कर्म कर्तवे महामुरुम्॥४२॥

सैनं सश्वदेवं देवः सत्यमिन्दुं सत्य इन्द्रः। विदद्यतीं सुरमां

रुग्णमद्रैः। महि पाथः पूर्व्यं सद्भियंक्रः। अग्रं नयत्सुपद्यक्षराणाम्।
 अच्छा रवं प्रथमा जानतीगात्। विदद्भव्यं सरमा दृढमूर्वम्।
 येनानुकं मानुषी भोजते विट्। आ ये विश्वाः स्वपत्यानि चक्रुः।
 कृण्वानासौ अमृतत्वाय गातुम्। त्वं नृभिर्नृपते देवहूतौ॥४३॥

भूरीणि वृत्वा हर्यश्च हंसि। त्वन्निदस्युश्चुमुरिम्। धुनिं
 चास्वापयो दभीतये सुहन्तु। एवा पाहि प्रत्नथा मन्दतु त्वा।
 श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः। आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषः।
 जहि शत्रूँ रभि गा इन्द्र तृन्धि। अग्ने बाधस्व वि मृधो
 नुदस्व। अपामीवा अप रक्षांसि सेधा। अस्मात्समुद्राद्बृहतो दिवो
 नः॥४४॥

अपां भूमानमुपं नः सृजेह। यज्ञं प्रति तिष्ठ सुमतौ
 सुशेवा आ त्वा। वसूनि पुरुधा विशन्तु। दीर्घमायुर्यजमानाय
 कृण्वन्। अथामृतेन जरितारमङ्घ्रि। इन्द्रः शुनावद्वितनोति सीरम्।
 संवत्सरस्य प्रतिमाणमेतत्। अर्कस्य ज्योतिस्तदिदास ज्येष्ठम्।
 संवत्सरं शुनवत्सीरमेतत्। इन्द्रस्य राधः प्रयतं पुरु त्मना।
 तदर्करूपं विमिमानमेति। द्वादशारे प्रति तिष्ठतीदृषा। अश्वायन्तो
 गव्यन्तो वाजयन्तः। हवामहे त्वोपगन्तवा उ। आभूषन्तस्त्वा
 सुमतौ नवायाम्। वयमिन्द्र त्वा शुनं हुवेम॥४५॥

अर्चत हविर्गायत यंसच्चरषणीनां वैशम्भल्या हांसीत्त्वमुरु देवहूतौ नस्मना
 षट्॥

प्रा॒ण उ॒देहि पु॒नरा नो॑ भर॒ यज्ञो रा॒यो वा॒त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒५ स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॑॥८॥

प्रा॒णो रं॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धाराव॒रा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा॒ पञ्च॑च॒त्वारि॑५शत्॥४५॥

प्रा॒णः शु॒न९ हु॑वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒त्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न। म॒धुम॑तीं
म॒धुम॑ता। सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्यस्व।
सर॑स्वत्यै पच्यस्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्यस्व। परी॒तो पि॑ञ्चता
सु॒तम्। सोमो॑ य उ॒त्तम॑ ह॒विः॥१॥

द॒धन्वा॑ यो न॒र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॑ सोम॒मर्द्धि॑भिः। पु॒नातु॑
ते परि॒स्रुत॑म्। सोम॒ सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण श॒श्वता॑ तना॑। वा॒युः
पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्रा॒ङ्ख॒सोमो॑ अति॒द्रुतः॑। इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः स॒खा। वा॒युः
पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख॒सोमो॑ अति॒द्रुतः॑॥२॥

इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः स॒खा। ब्र॒ह्म क्ष॑त्रं प॒वते॑ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। सुर॑या
सोमः॑ सु॒त आ॑सु॒तो म॑दा॒य। शु॒क्रेण॑ दे॒व दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि। र॒सेना॑न्नं
यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॒ङ्ग य॑व॒मन्तो॑ यव॑ञ्चि॒त्। यथा॑ दान्त्य॒नुपूर्व॑
वि॒यूय॑। इ॒हेहै॑षां कृणु॒त भो॑ज॒नानि॑। ये ब॒र्हिषो॑ नमो॑वृ॒क्तिं न ज॒ग्मुः।
उ॒प॒याम॑गृहीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जु॒ष्टं गृ॑ह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॒स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य
त्वा ब॒लाय॑ त्वा। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि॒ वी॒र्यं मयि॑
धेहि। ब॒लम॑सि॒ बलं॑ मयि॑ धेहि। नाना॑ हि वा॑ दे॒वहि॑त॒ स॒दः

कृतम्। मा सꣳसृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी
सोमं एषः। मा मां हिꣳसीः स्वां योनिमाविशन्॥४॥

उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सारस्वतं वीर्यम्। ऐन्द्रं
बलम्। एष ते योनिर्मोदाय त्वा। आनन्दाय त्वा महसे त्वा।
ओजोऽस्योजो मयि धेहि। मन्युरसि मन्युं मयि धेहि। महोऽसि
महो मयि धेहि। सहोऽसि सहो मयि धेहि। या व्याघ्रं विपूचिका।
उभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पतत्रिणꣳ सिꣳहम्। सेमं पात्वꣳहंसः।
सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्ग। विपृचः स्थ वि मा पाप्मनां
पृङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्खसोमो अतिद्रुतो गृह्णाम्याविशन्विपूचिका पञ्च च॥———[१]

सोमो राजाऽमृतꣳ सुतः। ऋजीषेणाजहान्मृत्युम्। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। विपानꣳ शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं
पयोऽमृतं मधु। सोममद्ध्यो व्यपिबत्। छन्दसा हꣳसः शुचिषत्।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अद्ध्यः क्षीरं व्यपिबत्॥६॥

कुङ्कुङ्गिरसो धिया। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अन्नात्परिस्रुतो
रसम्। ब्रह्मणा व्यपिबत् क्षत्रम्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। रेतो मूत्रं
विजहाति। योनिं प्रविशदिन्द्रियम्। गर्भो जरायुणाऽऽवृतः। उल्बं
जहाति जन्मना। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्॥७॥

वेदेन रूपे व्यकरोत्। सतासती प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। सोमेन सोमौ व्यपिबत्। सुतासुतौ प्रजापतिः।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्। सत्यानृते प्रजा-
पतिः। अश्रद्धामनृतेऽदधात्। श्रद्धां सत्ये प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा परिस्सुतो रसम्। शुक्रेण शुक्रं व्यपिबत्। पयः
सोमं प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः।
इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं पयोऽमृतं मधु॥८॥

अद्ध्यः क्षीरं व्यपिबज्जन्मनर्तेन सत्यमिन्द्रियं श्रद्धां सत्ये प्रजापतिरष्टौ
च॥ [२]

सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरम्। यज्ञं हिन्वन्ति महिषा
नमोभिः। दधानाः सोमं दिवि देवतासु। मदेमेन्द्रं यजमानाः
स्वर्काः। यस्ते रसः सम्भृत ओषधीषु। सोमस्य शुष्मः सुरया
सुतस्य। तेन जिन्व यजमानं मदेन। सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्।
यमश्विना नमुचेरासुरादधि। सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय॥९॥

इमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमं राजानमिह भक्षयामि।
यदत्र रिप्तं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छचीभिः। अहं तदस्य
मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः
स्वधा नमः। पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः
स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। अक्षन्पितरः॥१०॥

अमीमदन्त पितरः। अतीतृपन्त पितरः। अमीमृजन्त पितरः।
पितरः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः। पुनन्तु मा
पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण शतायुषा। पुनन्तु मा

पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः॥११॥

पवित्रेण शतायुषा। विश्वमायुर्व्यश्नवै। अग्न आयूँषि पवसे-
ऽग्ने पवस्व। पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः। जातवेदः
पवित्रवद्यत्तै पवित्रमर्चिषि। उभाभ्यां देव सवितर्वैश्वदेवी पुनती। ये
समानाः समनसः। पितरो यमराज्ये। तेषां लोकः स्वधा नमः।
यज्ञो देवेषु कल्पताम्॥१२॥

ये संजाताः समनसः। जीवा जीवेषु मामकाः। तेषां श्रीर्मयि
कल्पताम्। अस्मिँल्लोके शतं समाः। द्वे सुती अशृणवं पितृणाम्।
अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। याभ्यामिदं विश्वमेजृत्समैति। यदन्तरा
पितरं मातरं च। इदं हविः प्रजननं मे अस्तु। दशवीरं सर्वगणं
स्वस्तये। आत्मसनिं प्रजासनिं। पशुसन्धुभयसनिं लोकसनिं।
अग्निः प्रजां बहुलां मे करोतु। अन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त।
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहा॥१३॥

इन्द्रियाय पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पतां
स्वस्तये पञ्च च॥

[३]

सीसेन तन्नं मनसा मनीषिणः। ऊर्णासूत्रेण कवयो वयन्ति।
अश्विना यज्ञं सविता सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन्।
तदस्य रूपममृतं शचीभिः। तिस्रोऽदधुर्देवताः सः रराणाः।
लोमानि शष्पैर्बहुधा न तोक्मभिः। त्वगस्य मां समभवन्न लाजाः।

तदश्विना॑ भिषजा॑ रुद्रवर्तनी॑। सरस्वती॑ वयति॑ पेशो॑ अन्तरः॥१४॥

अस्थि॑ म॒ज्जानं॑ मास॑रैः। का॒रोत॑रेण॒ दध॑तो॒ गवां॑ त्वचि॑।
सरस्वती॑ मन॑सा पेश॒लं वसु॑। नास॑त्याभ्यां॒ वयति॑ दर्श॒तं वपुः॑।
रसं॑ परि॒स्रुता॒ न रोहि॑तम्। न॒ग्रहु॑र्धीर॒स्तसर॑न्न वेम॑। पय॑सा
शुक्र॑म॒मृतं॑ ज॒नित्र॑म्। सुर॑या॒ मूत्रा॑ञ्जनयन्ति॒ रेतः॑। अपा॑मतिं दुर्म॒तिं
बाध॑मानाः। ऊ॒र्वध्म्यं॑ वात॑ꣳ स॒बुव॑न्तदा॒रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॑येन स॒त्यम्। पु॒रोडा॑शेन सवि॒ता ज॑जान।
यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॒णो भिष॑ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न॑ मि॒नाति॑ पित्तम्।
आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना। गुदा॑ पात्रा॑णि सु॒दुघा॑ न धे॒नुः।
श्ये॑नस्य॒ पत्रं॑ न प्ली॒हा शर्ची॑भिः। आ॒सन्दी॑ नाभि॑रु॒दरं॑ न मा॒ता।
कुम्भो॑ व॒निष्ठु॑र्जनि॒ता शर्ची॑भिः। यस्मि॑न्नग्रे यो॒न्यां गर्भो॑ अ॒न्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र॒ उथ्सः॑। दु॒हे न॑ कुम्भीꣳ स्व॒धां पि॑तृभ्यः।
मुख॑ꣳ स॒दस्य॑ शिर॒ इथ्स॑देन। जि॒ह्वा प॑वित्र॑मश्विना॒ सꣳ सर॑स्वती।
चप्प॑न्न पा॒युर्भिष॑गस्य॒ वालः॑। व॒स्तिर्न॑ शेपो॒ हर॑सा तर॒स्वी। अ॒श्विभ्यां॑
चक्षु॑र॒मृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। छा॒गेन॑ तेजो॒ ह॒विषा॑ शृ॒तेन॑। पक्ष॑माणि गो॒धूमैः॑
क्लै॑रु॒तानि॑। पेशो॑ न शु॒क्लम॑सितं वसा॒ते॥१७॥

अवि॑र्न मेषो न॒सि वी॒र्या॑य। प्रा॒णस्य॑ पन्था॑ अ॒मृतो॑ ग्रहा॑भ्याम्।
सर॑स्वत्युप॒वाकै॑र्व्या॒नम्। नस्या॑नि ब॒र्हिर्ब॑दरैर्ज॒जान॑। इन्द्र॑स्य
रूप॑मृष॒भो ब॒लाय॑। कर्णा॑भ्याꣳ श्रोत्र॑म॒मृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। यवा॑

न ब॒र्हिर्भु॒वि के॒सरा॒णि। क॒र्कन्धुं॑ ज॒ज्ञे मधुं॑ सा॒रघं॑ मु॒खात्।
आ॒त्मन्नु॒पस्थे॑ न वृ॒कस्य॑ लो॒मं। मु॒खे श्मश्रू॑णि न व्याघ्र॑लो॒मम्॥१८॥

के॒शा न शी॒र्षन् यश॑से श्रि॒यै शि॒खा। सि॒न्धुस्य॑ लो॒म
त्विषि॑रिन्द्रि॒याणि॑। अ॒ङ्गान्या॑त्मन्भिष॒जा तद॑श्वि॒ना। आ॒त्मान॑मङ्गैः
सम॑धा॒त्सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पं श॒तमा॑न॒मायुः॑। च॒न्द्रेण॑
ज्योति॑र॒मृतं॑ दधा॒ना। सर॑स्वती॒ योन्यां॑ गर्भ॑म॒न्तः। अ॒श्विभ्यां॑
पत्नी॑ सु॒कृतं॑ बिभ॒र्ति। अ॒पां रसे॑न वरु॒णो न॑ सा॒म्रा। इन्द्र॑
श्रि॒यै ज॒नय॑न्न॒प्सु राजा॑। तेजः॑ पशू॒नां ह॒विरिन्द्रि॑याव॒त्।
प॒रिस्रु॑ता॒ पय॑सा सा॒रघं मधुं॑। अ॒श्विभ्यां॑ दु॒ग्धं भिष॑जा सर॑स्वत्या
सु॒तासु॒ताभ्या॑म्। अ॒मृतः॑ सोम॒ इन्दुः॑॥१९॥

अन्तर॑ आ॒रादन्त॑र्वसाते व्याघ्र॑लो॒मं राजा॑ च॒त्वारि॑ च॥ [४]

मि॒त्रोऽसि॑ वरु॒णोऽसि॑। सम॒हं वि॒श्वेर्दे॒वैः। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॑रसि।
क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसि। स्यो॒नामा सी॑द। सु॒षदा॑मा सी॑द। मा
त्वा॑ हि॒ंसीत्। मा मा॑ हि॒ंसीत्। निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॒णः।
प॒स्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्रा॑ज्याय सु॒क्रतुः॑। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। अ॒श्विनो॑र्भैष॑ज्येन।
तेज॑से ब्रह्मव॑र्चसाय॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। सर॑स्वत्यै भैष॑ज्येन॥२१॥

वीर्याया॒न्नाद्या॒याभिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सवे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पृ॒ष्णो ह॑स्तो॒भ्याम्। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येण॑। श्रि॒यै
 यश॑से ब॒लाया॒भिषि॑ञ्चामि। को॒ऽसि क॑त॒मो॑ऽसि। कस्मै॑ त्वा
 काय॑ त्वा। सु॒श्लोकाँ॑(४) सु॒मङ्ग॒लाँ॑(४) स॒त्य॑रा॒जा(३)न्। शिरो॑ मे
 श्रीः॥२२॥

यशो॑ मुख॑म्। त्विषिः॑ केशा॑श्च श्मश्रू॑णि। राजा॑ मे प्रा॒णो-
 ऽमृत॑म्। स॒म्राट्क्षुः॑। वि॒राट्त्रोत्र॑म्। जि॒ह्वा मे॑ भ॒द्रम्। वाङ्म॑हः। मनो॑
 म॒न्युः। स्व॒राङ्ग॑मः। मोदा॑ः प्रमो॒दा अ॒ङ्गुली॒रङ्गा॑नि॥२३॥

चित्तं॑ मे स॒हः। बा॒हू मे॑ ब॒लमिन्द्रि॑यम्। ह॒स्तौ मे॑ क॒र्म वी॒र्य॑म्।
 आ॒त्मा क्ष॑त्र॒मुरो॒ मम॑। पृ॒ष्ठीर्मे॑ रा॒ष्ट्रमु॒दर॑म॒सौ। ग्री॒वाश्च॑ श्रो॒ण्यौ।
 ऊ॒रू अ॒र॒त्नी जा॑नु॒नी। वि॒शो मे॑ऽङ्गा॑नि स॒र्वतः॑। नाभि॑र्मे चित्तं॑
 वि॒ज्ञान॑म्। पा॒युर्मे॑ऽप॒चिति॑र्भ॒सत्॥२४॥

आ॒न॒न्द॒न॒न्दावा॒ण्डौ मे॑। भगुः॑ सौभा॑ग्यं प॒सः। जङ्घा॑भ्यां प॒द्भ्यां
 धर्मो॑ऽस्मि। वि॒शि राजा॒ प्रति॑ष्ठितः। प्रति॑ क्ष॒त्रे प्रति॑ तिष्ठामि रा॒ष्ट्रे।
 प्र॒त्यश्वे॑षु प्रति॑ तिष्ठामि गो॒षु। प्र॒त्यङ्गे॑षु प्रति॑ तिष्ठाम्या॒त्मन्। प्रति॑
 प्रा॒णेषु॑ प्रति॑ तिष्ठामि पु॒ष्टे। प्रति॑ द्यावा॑पृथि॒व्योः। प्रति॑ तिष्ठामि
 य॒ज्ञे॥२५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑दश। त्र॒यस्त्रि॒ंशाः सु॒राध॑सः। बृ॒हस्प॑ति॒पुरो-
 हि॒ताः। दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा

द्वितीयैः। द्वितीयास्तृतीयैः। तृतीयाः सत्येन। सत्यं यज्ञेन। यज्ञो यजुर्भिः॥२६॥

यजूंषि सामभिः। सामान्यृग्भिः। ऋचो याज्याभिः। याज्या वषट्कारैः। वषट्कारा आहुतिभिः। आहुतयो मे कामान्थ्समर्धयन्तु। भूः स्वाहा। लोमानि प्रयतिर्मम। त्वङ् आनतिरागतिः। मांसं म उपनतिः। वस्वस्थि। मज्जा म आनतिः॥२७॥

पस्त्यांस्वा सरस्वत्यै भैषज्येन श्रीरङ्गानि भसद्यज्ञे यज्ञो यजुर्भिरुपनतिर्द्वे च॥ [५]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। विश्वान्मुञ्चत्वंहसः। यदि दिवा यदि नक्तम्। एनांसि चकृमा वयम्। वायुर्मा तस्मादेनसः। विश्वान्मुञ्चत्वंहसः। यदि जाग्रद्यदि स्वप्ने। एनांसि चकृमा वयम्॥२८॥

सूर्यो मा तस्मादेनसः। विश्वान्मुञ्चत्वंहसः। यद्गामे यदरण्ये। यथ्सभायां यदिन्द्रिये। यच्छूद्रे यदर्ये। एनश्चकृमा वयम्। यदेकस्याधि धर्मणि। तस्यावयजनमसि। यदापो अघ्निया वरुणेति शर्पामहे। ततो वरुण नो मुञ्च॥२९॥

अवभृथ निचङ्कुण निचेरुरसि निचङ्कुण। अव देवैर्देवकृतमेनो-
ऽयाद्। अव मर्त्यैर्मर्त्यकृतम्। उरोरा नो देव रिषस्पाहि। सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च

वयं द्विष्मः। द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः स्नात्वी मलादिव॥३०॥

पूतं पवित्रेणेवाऽऽज्यम्। आपः शुन्धन्तु मैनसः। उद्वयं तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्। प्रतियुतो वरुणस्य पाशः। प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। समिदसि॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन समंसृक्षमहि। पयस्वा९ अग्र आगमम्। तं मा स९सृज वर्चसा। प्रजया च धनेन च। समाववर्ति पृथिवी। समुषाः। समु सूर्यः। समु विश्वमिदं जगत्। वैश्वानरज्योतिर्भूयासम्। विभुं कामं व्यञ्जवै। भूः स्वाहा॥३२॥

स्वप्न एना९सि चकृमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगन्त्रीणि च॥—[६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि। दिवो वर्ष्मन्त्समिध्यते। ओजिष्ठश्चर्षणी सहान्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यज। होता यक्षत्तनूनपातम्। ऊतिभिर्जेतारमपराजितम्। इन्द्र देव९ सुवर्विदम्। पृथिभिर्मधुमत्तमैः। नराश९सेन तेजसा॥३३॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यज। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्। आजुह्वानममर्त्यम्। देवो देवैः सर्वीर्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यज। होतायक्षद्वरुहिषीन्द्रन्निषद्वरम्। वृषभं नर्यापसम्। वसुभीरुद्वैरादित्यैः। सयुग्भिर्बृहिरासदत्॥३४॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्। सहो द्वार
इन्द्रमवर्धयन्। सुप्रायणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार इन्द्राय मीढुषे।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषे इन्द्रस्य धेनू। सुदुधे मातरौ
मही। सवातरौ न तेजसी। वृथ्समिन्द्रमवर्धताम्॥३५॥

वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतांरा। भिषजा
सखाया। हविषेन्द्रं भिषज्यतः। कवी देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय
धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीः।
त्रयस्त्रिधातवोपसः। इडा सरस्वती भारती॥३६॥

महीन्द्रपत्नीर्हविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रं देवम्। भिषजं सुयजं घृतश्रियम्। पुरुरूपं
सुरेतंसं मघोनिम्। इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं शतक्रतुम्। धियो
जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वा समञ्जन्पृथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिन्द्रं स्वाहाऽऽज्यस्य।
स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा स्वाहाकृतीनाम्।
स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवां अज्यपान्। स्वाहेन्द्रं
होत्राञ्जुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसदवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बरहि
उषे दैव्या तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वियन्तु

द्विर्वीतामेकौ वियन्तु द्विर्वेत्वेकौ वियन्तु होतर्यजं॥)॥ ————— [७]

समिद्धं इन्द्रं उषसा॒मनी॑के। पुरो॒रुचा॑ पूर्व॒कृद्वा॑वृ॒धानः॑।
त्रिभिर्दे॒वैस्त्रि॑शता॒ वज्र॑बाहुः। ज॒घान॑ वृ॒त्रं वि॒ दुरो॑ ववार।
नरा॒शस्त्रः॑ प्रति॒शूरो॑ मि॒मानः॑। तनूनपा॒त्प्रति॑ य॒ज्ञस्य॑ धाम्।
गोभिर्व॒पावा॒न्मधु॑ना सम॒ञ्जन्। हिर॑ण्यैश्च॒न्द्री य॑जति॒ प्रचे॑ताः। ईडि॒तो
दे॒वैर्हरि॑वास्त्रं॒ अभि॑ष्टिः। आ॒जुह्वा॑नो ह॒विषा॑ शर्ध॒मानः॑॥३९॥

पुर॒न्द॒रो म॒घवा॑न् वज्र॑बाहुः। आया॑तु य॒ज्ञमु॑प॒नो जुषा॑णः।
जुषा॑णो ब॒र्हिर्हरि॑वान्न इन्द्रः॑। प्रा॒चीन॑स्त्री सीदत्प्रदिशा॑ पृथि॒व्याः।
उ॒रुव्य॑चाः प्रथ॒मानस्त्री॑ स्यो॒नम्। आ॒दित्यै॑रु॒क्तं वसु॑भिः सजोषाः॑।
इन्द्रं॑ दुरः॑ कव॒ष्यो धा॑व॒मानाः॑। वृषा॑णं यन्तु॒ जन॑यः सुप॒त्नीः। द्वा॒रो
दे॒वीर॒भितो॑ विश्रय॒न्ताम्। सु॒वीरा॑ वी॒रं प्रथ॑माना॒ महो॑भिः॥४०॥

उ॒षासा॑न॒क्ता बृ॒हती॑ बृ॒हन्त॑म्। पय॑स्वती सु॒दुघे॑ शूर॒मिन्द्र॑म्।
पेश॑स्वती॒ तन्तु॑ना सं॒व्यय॑न्ती। दे॒वानां॑ दे॒वं य॑जतः सुरु॒क्मे। दै॒व्या
मि॒माना॑ मन॑सा पुरु॒त्रा। होता॑रा॒विन्द्रं॑ प्रथ॒मा सु॒वाचा॑। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑
मधु॑ना दधा॒ना। प्रा॒चीनं॑ ज्योति॒र्हविषा॑ वृ॒धातः॑। तिस्रो॑ दे॒वीर॒हविषा॑
वर्ध॑मानाः। इन्द्रं॑ जुषा॒णा वृष॑णं न प॒त्नीः॥४१॥

अच्छि॑न्नं तन्तुं पय॑सा॒ सर॑स्वती। इडा॑ दे॒वी भा॑र॒ती
वि॒श्वतू॑र्तिः। त्वष्टा॑ दध॒दिन्द्रा॑य शुष्मम्। अपा॒कोचि॑ष्टुर्यशसं॑ पुरु॒णि।
वृषा॑ यज॒न्वृष॑णं॒ भूरि॑रेताः। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ सम॑नक्तु दे॒वान्।

वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः। तमन्यां समञ्जच्छमिता न देवः।
 इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन।
 स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रः। वृषायमाणो वृषभस्तुराषाट्।
 घृतपुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य जुषतां स्वाहा॥४२॥
 शर्धमानो महोभिः पत्नीर्घृतेन चत्वारिं च॥ [८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्मा। तं सध्रीचीः। सत्यमित्तन्न
 त्वावां अन्यो अस्ति। इन्द्रं देवो न मर्त्यो ज्यायान्। अहन्नहिं
 परिशयानमर्गः। अवासृजोऽपो अच्छां समुद्रम्। प्रसंसाहिषे
 पुरुहूतं शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्मं इह रातिरस्तु। इन्द्रा भरं
 दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। स शेवृधमधि
 धाद्युम्नमस्मे। महिं क्षत्रं जनाषाडिन्द्रं तव्यम्। रक्षां च नो मघोनः
 पाहि सूरीन्। राये च नः स्वपत्या इषे धाः॥४३॥
 रेवतीनां चत्वारिं च॥ [९]

देवं बरुहिरिन्द्रं सुदेवं देवैः। वीरवंथ्स्तीर्णं वेद्यामवर्धयत्।
 वस्तोर्वृतं प्राक्तोर्भृतम्। राया बरुहिष्मतोऽत्यगात्। वसुवने
 वसुधेयस्य वेतु यज्ञं। देवीद्वारं इन्द्रं सङ्घाते। विद्वीर्यामन्नवर्धयन्।
 आ वत्सेन तरुणेन कुमारेण चमीविता अपार्वणम्। रेणुकंकाटं
 नुदन्ताम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज्ञं॥४४॥

देवी उषासानक्ता। इन्द्रं यज्ञे प्रयत्यहेताम्। दैवीर्विशः

प्रायांसिष्टाम्। सुप्रीते सुधिते अभूताम्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां
यजं। देवी जोष्टी वसुधिते। देवमिन्द्रमवर्धताम्। अयाव्यन्याघा
द्वेषांसि। आन्यावाक्षीद्वसु वार्याणि। यजमानाय शिक्षिते॥४५॥

वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे।
पयसेन्द्रमवर्धताम्। इषमूर्जमन्याऽवाक्षीत्। सग्धिः सपीतिमन्या।
नवेन पूर्वं दयमाने। पुराणेन नवम्। अधातामूर्जमूर्जाहुती
वसु वार्याणि। यजमानाय शिक्षिते। वसुवने वसुधेयस्य वीतां
यजं॥४६॥

देवा दैव्या होतांरा। देवमिन्द्रमवर्धताम्। हुताघंशसावाभाष्टी
वसुवार्याणि। यजमानाय शिक्षितौ। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं।
देवीस्तिस्त्रस्त्रो देवीः। पतिमिन्द्रमवर्धयन्। अस्पृक्षद्भारती दिवम्।
रुद्रैर्यज्ञं सरस्वती। इडा वसुमती गृहान्॥४७॥

वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः।
त्रिवरूथस्त्रिवन्धुरः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। शतेन शितिपृष्ठानामाहितः।
सहस्रेण प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य होत्रमर्हतः। बृहस्पतिः स्तोत्रम्।
अश्विनाऽऽध्वर्यवम्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो मधुशाखः सुपिप्पुलः।
देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं पृथिवीमदृहीत्।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनाम्।

देवमिन्द्रंमवर्धयत्। स्वासस्थमिन्द्रेणासन्नम्। अन्या बर्हीःष्यभ्य-
भूत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृत्।
देवमिन्द्रंमवर्धयत्। स्विष्टं कुर्वन्स्विष्टकृत्। स्विष्टमद्य करोतु नः।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान्
वेतु यजाभूषद्वं (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासानक्ता देवी जोष्टी देवी
ऊर्जाहुती देवा दैव्या होतारा शिक्षितौ देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीर्देव इन्द्रो
नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवम्।
वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निर्वर्धतामेकोऽ
वर्धयश्चतुरवर्धयत्। वस्तोरा वत्सेन दैवीरयावीषं हताऽस्पृक्षच्छतेन दिवः
स्वासस्थः स्विष्टः शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ॥)॥—————[१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः सरस्वतीम्।
अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्पैर्न तेजं इन्द्रियम्।
पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्तनूनपात्सरस्वती। अविर्मेषो न भेषजम्। पथा मधुमताभरन्।
अश्विनेन्द्राय वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्मभिः। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षं नराशंसं न
नग्नहुम्। पतिः सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती भिषक्। रथो न
चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्। बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्मभिः।

पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन
वर्धयन्। ऋषभेण गवेन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः
कर्कन्धुभिः। मधुं लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं
मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षद्वर्हिः सुष्टरीमोर्णम्रदाः।
भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती। भिषग्दुह
इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यज। होता यक्षद्वुरो दिशः। कवर्ष्यो न व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां
न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुधे। दुहे कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः सोमः
परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षत्सुपेशसोषे
नक्तं दिवा। अश्विनां सञ्जानाने। समं जाते सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे
न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा। पयः सोमः परिस्नुता घृतं
मधु॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षद्वैव्या होतारा भिषजा-
ऽश्विना। इन्द्रं न जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः। शूषः सरस्वती
भिषक्। सीसैन दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षत्तिस्त्रो देवीर्न भेषजम्।

त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रं हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय
दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्वष्टारमिन्द्रमश्विना। भिषजं न सरस्वतीम्।
ओजो न जूतिरिन्द्रियम्। वृको न रभसो भिषक्। यशः सुरया
भेषजम्॥५६॥

श्रिया न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। भीमं न मन्युं राजानं व्याघ्रं नमसाऽश्विना भामम्।
सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५७॥

होता यक्षदग्निः स्वाहाऽऽज्यस्य स्तोकानाम्। स्वाहा
मेदसां पृथक्। स्वाहा छागमश्विभ्याम्। स्वाहा मेषः सरस्वत्यै।
स्वाहर्षभमिन्द्राय सिंहाय सहसेन्द्रियम्। स्वाहाऽग्निं न
भेषजम्। स्वाहा सोममिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्रः सुत्रामाणः सवितारं
वरुणं भिषजं पतिम्। स्वाहा वनस्पतिं प्रियं पाथो न भेषजम्।
स्वाहा देवाः आज्यपान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निः होत्राञ्जुषाणो अग्निर्भेषजम्। पयः सोमः
परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदश्विना
सरस्वतीमिन्द्रः सुत्रामाणम्। इमे सोमाः सुरामाणः। छागैर्न

मे॒षैर्ऋ॑ष॒भैः सु॒ताः। श॒ष्पैर्न॑ तो॒क्राभिः॑। ला॒जैर्म॑ह॒स्वन्तः। म॒दा
मा॒सरेण॑ परि॒ष्कृताः। शु॒क्राः प॒यस्व॑न्तोऽमृ॒ताः। प्र॒स्थिता॑ वो
मधु॒श्रुतः॑। ता॒न॒श्विना॑ सर॒स्वतीन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा। जुष॑न्ताः
सौ॒म्यं मधु॑। पिब॑न्तु म॒दन्तु॑ वि॒यन्तु॑ सोमम्। हो॒त॒र्यज॑॥५९॥

वी॒र्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्यज॑ नास॑त्या सर॒स्वती॑ मधु॑ हि॒र॒ण्ययं॑ भे॒षजं॑
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्यजा॑ज्य॒पान॑मृ॒ताः पञ्च॑ च (स॒मिधा॑ऽग्निः षट्।
त॒नून॑पा॒त्सप्त॑। नरा॒शःस॑मृषिः। इ॒डेडि॒तो यवै॑र॒ष्टौ। ब॒र्हिः स॒प्त। दुरो॑ऽश्विना
न॒वा। सु॒पेश॑स॒र्षिः। दै॒व्या हो॑ता॒रा सी॑से॒न र॑सः। ति॒स्रस्त्वष्टा॑र॒मष्टा॑व॒ष्टौ।
व॒नस्प॑तिमृषिः। अ॒ग्नि॒त्रयो॑दश। अ॒श्विना॑ द्वा॒दश॑ त्रयो॒दश। स॒मिधा॑-
ऽग्निं ब॒दरै॑र्ब॒दरै॑र्यवै॒रश्विना॑ त्वि॒षिम॑श्विना॒ न भे॑षजः रू॒पम॑श्विना॒ भी॑मं
भा॒मम्॥॥) [११]

स॒मि॒द्धो अ॒ग्निर॑श्विना। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राट्॑त्सुतः। दु॒हे
धे॒नुः सर॑स्वती। सोमः॑ शु॒क्रमि॒हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा॑ भि॒षजा॑
सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। म॒ध्वा र॒जाःसी॑न्द्रि॒यम्। इन्द्रा॑य
प॒थिभि॑र्व॒हान्। इन्द्रा॑ये॒न्दुः सर॑स्वती। नरा॒शःसे॑न न॒ग्रहः॑॥६०॥

अ॒धा॒ताम॑श्विना॒ मधु॑। भे॒षजं॑ भि॒षजा॑ सु॒ते। आ॒जु॒ह्वाना॑
सर॑स्वती। इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि॑ वी॒र्यम्। इ॒डाभि॑रश्विना॒विष॑म्। स॒मूर्जः॑
सः र॒यिं द॑धुः। अ॒श्विना॑ नमु॒चेः सु॒तम्। सोमः॑ शु॒क्रं प॑रि॒स्रुता॑।
सर॑स्वती॒ तमा॑भरत्। ब॒र्हिषे॑न्द्रा॒य पा॑त॒वे॥६१॥

क॒व॒ष्यो न॑ व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्या॑ न दुरो॑ दि॒शः। इन्द्रो॑ न

रोदसी दुधै। दुहे कामान्त्सरस्वती। उषासा नक्तमश्विना। दिवेन्द्रः
सायमिन्द्रियैः। सञ्जानाने सुपेशसा। समं जाते सरस्वत्या। पातं
नो अश्विना दिवा। पाहि नक्तः सरस्वति॥६२॥

दैव्यां होतारा भिषजा। पातमिन्द्रः सचां सुते। तिस्रस्त्रेधा
सरस्वती। अश्विना भारतीडा। तीव्रं परिस्नुता सोमम्। इन्द्राय
सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधु। भेषजं नः सरस्वती। इन्द्रे
त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपः रूपमधुः सुते। ऋतुथेन्द्रो वनस्पतिः।
शशमानः परिस्नुता। कीलालमश्विभ्यां मधु। दुहे धेनुः सरस्वती।
गोभिर्न सोममश्विना। मासरेण परिष्कृता। समधाताः सरस्वत्या।
स्वाहेन्द्रे सुतं मधु॥६३॥

नग्रहुः पातवे सरस्वत्यधुः सुतेऽष्टौ च॥—————[१२]

अश्विनां हविरिन्द्रियम्। नमुचेर्धिया सरस्वती। आ
शुक्रमासुराद्वसु। मघमिन्द्राय जभिरे। यमश्विना सरस्वती।
हविषेन्द्रमवर्धयन्। स बिभेद वलं मघम्। नमुचावासुरे सचां।
तमिन्द्रं पशवः सचां। अश्विनोभा सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषत। हविषा यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र इन्द्रियं
दधुः। सविता वरुणो भर्गः। स सुत्रामां हविष्पतिः। यजमानाय
सश्रुत। सविता वरुणोऽदधत्। यजमानाय दाशुषै। आदत्त
नमुचेर्वसु। सुत्रामा बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम्। भगेन सविता श्रियम्। सुत्रामा यशसा
बलम्। दधाना यज्ञमाशत। अश्विना गोभिरिन्द्रियम्। अश्वेभिर्वीर्यं
बलम्। हविषेन्द्रः सरस्वती। यजमानमवर्धयन्। ता नासत्या
सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी नरा। सरस्वती हविष्मती। इन्द्र कर्मसु
नोऽवत। ता भिषजा सुकर्मणा। सा सुदुघा सरस्वती। स वृत्रहा
शतक्रतुः। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियत्ररा षट्॥ [१३]

देवं बरुहिः सरस्वती। सुदेवमिन्द्रे अश्विना। तेजो न
चक्षुरक्ष्योः। बरुहिषा दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। प्राणं न वीर्यन्नसि।
द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥६७॥

देवी उषासावश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न वाचमास्यै।
उषाभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवी जोष्टी
अश्विना। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती। श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यां
दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रः सरस्वत्यश्विना
भिषजावत। शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियम्।
वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवा देवानां भिषजा।

होता॑रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑। व॒षट्कारैः सर॑स्वती। त्विषिं॑ न हृद॑ये म॒तिम्।
होतृ॑भ्यां दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑॥६९॥

दे॒वीस्ति॑स्त्रस्ति॒स्त्रो दे॒वीः। सर॑स्वत्य॒श्विना भार॑तीडा॑। शू॒ष॒न्न
म॒ध्ये नाभ्या॑म्। इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒
यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शंसः॑। त्रि॒व॒रूथः सर॑स्वत्याऽश्वि॒भ्यामी॑यते
रथः॑। रेतो॑ न रू॒पम॒मृतं॑ ज॒नित्र॑म्। इन्द्रा॑य॒ त्वष्टा॑ दध॑दिन्द्रि॒याणि॑।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑॥७०॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॒ण्य॒पर्णो अ॒श्विभ्या॑म्। सर॑स्वत्याः
सु॒पिप्प॒लः। इन्द्रा॑य प॒च्यते॒ मधु॑। ओजो॑ न जू॒तिमृ॑ष॒भो न
भा॒मम्। वन॒स्पति॑र्नो दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒
यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीना॑म्। अ॒ध्वरे स्ती॑र्णम॒श्विभ्या॑म्। ऊ॒र्णम॑द्र॒दाः
सर॑स्वत्याः॥७१॥

स्यो॒नमि॑न्द्र ते स॒दः। ई॒शा॒यै म॒न्युः राजा॑नं ब॒र्हिषा॑
दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः
स्वि॑ष्ट॒कृत्। दे॒वान् य॑क्षद्यथा॒यथ॑म्। होता॑रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑। वा॒चा
वाच॑ः सर॑स्वतीम्। अ॒ग्निः सोम॑ः स्वि॑ष्ट॒कृत्। स्वि॑ष्ट इन्द्रः
सु॒त्रा॒मा स॒वि॒ता वरु॑णो भि॒षक्। इ॒ष्टो दे॒वो वन॒स्पतिः॑। स्वि॑ष्टा
दे॒वा आ॑ज्य॒पाः। इ॒ष्टो अ॒ग्नि॒र॒ग्निना॑। होता॑ हो॒त्रे स्वि॑ष्ट॒कृत्। यशो॑
न दध॑दिन्द्रि॒यम्। ऊ॒र्जम॑प॒चितिः॑ स्व॒धाम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य

वियन्तु यज॥७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजेन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज सरस्वत्या वनस्पतिः षट् (देवं बरहिर्देवीद्वारो देवी उषासावश्विना देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहुती देवा देवानां भिषजा वषट्कारैर्देवीस्तिस्तिस्तिस्ति देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बरहिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्। समिधाऽग्निं देवं बरहिः सरस्वत्यश्विना सर्वं वियन्तु। द्वारस्तिस्त्रः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वः सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वं दुह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्। सौत्रामण्याः सुतासुती। अञ्जन्त्ययं यजमानः॥)॥ [१४]

अग्निमद्य होतारमवृणीत। अयं सुतासुती यजमानः। पचन्पुक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्यां छागं सरस्वत्या इन्द्राय। बध्नन्त्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायश्विभ्याम्। बध्नन्निन्द्रायर्षभमश्विभ्यां सरस्वत्यै। सूपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवत्। अश्विभ्यां छागेन सरस्वत्या इन्द्राय॥७३॥

सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायश्विभ्याम्। इन्द्रायर्षभेणाश्विभ्यां सरस्वत्यै। अक्षः स्तान्मेदस्तः प्रतिपचताग्रभीषुः। अवीवृधन्त ग्रहैः। अपातामश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा। सोमान्त्सुराम्णः। उपो उक्थामदाः श्रौद्विमदा अदन्। अवीवृधन्ताङ्गुषैः। त्वामद्यर्ष

आ॒र्षेय॒र्षीणा॒न्नपा॒दवृ॒णीत। अ॒यं सु॒तासु॒ती यज॑मानः। ब॒हुभ्य॒
आ स॒ङ्गते॒भ्यः। ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यतु॒ इति॑। ता या
दे॒वा दे॒वदा॒नान्य॑दुः। ता॒न्यस्मा॒ आ च॑ शास्व॑। आ च॑ गुरस्व॑।
इ॒षित॑श्च॒ होत॒रसि॑ भद्र॒वाच्या॑य॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः। सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता
ब्रू॑हि॥ ७४॥

इन्द्रा॑य॒ यज॑मानः स॒प्त च॑॥ [१५]

उ॒शन्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒केतु॑ना॑। त्वं सो॒म म॒हे
भग॑ त्वं सो॒म प्र॒चि॒कितो॑ मनी॒षा। त्वया॒ हि नः॑ पि॒तरः॑ सोम॒ पूर्वे
त्वं सो॒म पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हिष॑दः पि॒तर॒ आऽहं॑ पि॒तृन्।
उप॑हूताः पि॒तरोऽग्नि॑ष्वा॒त्ताः पि॒तरः॑। अ॒ग्निष्वा॒त्तानृ॑तु॒मतो॑ हवाम॒हे।
नरा॑शं॒सै सोम॑पी॒थं य आ॑शुः। ते नो॒ अर्व॑न्तः सु॒हवा॑ भवन्तु। शं
नो॑ भवन्तु द्वि॒पदे॒ शं चतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वा॒त्ताः॥ ७५॥

अ॒हो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। पेरेऽव॑रेऽमृ॒तासो॑ भवन्तः।
अधि॑ ब्रुवन्तु ते अ॒वन्त्व॑स्मान्। वा॒न्यायै॑ दु॒ग्धे जु॑षमा॒णाः क॒र॒म्भम्।
उ॒दीरा॑णा॒ अव॑रे॒ परे॑ च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः॑ संवि॒दानाः॑।
इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्ने क॒व्यवा॑हन॒ त्वम॑ग्न ई॒डितो॑
जा॒तवे॑दः। मा॒त॒ली क॒व्यैः। ये ता॑तृ॒पुर्दे॒वत्रा॑ जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॑धः
स्तोम॑त॒ष्टासो॑ अ॒कैः। आऽग्ने॑ याहि सु॒विद॑त्रै॒भिर्वा॑ङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः
पि॒तृभिर्घ॑र्म॒सद्भिः॑। ह॒व्यवा॑ह॒म॒जरं॑ पुरु॒प्रिय॑म्। अ॒ग्निं घृ॑तेन॑ ह॒विषा॑

सपर्यन्। उपासदं कव्यवाहं पितृणाम्। स नः प्रजां वीरवतीं
समृण्वतु॥७६॥

अनग्निष्वात्ता जेहमानाः सप्त च॥_____ [१६]

होता यक्षदिडस्पदे। समिधानं महद्यशः। सुषमिद्धं वरेण्यम्।
अग्निमिन्द्रं वयोधसम्। गायत्रीं छन्द इन्द्रियम्। त्र्यविं गां
वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छुचिब्रतम्।
तनूनपातमुद्भिदम्। यं गर्भमदितिर्दधे॥७७॥

शुचिमिन्द्रं वयोधसम्। उष्णिहं छन्द इन्द्रियम्। दित्यवाहं गां
वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदीडेन्यम्। ईडितं
वृत्रहन्तमम्। इडाभिरीड्य सहः। सोममिन्द्रं वयोधसम्। अनुष्टुभं
छन्द इन्द्रियम्। त्रिवथ्सं गां वयो दधत्॥७८॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुबर्हिषदम्।
पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बर्हिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं वयोधसम्।
बृहतीं छन्द इन्द्रियम्। पश्चाविं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होतायक्षद्व्यचस्वतीः। सुप्रायणा ऋतावृधः॥७९॥

द्वारो देवीर्हिरण्ययीः। ब्रह्माण इन्द्रं वयोधसम्। पङ्क्तिं छन्द
इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षत्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती उभे। नक्तोषासा न दर्शते।
विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभं छन्द इन्द्रियम्॥८०॥

प॒ष्ठ॒वाहं॑ गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑
यक्ष॒त्प्रचे॑तसा। दे॒वाना॑मुत्त॒मं यशः॑। होता॑रा॒ दैव्या॑ क॒वी। स॒युजेन्द्र॑
वयो॒धस॑म्। जग॑तीं॒ छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। अ॒न॒द्वाहं॑ गां वयो॒ दध॑त्।
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्पेश॑स्वतीः॥८१॥

ति॒स्रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। भा॒रती॑र्बृ॒हती॑र्म॒हीः। पति॑मिन्द्रं
वयो॒धस॑म्। वि॒राजं॑ छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। धे॒नुं गां न वयो॒
दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्सुरे॑त॒सम्। त्वष्टा॑रं
पुष्टि॒वर्ध॑नम्। रू॒पाणि॑ बिभ्र॑तं पृथ॑क्। पुष्टि॑मिन्द्रं वयो॒धस॑म्॥८२॥

द्वि॒पदं॑ छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। उ॒क्षाणं॑ गां न वयो॒ दध॑त्।
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒च्छत॑क्र॒तुम्। हि॑र॒ण्य॒
पर्ण॑मुक्थि॒नम्। र॒शनां॑ बिभ्र॑तं व॒शिम्। भग॑मिन्द्रं वयो॒धस॑म्।
क॒कुभं॑ छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। व॒शां वे॒हतं॑ गां न वयो॒ दध॑त्।
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्स्वाहा॑कृ॒तीः। अ॒ग्निं गृ॑हप॒तिं
पृथ॑क्। वरु॑णं भेष॒जं क॑विम्। क्ष॒त्रमिन्द्रं॑ वयो॒धस॑म्। अति॑च्छन्द॒सं
छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। बृ॒हदृ॑ष॒भं गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒
होत॑र्यजं॥८३॥

द॒धे दध॑द॒तावृ॑धं इन्द्रि॒यं पेश॑स्वतीर्वयो॒धसं॑ वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं स॒प्त च॑
(इ॒डस्प॑देऽग्नि॒ङ्गाय॑त्री॒त्र्यवि॑म्। शुचि॑व्र॒तं शुचि॑मु॒ष्णिह॑न्दित्य॒वाह॑म्। ई॒डेन्य॑
सोम॑मनु॒ष्टुभं॑ त्रि॒व॒त्सम्। सु॒ब॒र्हिष॑द॒ममृ॑तेन्द्रं बृ॒हतीं॑ प॒ञ्चावि॑म्। व्य॑च॒स्वतीः
सु॒प्राय॑णा द्वा॒रो ब्र॒ह्माणः॑ प॒ङ्क्ति॑मि॒ह तुर्य॑वाह॑म्। सु॒पेश॑से॒ विश्व॑मिन्द्रं त्रि॒ष्टुभं॑

पष्ठवाहम्। प्रचेतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानुद्वाहम्। पेशस्वतीस्तिस्त्रः पतिं
 विराजमिह धेनुत्र। सुरेतसन्त्वष्टारं पुष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणन्ना। शतक्रतुं
 भगमिन्द्रं ककुभमिह वशान्न। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदृषभं गां वयो
 दधदिन्द्रियमृषिं वसु नवं दशेहेन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधदिडस्पदे
 सर्वं वेतु॥॥ [१७]

समिद्धो अग्निः समिधा। सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्द
 इन्द्रियम्। त्र्यविर्गौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचित्रतः। तनूपाच्च
 सरस्वती। उष्णिक्छन्द इन्द्रियम्। दित्यवाङ्गौर्वयो दधुः।
 इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। त्रिविधसो गौर्वयो दधुः। सुबर्हिरग्निः
 पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्द इन्द्रियम्। पश्चाविर्गौर्वयो
 दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः। ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द
 इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुः॥८५॥

उषे यही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द
 इन्द्रियम्। पष्ठवाङ्गौर्वयो दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण
 सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुद्वाङ्गौर्वयो दधुः।
 तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
 अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा

गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्।
 ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्वौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं
 वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्।
 बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्वाङ्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्वौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—[१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण तेजसा।
 हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम्।
 बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः। वर्षाभिर्ऋतुना-
 ऽऽदित्याः। स्तोमै सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना देवाः।
 एकविंश ऋभवः स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्। हविरिन्द्रे वयो
 दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे स्तुतम्। बलेन शक्करीः
 सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शैशिरेणर्तुना देवाः। त्रयस्त्रिंशेऽमृतं
 स्तुतम्। सत्येन रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः॥८९॥

स्तोमै सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसन्तेन ग्रीष्मेण
 वर्षाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण षट्॥)॥—[१९]

देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। गायत्रिया
 छन्दसेन्द्रियम्। तेज इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु
 यजं। देवीद्वारो देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवीर्देवमवर्धयन्। उष्णिहा

छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं॥१०॥

देवी देवं वयोधसम्। उपे इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा
छन्दसेन्द्रियम्। वाचमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां
यजं। देवी जोष्टी देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्।
बृहत्या छन्दसेन्द्रियम्। श्रोत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यजं॥११॥

देवी ऊर्जाहुती देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्। पङ्क्त्या
छन्दसेन्द्रियम्। शुक्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां
यजं। देवा दैव्या होतांरा देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवा देवमवर्धताम्।
त्रिष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्। त्विषिमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यजं॥१२॥

देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीर्वयोधसम्। पतिमिन्द्रमवर्धयन्। जगत्या
छन्दसेन्द्रियम्। बलमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं। देवो नराशंसो देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्।
विराजा छन्दसेन्द्रियम्। रेत इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
वेतु यजं॥१३॥

देवो वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। द्विपदा
छन्दसेन्द्रियम्। भगमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु

यजं। देवं ब॒र्हिर्वारि॑तीनां दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वं दे॒वम॑वर्धयत्।
 क॒कुभा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। यश॒ इन्द्रे॑ वयो॒ दधत्॑। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य
 वेतु॒ यजं। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वो
 दे॒वम॑वर्धयत्। अति॑च्छन्दसा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। क्ष॒त्रमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्॑।
 व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॒ यजं॥१४॥

वि॒यन्तु॑ यजं वीतां॒ यजं वीतां॒ यजं वेतु॑ यजं वेतु॒ यज॒ पञ्च॑ च (दे॒वं
 ब॒र्हिर्गा॑यत्रिया तेजः। दे॒वीर्द्वारं॑ उ॒ष्णिहा॑ प्राणम्। दे॒वी दे॒वमु॑षे अ॒नुष्टु॒भा
 वाच॑म्। दे॒वी जो॒ष्टी बृ॑हत्या श्रोत्रम्। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती प॒ङ्क्या शु॒क्रम्। दे॒वा
 दै॒व्या हो॑ता॒रा त्रि॒ष्टुभा॒ त्विषि॑म्। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः पतिं॑ जग॑त्या
 बल॑म्। दे॒वो नरा॑श॒सो वि॒राजा॑ रेतः। दे॒वो वन॑स्पति॑द्विपदा॒ भग॑म्। दे॒वं
 ब॒र्हिर्वारि॑तीनां क॒कुभा॒ यशः॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृदति॑च्छन्दसा॒ क्षत्र॑म्। वेतु॒
 वि॒यन्तु॑ च॒तुर्वी॑ता॒मेको॑ वि॒यन्तु॑ च॒तुर्वे॑त्ववर्धयदवर्धय॑श्च॒तुर॑वर्धता॒मेको॑ऽवर्धय॑श्च
 च॒तुर॑वर्धयत्॥)॥

[२०]

स्वा॒द्वीं त्वा॒ सोमः॑ सु॒रावन्त॑सी॒सेन॑ मि॒त्रोऽसि॑ यदे॒वा होता॑ यक्ष॒त्समि॑धेन्द्र॑समि॒द्ध इन्द्र॑
 आच॑र॒ष्णप्रा॑ दे॒वं ब॒र्हिर्हो॑ता॒ यक्ष॒त्समि॑धा॒ऽग्नि॑समि॒द्धो अ॒ग्निर॑श्चिना॒ऽश्चिना॑ ह॒विरि॑न्द्रियं दे॒वं ब॒र्हिः
 सर॑स्वत्य॒ग्निम॑द्योशन्तो होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे समि॒द्धो अ॒ग्निः समि॑धा॒ वस॑न्तेन॒तुना॑ दे॒वं ब॒र्हिरिन्द्रं॑ वयो॒धसं॑
 वि॑शतिः॥२०॥

स्वा॒द्वीं त्वा॒ऽमी॑मदन्त॒ पित॑रः॒ साम्रा॑ज्याय॒ पूतं॑ प॒वित्रे॑णो॒पासा॑नक्ता॒ बदै॑र॒धातां॑ दे॒व इन्द्रो॑ वन॑स्पतिः॒ प॒ष्ठवा॑हुङ्गां
 दे॒वी दे॒वं व॑यो॒धसं॑ च॒तुर्न॑वतिः॥१४॥

स्वा॒द्वीं त्वा॑ वेतु॒ यजं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

त्रिवृथस्तोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। अग्निष्टोमः सोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वा अग्निष्टोमः।
ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। रथन्तरं सामं भवति। ब्रह्मवर्चसं वै
रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। परिस्रज्जी होता भवति॥१॥

अरुणो मिर्मिरस्त्रिशुक्रः। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपम्।
रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत देवानां पुरोधां
गच्छेयमिति। स एतं बृहस्पतिसुवमपश्यत्। तमाऽहरत्।
तेनायजत। ततो वै स देवानां पुरोधामगच्छत्। यः पुरोधाकामः
स्यात्। स बृहस्पतिसुवेन यजेत॥२॥

पुरोधामेव गच्छति। तस्य प्रातः सवने सन्नेषु नाराशंसेषु।
एकादश दक्षिणा नीयन्ते। एकादश माध्यं दिने सवने सन्नेषु
नाराशंसेषु। एकादश तृतीयसवने सन्नेषु नाराशंसेषु।
त्रयस्त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवाव रुन्धे।
अश्वश्चतुस्त्रिंशः। प्राजापत्यो वा अश्वः॥३॥

प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानाम्। यावतीरेव देवताः।
ता एवाव रुन्धे। कृष्णाजिनोऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो वा एतद्रूपम्।
यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मवर्चसेनैवैनं समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति।

तेजो वा आज्यम्। तेजं एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥ [१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः। पुष्टिर्वै
पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय सावित्रः। अथ
यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति। निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्थसूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वैश्वदेवः।
वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो हि वैश्यः। सप्तैतानि
हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या
लभ्यते। विड्वै मरुतः। विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा
एष विशः प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्म-
ऽध्यभिषिञ्चति। स हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा
अन्नाद्यं दधि। ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विड्वै मरुतोऽष्टौ च॥ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यथ्सौम्यः।
सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वारहस्पत्यः।
एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै
ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि प्रत्यक्षं
ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य एव
कश्च सन्थसूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वावापृथिव्यः। इन्द्रो

वृत्राय॒ वज्रमु॑दयच्छत्। तं द्यावा॑पृथि॒वी नान्व॑मन्येताम्। तमे॒तेनै॒व भा॑ग॒धेये॒नान्व॑मन्येताम्॥८॥

वज्र॑स्य॒ वा ए॒षोऽनु॑मा॒नाय॑। अनु॑मतवज्रः सूयाता॒ इति॑। अ॒ष्टावे॑तानि॒ हवी॑ऽपि॒ भव॑न्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गाय॑त्री ब्र॒ह्मव॑र्चसम्। गाय॒त्रियै॒व ब्र॒ह्मव॑र्चसमं रुन्धे। हिर॑ण्येन घृतमुत्पु॑नाति। तेज॑स ए॒व रु॒चे। कृ॒ष्णाजि॒नेऽभि॑षि॒ञ्चति॑। ब्रह्म॑णो वा ए॒तद॑र॒क्षाम॑यो रूपम्। यत्कृ॑ष्णाजि॒नम्। ब्रह्म॑न्ने॒वेन॑मृ॒क्षाम॑यो॒रध्य॑भिषि॒ञ्चति॑। घृ॒तेना॒भिषि॑ञ्चति। तथा॑ वी॒र्या॑वत्तरो भवति॥९॥

स॒ङ्गच्छे॑ते भा॒गधे॑ये॒नान्व॑मन्येता॑ रूपं च॒त्वारि॑ च॥ [३]

न वै सोमे॑न॒ सोम॑स्य स॒वोऽस्ति॑। ह॒तो ह्ये॑षः। अ॒भिषु॑तो ह्ये॑षः। न हि ह॒तः सू॒यते॑। सौ॒मीऽसू॒तव॑शा॒मा ल॑भते। सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। रे॒त ए॒व तद॑धाति। सौ॒म्यर्चा॑ऽभिषि॒ञ्चति॑। रे॒तो॒धा ह्ये॑षा। रे॒तः सोम॑ः। रे॒त ए॒वास्मि॑न्दधाति। यत्किं च॑ रा॒जसू॒यमृ॑ते सोमम्। तथ्स॑र्वं भवति। अ॒षाढं॑ यु॒त्सु पृ॒तना॑सु प॒प्रिम॑। सु॒वर्षा॑म॒प्स्वां वृ॒जन॑स्य गो॒पाम्। भ॒रेषु॑जा॑ऽसु॒क्षिति॑ऽसु॒श्रव॑सम्। जय॑न्तं॒ त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम॥१०॥ रे॒तः सोम॑ः सप्त च॑॥ [४]

यो वै सोमे॑न सू॒यते॑। स दे॒वस॒वः। यः प॒शुना॑ सू॒यते॑। स दे॒वस॒वः। य इष्ट्या॑ सू॒यते॑। स म॑नुष्यस॒वः। ए॒तं वै पृथ॑ये दे॒वाः

प्रायच्छन्। ततो वै सोऽप्यारण्यानां पशूनामसूयत। यावन्तीः
कियन्तीश्च प्रजा वाचं वदन्ति। तासां सर्वासां सूयते॥११॥

य एतेन यजते। य उं चैनमेवं वेद। नाराशः स्यर्चाभिषिञ्चति।
मनुष्या वै नराशः संः। निहुत्य वावैतत्। अथाभिषिञ्चति। यत्किं
च राजसूयमनुत्तरवेदीकम्। तत्सर्वं भवति। ये मे पञ्चाशतं ददुः।
अश्वानां सधस्तुतिः। द्युमदग्रे महि श्रवः। बृहत्कृधि मघोनाम्।
नृवदमृत नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥ [५]

एष गोसवः। षट्त्रिंश उक्थ्यो बृहत्सामा। पवमाने
कण्वरथन्तरं भवति। यो वै वाजपेयः। स सम्राट् सवः। यो
राजसूयः। स वरुणसवः। प्रजापतिः स्वाराज्यं परमेष्ठी। स्वाराज्यं
गौरेव। गौरिव भवति॥१३॥

य एतेन यजते। य उं चैनमेवं वेद। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
तद्धि स्वाराज्यम्। अयुतं दक्षिणाः। तद्धि स्वाराज्यम्।
प्रतिधुषाभिषिञ्चति। तद्धि स्वाराज्यम्। अनुद्धते वेद्यै
दक्षिणत आहवनीयस्य बृहतः स्तोत्रं प्रत्यभिषिञ्चति। इयं
वाव रथन्तरम्॥१४॥

असौ बृहत्। अनयोरेवैनमनन्तरहितमभिषिञ्चति। पशुस्तोमो
वा एषः। तेन गोसवः। षट्त्रिंशः सर्वः। रेवञ्जातः सहसा वृद्धः।

क्षत्राणां क्षत्रभृत्तमो वयोधाः। महान्महित्वे तस्तभानः। क्षत्रे राष्ट्रे
च जागृहि। प्रजापतेस्त्वा परमेष्ठिनः स्वाराज्येनाभिषिञ्चामीत्याह।
स्वाराज्यमेवैनं गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥ [६]

सि॒हे व्याघ्र उ॒त या पृ॒दा॒कौ। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सूर्ये॑ या।
इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना।
या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्। अश्व॑स्य॒ क्रन्द्ये॑ पुरु॒षस्य॑ मा॒यौ।
इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। या
ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॑ या हि॒रण्ये। त्विषि॑रश्वेषु पुरु॒षेषु॑ गोषु॥१६॥

इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना।
रथे॑ अ॒क्षेपु॑ वृष॒भस्य॑ वा॒जे। वा॒ते पर्ज॑न्ये वरु॒णस्य॑ शु॒ष्मे। इन्द्रं॑
या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। रा॒डसि॑
वि॒राडसि॑। स॒म्राडसि॑ स्वर॒ाडसि॑। इन्द्रा॑य त्वा तेज॑स्वते तेज॑स्वन्तः
श्री॒णामि॑। इन्द्रा॑य त्वौज॑स्वत् ओज॑स्वन्तः श्री॒णामि॑॥१७॥

इन्द्रा॑य त्वा प॒यस्व॑ते प॒यस्वन्तः॑ श्री॒णामि॑। इन्द्रा॑य त्वा-
ऽऽयु॑ष्मत् आयु॑ष्मन्तः॑ श्री॒णामि॑। तेजो॑ऽसि। तत्ते प्र य॑च्छामि।
तेज॑स्वदस्तु मे मुख॑म्। तेज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑ मे। तेज॑स्वान्
वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्मु॑। तेज॑सा॒ सम्पि॑पृग्धि मा। ओजो॑ऽसि। तत्ते प्र
य॑च्छामि॥१८॥

ओजंस्वदस्तु मे मुखम्। ओजंस्वच्छिरो अस्तु मे। ओजंस्वान्
विश्वतः प्रत्यङ्मुः। ओजंसा सं पिपृग्धि मा। पयोऽसि। तत्ते प्र
यच्छामि। पयंस्वदस्तु मे मुखम्। पयंस्वच्छिरो अस्तु मे। पयंस्वान्
विश्वतः प्रत्यङ्मुः। पयंसा सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्मुः। आयुषा
सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियं रेतो
वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे देवा
जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो
मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां रुचा।
अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णनां। सोम इवास्यदाभ्यः।
अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्मुः। सूर्य इव ज्योतिषा विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा आ-
मुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो रसः।
तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि। अपां यो
यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे दीर्घायुत्वाय
गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः५ श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पयसा सम्पिपृग्धि
माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे च॥_____ [७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ मित्रवर्धनः।
तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभित् आतिष्ठ वृत्रहृन्नथम्।
आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्। श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः।
महत्तदस्यासुरस्य नाम। आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ। अनु
त्वेन्द्रो मदत्वनु बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा अवन्तु। अनु
सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा मित्रावरुणाविहावतम्।
अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा
नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा
त्वा पिपर्तु। अनु स्वधा चिकिता५ सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु
रजसी उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरेकं च॥_____ [८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता
अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं भूतं
पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद।
सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्। राडसि
विराडसीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति। यद्विरण्यं ददाति।
तेजस्तेनाव रुन्धे। यत्तिसृधन्वम्। वीर्यं तेन। यदष्ट्राम्॥२६॥

पुष्टिं तेन। यत्कमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्विरण्यमा बध्नाति।
ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै
हिरण्यम्। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते। यदोदनं प्राश्नाति। एतदेव
सर्वमवरुध्य॥२७॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहिण्यां कार्यः। यद्वाह्मण एव रोहिणी।
तस्मादेव। अथो वर्षमेवैनं समानानां करोति। उद्यता सूर्येण
कार्यः। उद्यन्तं वा एतं सर्वाः प्रजाः प्रतिनन्दन्ति। दिदृक्षेण्यो
दर्शनीयो भवति। य एवं वेद। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥२८॥

अवेत्योऽवभृथा (३) ना (३) इति। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
तथ्स्विदेवावैति। तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे लोकाः।
एभिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो अपां वा एतत्तेजो वर्चः। यद्दर्भाः।
यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनं तेजसा वर्चसाऽभिषिञ्चति॥२९॥
भवन्त्यष्ट्रामवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥—————[९]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स एतं
पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स
बहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स

पञ्चशारदीयेन यजेत। बहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो वा एषः।
मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥३०॥

बहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो
भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति तिष्ठति।
अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः। यज्ञमेवाव रुन्धे। सप्तदशः
स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै॥३१॥
भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥ [१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्षणः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त। त एनं
वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च कयाशुभीयेनाशमयताम्।
ताञ्छान्तानुपाह्वयत। यत्कयाशुभीयं भवति शान्त्यै। तस्मादेत
ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते।
एवं द्वितीये। एवं तृतीये॥३२॥

एवं चतुर्थे। पञ्चोत्तमेऽहन्ना लभ्यन्ते। वर्षिष्ठमिव ह्येतदहः।
वर्षिष्ठः समानानां भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं
वेद। स्वाराज्यं वा एष यज्ञः। एतेन वा एकया वा कान्दमः
स्वाराज्यमगच्छत्। स्वाराज्यं गच्छति। य एतेन यजते॥३३॥

य उ चैनमेवं वेद। मरुतो वा एषः स्तोमः। एतेन वै
मरुतो देवानां भूयिष्ठा अभवन्। भूयिष्ठः समानानां भवति। य
एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः।

आ पञ्चमात्पुरुषादन्नमत्ति। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद।
सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरेव
नैति॥ ३४॥

तृतीये गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च
(अगस्त्यः स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव
नैति॥)॥ [११]

अस्या जरासो दमा मरित्राः। अर्चद्धूमासो अग्नयः पावकाः।
श्विचीचयः श्वात्रासो भुरण्यवः। वनरुषदो वायवो न सोमाः।
यजा नो मित्रावरुणा। यजा देवाः ऋतं बृहत्। अग्ने यक्षि
स्वन्दमम्। अश्विना पिबन्तः सुतम्। दीद्यग्नी शुचिव्रता। ऋतुना
यज्ञवाहसा॥ ३५॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्थे। अन्याऽन्या वृथ्समुप धापयेते।
हरिरन्यस्यां भवन्ति स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यां ददृशे सुवर्चाः।
पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि यातो अध्वरम्।
विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि
शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च देवा नव चाऽसपर्यन्॥ ३६॥

औक्षं घृतैरास्तृणन्बृहिरस्मै। आदिद्धोतारं न्यषादयन्त।
अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुहोऽऽस्यः।
अग्निर्देवानां जठरम्। पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा

गमत्। अ॒ग्नि॒श्रियो॑ म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टयः। आ त्वे॒षमु॒ग्रम॑व॒ ईम॑हे
व॒यम्॥ ३७॥

ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒रुष॑निर्णिजः। सि॒ंहा न ह॑ेष॒कृत॑वः
सु॒दान॑वः। यदु॒त्तमे॑ म॒रुतो॑ मध्य॒मे वा॑। यद्वा॑ऽव॒मे सु॑भगासो दि॒वि
ष्टा। ततो॑ नो रु॒द्रा उ॒त वा॑ऽन्वस्य॑। अ॒ग्ने वि॒त्ताद्ध॑विषो॒ यद्य॑जा॒मः।
ईडे॑ अ॒ग्निः स्व॑व॒सन्न॑मो॒भिः। इ॒ह प्र॑स॒तो वि॒ च॑ यत्कृ॒तं नः॑। रथै॑रिव॒
प्रभ॑रे वाज॒यद्भिः॑। प्र॒दक्षि॑णिन्म॒रुता॑ः स्तोम॑मृ॒द्ध्याम्॥ ३८॥

श्रु॒धि श्रु॑त्कर्ण॒ वह्नि॑भिः। दे॒वैर॑ग्ने स॒याव॑भिः। आसी॑दन्तु
ब॒रुहि॑षि। मि॒त्रो व॑रु॒णो अ॑र्य॒मा। प्रा॒तर्या॑वा॒णो अध्व॑रम्।
विश्वे॑षा॒मदि॑तिर्य॒ज्ञिया॑नाम्। विश्वे॑षा॒मति॑थि॒र्मानु॑षाणाम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑-
म॑व॒ आवृ॑णा॒नः। सु॒मृडी॑को भ॑वतु वि॒श्ववे॑दाः। त्वे अ॒ग्ने सु॒मति॑
भि॒क्षमा॑णाः॥ ३९॥

दि॒वि श्र॑वो॒ दधि॑रे य॒ज्ञिया॑सः। नक्ता॑ च च॒क्रुरु॑षसा॒ विरू॑पे।
कृ॒ष्णं च॒ वर्ण॑म॒रुणं॑ च॒ सन्धुः॑। त्वाम॑ग्र आ॒दित्या॑स॒ आस्य॑म॒।
त्वां जि॒ह्वाः शु॑च॒यश्च॑क्रिरे कवे। त्वाः रा॑ति॒षाचो॑ अध्व॒रेषु॑
सश्चि॑रे। त्वे दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम्। नि त्वा॑ य॒ज्ञस्य॑ सा॒धन॑म्।
अ॒ग्ने हो॒ता॒रमृ॑त्विजम्। व॒नुष्व॑दै॒व धी॑महि॒ प्रचै॑तसम्। जी॒रं
द॒तम॑म॒र्त्यम्॥ ४०॥

य॒ज्ञवा॑ह॒सास॑पर्य॒न्वय॑मृ॒द्ध्यां भि॒क्षमा॑णाः प्रचै॑तस॒मेकं॑ च॥ ————— [१२]

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि। वायुर्न नियुतो नो अच्छ।
 पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे। इन्द्रः स्वाहा ररिमा ते मदाय। कस्य
 वृषा सुते सचा। नियुत्वान्वृषभो रणत्। वृत्रहा सोमपीतये। इन्द्र
 वयं महाधने। इन्द्रमर्भे हवामहे। युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतक्रतुः। उप नो
 हरिभिः सुतम्। स सूर आजनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया धिया
 तरणिरद्विबर्हाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो अर्केः। व्युस्त्रिधो अस्त्रो
 अद्विर्बिभेद। उतत्यदाश्वश्वियम्। यदिन्द्र नाहुषीष्वा। अग्रे विक्षु
 प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्रं सुहवं हवामहे। अहोमुचं सुकृतं दैव्यं
 जनम्। अग्निं मित्रं वरुणं सातये भगम्। द्यावापृथिवी मरुतः
 स्वस्तये। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं वि विद्वान्। आदिथ्सखिभ्यश्चरथं
 समैरत्। इन्द्रो नृभिरजनद्दीद्यानः साकम्। सूर्यमुषसं गातुमग्निम्।
 उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्। सुवर्वज्योतिरभयं स्वस्ति॥४३॥

ऋष्या तं इन्द्र स्थविरस्य बाहू। उपस्थेयाम शरणा बृहन्ता।
 आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।
 वरीवृज्स्थविरैभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणं शुष्ममिन्द्र। इन्द्राय
 गावं आशिरम्। दुदुहे वज्रिणे मधुं। यथ्सीमुपह्वरे विदत्। तास्तै
 वज्रिन्येनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गर्भस्तयो न॒युतो॑ वि॒श्ववा॑राः। अ॒हर॒हर्भू॑य इ॒ज्जोगु॑वानाः। पूर्णा
इन्द्र॑ क्षु॒मतो॒ भोज॑नस्य। इ॒मां ते॒ धियं॑ प्र॒भरे॑ म॒हो म॒हीम्। अ॒स्य
स्तो॒त्रे धि॑षणा॒ यत्त॑ आ॒नजे॑। तमु॑त्स॒वे च॑ प्रस॒वे च॑ सास॒हिम्। इन्द्र॑
दे॒वासः॒ शर्व॑सा॒ मदं॑ ननु॥४५॥

व॒ज्रिण॑मय॒त्स्वस्ति॑ जो॒जयु॑र्नः स॒प्त च॑॥ [१३]

प्र॒जाप॑तिः प॒शून्सृ॑जत। ते॒ऽस्मा॒त्सृ॑ष्टाः प॒रां च॑ आयन।
ता॒न॒ग्नि॑ष्टो॒मेन॒ नाऽऽप्रो॑त्। ता॒नुक्थ्ये॑न॒ नाऽऽप्रो॑त्। ता॒न्थो॑ड॒शिना॒
नाऽऽप्रो॑त्। ता॒त्रात्रि॑या॒ नाऽऽप्रो॑त्। ता॒न्त्स॒न्धिना॒ नाऽऽप्रो॑त्।
सो॒ऽग्नि॑म॒ब्रवी॑त्। इ॒मान्म॑ ई॒प्स॑तेति॑। ता॒न॒ग्नि॑स्त्रि॒वृता॒ स्तोमे॑न॒
नाऽऽप्रो॑त्॥४६॥

स इन्द्र॑म॒ब्रवी॑त्। इ॒मान्म॑ ई॒प्स॑तेति॑। ता॒निन्द्रः॑ प॒ञ्चद॑शेन॒
स्तोमे॑न॒ नाऽऽप्रो॑त्। स वि॒श्वान्दे॒वान॑म॒ब्रवी॑त्। इ॒मान्म॑ ई॒प्स॑तेति॑।
ता॒न् वि॒श्वेदे॒वाः स॑प्तद॒शेन॒ स्तोमे॑न॒ नाऽऽप्नु॑वन्। स वि॒ष्णु॑म॒ब्रवी॑त्।
इ॒मान्म॑ ई॒प्स॑तेति॑। ता॒न् वि॒ष्णुरे॒कवि॑शेन॒ स्तोमे॑नाऽऽप्रोत्।
वा॒र॒व॒न्तीये॑नावारयत॥४७॥

इ॒दं वि॒ष्णु॑र्वि च॒क्रम॒ इति॑ व्य॒क्रम॑त। यस्मा॑त्प॒शवः॑ प्र॒प्रेव॑
भ्र॒ंशे॑रन्। स ए॒तेन॑ यजेत। यदाप्रो॑त्। तद॒प्तो॒र्याम॑स्या॒प्तो॒र्याम॑त्वम्।
ए॒तेन॒ वै दे॒वा जै॒त्वानि॑ जि॒त्वा। यं का॒म॒मका॑मयन्त॒ तमा॑ऽऽप्नुवन्।
यं का॒मं का॑मय॒ते। तमे॒तेना॑ऽऽप्रोति॥४८॥

स्तोमे॑न॒ नाऽऽप्रो॑दवारयत् नव॑ च॑॥ [१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा
अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां मिथुयाकर्म
भागम्। सावीरुहि देव प्रसवाय पित्रे। वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै।
अथास्मभ्य९ सवितः सर्वताता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः।
भूतो भूतेषु चरति प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु
मन्यतामिदम्। येभिः शिल्पैः पप्रथानामदृहत्। येभिर्द्वामभ्यपि९-
शत्रुजापतिः। येभिर्वाचं विश्वरूपा९ समव्ययत्। तेनेममग्र इह
वर्चसा समङ्घि। येभिरादित्यस्तपति प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे
चित्रभानुः। येभिर्वाचं पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनेममग्र इह वर्चसा
समङ्घि॥५०॥

आऽयं भातु शवसा पञ्च कृष्टीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो भवतु
प्रजावान्। अस्मा अस्तु पुष्कलं चित्रभानु। आऽयं पृणक्तु रजंसी
उपस्थम्। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं
चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम्। तस्मिन् राजानमधि
विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि। व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः।
या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासां त्वा सर्वासा९ रुचा।

अभिषिञ्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचं दिव्येन। पयसा
सह। यथासां राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता कंरत्। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्।
समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतमं रथीनाम्। वाजानां सत्पतिं
पतिम्। वसंवस्त्वा पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेण छन्दसा।
रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा। आदित्यास्त्वा
पश्चादभिषिञ्चन्तु जागतेन छन्दसा। विश्वे त्वा देवा उत्तरतो-
ऽभिषिञ्चन्तु त्वाऽनुष्टुभेन छन्दसा। बृहस्पतिस्त्वोपरिष्ठादभिषिञ्चन्तु
पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणं त्वा वृकमुग्रङ्गजङ्कुरम्। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः।
सूर्यवन्तं मघवानं विषासहिम्। इन्द्रमुक्थेषु नामहूतमं हुवेम।
प्र बाहवांसिसृतं जीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन। आ
नो जनैश्च वयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा। इन्द्रस्य ते
वीर्यकृतः। बाहू उपावहरामि॥५४॥

बभूवाव्ययत्तेनेममंग्र इह वर्चसा समङ्घि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन
छन्दसोपावहरामि॥

[१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्तां सपत्नहा। आतिष्ठ वृत्रहन्तमः।
तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभितो रथं यौ। ध्वान्तं
वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ। दूरेहेतिरिन्द्रियावाँन्यतत्री। ते नोऽग्नयः

पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गद। अव्यथायै त्वा स्वधायै
त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्टासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठा
रथे अधि यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः। आ तिष्ठ
वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा मित्रावरुणौ। द्यौश्च
त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु। अनु स्वधा
चिकिता२ सोमो अग्निः। अनु त्वाऽवतु सविता सवेन॥५६॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतम२
रथीनाम्। वाजाना२ सत्पतिं पतिम्। परिमा सेन्या घोषाः।
ज्याना वृञन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः पिन्वमाना इह। मां गोपतिमभि
संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनु मन्यताम्। तन्माता पृथिवी तत्पिता
द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत२ सौभगा
युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं परिषस्वजानाः।
सि२ह२ हिन्वन्ति महते सौभगाय। समुद्रं न सुहुवन्तस्थिवा२सम्।
मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः। उदसावैतु सूर्यः। उदिदं मामकं
वचः। उदिहि देव सूर्य। सह वग्नुना मम। अहं वाचो विवाचनम्।
मयि वागस्तु धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला
ओषधयो भवन्तु। अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषा२ राजा
भूयासम्॥५८॥

स्व॒धायै॑ त्वा स॒वेन॒ द्यौः सूर्य॑ स॒प्त च॑॥—————[१६]

ये के॒शिनः॑ प्रथ॒माः स॒त्रमा॑स॒न्त। येभि॒राभृ॑तं॒ यदि॑दं वि॒रोच॑न्ते।
तेभ्यो॑ जुहोमि बहु॒धा घृ॑तेन॑। रा॒यस्पोषे॑ण॒मं वर्च॑सा॒ स॒ सृ॑जाथ।
नर्ते॑ ब्रह्म॑ण॒स्तप॑सो विमो॒कः। द्वि॒नाम्नी॑ दी॒क्षा व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्रा। प्र
के॒शाः सु॒वते॑ क॒ण्डिनो॑ भवन्ति। तेषां॑ ब्र॒ह्मेदी॑शे वप॑नस्य॒ नान्यः॑।
आ रो॒ह प्रोष्ठं॑ विष॑हस्व॒ शत्रू॑न्। अवा॑स्त्राग्दी॒क्षा व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्रा॥५९॥

दे॒हि दक्षि॑णां॒ प्रति॑र॒स्वायुः॑। अथा॑मुच्यस्व॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्।
येना॑वप॒थ्सवि॑ता क्षु॒रेण॑। सोम॑स्य॒ राज्ञो॑ वरु॑णस्य वि॒द्वान्। तेन॑
ब्रह्मा॑णो वप॒तेदम॑स्योर्जेमम्। र॒य्या वर्च॑सा॒ स॒ सृ॑जाथ। मा ते
के॒शान॑नु॒ गाद्वर्च॑ ए॒तत्। तथा॑ धा॒ता क॑रोतु ते। तुभ्य॑मिन्द्रो बृह॒स्पतिः॑।
स॒विता॒ वर्च॑ आद॑धात्॥६०॥

तेभ्यो॑ नि॒धानं॑ बहु॒धा व्यैच्छ॑न्। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒पः
सु॒वः। द॒र्भस्त॑म्बे वी॒र्य॑कृ॒ते नि॒धाय॑। पौ॒ऽस्ये॑ने॒मं वर्च॑सा॒ स॒ सृ॑जाथ।
बलं॑ ते बाहु॒वोः स॒विता॑ द॒धातु॑। सोम॑स्त्वाऽन॒क्तु प॑यसा॒ घृ॑तेन॑।
स्त्रीषु॑ रू॒पम॑श्चि॒नैत॑न्नि ध॑त्तम्। पौ॒ऽस्ये॑ने॒मं वर्च॑सा॒ स॒ सृ॑जाथ।
यत्सी॑म॒न्तङ्कङ्क॑तस्ते लि॒लेख॑। यद्वा॑ क्षु॒रः प॑रि॒वव॑र्ज॒ वप॑स्ते। स्त्रीषु॑
रू॒पम॑श्चि॒नैत॑न्नि ध॑त्तम्। पौ॒ऽस्ये॑ने॒मं स॒ सृ॑जाथो वी॒र्येण॑॥६१॥
अवा॑स्त्राग्दी॒क्षा व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्राऽद॑धाद्वव॑र्ज॒ वप॑स्ते द्वे च॑॥—————[१७]

इन्द्रं वै स्वाविशो मरुतो नापाचायन्। सोऽनपचाय्यमान एतं
विघ्नमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। तेनैवासान्तः सः स्तम्भं
व्यहन। यद्व्यहन। तद्विघ्नस्य विघ्नत्वम्। वि पाप्मानं भ्रातृव्यः
हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

यः राजानं विशो नापचार्येयुः। यो वा ब्राह्मणस्तमसा पाप्मना
प्रावृत्तः स्यात्। स एतेन यजेत। विघ्नेनैवैनद्विहत्य। विशामाधिपत्यं
गच्छति। तस्य द्वे द्वादशे स्तोत्रे भवतः। द्वे चतुर्विंशे। औद्विद्यमेव
तत्। एतद्वै क्षत्रस्यौद्विद्यम्। यदस्मै स्वाविशो बलिः हरन्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद। प्रबाहुग्वा अग्रे क्षत्राण्यातेपुः। तेषामिन्द्रः क्षत्राण्यादत्त। न
वा इमानि क्षत्राण्यभूवन्निति। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्। आ श्रेयसो
भ्रातृव्यस्य तेज इन्द्रियं दत्ते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥६४॥

तद्यथा ह वै संचक्रिणौ कर्पूकावुपावहितौ स्याताम्। एवमेतौ
युग्मन्तौ स्तोमौ। अयुक्षु स्तोमेषु क्रियेते। पाप्मनोऽपहत्यै। अप
पाप्मानं भ्रातृव्यः हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद।
तद्यथा ह वै सूतग्रामण्यः। एवं छन्दांसि। तेष्वसावादित्यो
बृहतीरभ्यूढः॥६५॥

सुतो बृहतीषु स्तुवते सुतो बृहन्। प्रजयां पशुभिरसानीत्येव।
व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तं वै क्षत्रं विशा। विशैवेन क्षत्रेण

व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै ग्राम्णीः
 संजातैः। सजातैरेवैनं व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते।
 व्यतिषक्तो वै पुरुषः पाप्मभिः। व्यतिषक्ताभिरेवास्य पाप्मनो
 नुदते॥६६॥

वेदं हरन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरेकं च॥—————[१८]

त्रिवृद्यदाग्रेयोऽग्निमुखा हृदिर्यदाग्रेय आग्नेयो न वै सोमेन यो वै सोमेनैष गौसवः सिंहेऽभि
 प्रेहिं मित्रवर्धनः प्रजापतिस्ता ओदनं प्रजापतिरकामयत बहुर्भूयान्गस्त्योस्या जरांसस्तिष्ठा हरौ प्रजापतिः
 पशून्व्याघ्रौऽयमभिप्रेहिं वृत्रहन्तमो ये केशिन् इन्द्रं वा अष्टादश॥१८॥

त्रिवृद्यो वै सोमेनायुरसि बहुर्भवति तिष्ठा हरिरथ आयं भातु तेभ्यो निधानं षट्थष्टिः॥६६॥

त्रिवृत्पाप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वेतः सि॑षक्ति॒ नियु॑तामभि॒श्रीः।
 ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। विश्वे॒न्नरः॑ स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः। रा॒येऽनु॑
 यञ्ज॑तू रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणा॒ धाति॑ दे॒वम्। अर्धा॑ वा॒युं
 नियु॑तः सश्च॒त स्वाः। उ॒त श्वे॑तं वसु॑धिति॒न्निरे॑के। आ वा॒यो प्र॑
 याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा॒ बृह॑ती म॒नीषा॑॥१॥

बृह॑द्रयिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्रा॒म्। द्यु॒तद्या॑मा॒ नियु॑तः प॒त्य॑मानः।
 क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रयज्यो। आ नो॑ नियु॒द्धिः श॒तिनी॑भिरध्व॒रम्।
 स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादय॒स्व।
 यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। प्रजा॑पते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्यः। वि॒श्वा
 जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तं॑ नो॒ अस्तु॑॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पतिं य॒ज्ञतं॑ बृह॒न्तम्॑।
 अ॒स्मिन्भरे॒ नृत॑मं॒ वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं प्रथ॒म॒जामृ॑तस्य॑। य॒जाम॑
 दे॒वमधि॑ नो ब्रवीतु। प्रजा॑पते॒ त्वन्नि॑धि॒पाः पु॑रा॒णः। दे॒वानां॑ पि॒ता
 ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॒र्विश्व॑स्य॒ जग॑तः पर॒स्याः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह॒वे
 जु॑षस्व। तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑॥३॥

प॒रा॒वतो॑ नि॒वतं॑ उ॒द्धत॑श्च। प्रजा॑पते वि॒श्वसृ॑ज्जीवध॒न्य इ॒दं नो॑
 दे॒व। प्र॒ति॒ह॒र्य ह॒व्यम्। प्र॒जाप॑तिं प्रथ॒मं य॒ज्ञिया॑नाम्। दे॒वाना॑म॒ग्ने

यज॒तं यज॑ध्वम्। स नो॑ ददातु॒ द्रवि॑णः सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोषं॑ वि॒ष्य॑तु॒ नाभि॑म॒स्मे। यो रा॒य ई॒शे श॑तदा॒य उ॒क्थ्यः॑। यः प॑शूनाः र॒क्षिता॑ वि॒ष्टिता॑नाम्। प्र॒जाप॑तिः प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑॥४॥

स॒हस्र॑धामा जुष॒ताः ह॒विर्नः॑। सोमा॑पूषणे॒मौ दे॒वौ। सोमा॑पूषणा॒ रज॑सो वि॒मान॑म्। स॒तच॑क्रः रथ॒मवि॑श्वमि॒न्वम्। वि॒षूवृ॑तं मन॑सा यु॒ज्यमा॑नम्। तं जि॒न्वथो॑ वृषणा॒ पश्च॑रश्मिम्। दि॒व्य॒न्यः स॑दनं च॒क्र उ॒च्चा। पृ॒थि॒व्याम॒न्यो अ॒ध्यन्त॑रि॒क्षे। ताव॑स्मभ्यं॒ पुरु॑वारं॒ पुरु॑क्षुम्। रा॒यस्पोषं॑ वि॒ष्य॑ता॒न्नाभि॑म॒स्मे॥५॥

धि॒यं पू॒षा जि॑न्वतु विश्वमि॒न्वः। रा॒यिः सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु। अ॒व॒तु दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा। बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। वि॒श्वान्य॑न्यो भुव॑ना ज॒जान॑। वि॒श्वम॒न्यो अ॑भिचक्षा॒ण ए॒ति। सोमा॑पूषणा॒वव॑तं धि॒यं मे। यु॒वभ्यां॑ वि॒श्वाः पृ॒त॒ना ज॑येम। उ॒दु॒त्त॒मं व॑रुणास्त॒भ्राद्वा॑म्। यत्किं चे॒दं कि॑त॒वासः॑। अ॒व॒ ते हे॒ड॒स्तत्त्वा॑ या॒मि। आ॒दि॒त्याना॑मव॑सा न द॒क्षिणा॑। धा॒रय॑न्त आ॒दि॒त्यास॑स्ति॒स्रो भू॒मीर्धा॑रयन्। य॒ज्ञो दे॒वाना॑ः शुचि॑र॒पः॥६॥

म॒नी॒षाऽस्तु॑ च॒र्तस्या॑स्मे कि॒त॒वासं॑श्च॒त्वारि॑ च॥ [१]

ते शु॒क्रासः॑ शुच॑यो रश्मि॒वन्तः॑। सी॒द॒न्नादि॒त्या अ॒धि ब॑रु॒हिषि॑ प्रि॒ये। कामे॑न दे॒वाः स॒रथं॑ दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु य॒ज्ञमु॑प॒ नो जु॑षाणाः। ते सून॑वो अ॒दि॒तेः पी॒व॒सामि॑षम्। घृ॒तं पि॒न्वत्प्र॑ति॒हर्य॑न्नृ॒तेजाः॑। प्र

यज्ञिया यजमानाय येमुरे। आदित्याः कामं पितुमन्तमस्मे। आ
नः पुत्रा अदितेर्यान्तु यज्ञम्। आदित्यासः पथिभिर्देवयानैः॥७॥

अस्मे कामं दाशुषे सन्नमन्तः। पुरोडाशं घृतवन्तं जुषन्ताम्।
स्कभायत निर्ऋतिः१ सेधतामंतिम्। प्र रश्मिभिर्यतमाना अमृधाः।
आदित्याः कामं प्रयतां वर्षदृतिम्। जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्राः।
आदित्यान्काममवसे हुवेम। ये भूतानि जनयन्तो विचिख्युः।
सीदन्तु पुत्रा अदितेरुपस्थम्। स्तीर्णं बरुहिरहविरद्याय देवाः॥८॥

स्तीर्णं बरुहिः सीदता यज्ञे अस्मिन्। ध्राजाः सेधन्तो अमंतिं
दुरेवाम्। अस्मभ्यं पुत्रा अदितेः प्र य१सत। आदित्याः कामं हविषो
जुषाणाः। अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि
विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठान्ते नम उक्तिं विधेम। प्र
वः शुक्राय भानवे भरध्वम्। हव्यं मतिं चाग्नये सुपूतम्॥९॥

यो दैव्यानि मानुषा जनू१षि। अन्तर्विश्वानि विद्वाना जिगाति।
अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीः। अग्निं यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः।
सुसन्दश१ सुप्रतीक१ स्वश्चम्। हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम्। अग्ने
त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः। अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः। पुनरस्मभ्य१
सुविताय देव। क्षां विश्वेभिरजरैभिर्यजत्र॥१०॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्। स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा।
पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी। भवां तोकाय तनयाय शं योः। प्रकारवो

मन॒ना व॒च्यमा॑नाः। दे॒वद्री॑चीं नयथ दे॒वय॑न्तः। द॒क्षिणा॑वाङ्वा॒जिनी॑
प्राच्ये॑ति। ह॒विर्भर॑न्त्य॒ग्रये॑ घृ॒ताची॑। इन्द्रं॒ नरो॑ यु॒जे रथ॑म्। ज॒गृभ्णा॑ते
दक्षि॑णमिन्द्र॒ हस्त॑म्॥११॥

व॒सूय॑वो वसुप॒ते वसू॑नाम्। वि॒द्वा हि त्वा॒ गोप॑तिः शूर
गोना॑म्। अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं वृष॑णः र॒यिन्दाः॑। तवे॒दं वि॒श्वम॑भितः
पश॑व्यम्। यत्प॒श्यसि॑ चक्ष॑सा सूर्य॑स्य। गवा॑मसि गोप॑तिरेकं इन्द्र।
भ॒क्षीम॑हि ते प्रय॑तस्य व॒स्वः। समि॑न्द्र णो मन॑सा नेषि गोभिः। सः
सूरि॑भिर्मघव॒न्त्सः स्व॒स्त्या। सं ब्र॑ह्मणा दे॒वकृ॑तं यदस्ति॥१२॥

सं दे॒वाना॑ सु॒म॒त्या य॒ज्ञिया॑नाम्। आ॒राच्छ॑त्रुमप॑ बाधस्व
दूर॑म्। उ॒ग्रो यः श॒म्बः पुरु॑हूत॒ तेन॑। अ॒स्मे धै॑हि यव॑म॒द्गोम॑दिन्द्र।
कृ॒धीधि॑यं जरि॒त्रे वाज॑रत्नाम्। आ वे॒धसु॑ स हि शुचिः। बृह॑स्पतिः
प्रथ॑मं जाय॑मानः। म॒हो ज्योति॑षः पर॒मे व्यो॑मन्। स॒प्तास्य॑स्तुविजा॒तो
रवे॑ण। वि स॒प्त॒रश्मि॑रध॒मत्त॑मासि॥१३॥

बृह॑स्पतिः सम॑जय॒द्वसू॑नि। म॒हो ब्र॑जान्गोम॑तो दे॒व ए॒षः।
अ॒पः सि॒षास॑न्त्सुव॒रप्र॑तीत्तः। बृह॑स्पतिरु॒हन्त्य॑मित्र॒मर्के॑। बृह॑स्पते
पर्ये॑वा पि॒त्रे। आ नो॑ दि॒वः पावी॑रवी। इ॒मा जु॒ह्वाना॑ यस्ते
स्तनः॑। सर॑स्वत्य॒भि नो॑ नेषि। इ॒यः शु॒ष्मेभि॑र्बिस॒खा इ॒वारु॑जत्।
सानु॑ गिरी॒णान्त॑वि॒षेभि॑रु॒र्मिभिः॑। पा॒राव॑द॒घ्नीम॑वसे सुवृ॒क्तिभिः॑।
सर॑स्वती॒मा वि॑वासेम धी॒तिभिः॑॥१४॥

देवयानैर्देवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमाङ्गस्यूर्मिभिर्द्वे च॥—————[२]

सोमो धेनुः सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्यं ददातु।
सादन्यं विदथ्यः सभेयम्। पितुः श्रवणं यो ददाशदस्मै। अषाढं
युथ्सु त्वः सोमं क्रतुभिः। या ते धामानि हविषा यजन्ति।
त्वमिमा ओषधीः सोमं विश्वाः। त्वमपो अजनयस्त्वङ्गाः।
त्वमातन्त्योर्वन्तरिक्षम्। त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।
तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन्। राजन्त्सोमं प्रति हव्या गृभाय।
विष्णोर्नुकं तदस्य प्रियम्। प्र तद्विष्णुः। परो मात्रया तनुवा वृधान।
न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति। उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो
देव त्वम्। परमस्य विथ्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिदेवः। आ ते महो यो जात एव। अग्नि गोत्राणि।
आग्निः स्पृधो मिथुतीररिषण्यन्। अमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र।
आग्निर्विश्वा अग्नियुजो विषूचीः। आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयः
शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं
कृणुते मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वं दृढं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्य।
अवर्धत मय्य आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनैन मनसा तमिन्द्र
ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिघ्नन्। मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानम्।

अकंवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे नूतनाय। उग्रं
सहोदामिह तं हुवेम। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मरुतश्चिदत्र। माता
यद्वीरं दधन्द्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्। यन्मामेकं
समर्धत्ताहिहत्यै। अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्। विश्वस्य शत्रोरनमं
वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीपमाणाः। विश्वे देवा अजहुर्ये
सखायः। मरुद्विरिन्द्रं सख्यं ते अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।
स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः। सुगा
अपश्चकर वज्रबाहुः। स यो वृषा वृष्णिषेभिः समोकाः। महो दिवः
पृथिव्याश्च सम्राट्। सतीनसत्वा हव्यो भरेषु। मरुत्वा नो भवत्विन्द्र
ऊती। इन्द्रो वृत्रमतरद्वृत्रतूर्ये॥२०॥

अनाधृष्यो मघवा शूर इन्द्रः। अन्वेनं विशो अमदन्त
पूर्वीः। अयं राजा जगतश्चरषणीनाम्। स एव वीरः स उ
वीर्यावान्। स एकराजो जगतः परस्पाः। यदा वृत्रमतरच्छूर
इन्द्रः। अथाभवदमिताभिकृतूनाम्। इन्द्रो यज्ञं वर्धयन्विश्ववेदाः।
पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः। वृत्रं तीर्त्वा दानवं वज्रबाहुः॥२१॥

दिशोऽदृहद्दृहिता दृहणेन। इमं यज्ञं वर्धयन्विश्व-

वेदाः। पुरोडाशं प्रति गृभ्णात्विन्द्रः। यदा वृत्रमतं रच्छूर इन्द्रः।
 अथैकराजो अभवज्जनानाम्। इन्द्रो देवाञ्छम्बरहत्य आवत्।
 इन्द्रो देवानामभवत्पुरोगाः। इन्द्रो यज्ञे हविषा वावृधानः। वृत्रतूर्नो
 अभयं शर्म यं सत्। यः सप्त सिन्धुं रदधात्पृथिव्याम्। यः सप्त
 लोकानकृणोद्विशंश्च। इन्द्रो हविष्मान्त्सगणो मरुद्भिः। वृत्रतूर्नो
 यज्ञमिहोप यासत्॥२२॥

ववर्थ विथ्स इन्द्रस्तुरायास्तु वृत्रतूर्ये वज्रबाहुः पृथिव्यान्त्रीणि च॥—[३]

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रः। हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः।
 तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्य। अपि भद्रे सौमनसे स्याम।
 हिरण्यवर्णो अभयं कृणोतु। अभिमातिहेन्द्रः पृतनासु जिष्णुः।
 स नः शर्म त्रिवरूथं वि यं सत्। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा
 नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमं पृष्ठम्। पुरोडाशस्य जुषतां
 हविर्नः॥२३॥

हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि विश्वतो
 नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीत्तम्। अभिमातिहनं पुरुहूतमिन्द्रम्।
 य एक इच्छुतपतिर्जनेषु। तस्मा इन्द्राय हविरा जुहोत।
 इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां पतिरभवद्वाजिनीवान्।
 अभिमातिहा तं विषस्तुविष्मान्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं
 रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादृहदभिमातिहेन्द्रः। स
 नो हविः प्रति गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा नो अव्यात्।
 अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातो-
 ऽवसितस्य राजा। शमस्य च शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति
 चर्षणीनाम्। अरान्न नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेन वृषभेणा
 पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां मतिमतिरच्छाशदानः।
 विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्। ता
 नो यज्ञमार्गतं विश्वधेना। प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्। मेदसा देवा
 वपया यजध्वम्। विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्।
 विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म यच्छतम्।
 दीर्घप्रयञ्जू हविषा वृधाना। ज्योतिषाऽरातीर्दहतन्तमांसि।
 ययोरोजसा स्कभिता रजांसि। वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा।
 याऽपत्ये ते अप्रतीत्ता सहोभिः। विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिशस्तिपावाम्। देवा यजन्त हविषा घृतेन।
 अपामीवा सं सेधत सं रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं योः।
 अहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ती। देवानां देवतमा शचिष्ठा। विष्णूवरुणा
 प्रतिहर्यतन्नः। इदं नरा प्रयतमृतये हविः। मही नु द्यावापृथिवी इह

ज्येष्ठे। रुचा भवता५ शुचयद्विरुक्तेः॥२८॥

यथ्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्। नृवज्ज्योक्षा पप्रथानेभिरेवैः।
प्रपूर्वजे पितरा नव्यसीभिः। गीर्भिः कृणुध्व५ सदने ऋतस्य। आ
नो द्यावापृथिवी दैव्येन। जनेन यातं महि वां वरूथम्। स इथस्वपा
भुवनेष्वासा। य इमे द्यावापृथिवी जजान। उर्वी गभीरे रजसी
सुमेके। अव५शे धीरः शच्या समैरत्॥२९॥

भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम्। पद्वन्तं गर्भमपदीदधाते। नित्यं न
सूनुं पित्रोरुपस्थे। तं पिपृत५ रोदसी सत्यवाचम्। इदं द्यावापृथिवी
सत्यमस्तु। पितृमार्तर्यदिहोपं ब्रुवे वाम्। भूतं देवानामवमे अवोभिः।
विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्। उर्वी पृथ्वी बहुले दूरे अन्ते। उप
ब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन्। दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती। द्यावा रक्षतं
पृथिवी नो अभ्वात्। या जाता ओषधयोऽति विश्वाः परिष्ठाः। या
ओषधयः सोमराज्ञीरश्वावती५ सोमवतीम्। ओषधीरिति मातरो-
ऽन्या वो अन्यामवतु॥३०॥

हविर्नो दाद्भूव रातिं पूर्वहृतावर्कैरैरदस्मिन्यञ्च च॥—————[४]

शुचिं नु स्तोम५ श्जथद्वृत्रम्। उभा वामिन्द्राग्नी प्र चर्षणिभ्यः।
आ वृत्रहणा गीर्भिर्विप्रः। ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता। सूक्तस्य
बोधि तनयं च जिन्वा। विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवाः। बृहद्वदेम
विदथे सुवीराः। स ई५ सत्येभिः सखिभिः शुचद्विः। गोधायसं

विधेन सैरतर्दत्। ब्रह्मणस्पतिर्वृषंभिर्वराहैः॥३१॥

घर्मस्वेदेभिर्द्रविणं व्यानट्। ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशम्। सत्यो
मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः। यो गा उदाजुत्स दिवे वि चाभजत्।
महीवं रीतिः शवंसा सरत्पृथक्। इन्धानो अग्निं वनवद्वनुष्यतः।
कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत्। जातेन जातमतिमृत्प्र सृंसते। यं
यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः। ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा॥३२॥

रायः स्याम रथ्यो विवस्वतः। वीरेषु वीराः उपपृङ्क्षि नस्त्वम्।
यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम्। स इज्जनेन स विशा स जन्मना।
स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः। देवानां यः पितरमा विवासति।
श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम्। यास्ते पूषन्नावो अन्तः। शुक्रं ते
अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे पथामजनिष्ट पूषा॥३३॥

प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः। उभे अभि प्रियतमे सधस्थे।
आ च परा च चरति प्रजानन्। पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्याः।
इडस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः। तं देवासो अददुः सूर्यायै। कामेन कृतं
तवसः स्वश्चम्। अजाऽश्वः पशुपा वाजबस्त्यः। धियं जिन्वो विश्वे
भुवने अर्पितः। अष्टा पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्॥३४॥

सञ्चक्षाणो भुवना देव ईयते। शुची वो हव्या मरुतः शुचीनाम्।
शुचिं हिनोम्यध्वरः शुचिभ्यः। ऋतेन सत्यमृतसाप आयन्।
शुचिजन्मानः शुचयः पावकाः। प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय। मारुताय

स्वतवसे भरध्वम्। ये सहासि सहसा सहन्ते। रेजन्ते अग्रे पृथिवी
मुखेभ्यः। असेष्वा मरुतः खादयो वः॥३५॥

वक्षः सुरुक्मा उप शिश्रियाणाः। वि विद्युतो न वृष्टिर्भी
रुचानाः। अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः। या वः शर्म शशमानाय
सन्ति। त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि। अस्मभ्यं तानि मरुतो वियन्त।
रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम्। इमे तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे
सहः सहस आ नमन्ति। इमे शंसवनुष्यतो नि पान्ति॥३६॥

गुरुद्वेषो अररुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेव। प्रप्र जायन्ते
अकवा महोभिः। पृश्नैः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः। स्वया मत्या मरुतः
सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह इन्द्रियाय। सत्रा ते विश्वमनु
वृत्रहत्ये। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्र। इन्द्र देवेभिरनु ते नृषह्ये। य
इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा मघवन्विचेताः।
अपावृधि परिवृतिं न राधः। इन्द्रो राजा जगतश्चरषणीनाम्।
अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राध
उपस्तुतश्चिद्वार्क। तमुष्टुहि यो अभिभूत्योजाः। वन्वन्नवातः पुरुहूत
इन्द्रः। अषाढमुग्रं सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे।
तमुं ष्टवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र

धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।
ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्। इन्द्र
द्युम्नः सुर्ववद्धेह्यस्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहाञ्जनिष्ठ पूषोद्वरीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥—[५]

आ देवो यातु सविता सुरत्रः। अन्तरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः।
हस्ते दधानो नर्या पुरूणि। निवेशय च प्रसुवं च भूम। अभीवृतं
कशनैर्विश्वरूपम्। हिरण्यशम्यं यजतो बृहन्तम्। आस्थाद्रथः
सविता चित्रभानुः। कृष्णा रजांसि तविषीं दधानः। सघा नो
देवः सविता सुवाय। आ साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमंतिमरूचीम्। मर्तभोजनमधरासतेन।
विजनाञ्छ्यावाः शितिपादो अख्यन्। रथः हिरण्यप्रउगं वहन्तः।
शश्वद्विशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि तस्थुः। वि
सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवैपा असुरः सुनीथः। क्वेदानीः
सूर्यः कश्चिकेत। कतमान्द्याः रश्मिरस्या ततान॥४१॥

भगं धियं वाजयन्तः पुरन्धिम्। नराशंसो ग्रास्पतिर्नो
अव्यात्। आ ये वामस्य सङ्गथे रयीणाम्। प्रिया देवस्य सवितुः
स्याम। आ नो विश्वे अस्क्रागमन्तु देवाः। मित्रो अर्यमा वरुणः
सजोषाः। भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः। करन्थसुषाहा विथुरं
न शवः। शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु। शः सरस्वती सह
धीभिरस्तु॥४२॥

शमभिषाचः शमु रातिषाचः। शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो
अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य व्रते वरुणस्य
देवाः। ते सौभगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातनु द्रविणं चित्रमस्मे। अग्ने
याहि दूत्यं वारिषेण्यः। देवाः अच्छां ब्रह्मकृतां गुणेन। सरस्वतीं
मरुतो अश्विनापः। यक्षि देवान्रत्नधेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितुः पृथिवि मातरधृक्। अग्ने भ्रातर्वसवो मृडता नः।
विश्वं आदित्या अदिते सजोषाः। अस्मभ्यः शर्म बहुलं वि यन्त।
विश्वे देवाः शृणुतेमः हवं मे। ये अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष्ठा। ये
अग्निजिह्वा उत वा यजत्राः। आसद्यास्मिन्बरुहिषि मादयध्वम्। आ
वा मित्रावरुणा हव्यजुष्टिम्। नमसा देवाववसाऽऽववृत्याम्॥४४॥

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सहा अस्माकम्। वृष्टिर्दिव्या सुपारा।
युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे। युवोरच्छिद्रा मन्तवो ह सर्गाः।
अवातिरतमनृतानि विश्वाः। ऋतेन मित्रावरुणा सचेथे। तत्सु वा
मित्रावरुणा महित्वम्। ईर्मा तस्थुषीरहभिर्दुदुहे। विश्वाः पिन्वथ
स्वसरस्य धेनाः। अनु वामेकः पविरा ववर्ति॥४५॥

यद्वः हिष्ठन्नाति विदे सुदानू। अच्छिद्रः शर्म भुवनस्य गोपा।
ततो नो मित्रावरुणाववीष्टम्। सिषासन्तो जीगिवाः सः स्याम।
आ नो मित्रावरुणा हव्यदातिम्। घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः। प्रति
वामत्र वरमा जनाय। पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः। प्र बाहवांसिसृतं

जीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन॥४६॥

आ नो जने॑ श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे॑ मित्रावरुणा हवे॒मा।
इ॒मा रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गिरः॑। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑ स्व॒धाम्ने॑। अषा॑ढाय॒
सह॑मानाय मी॒ढुषे॑। ति॒ग्मायु॑धाय भरता शृ॒णोत॑न। त्वाद॑त्तेभी रु॒द्र
शन्त॑मेभिः। श॒त५ हि॒मा अशी॑य भेष॒जेभिः॑। व्य॑स्मद्वेषो॑ वि॒तरं
व्य॑५हः। व्य॒र्मीवा॑श्चातयस्वा वि॒षूचीः॥४७॥

अर्ह॑न्बिभर्षि॒ मा न॑स्तो॒के। आ तै॑ पित॒र्मरु॑ता५ सु॒म्रमे॑तु।
मा नः॑ सूर्य॑स्य स॒न्दशो॑ युयोथाः। अ॒भि नो॑ वी॒रो अर्व॑ति क्षमेत। प्र
जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑। ए॒वा ब॑भ्रो वृषभ चे॒कितान॑। यथा॑ देव॒ न
ह॑णीषे न ह॑५सिं। हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो रु॒द्रेह॑ बोधि। बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑।
परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॑हि श्रु॒तम्। मी॒ढुष्ट॑मा॒र्हन्बिभ॑र्षि। त्वम॑ग्रे
रु॒द्र आ वो॒ राजा॑नम्॥४८॥

वसू॑नि ततानास्तु विश्वा॑न् ववृ॒त्यां वव॑र्ति घृ॒तेन॒ वि॒षूचीः॑ श्रु॒तन्द्वे च॑॥—[६]

सूर्यो॑ दे॒वीमु॑षस॒५ रोच॑माना॒मर्यः॑। न योषा॑मभ्येति प॒श्चात्।
यत्रा॒ नरो॑ दे॒वय॑न्तो॒ युगा॑नि। वि॒तन्व॑ते प्र॒ति भ॒द्राय॑ भ॒द्रम्। भ॒द्रा
अश्वा॑ हरि॒तः सूर्य॑स्य। चि॒त्रा ए॒दग्वा॑ अनु॒माद्या॑सः। न॒म॒स्यन्तो॑ दि॒व
आ पृ॑ष्ठम॑स्थुः। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः। तथ्सूर्य॑स्य दे॒वत्वं
तन्म॑हित्वम्। म॒ध्या क॑र्तो॒र्वित॑त॒५ सञ्ज॑भार॥४९॥

य॒देदयु॑क्त ह॒रितः॑ स॒धस्था॑त्। आ॒द्रात्री॒ वास॑स्तनुते सि॒मस्मै॑।

तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे। सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे।
अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति। अद्या
देवा उदिता सूर्यस्य। निरःहंसः पिपृतान्निर्वद्यात्। तन्नो मित्रो
वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः।
नूनं जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं नो
भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना शं हिमा शं घृणेन।
यथा शमस्मै शमसद्दुरोणे। तथ्सूर्य द्रविणं धेहि चित्रम्। चित्रं
देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगत्तस्तस्थुषश्च।
त्वष्टा दधत्तन्नस्तुरीपम्। त्वष्टा वीरं पिशङ्गरूपः। दशेमन्त्वष्टुर्जनयन्त
गर्भम्। अतन्द्रासो युवतयो बिभर्त्रम्। तिग्मानीकः स्वयंशसं
जनेषु। विरोचमानं परिषीन्नयन्ति। आविष्ट्यो वर्धते चारुरासु।
जिह्वानामूर्ध्वस्वयंशा उपस्थे॥५२॥

उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्। प्रतीचीं सिःहं प्रतिजोषयेते।
मित्रो जनान्प्र स मित्रा। अयं मित्रो नमस्यः सुशेवः। राजा सुक्षत्रो
अजनिष्ट वेधाः। तस्य वयं सुमंतौ यज्ञियंस्य। अपि भद्रे सौमनसे
स्याम। अनमीवास इडया मदन्तः। मितज्मवो वरिमन्त्रा पृथिव्याः।
आदित्यस्य व्रतमुपक्ष्यन्तः॥५३॥

वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम। मित्रं न ई९ शिम्या गोषु
 गव्यवत्। स्वाधियो विदथे अपस्वजीजनन्। अरेजयता९ रोदसी
 पाजसा गिरा। प्रति प्रियं यजतं जनुषामवः। महा९ आदित्यो
 नमसोपसद्यः। यातयज्जनो गृणते सुशेवः। तस्मा एतत्पन्यतमाय
 जुष्टम्। अग्नौ मित्राय हविरा जुहोत। आ वा९ रथो रोदसी
 बद्धधानः॥५४॥

हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः। घृतवर्तनिः पविभीरुचानः।
 इषां वोढा नृपतिर्वाजिनीवान्। स पप्रथानो अभि पञ्च भूम।
 त्रिवन्धुरो मनसायातु युक्तः। विशो येन गच्छथो देवयन्तीः। कुत्रा
 चिद्वाममश्विना दधाना। स्वश्वा यशसाऽऽयातमर्वाक्। दस्त्रा निधिं
 मधुमन्तं पिबाथः। वि वा९ रथो वध्वा यादमानः॥५५॥

अन्तां दिवो बांधते वर्तनिभ्याम्। युवोः श्रियं परि योषावृणीत।
 सूरौ दुहिता परितक्मियायाम्। यद्देवयन्तमवथः शचीभिः। परिघ्न९
 सवां मनावां वयोगाम्। यो हस्यवा९ रथिरावस्त उस्त्राः। रथो
 युजानः परियाति वर्तिः। तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ। न्यश्विना
 वहतं यज्ञे अस्मिन्। युवं भुज्युमवविद्ध९ समुद्रे॥५६॥

उदूहथुरणसो अस्त्रिधानैः। पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः।
 द९सनाभिरश्विना पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्। इदं वचः
 सपर्यति। तस्मै धत्त९ सुवीर्यम्। गवां पोष९ स्वश्वियम्। यो
 अग्नीषोमा हविषां सपर्यात्। देवद्रीचा मनसा यो घृतेन। तस्य

व्रतं रक्षतं पातमंहसः॥५७॥

विशे जनाय महि शर्म यच्छतम्। अग्नीषोमा य आहुतिम्। यो
वां दाशाद्धविष्कृतिम्। स प्रजया सुवीर्यम्। विश्वमायुर्व्यश्जवत्।
अग्नीषोमा चेति तद्वीर्यं वाम्। यदमुष्णीतमवसं पुणिङ्गोः। अवातिरतं
प्रथयस्य शेषः। अविन्दतं ज्योतिरेकं बहुभ्यः। अग्नीषोमाविमं सु
मेऽग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य॥५८॥

जभार द्यौरग्रेरुपस्थ उपक्ष्यन्तो बद्धधानो वध्वा यादमानः समुद्रेऽंहसः
प्रस्थितस्य॥ [७]

अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाभिः।
यो मा ददाति स इदेव माऽऽवाः। अहमन्नमन्नमदन्तमग्निः।
पूर्वमग्रेरपि दहत्यन्नम्। यत्तौ हांसाते अहमुत्तरेषु। व्यात्तमस्य
पशवः सुजम्भम्। पश्यन्ति धीराः प्रचरन्ति पाकाः। जहाम्यन्यन्न
जहाम्यन्यम्। अहमन्नं वशमिच्चरामि॥५९॥

समानमर्थं पर्येमि भुञ्जत्। को मामन्नं मनुष्यो दयेत। पराके
अन्नं निहितं लोक एतत्। विश्वेर्देवैः पितृभिर्गुप्तमन्नम्। यदद्यते
लुप्यते यत्परोप्यते। शततमी सा तनूर्मे बभूव। महान्तो चरू
संकृद्गुधेन पप्रौ। दिवं च पृश्निं पृथिवीं च साकम्। तत्सम्पिबन्तो
न मिनन्ति वेधसः। नैतद्भूयो भवन्ति नो कनीयः॥६०॥

अन्नं प्राणमन्नमपानमाहुः। अन्नं मृत्युं तमु जीवातुमाहुः। अन्नं ब्रह्माणो जुरसं वदन्ति। अन्नमाहुः प्रजननं प्रजानाम्। मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि वध इत्थं तस्य। नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी। अहं मेघः स्तनयन्वर्षन्नस्मि। मामदन्त्यहमद्व्यन्यान्॥६१॥

अहं॑ सदमृतो॑ भवामि। मदा॑दित्या अधि॑ सर्वे॑ तपन्ति। देवीं॑ वाच॑मजनयन्तु॒ यद्वाग्वद॑न्ती। अनु॑न्तामन्ता॒दधि॑ निर्मितां॑ म॒हीम्। यस्या॑ दे॒वा अ॑दधुर्भोज॑नानि। एका॑क्षरां द्वि॒पदा॑ ष॒ददां॑ च। वाच॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाच॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाच॑ गन्ध॒र्वाः प॒शवो॑ मनु॒ष्याः। वा॒चीमा विश्वा॑ भुव॑नान्यर्पिता॥६२॥

सा नो॑ हव॑ं जुषतामिन्द्र॑पत्नी। वाग॑क्षरं॒ प्रथम॑जा ऋ॒तस्य॑। वेदा॑नां मा॒ताऽमृत॑स्य॒ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। अव॑न्ती दे॒वी सु॒हवा॑ मे अस्तु। यामृष॑यो मन्त्र॒कृतो॑ मनी॒षिणः॑। अ॒न्वैच्छ॑ दे॒वास्तप॑सा॒ श्रमे॑ण। तान्दे॒वीं वाच॑ ऽ ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ दधातु सु॒कृत॑स्य॒ लोके॑। च॒त्वारि॑ वाक्प॒रिमिता॑ प॒दानि॑॥६३॥

तानि॑ विदुर्ब्राह्म॒णा ये म॑नी॒षिणः॑। गुहा॑ त्रीणि॒ निहि॑ता॒ नेङ्ग॑यन्ति। तुरी॑यं वा॒चो म॑नु॒ष्या वद॑न्ति। श्रद्धया॑ऽग्निः॒ समि॑ध्यते। श्रद्धया॑ विन्दते ह॒विः। श्रद्धां॑ भग॑स्य मूर्ध॒नि। वच॑सा वे॒दयाम॑सि। प्रि॒यः श्रद्धे॑ दद॑तः। प्रि॒यः श्रद्धे॑ दि॒दास॑तः। प्रि॒यं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु॥६४॥

इदं म॑ उदितं कृ॒धि। यथा॑ दे॒वा असुरे॑षु। श्रद्धा॑मु॒ग्रेषु॑ चक्रिरे।
 एवं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु। अ॒स्माक॑मुदितं कृ॒धि। श्रद्धां॑ दे॒वा यज॑मानाः।
 वा॒युगो॑पा उपा॑सते। श्रद्धा॑ हृद॒य्ययाऽऽकू॑त्या। श्रद्धया॑ हूयते ह॒विः।
 श्रद्धां॑ प्रा॒तर्ह॑वामहे॥६५॥

श्रद्धां म॒ध्यन्दि॑नं परि॑। श्रद्धा॑ सूर्य॑स्य नि॒मृचि॑। श्रद्धे॑ श्रद्धा॑पये॒ह
 मा॑। श्रद्धा॑ दे॒वानधि॑ वस्ते। श्रद्धा॑ वि॒श्वमि॑दं जग॑त्। श्रद्धां॑ का॒मस्य॑
 मा॒तरम्। ह॒विषा॑ वर्धयाम॑सि। ब्रह्म॑ जज्ञा॑नं प्रथ॑मं पु॒रस्ता॑त्। वि
 सी॒मतः॑ सु॒रुचौ॑ वे॒न आ॑वः। स बु॒ध्रिया॑ उप॒ मा अ॑स्य वि॒ष्ठाः॥६६॥

सतश्च॑ योनि॑मस॑तश्च वि॒वः। पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो र॑यी॒णाम्।
 अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वरू॑प आ॒विवे॑श। तम॑कै॒रभ्य॑र्चन्ति व॒त्सम्। ब्रह्म॑ सन्तं
 ब्रह्म॑णा वर्धय॑न्तः। ब्रह्म॑ दे॒वान॑जनयत्। ब्रह्म॑ वि॒श्वमि॑दं जग॑त्।
 ब्रह्म॑णः क्ष॒त्रं निर्मि॑तम्। ब्रह्म॑ ब्राह्म॒ण आ॒त्मना॑। अ॒न्तर॑स्मिन्नि॒मे
 लो॒काः॥६७॥

अ॒न्तर्वि॑श्वमि॒दं जग॑त्। ब्रह्मै॒व भू॒तानां॑ ज्येष्ठ॑म्। तेन॑ कोऽ॒र॒हति॑
 स्पर्धि॑तुम्। ब्रह्म॑न्दे॒वास्त्रय॑स्त्रि॒ंशत्। ब्रह्म॑न्निन्द्र॒प्रजा॑प॒ती। ब्रह्म॑न् ह॒
 विश्वा॑ भू॒तानि॑। ना॒वीवा॒न्तः समा॑हि॒ता। चत॑स्र आशाः॒ प्रच॑रन्त्व॒ग्नयः॑।
 इ॒मं नो॑ य॒ज्ञं न॑यतु प्रजा॒नन्। घृ॒तं पि॒न्वन्न॑जर॒ं सु॒वीरम्॥६८॥

ब्रह्म॑ स॒मिद्ध॑व॒त्याहु॑तीनाम्। आ गा॒वो अ॒गम॑न्नु॒त भ॒द्रम॑क्रन्।
 सीद॑न्तु गो॒ष्ठे र॒णय॑न्त्व॒स्मे। प्र॒जाव॑तीः पु॒रुरू॑पा इ॒ह स्युः॑। इन्द्रा॑य

पूर्वीरुषसो दुहानाः। इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति। उपेद्वदाति
न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्। अभिन्ने खिले नि
दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य प्रथमस्य
भक्षः। इमा या गावः सजनास इन्द्रः। इच्छामीद्धृदा मनसा
चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा कृशं चित्। अश्लीलं चित्कृणुथा
सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो वयं उच्यते सभासु।
प्रजावतीः सूर्यवसं रिशन्तीः। शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः।
मा वः स्तेन ईशत माऽघशंसः। परि वो हेती रुद्रस्य वृष्यात्।
उपेदमुपपर्वनम्। आसु गोषूपपृच्यताम्। उपरषभस्य रेतसि। उपेन्द्र
तव वीर्ये॥७०॥

चरामि कनीयोऽन्यानर्पिता पदानि यज्वंसु हवामहे विष्ठा लोकाः सुवीरमर्वा
पिबन्तीः षट्॥

[८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो
दिवि। सामात्माना चरतः सामचारिणा। ययोर्व्रतं न ममे जातु
देवयोः। उभावन्तौ परि यातु अम्या। दिवो न रश्मीस्तनुतो
व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा चरतो
हतामती। पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः। सूर्या उभा चन्द्रमसा
विचक्षणा॥७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता महिंव्रता।
 विश्ववपेरी प्रतरणा तरन्ता। सुवर्विदा दृशये भूरिरश्मी। सूर्या हि
 चन्द्रा वसु त्वेषदर्शता। मनस्विनोभानुचरतोनु सन्दिवम्। अस्य
 श्रवो नद्यः सप्त बिभ्रति। द्यावा क्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः। अस्मे
 सूर्याचन्द्रमसोऽभिचक्षे। श्रद्धेकमिन्द्र चरतो विचर्तुर्म॥७२॥

पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि यातो अध्वरम्।
 विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो विदधञ्जायते पुनः।
 हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासां राजा। यासां देवाः शिवेन
 मा चक्षुषा पश्यत। आपो भद्रा आदित्पश्यामि। नासदासीन्नो
 सदासीत्तदानीम्। नासीद्रजो नो व्योमा परो यत्। किमावरीवः
 कुह कस्य शर्मन्॥७३॥

अम्भः किमासीद्ब्रह्मं गभीरम्। न मृत्युरमृतं तर्हि न।
 रात्रिया अहं आसीत्प्रकेतः। आनीदवातः स्वधया तदेकम्।
 तस्माद्धान्यं न परः किञ्चनास। तम आसीत्तमसा गूढमग्रे
 प्रकेतम्। सलिलं सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभ्वपिहितं यदासीत्।
 तमसस्तन्महिना जायतैकम्। कामस्तदग्रे समवर्तताधि॥७४॥

मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसति निरविन्दन्।
 हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो रश्मिरेषाम्।
 अधः स्विदासी(३)दुपरि स्विदासी(३)त्। रेतोधा आसन्महिमानं
 आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः प्रस्तात्। को अद्धा वैद क इह

प्र वोचत्। कुत॒ आज्ञा॑ता॒ कुत॑ इ॒यं वि॒सृष्टिः॑। अ॒र्वाग्दे॒वा अ॒स्य
वि॒सर्ज॑नाय॥७५॥

अथा॒ को वे॑द॒ यत॑ आ॒ब॒भूव॑। इ॒यं वि॒सृष्टि॑र्यत॑ आ॒ब॒भूव॑।
यदि॑ वा द॒धे यदि॑ वा॒ न। यो अ॒स्याध्य॑क्षः पर॒मे व्यो॑मन्। सो
अ॒ङ्ग वे॑द॒ यदि॑ वा॒ न वे॑द। कि॒ं॒स्वि॒द्वन॒ङ्क उ॒ स वृ॒क्ष आ॑सीत्।
यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा पृ॒च्छते॑दुतत्।
यद॒ध्यति॑ष्ठद्भु॒वनानि॑ धा॒रयन्। ब्रह्म॑ वनं ब्रह्म॑ स वृ॒क्ष आ॑सीत्॥७६॥

यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा वि॒ब्रवी॑मि
वः। ब्रह्मा॒ध्यति॑ष्ठद्भु॒वनानि॑ धा॒रयन्। प्रा॒तर॒ग्निं प्रा॑तरिन्द्र॑ हवामहे।
प्रा॒तर्मि॒त्रावरु॑णा प्रा॒तर॒श्विना॑। प्रा॒तर्भगं॑ पू॒षणं॑ ब्रह्म॑णस्पतिम्। प्रा॒तः
सोम॑मु॒त रु॒द्र ह॑वेम। प्रा॒तर्जि॑तं भग॑मु॒ग्र ह॑वेम। व॒यं पु॒त्रमदि॑ते॒र्यो
वि॒ध॒र्ता। आ॒ध्रश्चि॒द्यं मन्य॑मानस्तु॒रश्चित्॥७७॥

राजा॑ चि॒द्यं भगं॑ भ॒क्षीत्याह॑। भग॒ प्रणे॑त॒र्भग॒ सत्य॑राधः। भगे॒मां
धि॒यमु॑द॒व द॑दन्नः। भग॒ प्र णो॑ जनय॒ गोभि॑रश्वैः। भग॒ प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः
स्याम॑। उ॒तेदा॑नीं भग॑वन्तः स्याम॑। उ॒त प्र॑पि॒त्व उ॒त मध्ये॑ अ॒ह्नाम्।
उ॒तोदि॑ता मघव॒न्त्सूर्य॑स्य। व॒यं दे॒वानां॑ सु॒म॒तौ स्या॑म॑। भगं॑ ए॒व
भग॑वा॒ अस्तु॑ दे॒वाः॥७८॥

तेन॑ व॒यं भग॑वन्तः स्याम॑। तं त्वा॑ भग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि।
स नो॑ भग॒ पुर॑ ए॒ता भ॑वे॒ह। सम॑ध्व॒रायो॒षसो॑ नमन्त॑। द॒धि॒क्रावै॑व॒

शुचये पदाय। अर्वाचीनं वसुविदं भगं नः। रथमिवाश्वा वाजिन
 आवहन्तु। अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासः। वीरवतीः सदमुच्छन्तु
 भद्राः। घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीनाः। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा
 नः॥७९॥

विचक्षणा विचर्तुरं शर्मन्नाधि विसर्जनाय ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष
 आसीत्तुरश्चिदेवाः प्रपीना एकं च॥[९] पीवोन्नान्ते शुक्रासः सोमो धेनुमिन्द्रस्तरं स्वाञ्छुचिमा
 देवो यातु सूर्यो देवीमहमस्मि ता सूर्याचन्द्रमसा नवं॥९॥

पीवोन्नान्ते त्वं पांरयानाधृष्यः शुचिं नु विश्रयमाणो दिवो रुक्मोऽन्नं प्राणमन्नन्ता सूर्याचन्द्रमसा
 नवंसप्ततिः॥७९॥

पीवोन्नान्ता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑ । नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम् । इ॒दमा॑सां
विच॑क्षणम् । ह॒विरा॒सं जु॑होतन । यस्य॑ भा॒न्ति र॒श्मयो॑ यस्य॑ के॒तवः॑ ।
यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑ । स कृ॒त्तिकाभि॑र॒भिसं॑वसानः ।
अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु । प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी वे॑तु॒ पत्नी॑ । वि॒श्वरू॑पा
बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः ॥ १ ॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु । यथा॑ जी॒वेम॑ श॒रदः॑ स॒र्वीराः॑ ।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त् । वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्र॒तिमो॑द॒माना॑ ।
प्र॒जाप॑तिः॒ ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती । प्रि॒या दे॒वाना॑मु॒पया॑तु॒ य॒ज्ञम् ।
सोमो॑ रा॒जा मृ॑गशी॒रुषे॑ण आ॒गन् । शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑ ।
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु । रे॒तः प्र॒जां यज॑माने द॒धातु॑ ॥ २ ॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॒रुषम॑स्ति । प्रि॒यः रा॑जन् प्रि॒यत॑मं प्रि॒याणा॑म् ।
तस्मै॑ ते सोम॒ ह॒विषा॑ वि॒धेम॑ । शं न॑ ए॒धि द्वि॑पदे॒ शं च॑तु॒ष्पदे॑ । आ॒र्द्रया॑
रु॒द्रः प्रथ॑मा न ए॒ति । श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पति॒रघ्नियाना॑म् । नक्ष॑त्रमस्य॒
ह॒विषा॑ वि॒धेम॑ । मा नः॑ प्र॒जाः री॑रिष॒न्मोत॑ वी॒रान् । हे॒ती रु॒द्रस्य॑
परि॑ णो वृणक्तु । आ॒र्द्रा नक्ष॑त्रं जुषताः॒ ह॒विर्नः॑ ॥ ३ ॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशः सन्नुदतामरातिम्।
 पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसू नः पुनरेतां यज्ञम्। पुनर्नो
 देवा अभियन्तु सर्वे। पुनः पुनर्वो हविषा यजामः। एवा न
 देव्यदितिरनर्वा। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू हविषा
 वर्धयन्ती। प्रियं देवानामप्येतु पार्थः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभि सम्बभूव। श्रेष्ठो
 देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो अस्तु। तिष्यः
 पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्। बाधेतां द्वेषो
 अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः स्याम। इदं सर्पेभ्यो हविरस्तु
 जुष्टम्। आश्रेषा येषामनुयन्ति चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं पृथिवीं क्षियन्ति। ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः।
 ये रोचने सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति। येषामाश्रेषा
 अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि। उपहूताः पितरो ये
 मघासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः। ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः।
 स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति।
 याश्च विद्म याश्च उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञं सुकृतं जुषन्ताम्।
 गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्। तदर्यमन्वरुणमित्र चारु। तं त्वां
 वयं सनितारं सनीनाम्। जीवा जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा

विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य देवा अनु सं यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्गुनीनामृषभो रौरवीति।
श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि। तत्त्वा विदुः फल्गुनीस्तस्य वित्तात्।
अस्मभ्यं क्षत्रमजरं सुवीर्यम्। गोमदश्ववदुप सन्नुदेह। भगो ह
दाता भग इत्प्रदाता। भगो देवीः फल्गुनीरा विवेश। भगस्येत्तं
प्रसवं गमेम। यत्र देवैः संधमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः सवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन। वहन्
हस्तं सुभगं विद्वानापसम्। प्रयच्छन्तं पपुंरिं पुण्यमच्छं। हस्तः
प्रयच्छत्वमृतं वसीयः। दक्षिणेन प्रतिगृणीम एनत्। दातारमद्य
सविता विदेय। यो नो हस्ताय प्रसुवाति यज्ञम्। त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति
चित्राम्। सुभं संसं युवतिं रोचमानाम्॥९॥

निवेशयन्नमृतान्मर्त्यांश्च। रूपाणि पिंशन् भुवनानि विश्वा।
तन्नस्त्वष्टा तदु चित्रा विचष्टाम्। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम्।
तन्नः प्रजां वीरवतीं सनोतु। गोभिर्नो अश्वैः समनक्तु यज्ञम्।
वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ट्याम्। तिग्मशृङ्गो वृषभो रोरुवाणः।
समीरयन् भुवना मातरिश्वा। अप द्वेषांसि नुदतामरातीः॥१०॥

तन्नो वायुस्तदु निष्ट्यां शृणोतु। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु
मह्यम्। तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। यथा तरेम दुरितानि
विश्वा। दूरमस्मच्छत्रवो यन्तु भीताः। तदिन्द्राग्नी कृणुतां तद्विशाखे।

तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्। पश्चात् पुरस्तादभयं नो अस्तु।
नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे। श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ॥११॥

विषूचः शत्रूनप बाधमानौ। अप क्षुधं नुदतामरातिम्। पूर्णा
पश्चादुत पूर्णा पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय। तस्यां
देवा अधि संवसन्तः। उत्तमे नाकं इह मादयन्ताम्। पृथ्वी सुवर्चा
युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना। आप्याययन्ती
दुरितानि विश्वा। उरुं दुहां यजमानाय यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथश्चेतो जुषन्ताश्चेतो मदेम
रोचमानामरातीर्गोपौ यज्ञम्॥ [१]

ऋद्ध्यास्म हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु।
अनूराधान् हविषा वर्धयन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः।
चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति। तन्मित्र
एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे। इन्द्रो ज्येष्ठामनु
नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं ततार॥१३॥

तस्मिन्वयममृतं दुहानाः। क्षुधं तरेम दुरितिं दुरिष्टिम्।
पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे। इन्द्राय
ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय लोकम्। मूलं प्रजां
वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः
समंक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय मह्यम्॥१४॥

अह॑र्नो अ॒द्य सु॑वि॒ते द॑धातु। मूलं॑ नक्ष॑त्रमि॒ति यद्वद॑न्ति।
 परा॑चीं वा॒चा नि॒र्ऋतिं॑ नुदामि। शि॒वं प्र॒जायै॑ शि॒वमे॑स्तु॒ मह्य॑म्।
 या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः। या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त पार्थि॑वीर्याः।
 यासा॑म॒षाढा॑ अ॒नुय॑न्ति॒ काम॑म्। ता न॒ आपः॑ श॒ऽ स्यो॒ना
 भ॑वन्तु। याश्च॑ कू॒प्या याश्च॑ ना॒द्याः समु॑द्रियाः। याश्च॑ वैश॒न्तीरु॑त
 प्रा॑स॒चीर्याः॥१५॥

यासा॑म॒षाढा॑ मधु॑ भ॒क्षय॑न्ति। ता न॒ आपः॑ श॒ऽ स्यो॒ना भ॑वन्तु।
 तन्नो॑ वि॒श्वे उप॑ शृण्वन्तु दे॒वाः। तद॑षाढा॑ अ॒भिसं॑र्यन्तु य॒ज्ञम्।
 तन्नक्ष॑त्रं प्रथ॑तां प॒शुभ्यः॑। कृ॒षिर्वृ॑ष्टिर्यज॑मानाय कल्प॑ताम्। शु॒भ्राः
 क॒न्या यु॒वतयः॑ सु॒पेशा॑सः। क॒र्मकृ॑तः सु॒कृतो॑ वी॒र्याव॑तीः। वि॒श्वान्
 दे॒वान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तीः। अ॒षाढाः॑ का॒ममु॑प॒ यान्तु॑ य॒ज्ञम्॥१६॥

यस्मि॑न् ब्रह्मा॒ऽभ्यज॑य॒त्सर्वमे॑तत्। अ॒मुं च॑ लो॒कमि॑दम् च॒
 सर्व॑म्। तन्नो॑ नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑जित्यं। श्रियं॑ दधा॒त्वह्णी॑यमानम्।
 उ॒भौ लो॒कौ ब्रह्म॑णा॒ सञ्जि॑ते॒मौ। तन्नो॑ नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑च॒ष्टाम्।
 तस्मि॑न्व॒यं पृ॑त॒नाः सञ्ज॑येम। तन्नो॑ दे॒वासो॑ अ॒नु॒जान॑न्तु॒ काम॑म्।
 शृण्व॑न्ति श्रो॒णाम॒मृत॑स्य गो॒पाम्। पु॒ण्याम॑स्या॒ उप॑शृणोमि॒
 वाच॑म्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं वि॑ष्णुप॒त्नीम॑जूर्याम्। प्र॒तीची॑मे॒ना५ ह॒विषा॑ यजामः।
 त्रे॒धा वि॑ष्णु॒रुरु॑गा॒यो वि॑चक्रमे। म॒हीं दि॒वं पृ॑थि॒वीम॒न्तरि॑क्षम्।

तच्छ्रोणैतिश्रवं इच्छमाना। पुण्यं श्लोकं यजमानाय कृण्वती।
अष्टौ देवा वसंवः सोम्यासः। चतस्रो देवीरजराः श्रविष्ठाः। ते यज्ञं
पान्तु रजसः परस्तात्। संवत्सरीणममृतं स्वस्ति॥१८॥

यज्ञं नः पान्तु वसंवः पुरस्तात्। दक्षिणतोऽभियन्तु श्रविष्ठाः।
पुण्यं नक्षत्रमभि संविशाम। मा नो अरातिरघशः साऽगन्। क्षत्रस्य
राजा वरुणोऽधिराजः। नक्षत्राणां शतभिषग्वसिष्ठः। तौ देवेभ्यः
कृणुतो दीर्घमायुः। शतं सहस्रां भेषजानि धत्तः। यज्ञं नो राजा
वरुण उपायातु। तन्नो विश्वे अभि संयन्तु देवाः॥१९॥

तन्नो नक्षत्रं शतभिषगजुषाणम्। दीर्घमायुः प्रतिरद्वेषजानि।
अज एकपादुदगात्पुरस्तात्। विश्वा भूतानि प्रति मोदमानः।
तस्य देवाः प्रसवं यन्ति सर्वे। प्रोष्ठपदासो अमृतस्य गोपाः।
विभ्राजमानः समिधान उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्द्याम्। तं
सूर्यं देवमजमेकपादम्। प्रोष्ठपदासो अनुयन्ति सर्वे॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्।
तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति सर्वे।
चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान् वदन्ति। ते
बुध्नियं परिषद्यं स्तुवन्तः। अहिं रक्षन्ति नमसोपसद्यं। पूषा
रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपतीं पशुपा वाजबस्त्यौ॥२१॥

इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां यज्ञम्।

क्षुद्रान् पशून् रक्षतु रेवतीं नः। गावो नो अश्वाः अन्वेतु पूषा।
अन्नः रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजः सनुतां यजमानाय यज्ञम्।
तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्ठौ सुयमैभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं
हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ यजुषा समन्तौ॥२२॥

यो देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य गोपौ।
तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम्।
अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो राजा भगवान् विचष्टाम्।
लोकस्य राजा महतो महान् हि। सुगं नः पन्थामभयं कृणोतु।
यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा। यस्मिन्नेनमभ्यषिञ्चन्त देवाः। तदस्य
चित्रं हविषा यजाम। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्ते
देवा अदधुः॥२३॥

ततार मह्यं प्रासचीर्या यान्तु यज्ञं वाचः स्वस्ति देवा अनुयन्ति सर्वे वाजं बस्त्यौ
समन्तौ देवास्त्रीणि च॥

[२]

नवोनवो भवति जायमानो यमादित्या अशुमाप्याययन्ति।
ये विरूपे समनसा संव्ययन्ती। समानं तन्तुं परितातना ते। विभू
प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्। वयं देवी
ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नांसो देववीतिं दधानाः। अहोरात्रे हविषा
वर्धयन्तः। अतिं पाप्मानमतिं मुक्त्या गमेम। प्रत्युवदश्यायती॥२४॥

व्युच्छन्ती दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा।

तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी॑। उदुस्त्रियाः॑ सचते॑ सूर्यः॑। सचा॑
उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो॑ व्युषि॑ सूर्यस्य च। सं भुक्तेन॑ गमेमहि।
तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज॑ उच्चरत्। उपय॑ज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय॑। इन्द्रायेन्दु॑ हवामहे। स नः॑ सविता
सुवत्स॑निम्। पुष्टिदा॑ वीरवत्तमम्। उदुत्यं चित्रम्। अदितिर्न॑ उरुष्यतु
महीमू॑ षु मातरम्। इदं विष्णुः॑ प्रतद्विष्णुः॑। अग्निर्मूर्धा॑ भुवः॑। अनु॑नो-
ऽद्यानु॑मतिरन्विदनुमते॑ त्वम्। हव्य॑वाह॑ स्विष्टम्॥२६॥

आय॑त्यंगम॒त्स्विष्टम्॥ [३]

अ॒ग्निर्वा अ॑कामयत। अ॒न्नादो दे॒वानां॑ स्या॒मिति॑। स
ए॒तम॒ग्नये॑ कृ॒त्तिका॑भ्यः पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। ततो॑ वै
सोऽ॒न्नादो दे॒वानां॑मभवत्। अ॒ग्निर्वै दे॒वानां॑मन्नादः। यथा॑ ह॒ वा
अ॒ग्निर्दे॒वानां॑मन्नादः। ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा
कृ॒त्तिका॑भ्यः स्वाहा॑। अ॒म्बायै॑ स्वाहा॑ दु॒लायै॑ स्वाहा॑। नि॒त॒त्यै
स्वाहा॑ऽ॒भ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑। व॒रुष॑यन्त्यै स्वाहा॑।
चु॒पुणी॑कायै॑ स्वाहेति॑॥२७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
तासां॑ रोहि॒णीम॒भ्यध्या॑यत्। सोऽ॒काम॑यत। उप॒ मा वर्ते॑त।
समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॒रुं निर॑वपत्।

ततो वै सा तमुपावर्तत। समेनयागच्छत। उप ह वा एनं
प्रियमावर्तते। सं प्रियेण गच्छते। य एतेन हविषा यजते। य
उचैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये स्वाहा रोहिण्यै स्वाहा।
रोचमानायै स्वाहा प्रजाभ्यः स्वाहेति॥२८॥

सोमो वा अकामयत। ओषधीनां राज्यमभिजयेयमिति।
स एतं सोमाय मृगशीर्षाय श्यामाकं चरुं पर्यसि निरवपत्।
ततो वै स ओषधीनां राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै
राज्यमभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उचैनदेवं वेद।
सोऽत्र जुहोति। सोमाय स्वाहा मृगशीर्षाय स्वाहा। इन्वकाभ्यः
स्वाहोषधीभ्यः स्वाहा। राज्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥२९॥

रुद्रो वा अकामयत। पशुमान्थस्यामिति। स एतं
रुद्रायाऽऽर्द्रायै प्रैय्यङ्गं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स
पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य
उचैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। रुद्राय स्वाहाऽर्द्रायै स्वाहा।
पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत। ओषधीभिर्वन-
स्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो
वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत। प्रजायते ह वै प्रजया
पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उचैनदेवं वेद। सोऽत्र
जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै

स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अंकामयत। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यासि निरवपत्। ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यंभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्यं करम्भं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः स्वाहा। दन्दशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अंकामयन्त। पितृलोक ऋध्रुयामेति। त एतं पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै ते पितृलोक आर्ध्रुवन्। पितृलोके ह वा ऋध्रोति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः स्वाहा मघाभ्यः। स्वाहाऽनघाभ्यः स्वाहाऽगदाभ्यः। स्वाहाऽरुन्धतीभ्यः स्वाहेति॥३४॥

अर्यमा वा अंकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतमर्यम्णे फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानंभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।

अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॒ फल्गु॑नीभ्या॒ꣳ स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॑ स्वाहेति॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॒ष्ठी दे॒वाना॑ꣳस्यामि॒ति। स
ए॒तं भ॒गाय॑ फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स भ॒गी श्रे॒ष्ठी
दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॒ष्ठी सं॒माना॑नां भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। भ॒गाय॑ स्वाहा॒
फल्गु॑नीभ्या॒ꣳ स्वाहा॑। श्रे॒ष्ठ्याय॑ स्वाहेति॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मै दे॒वा द॒धीर॑न्। स॒वि॒ता स्या॑मि॒ति।
स ए॒तꣳ सं॒वि॒त्रे ह॒स्ताय॑ पु॒रोडा॑शं द्वा॒द॒श॒क॒पा॒लं निर॑वपदाशूनां
व्री॒ही॒णाम्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑दधत। स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्धे॒वा
अ॑स्मै मनु॒ष्या द॑धते। स॒वि॒ता सं॒माना॑नां भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। स॒वि॒त्रे स्वाहा॒ ह॒स्ताय॑।
स्वाहा॑ द॒दते॑ स्वाहा॑ पृ॒णते॑। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते स्वाहा॑ प्र॒तिगृ॑भ्णते
स्वाहेति॥३७॥

त्व॒ष्टा वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॑न्देयेति॑। स ए॒तं
त्व॒ष्ट्रे चि॒त्रायै॑ पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। ततो॒ वै स चि॒त्रं
प्र॒जाम॑विन्दत। चि॒त्रꣳ ह॒ वै प्र॒जां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। त्व॒ष्ट्रे स्वाहा॑ चि॒त्रायै॑
स्वाहा॑। चै॒त्राय॑ स्वाहा॑ प्र॒जायै॑ स्वाहेति॥३८॥

वा॒यु॒र्वा अ॑कामयत। का॒म॒चा॒र॒मेषु॑ लो॒केष्व॑भिज॑येयमि॒ति।
स ए॒तद्वा॒यवे॑ नि॒ष्ट्यायै॑ गृ॒ष्ट्यै दु॒ग्धं प॒यो निर॑वपत्। ततो॒

वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्ट्यायै स्वाहा। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठ्यं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठ्यं देवानामभ्यजयताम्। श्रेष्ठ्यं ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी। काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नव पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या अष्टौ पञ्चदश॥ [४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन

ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। मि॒त्राय॑ स्वाहा॒-
ऽनू॒राधे॑भ्यः स्वाहा॑। मि॒त्रधे॒याय॑ स्वाहा॒ऽभिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४२॥

इन्द्रो॑ वा अ॒काम॑यत। ज्यैष्ठ्यं॑ दे॒वाना॑म॒भिज॑येय॒मिति॑। स
ए॒तमिन्द्रा॑य ज्ये॒ष्ठायै॑ पुरोडा॒शमे॑का॒दश॑कपालं॒ निर॑वपन्म॒हार्वा॑हीणाम्।
ततो॒ वै स ज्यैष्ठ्यं॑ दे॒वाना॑म॒भ्यज॑यत्। ज्यैष्ठ्यं॑ ह॒ वै स॑
स॒माना॑नाम॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। इन्द्रा॑य॒ स्वाहा॑ ज्ये॒ष्ठायै॑ स्वाहा॑। ज्यैष्ठ्या॑य॒
स्वाहा॒ऽभिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४३॥

प्र॒जाप॑ति॒र्वा अ॒काम॑यत। मूलं॑ प्र॒जां वि॑न्देयेति॑। स ए॒तं
प्र॒जाप॑तये॒ मूला॑य च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स मूलं॑ प्र॒जाम॑विन्दत।
मूलं॑ ह॒ वै प्र॒जां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॒ मूला॑य॒ स्वाहा॑। प्र॒जायै॑
स्वाहेति॑॥४४॥

आपो॑ वा अ॒काम॑यन्त। स॒मुद्रं॑ का॒मम॑म॒भिज॑येमेति॑।
ता ए॒तम॒द्भ्योऽ॒षाढा॑भ्यश्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै ताः स॑मु॒द्रं
का॒मम॑म॒भ्यज॑यन्। स॒मुद्रं॑ ह॒ वै का॒मम॑म॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒द्भ्यः
स्वाहा॑ऽषाढा॑भ्यः स्वाहा॑। स॒मुद्राय॑ स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑।
अ॒भिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४५॥

विश्वे वै देवा अकामयन्त। अन॒प॒ज॒य्यं ज॒येमे॒ति। त
ए॒तं वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै ते॑-
ऽन॒प॒ज॒य्यम॑जयन्। अन॒प॒ज॒य्य९ ह॒ वै ज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। वि॒श्वेभ्यो॑
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑। अन॒प॒ज॒य्याय॑ स्वाहा॒ जित्यै॑
स्वाहे॒ति॥४६॥

ब्रह्म॑ वा अकामयत। ब्र॒ह्म॒लो॒कम॑भिज॒येय॑मिति। तदे॒तं
ब्रह्म॑णेऽभिजि॒ते च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै तद्व॑ह्म॒लो॒कम॑भ्यजयत्।
ब्र॒ह्म॒लो॒क९ ह॒ वा अ॑भिजयति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। ब्रह्म॑णे स्वाहा॑ऽभिजि॒ते स्वाहा॑।
ब्र॒ह्म॒लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॒त्यै स्वाहे॒ति॥४७॥

विष्णु॑र्वा अकामयत। पु॒ण्य॑ऽ॒ श्लोक॑ः शृ॒ण्वीय॑। न मां
पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छेदिति। स ए॒तं वि॒ष्णवे॑ श्रो॒णायै॑ पुरो॒डाशं॑
त्रि॒कपा॒लं निर॑वपत्। ततो॒ वै स पु॒ण्य॑ऽ॒ श्लोकं॑मशृणुत। नैनं
पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छत्। पु॒ण्य॑ः ह॒ वै श्लोक॑ः शृणुते। नैनं पा॒पी
की॒र्तिराग॑च्छति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
सोऽत्र॑ जुहोति। वि॒ष्णवे॑ स्वाहा॑ श्रो॒णायै॑ स्वाहा॑। श्लो॒काय॑ स्वाहा॑
श्रु॒ताय॑ स्वाहे॒ति॥४८॥

वस॑वो वा अकामयन्त। अ॒ग्रं दे॒वता॑नां प॒रीया॑मेति। त ए॒तं
वसु॑भ्यः श्रवि॑ष्ठाभ्यः पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपन्। ततो॒ वै तेऽग्रं॑

देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अकामयत। दृढोऽशिथिलः स्यामिति। स एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं निरवपत्कृष्णानां ब्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशिथिलोऽभवत्। दृढो ह वा अशिथिलो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतमजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै ब्रह्मवर्चसी भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। तेजसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिर्वै बुध्रियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स एतमहये बुध्रियाय प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं निरवपत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। इमां ह वै प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहये बुध्रियाय स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतं पूष्णे रेवत्यै

च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शुमान॑भवत्। प॒शुमान् ह॒ वै भ॑वति।
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। पू॒ष्णे
स्वाहा॑ रे॒वत्यै॒ स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॒ स्वाहेति॑॥५३॥

अ॒श्विनौ वा अ॑कामयेताम्। श्रो॒त्रस्विना॒वब॑धिरो॒ स्यावे॑ति।
तावे॒तम॒श्विभ्या॑म॒श्वयु॑ग्भ्यां॑ पुरो॒डाशं॑ द्वि॒कपालं॑ निर॑वपताम्। ततो॒
वै तौ श्रो॑त्रस्विना॒वब॑धिरावभवताम्। श्रो॒त्रस्वी ह॒ वा अ॑ब॒धिरो
भवति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑
जुहोति। अ॒श्विभ्या॑ꣳ स्वाहा॑ꣳश्व॒युग्भ्या॑ꣳ स्वाहा॑। श्रो॒त्राय॒ स्वाहा॑
श्रुत्यै॒ स्वाहेति॑॥५४॥

य॒मो वा अ॑कामयत। पि॒तृणां॑ रा॒ज्यम॑भिज॑येयमिति।
स ए॒तं य॒माया॑प॒भर॑णीभ्यश्च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स पि॑तृणां॑
रा॒ज्यम॑भ्य॒जयत्। स॒माना॑नाꣳ ह॒ वै रा॒ज्यम॑भि॒ ज॑यति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
य॒माय॒ स्वाहा॑ꣳप॒भर॑णीभ्यः॒ स्वाहा॑। रा॒ज्याय॒ स्वाहा॑ꣳभिजि॑त्यै॒
स्वाहेति॑॥५५॥

अथै॒तद॑मावा॒स्याया॒ आज्यं॑ निर्वपति। कामो॒ वा अ॑मावा॒स्या।
काम॑ आ॒ज्यम॑। कामे॒नैव॑ कामꣳ स॒मर्ध॑यति। क्षि॒प्रमे॑नꣳ स॒काम॑
उ॒प॑नमति। येन॒ कामे॑न॒ यज॑ते। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒मावा॒स्यायै॒
स्वाहा॑ कामा॑य॒ स्वाहा॑ꣳग॒त्यै॒ स्वाहेति॑॥५६॥

मि॒त्र इन्द्रः॑ प्र॒जाप॑तिर्दशं द॒शाप् एका॑दश॒ विश्वे॑ ब्रह्म॒ दश॑दश॒ विष्णु॑स्त्रयो॑दश॒

वसंव इन्द्रोऽजोऽहिर्वे बुध्नियः पूषाऽश्विनौ यमो दश दशाथैतदमावास्याया
अष्टौ पञ्चदश॥ [५]

चन्द्रमा वा अकामयत। अहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्त्स-
वत्सरमात्वा। चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नुयामिति। स
एतं चन्द्रमसे प्रतीदृश्यायै पुरोडाशं पञ्चदशकपालं निरवपत्।
ततो वै सोऽहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्त्सवत्सरमात्वा। चन्द्रमसः
सायुज्यं सलोकतामाप्नोत्। अहोरात्रान् ह वा अर्धमासान्मासा-
नृतून्त्सवत्सरमात्वा। चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। चन्द्रमसे
स्वाहा॥ प्रतीदृश्यायै स्वाहा॥ अहोरात्रेभ्यः स्वाहा॥ अर्धमासेभ्यः
स्वाहा॥ मासेभ्यः स्वाहर्तुभ्यः स्वाहा॥ संवत्सराय स्वाहेति॥ ५७॥

अहोरात्रे वा अकामयेताम्। अत्यहोरात्रे मुच्येवहि। न
नांवहोरात्रे आप्नुयातामिति। ते एतमहोरात्राभ्यां चरुं निरवपताम्।
द्वयानां व्रीहीणाम्। शुक्लानां च कृष्णानां च। सवात्योर्दुग्धे। श्वेतायै
च कृष्णायै च। ततो वै ते अत्यहोरात्रे अमुच्येते। नैनं अहोरात्रे
आप्नुताम्। अति ह वा अहोरात्रे मुच्यते। नैनमहोरात्रे आप्नतः।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहं
स्वाहा रात्रियै स्वाहा॥ अतिमुक्त्यै स्वाहेति॥ ५८॥

उषा वा अकामयत। प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगा स्यामिति।
सैतमुषसे चरुं निरवपत्। ततो वै सा प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगा-

ऽभवत्। प्रियो ह वै समानानां सुभगो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। उपसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहा। व्युष्यै स्वाहा व्युच्छन्त्यै स्वाहा। व्युष्टायै स्वाहेति॥५९॥

अथैतस्मै नक्षत्राय चरुं निर्वपति। यथा त्वं देवानामसि। एवमहं मनुष्याणां भूयासमिति। यथा ह वा एतद्देवानाम्। एव ह वा एष मनुष्याणां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। नक्षत्राय स्वाहोदेष्यते स्वाहा। उद्यते स्वाहोदिताय स्वाहा। हरसे स्वाहा भरसे स्वाहा। भ्राजसे स्वाहा तेजसे स्वाहा। तपसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥६०॥

सूर्यो वा अकामयत। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा स्यामिति। स एतं सूर्याय नक्षत्रेभ्यश्चरुं निर्वपत्। ततो वै स नक्षत्राणां प्रतिष्ठाऽभवत्। प्रतिष्ठा ह वै समानानां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सूर्याय स्वाहा नक्षत्रेभ्यः स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥६१॥

अथैतमदित्यै चरुं निर्वपति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥६२॥

अथैतं विष्णवे चरुं निर्वपति। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञ एवान्ततः प्रति तिष्ठति। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा यज्ञाय स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोषा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो
 दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं विष्णवे षट्थसप्त (सविताऽऽशूनां व्रीहीणामिन्द्रो
 महार्व्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानां व्रीहीणामहोरात्रे द्वयानां व्रीहीणाम्। पितरः
 षट्कपालः सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादश-
 कपालमिन्द्रो दशकपालं विष्णुंस्त्रिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालं
 चन्द्रमाः पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा वसवोऽष्टाकपालमन्यत्र चरुम्। रुद्रोऽर्यमा
 पूषा पशुमान्स्थ्याः सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पर्यसि वायुः पयः सोमो
 वायुरिन्द्राग्नी मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै
 पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं
 विष्णुः स एतं वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त
 मेति त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी
 अश्विनावकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा अकामयेतामिति ते
 एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो
 ज्यैष्ठमिन्द्रो दृढः। अहिः सूर्योऽदित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः
 संमानानाम्। अग्निर्नो रीरिषदन्यत्र रीरिषः॥)॥ [६]

अग्निर्न ऋध्यास्म नवौनवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमाः षट्॥६॥

अग्निर्नस्तत्रो वायुरहिर्बुध्नियं ऋक्षा वा इयमथेतत्पौर्णमास्या अजो वा एकपाथसूर्यस्त्रिषष्टिः॥६३॥

अग्निर्नः पातु प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तं गा॒य॒त्र्याऽह॑रत्। तस्य॑
 पु॒र्णम॑च्छिद्यत्। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑ पु॒र्णत्व॑म्। ब्रह्म॒ वै पु॒र्णः।
 यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॒त्स॒नपा॑करोति। ब्रह्म॑णै॒वैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो
 वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः प॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
 यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः प्रा॑र्पयति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॑र्पयति।
 यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॑दि॒ति। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
 अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्त्स्या॒दि॒ति। ब॒हुप॑र्णान्तस्मै
 बहु॑शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्रा॒चीमा॒ हरे॑त्। दे॒वल॑ोक॒मभि॑ ज॒येत्। यदु॒दीचीं॑
 मनु॑ष्यलोकम्। प्रा॒चीमु॒दीची॑मा ह॑रति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑रभि॒-
 जि॒त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने दधाति। वा॒यवः॑
 स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्ष॒स्याध्य॑क्षाः। अ॒न्तरि॑क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै
 प॒शवः॑॥३॥

वा॒यव॑ ए॒वैना॑न्प॒रि द॑दाति। प्र वा ए॒नाने॑तदा करोति। यदा॑हं।
 वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनु॑पं ह्वयते।
 दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॑र्पय॒त्वित्या॑ह प्रसू॒त्यै। श्रेष्ठ॑तमाय॒ कर्म॑ण॒

इत्याह। यज्ञो हि श्रेष्ठतमं कर्म। तस्मादेवमाह। आप्यायध्वमघ्निया
देवभागमित्याह॥४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नु॒ष्येभ्य॑श्चाप्यायन्त। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैना॒
इन्द्रा॒याप्या॑ययति। ऊ॒र्ज॑स्वतीः प॒य॑स्वतीरित्याह। ऊ॒र्ज॑स् हि प॒यः
स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा इत्या॑ह प्रजा॑त्यै। मा
वः स्तेन॑ ई॒शत॑ माऽघ॒शस् इत्या॑ह गु॒प्त्यै। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः परि॑
वो वृ॒ण॒क्तित्या॑ह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्रायते। ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गोप॑तौ स्यात
ब॒ह्वीरित्या॑ह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः करो॑ति॥५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॒हीत्या॑ह। प॒शूनां॑ गो॒पी॒थाय॑। तस्मा॑त्त्सा॒यं
प॒शव॑ उप॑स॒माव॑र्तन्ते। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां धृ॒त्या अ॑प्र॒पादा॑य।
तस्मा॑द्गर्भाः प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व निद॑धाति। उ॒परी॑व हि
सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॑ष्ट्यै॥६॥
प॒शवः॑ करोति प॒शवो॑ देवभागमित्याह करोति नव॑ च॥

[१]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्य॑श्चप॒र॒शुमा॑दत्ते प्रसू॑त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्याह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्।
पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह य॒त्यै। यो वा ओष॑धीः पर्व॒शो वेद॑।
नैनाः॑ स हि॑नस्ति। प्र॒जाप॑तिर्वा ओष॑धीः पर्व॒शो वेद॑। स ए॒ना
न हि॑नस्ति। अ॒श्वप॑र्श्वा ब॒र्हि॒र॒च्छैति॑। प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः
सयो॑नित्वाय॑॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान
 एव रयिं दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह।
 रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्विषणां बरुहिरच्छेत्याह। विद्या वै
 धिषणां। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया वितृष्टेत्याह।
 मानवी हि पर्शुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै कवयः।
 यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो यदेतदुक्त्वा यतः
 कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति। देवेभ्यो जुष्टमिह
 बरुहिरासद् इत्याह। बरुहिषः समृद्धौ। कर्मणोऽनपराधाय। देवानां
 परिषृतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदं किं च। तद्देवानां परिषृतम्। अथो यथा वस्यसे
 प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः प्रतिप्रोच्य
 बरुहिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः स्तम्बान्परिदिशेत्।
 यत्तेषामुच्छिष्यात्। अति तद्यज्ञस्य रेचयेत्। एकं स्तम्बं
 परिदिशेत्। तं सर्वं दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वरुषवृद्धमसीत्याह। वरुषवृद्धा वा
 ओषधयः। देववरुहिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वाऽन्वङ्गा
 तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्ध्वै। आच्छेत्ता ते
 मा रिषमित्याह। नास्याऽऽत्मनो मीयते। य एवं वेद॥११॥

देव॑र्ब॒हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रोहे॑त्या॒ह। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जाना॑
प्र॒जन॑नाय। स॒हस्र॑वल्शा वि व॒यः रु॑हेमेत्या॒ह। आ॒मेवै॑तामा
शा॑स्ते। पृथि॒व्याः स॒म्पृचः॑ पा॒हीत्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒युङ्गा॒युङ्गान्मु॑ष्टीं
लु॑नोति। मि॒थुन॑त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। सु॒स॒म्भृता॑ त्वा॒ सम्भ॑रा॒मीत्या॑ह।
ब्रह्म॑णै॒वैन॑त्स॒म्भर॑ति॥१२॥

अदि॑त्यै रा॒स्नाऽसी॑त्या॒ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॑द्रा॒स्नां
करो॑ति। इ॒न्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इ॒न्द्रा॒णी वा अ॒ग्रे दे॒वता॑ना॒ः
सम॑न॒ह्यता॑ साऽऽघ्नो॑त्। ऋ॒द्धौ स॒न्नह॑ति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।
प्र॒जाना॑मप॑रावापाय। तस्मा॒त्स्नाव॑सन्तताः प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑न्था॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति। स
ते मा॒स्थादि॑त्या॒हाहि॑सायै। प॒श्चात्प्रा॑श्चमु॒पगू॑हति। प॒श्चाद्वै प्रा॑चीन॒ः
रेतो॑ धीयते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॒ः रेतो॑ दधाति। इ॒न्द्रस्य॑ त्वा
बा॒हुभ्या॑मुद्य॑च्छ॒ इत्या॑ह। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। बृ॒हस्प॑ते॒र्मूर्धा॑
ह॑रा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्षम॒न्विही॑त्या॒ह गत्यै॑। दे॒वङ्ग॑म॒मसी॑-
त्या॒ह। दे॒वाने॒वैन॑द्भमयति। अ॒न॒धः सा॑दयति। गर्भा॑णां धृ॒त्या
अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व नि द॑धाति।
उ॒परी॑व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥१५॥
स॒योनि॑त्वाय॒ स्वधा॑कृ॒ताऽसी॑त्या॒ह दा॒याद्वेद॑ भरति जायन्ते बृ॒हस्प॑तिः

समष्ट्यै॥ [२]

पूर्वेद्युरिध्माबर्हिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्रं सेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यत्सांन्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे उपदधात्यप्रस्रं साय। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दृहंस्व मा ह्यारित्याह धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्य एवैनत्करोति। शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय। त्रिवृत्पलाश-शाखायां दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वाय। साक्षात्पवित्रं दर्भाः। प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः। तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं

प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स इत्याहु प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याहु। नाकमेवाग्निं भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याहु। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपां चैवौषधीनां च रसं संसृजति। अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकान् यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नाम गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याहु। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्ते। एवमेवैना एतदुपस्तौति। तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते। यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै। त्रिराहु। त्रिषत्या हि

देवाः। अवाचं यमोऽनन्वारभ्योत्तराः। अपरिमितमेवाव रुन्धे। न दारुपात्रेण दुह्यात्। अग्निवद्वै दारुपात्रम्। यद्दारुपात्रेण दुह्यात्॥२३॥

यातयाँम्रा हविषा यजेत। अथो खल्वाहुः। पुरोडाशमुखानि वै हवीँषि। नेत इतः पुरोडाशँ हविषो यामोऽस्तीति। काममेव दारुपात्रेण दुह्यात्। शूद्र एव न दुह्यात्। असतो वा एष सम्भूतः। यच्छूद्रः। अहविरेव तदित्याहुः। यच्छूद्रो दोग्धीति॥२४॥

अग्निहोत्रमेव न दुह्याच्छूद्रः। तद्धि नोत्पुनन्ति। यदा खलु वै पवित्रमत्येति। अथ तद्धिविरिति। सम्पृच्यध्वमृतावरिरित्याह। अपां चैवौषधीनां च रसँ सँ सृजति। तस्मादपां चौषधीनां च रसमुपजीवामः। मन्द्रा धनस्य सातय इत्याह। पुष्टिमेव यजमाने दधाति। सोमेन त्वातन्चमीन्द्राय दधीत्याह॥२५॥

सोममेवैनत्करोति। यो वै सोमं भक्षयित्वा। संवत्सरँ सोमं न पिबति। पुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। सोमः खलु वै साँन्नाय्यम्। य एवं विद्वान्त्साँन्नाय्यं पिबति। अपुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। न मृन्मयेनापि दध्यात्। यन्मृन्मयेनापि दध्यात्। पितृदेवत्यँ स्यात्॥२६॥

अयस्पात्रेण वा दारुपात्रेण वाऽपि दधाति। तद्धि सदेवम्। उदन्वद्भवति। आपो वै रक्षोग्नीः। रक्षसामपहत्यै। अदस्तमसि विष्णावे त्वेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनददस्तं करोति।

विष्णो हव्यः रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै। अनधः सादयति। गर्भाणां धृत्या
 अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव निदधाति।
 उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥ २७॥
 असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति
 दुह्याद्वोग्धीति दधीत्याह स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्याह शक्त्यै। यज्ञस्य वै सन्ततिमनु
 प्रजाः पशवो यजमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य विच्छित्तिमनु प्रजाः
 पशवो यजमानस्य विच्छिद्यन्ते। यज्ञस्य सन्ततिरसि यज्ञस्य त्वा
 सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा यज्ञस्येत्याहवनीयात्सन्तनोति।
 यजमानस्य प्रजायै पशूनां सन्तत्यै। अपः प्रणयति। श्रद्धा वा
 आपः। श्रद्धामेवारभ्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो वा
 आपः॥ २८॥

यज्ञमेवारभ्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा आपः।
 वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। आपो
 वै रक्षोघ्नीः। रक्षसामपहत्यै। अपः प्रणयति। आपो वै देवानां प्रियं
 धाम। देवानामेव प्रियं धाम प्रणीय प्रचरति॥ २९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवारभ्य प्रणीय
 प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टः रक्षः प्रत्युष्टा
 अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह। एष वै धुर्योऽग्निः।
 तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥ ३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च
 यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं
 धूर्वाम् इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव धूर्वति। यश्चैनं धूर्वति।
 तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि सस्त्रितं पप्रितं जुष्टं
 वह्नितं देवहूतमित्याह। यथायजुरेवैतत्॥ ३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। द० हंस्व मा ह्वारित्याह
 धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भेर्मा
 संविक्था मा त्वा हि० सिषमित्याहाहि० सायै। यद्वै किं च
 वातो नाभि वाति। तथ्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु वातायेत्याह।
 अवोरुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै।
 अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥ ३२॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
 यत्यै। अग्रये जुष्टं निर्वपामीत्याह। अग्रय एवैनां जुष्टं निर्वपति।
 त्रिर्यजुषा। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै। तूष्णीं चतुर्थम्।
 अपरिमितमेवाव रुन्धे। स एवमेवानुपूर्व० हवी० षि निर्वपति॥ ३३॥

इदं देवानामिदमु नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै त्वा
 नारात्या इत्याह गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति। यः परीणहि।
 सुवरभि वि ख्येषं वैश्वानरं ज्योतिरित्याह। सुवरेवाभि वि पश्यति
 वैश्वानरं ज्योतिः। द्यावापृथिवी हविषि गृहीत उदवेपेताम्।

दृ० ह०न्ता०न्दुर्या० द्यावा०पृथिव्योरित्या०ह। गृहाणां० द्यावा०पृथिव्योर्धृत्यै०।
उ०र्व०न्तरि०क्षम०न्विहीत्या०ह गत्यै०। अ०दित्या०स्त्वो०प०स्थे सा०दया०मीत्या०ह।
इ०यं वा अ०दितिः। अ०स्या ए०वैन०दुप०स्थे सा०दयति। अ०ग्ने ह०व्य०
र०क्ष०स्वेत्या०ह गु०प्त्यै॥ ३४॥

य०ज्ञो वा आपो० धामं प्र०णीय प्रच०रत्यती०यादे०तद्वा०हु०भ्या०मित्या०ह ह०वी०षि
निर्व०पति गत्यै च०त्वारि च॥ [४]

इन्द्रो० वृ०त्रम०हन्। सो०ऽपः। अ०भ्य०प्रियत। तासां० यन्मे०ध्यं
य०ज्ञिय० स०दे०वमासीत्। तद०पोद०क्रामत्। ते द०र्भा अ०भवन्। यद्द०र्भैरु०प
उ०त्पु०नाति। या ए०व मे०ध्या य०ज्ञियाः स०दे०वा आपः०। ताभि०रे०वैना
उ०त्पु०नाति। द्वा०भ्या०मु०त्पु०नाति॥ ३५॥

द्वि०पा०द्यज०मानः प्र०ति०ष्ठित्यै। दे०वो वः स०वि०तो०त्पु०ना०त्वित्या०ह।
स०वि०तृ०प्र०सूत ए०वैना० उ०त्पु०नाति। अ०च्छि०द्रेण प०वि०त्रे०णेत्या०ह। अ०सौ
वा आ०दि०त्यो०ऽच्छि०द्रं प०वि०त्रम्। तेनै०वैना० उ०त्पु०नाति। व०सोः
सूर्य०स्य र०श्मि०भिरित्या०ह। प्रा०णा वा आपः०। प्रा०णा व०सवः। प्रा०णा
र०श्मयः॥ ३६॥

प्रा०णैरे०व प्रा०णान्त्सं पृ०णक्ति। सा०वि०त्रि०यर्चा। स०वि०तृ०प्र०सूतं
मे क०र्मा०स०दिति। स०वि०तृ०प्र०सूतमे०वास्य क०र्म भवति। प०च्छो
गा०य०त्रि०या त्रि०ष्वमृ०द्ध०त्वाय। आपो० दे०वीर०ग्रेपु०वो अ०ग्रेगु०व इत्या०ह।
रू०पमे०वासा०मे०तन्म०हि०मानं व्याच०ष्टे। अ०ग्रं इ०मं य०ज्ञं न०य०ताग्रे

य॒ज्ञप॑ति॒मित्या॑ह। अ॒ग्र ए॒व य॒ज्ञं न॑यन्ति। अ॒ग्रं य॒ज्ञप॑तिम्॥३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्र वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अ॒ग्रये॑ वो जुष्टं प्रोक्षाम्य॒ग्रीषोमा॑भ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥३८॥

अथो रक्षसामपहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः॥३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति। प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय। अ॒ग्रेस्त॑नूरसीत्याह। अ॒ग्रेर्वा ए॒षा त॑नूः। यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह। यदा हि प्रजा ओषधीनामश्नन्ति। अथ वाचं विसृजन्ते। देववीतये त्वा

गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह।
ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशर्मि शमिष्वेत्याह।
शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां हविष्कृतः। तान् ह्वयति।
त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः। इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं संङ्घातं
जेष्मेत्याह। भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादैवस्य यजमानस्या-
सुरग्री वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो
यज्ञायुधानामुद्वदतामुपशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां
मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानां-
मुद्वदतामुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा आह
विजित्यै॥४३॥

वृङ्क एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वरुषवृद्धमसि
प्रति त्वा वरुषवृद्धं वेत्त्वित्याह। वरुषवृद्धा वा ओषधयः। वरुषवृद्धा
इषीकाः समृद्धौ। यज्ञं रक्षांस्यनु प्राविशन्। तान्यस्मा पशुभ्यो
निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतं रक्षः परापूता अरातय
इत्याह। रक्षसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षांसि निरवादयते। अप
उपस्पृशति मेध्यत्वायं। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै वायुः।

पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति। ये शूर्पात्।
देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तवा आह। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो
मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह
वदेत्याह विजित्या अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥—————[५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनत्त्वचं
करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीन-
ग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः
पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो
निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी
सहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येताः शम्यामात्रमेकमहः।
दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः
स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्वृत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह

प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्त्यै। अधिवपामीत्याह।
 यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।
 एतस्य यजुषो वीर्येण॥४८॥

यावदेका देवता कामयते यावदेका। तावदाहुतिः प्रथते। न
 हि तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय
 त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे
 धामित्याह। आयुरेवासमिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव वा एतानि
 प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
 प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हुविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती
 पि०षाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायत विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि
 निष्क्रव्यादं१ सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्।
 तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धं२ रक्षो निर्दग्धा
 अरातय इत्याह। रक्षां३स्येव निर्दहति। अग्निवत्युपदधाति।
 अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके
 ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं

वेदं ध्रुवमसि पृथिवीं दृष्ट्वेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृष्ट्वेति।
धर्ममस्यन्तरिक्षं दृष्ट्वेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृष्ट्वेति। धरुणमसि
दिवं दृष्ट्वेत्याह। दिवमेवैतेन दृष्ट्वेति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृष्ट्वेत्याह। दिश एवैतेन दृष्ट्वेति।
इमानेवैतेलोकान्दृष्ट्वेत्याह। दृष्ट्वेहन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया
पशुभिः। य एवं वेद। त्रीण्यग्रे कपालान्युपदधाति। त्रय इमे
लोकाः। एषां लोकानामास्यै। एकमग्रे कपालमुप दधाति। एकं
वा अग्रे कपालं पुरुषस्य सम्भवति॥५२॥

अथ द्वे। अथ त्रीणि। अथ चत्वारि। अथाष्टौ। तस्मादष्टाकपालं
पुरुषस्य शिरः। यदेवं कपालान्युपदधाति। यज्ञो वै प्रजापतिः।
यज्ञमेव प्रजापतिः स ऽस्करोति। आत्मानमेव तथ्स ऽस्करोति।
तं स ऽस्कृतमात्मानम्॥५३॥

अमुष्मिल्लोकेऽनु परैति। यदष्टावुपदधाति। गायत्रिया
तथ्सम्मिताम्। यन्नवं। त्रिवृता तत्। यद्वशं। विराजा तत्।
यदेकादश। त्रिष्टुभा तत्। यद्वादश॥५४॥

जगत्या तत्। छन्दः सम्मितानि स उपदधत्कपालानि।
इमाँल्लोकाननुपूर्वं दिशो विधृत्यै दृष्ट्वेत्याह। अथाऽऽयुः प्राणान्प्रजां
पशून् यजमाने दधाति। सजातानस्मा अभितो बहुलान्करोति।
चितः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। भृगूणामङ्गिरसां तपसा
तप्यध्वमित्याह। देवतानामेवैनानि तपसा तपति। तानि ततः

संस्थिते। यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति
चतुष्पदयुर्चा वि मुञ्चति। चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति
तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दृहति सम्भवति तं संस्कृतमात्मानं द्वादश
संस्थिते त्रीणि च॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याहु प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याहु
यत्यै। सं वपामीत्याह। यथादेवतमेवैनानि संवपति। समापो
अद्विरङ्गत समोषधयो रसेनेत्याह। आपो वा ओषधीर्जिन्वन्ति।
ओषधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। स रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः। ओषधयो
मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा एकधा सृज्य।
मधुमतः करोति। अद्भ्यः परि प्रजाताः स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति
पर्याप्तावयति। यथा सुवृष्ट इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप ओषधीर्महयन्ति। तादृगेव तत्। जनयत्यै त्वा
संयौमीत्याह। प्रजा एवैतेन दाधार। अग्नयै त्वाऽग्नीषोमाभ्यामित्याहु
व्यावृत्यै। मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः।
यत्पुरोडाशः। तस्मादेवमाह॥५८॥

घर्मोऽसि विश्वायुरित्याह। विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। उरु

प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतामित्याह। यजमानमेव प्रजया पशुभिः
प्रथयति। त्वचं गृह्णीष्वेत्याह। सर्वमेवैनं सतनुं करोति। अथाऽऽप
आनीय परिमार्ष्टि। मांस एव तत्त्वचं दधाति। तस्मात्त्वचा मांसं
छन्नम्। घर्मो वा एषोऽशान्तः॥५९॥

अर्धमासेऽर्धमासे प्रवृज्यते। यत्पुरोडाशः। स ईश्वरो
यजमानं शुचा प्रदहः। पर्यग्निं करोति। पशुमेवैनमकः।
शान्त्या अप्रदाहाय। त्रिः पर्यग्निं करोति। त्र्यावृद्धिं यज्ञः। अथो
रक्षसामपहत्यै। अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातय इत्याह॥६०॥

रक्षसामन्तरहित्यै। पुरोडाशं वा अधिश्रितं रक्षांस्य-
जिघांसन्। दिवि नाको नामाग्नी रक्षोहा। स एवास्माद्रक्षांस्य-
स्यपाहन्। देवस्त्वां सविता श्रपयत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अग्निस्ते
तनुवं माऽतिधागित्याहाऽनतिदाहाय। अग्रे हव्यं रक्षस्वेत्याह
गुत्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव
हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरुरुचमविदाहाय श्रुत्यै करोति।
मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयेत्। आविर्मस्तिष्कः
स्यात्। अभिवासयति। तस्माद्गुहां मस्तिष्कः। भस्मना-
ऽभिवासयति। तस्मान्मांसेनास्थिं छन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवासयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलति-
भावुको भवति। य एवं वेद। पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स
नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य पशवः
प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्सम्पृणक्ति। न प्रमायुका भवन्ति।
यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्। यदेवमभिवासयति।
यजमानमेव प्रजया पशुभिः समर्धयति। देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्।
कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति। सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि।
यस्मिन्म्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः सन्त्यदधत। तस्मादाहुः।
अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणाऽऽपः। अभ्यंपातयत्। ततं
एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्यंपातयत्॥६५॥

ततो द्वितोऽजायत। स तृतीयमभ्यंपातयत्। ततस्त्रितो-
ऽजायत। यदद्ध्योऽजायन्त। तदाप्यानामाप्यत्वम्। यदात्मभ्यो-
ऽजायन्त। तदात्म्यानामात्म्यत्वम्। ते देवा आप्येष्वमृजत। आप्या
अमृजत् सूर्याभ्युदिते। सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्याभिनिमृक्तः कुनखिनिं। कुनखी श्यावदति। श्यावदन्नग्र-
दिधिषौ। अग्रदिधिषुः परिवित्ते। परिवित्तो वीरहणिं। वीरहा
ब्रह्महणिं। तद्ब्रह्महणं नात्यच्यवत। अन्तर्वेदि निनयत्यवरुद्धौ।
उल्मुकेनाभि गृह्णाति शृतत्वायं। शृतकामा इव हि देवाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विसृत्यैवमाहाशान्त आह गुप्त्यै छुन्नं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यपातय
देवाः॥ [८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्फ्यमादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्।
पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आदद इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। सहस्रभृष्टिः शततेजा
इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। वायुरसि तिग्मतेजा
इत्याह। तेजो वै वायुः॥६८॥

तेज एवास्मिन्दधाति। विषाद्वै नामासुर आसीत्। सोऽविभेत्।
यज्ञेन मा देवा अभिभविष्यन्तीति। स पृथिवीमभ्यवमीत्। सा
मेध्याऽभवत्। अथो यदिन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य लोहितं पृथिवीमनु
व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं
मा हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिंसायै। व्रजं गच्छ
गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै व्रजो गोस्थानः। छन्दांस्येवास्मै
व्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः।
वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्यौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ
बध्नाति परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं

द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तये। अरुरुर्वै नामासुर आसीत्।
स पृथिव्यामुपमृप्तोऽशयत्। तं देवा अपहृतोऽरुरुः पृथिव्या इति
पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अपहृतोऽरुरुः पृथिव्या
इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तेऽमन्यन्त। दिवं वा अयमितः
पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः पर्यबाधन्त।
भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति यदाह। भ्रातृव्यमेव
दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुरहरति। पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति।
द्वितीयः हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयः हरति। दिव एवैनमपहन्ति।
तूष्णीं चतुर्थः हरति। अपरिमितादेवैनमपहन्ति। असुराणां वा
इयमग्र आसीत्। यावदासीनः परापश्यति। तावद्देवानाम्। ते देवा
अब्रुवन्। अस्त्वेव नोऽस्यामपीति॥७३॥

कयन्नो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृह्णीथेति। ते वसवस्त्वेति
दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्। आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः।
तेऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा। रुद्रैः प्रत्यञ्चः।
आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं परिगृह्णन्ति॥७४॥

भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः सव
इत्याह प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याह। इषितः हि कर्म

क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्। प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्। प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवेनां देवयजनीं करोति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यं सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा अतितिष्ठद्रक्षाऽस्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुनखिनीः प्रजाः स्युः। स्फ्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षाऽस्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं खनति॥ ७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिदेवेभ्यो निलायत। तां चतुरङ्गुलेऽन्वविन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं करोति। देवयजनस्यैव रूपमकः॥ ७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवेनं पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्या एतावत एव भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन

उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्॥७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि स्वधा
असीति योयुष्यते शान्त्यै। उर्वी चासि वस्वी चासीत्याह।
उर्वीमेवैनां वस्वीं करोति। पुरा क्रूरस्य विसृपो विरष्टिन्नित्याह
मेध्यत्वाय। उदादाय पृथिवीं जीरदानुर्यामैरयं चन्द्रमसि
स्वधाभिरित्याह। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहत्य। मेध्यां
देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
अनुदृश्य यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
इध्माबर्हिरुपसादय। सुवं च सुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नीं
सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति। आपो
वै रक्षोघ्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
उवाच हासितो देवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक आपं आसन्।
यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्ब्रह्मीरासाद्याः। स्फ्यमुदस्यन्। यं
द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहाह द्वितीयं हरतीति परिगृह्णन्ति देवयजनीं करोति
भवन्ति खनत्यकरेतत्कृत्वा रक्षोघ्नीरर्पयति॥ [९]

वज्रो वै स्फ्यः। यदन्वञ्चं धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
 पुरस्तात्तिर्यञ्चं धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
 दक्षिणतो रक्षाऽस्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचञ्च प्रतीचञ्च।
 स्फ्येनोदीचञ्चाधराचञ्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
 भ्रातृव्यमपहत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधायं वृश्चन्त्येवम्। हस्ताववं नेनित्ते। आत्मानमेव
 पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वायं। अथो पाप्मनं एव
 भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबृहिरुपसादयति युक्त्यै।
 यज्ञस्य मिथुनत्वायं। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य
 कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिध्मं प्रति-
 पादयेत्। प्रजा वै बृहिः। अपराध्रुयाद्बृहिषां प्रजानां प्रजननम्।
 पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं प्रतिपादयति। सम्प्रत्येव
 बृहिषां प्रजानां प्रजननमुपैति। दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बृहिः।
 आत्मा वा इध्मः। प्रजा बृहिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे।
 ततो मेधमुपनीयं। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति
 प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥—————[१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपशुं यो वै पूर्वेषुः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्सोऽपोऽवधूतं धृष्टिर्देवस्येत्याह सं

वंपामि देवस्य स्फ्यमा दंदे वज्रो वै स्फ्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानतिरेकाय पवित्रंवत्यध्वर्युं चाधिषवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तर्हित्यै द्वौ वाव पुरुषौ
यद्दक्षन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह। रक्षंसामपंहत्यै।
अग्नेर्वस्तेर्जिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। स्रुचः
सम्मार्ष्टि। स्रुवमग्रे। पुमांसमेवाभ्यः सश्यति मिथुनत्वाय। अथ
जुहूम। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः स्रुचः। वृष्टिः
सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाँल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः क्लृप्ताः
समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद।
यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति। अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां ग्रा हि वृष्टिः। यदि
कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्। वृष्टिमेवोद्यच्छति।
तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृज्यात्। मूलतोऽधस्तात्।
तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते।
अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्जं
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। अधस्तात्प्राचीम्। दण्डमुत्तमतः। मूलं न मूलं
प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरुत्तौ प्राश्न्युपरिष्ठाल्लोमानि। प्रत्यश्न्यधस्तात्॥४॥

सुगृह्येषा। प्राणो वै सुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः। उपभृत्सुव्यः।
 आत्मा ध्रुवा। अन्नं सम्मार्जनानि। मुखतो वै प्राणोऽपानो भूत्वा।
 आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः शुभयति। तस्मात्सुवमेवाग्रे
 सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति।
 तौ प्राणापानौ। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद॥५॥
 जुहूर्मृज्याद्भवतीति प्रत्यश्च्यधस्तान्मार्ष्टि पञ्च च॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्। तेन वयः
 सहस्रं बलशेन। सुपत्नं नाशयामसि स्वाहेति सुखसम्मार्जनान्यग्नौ
 प्र हरति। आपो वै दर्भाः। रूपमेवैषामेतन्महिमानं व्याचष्टे।
 अनुष्टुभर्चा। आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रः
 सुखसम्मार्जनानि॥६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो
 ऋग्वाव योषां। दर्भो वृषां। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे
 करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजयां पशुभिर्यजमानः। तान्येके
 वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य यज्ञियस्य कर्मणः
 सविदोहः॥७॥

यद्येनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्।
 अद्धिर्मार्जयित्वोत्क्रे न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य कर्मणो-
 ऽन्यत्राऽऽहुतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य प्रतिष्ठा। एतां

हि तस्मै॑ प्रति॒ष्ठां दे॒वाः स॒मभ॑रन्। यद॒द्विर्मा॑र्जयति। तेन॑ शा॒न्तम्।
यदु॑त्क॒रे न्य॒स्यति॑। प्र॒ति॒ष्ठामे॒वैनानि॑ तद॒गम॑यति॥८॥

प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॒मानः। अथो॑ स्त॒म्बस्य॑
वा ए॒तद्रूप॑म्। यथ्सु॑ख्स॒म्मार्ज॑नानि। स्त॒म्बशो॑ वा ओष॑धयः।
तासां॑ जरत्क॒क्षे प॒शवो॑ न र॑मन्ते। अप्रि॑यो ह्येषां॑ जरत्क॒क्षः।
याव॑दप्रियो ह॒ वै ज॑रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑दप्रियः प॒शूनां॑
भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒न्यत्रा॒ग्नेर्द॑धति। न॒व॒दाव्या॑सु वा ओष॑धीषु प॒शवो॑
रम॑न्ते॥९॥

न॒व॒दा॒वो ह्येषां॑ प्रि॒यः। याव॑त्प्रियो ह॒ वै न॑वदा॒वः
प॑शूनाम्। ताव॑त्प्रियः प॒शूनां॑ भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒ग्नौ प्र॑हर॑न्ति।
तस्मा॑दे॒तान्य॒ग्नावे॒व प्र॑हरेत्। य॒तरस्मि॑न्थ्स॒म्मृज्या॑त्। प॒शूनां॑ धृ॒त्यै।
यो भू॒ताना॑मधि॒पतिः॑। रु॒द्रस्त॑न्तिच॒रो वृषा॑। प॒शून्स्माकं॑ मा
हि॑सीः। ए॒तद॑स्तु हु॒तं तव॑ स्वाहेत्य॑ग्निस॒म्मार्ज॑नान्य॒ग्नौ प्र॑हर॑ति।
ए॒षा वा ए॒तेषां॑ योनिः॑। ए॒षा प्र॑ति॒ष्ठा। स्वामे॒वैनानि॑ योनि॑म्। स्वां
प्र॑ति॒ष्ठां ग॑मयति। प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॒मानः॥१०॥
वे॒दस्या॒ग्रं सु॑ख्स॒म्मार्ज॑नानि विदो॒हो ग॑मयति प॒शवो॑ रमन्ते हि॑सीः षट्
च॑॥

[२]

अय॑ज्ञो वा ए॒षः। योऽप॒त्नीकः॑। न प्र॒जाः प्र॒जाये॑रन्।
प॒त्न्यन्वा॑स्ते। य॒ज्ञमे॒वाकः॑। प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। यत्तिष्ठ॑न्ती

सन्नह्येता प्रियं ज्ञातिः रुन्ध्यात् आसीना सन्नह्यते आसीना
ह्येषा वीर्यं करोति ॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत अनया समदन्दधीत देवानां पत्न्या
समदन्दधीत देशादक्षिणत उदीच्यन्वास्ते आत्मनो गोपीथाय
आशासाना सौमनसमित्याह मेध्यामेवैनां केवलीं कृत्वा आशिषा
समर्धयति अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये सुकृताय कमित्याह एतद्वै
पत्न्यै व्रतोपनयनम् ॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति तस्मादाहुः यश्चैवं वेद यश्च न
योक्त्रमेव युते यमन्वास्ते तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति योक्त्रेण
यद्योक्त्रम् स योगः यदास्ते स क्षेमः ॥१३॥

योगक्षेमस्य क्लृप्त्यै युक्तं क्रियाता आशीः कामे युज्याता
इति आशिषः समृद्धौ ग्रन्थिं ग्रन्थाति आशिषं एवास्यां परि
गृह्णाति पुमान् वै ग्रन्थिः स्त्री पत्नी तन्मिथुनम् मिथुनमेवास्य
तद्यज्ञे करोति प्रजननाय प्र जायते प्रजया पशुभिर्यजमानः ॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः यत्पत्नी यज्ञस्य धृत्या
अशिथिलं भावाय सुप्रजसंस्त्वा वयः सुपत्नीरुपं सेदिमेत्याह
यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति ऊनेऽतिरिक्तं धीयाता इति प्रजात्यै
महीनां पयोऽस्योषधीनां रस इत्याह रूपमेवास्यैतन्महिमानं
व्याचष्टे तस्य तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया इत्याह

आमेवैतामा शास्ते॥१५॥

करोति व्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्। ततः प्रजा असृजत। तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति। तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम् हि। आज्येन प्रचरन्ति। यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय। पत्यवेक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नी यज्ञस्य करोति। मिथुनं तत्। अथो पत्न्या एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्यवेक्षते। गार्हपत्येऽधि श्रयति मेध्यत्वाय। आहवनीयमभ्युद्ववति। यज्ञस्य सन्तत्यै। तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेज आज्यम्। तेजसैव तेजः समर्धयति। अग्निस्ते तेजो मा विनैदित्याहाहिंसायै। स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। अग्नेर्जिह्वाऽसि सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे भवेत्याह। आमेवैतामा शास्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो वा आज्यम्। प्राणापानौ पवित्रे। यजमान एव प्राणापानौ दधाति। पुनराहारम्। एवमिव हि प्राणापानौ सञ्चरतः। शुक्रमसि ज्योतिरसि तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे

लोकाः॥१९॥

ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑ । त्रिः । त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः । अथो॑ मेध्य॒त्वाय॑ ।
अथाऽऽज्य॑वतीभ्याम॒पः । रू॒पमे॒वासा॑मेतद्वर्णं॑ दधाति । अपि॒ वा
उ॒ताऽऽहुः॑ । यथा॑ ह॒ वै योषा॑ सुवर्णं॒ ५ हिर॑ण्यं पेश॒लं बिभ्र॑ती
रूपा॒ण्यास्तै॑ । ए॒वमे॒ता ए॒तर॑हीति । आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑ ॥ २० ॥

ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ त॒नूः । यदाज्य॑म् । तत्रो॒भयो॑र्मीमा॒ ५ सा ।
जा॒मि स्यात् । यद्यजु॑षाऽऽज्यं॑ यजु॑षाऽप॒ उ॒त्पुनी॑यात् । छन्द॑साऽप॒
उ॒त्पुना॑त्यजा॒मित्वाय॑ । अथो॑ मिथुन॒त्वाय॑ । सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑ ।
स॒वि॒तृप्र॑सूतं मे॒ कर्मा॑सदिति । स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म॒ भवति॑ ।
प॒च्छो गा॑यत्रिया॒ त्रि॒ष्वमृ॑द्ध॒त्वाय॑ । अ॒द्भिरे॒वौष॑धीः सं न॑यति ।
ओष॑धीभिः प॒शून् । प॒शुभि॑र्यज॒मानम् । शु॒क्रं त्वा॑ शु॒क्रायां॑
ज्योति॑स्त्वा॒ ज्योति॑ष्य॒र्चिस्त्वा॒र्चिषी॑त्याह॒ सर्व॒त्वाय॑ । पर्या॑प्त्या॒
अन॑न्तरायाय ॥ २१ ॥

ईक्ष॑त आ॒ह शा॑स्ते लो॒का दे॒वता॑ भवति षट् च ॥ [४]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑न्ता आसन् । स ए॒तमिन्द्र॑ आज्य॑स्यावका॒शम॑-
पश्यत् । तेनावै॑क्षत । ततो॑ दे॒वा अभ॑वन् । पराऽसुराः । य ए॒वं
वि॒द्वानाज्य॑मवेक्ष॑ते । भव॑त्यात्मना । परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति ।
ब्र॒ह्म॒वादि॑नो॒ वद॑न्ति । यदाज्ये॑नान्यानि॒ हवी॑ऽप्यभिघा॒रय॑ति ॥ २२ ॥

अथ॒ केनाऽऽज्य॑मिति । स॒त्येने॑ति ब्रूयात् । चक्षु॑र्वै स॒त्यम् ।

सत्येनैवैनदभि धारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यश्चक्षुषा-
ऽऽज्यमवेक्षते। निमील्यावेक्षेत। दाधारात्मश्चक्षुः। अभ्याज्यं
धारयति। आज्यं गृह्णाति॥२३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुहां
गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशूनेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृतिं।
अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति।
चतुर्ध्रुवायाम्॥२४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति।
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुहां गृह्णभूयो
गृह्णीयात्। अष्टावुपभृतिं गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं
करोति। गौर्वै सुचः। चतुर्जुहां गृह्णाति। तस्माच्चतुष्पदी॥२५॥

अष्टावुपभृतिं। तस्मादष्टाशफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः
स्तना। गामेव तथ्संस्करोति। साऽस्मै सःस्कृतेषमूर्जं दुहे।
यज्जुहां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृतिं। प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्।
सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्ध्रुवायामाज्यम्॥२६॥

अभिधारयति गृह्णाति ध्रुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥—[५]

आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महि-
मानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं
एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्ये

यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो
वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः
स्थेत्याह॥२७॥

तेनाऽऽपुः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं
कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा
स्वाहेत्याह। अग्नये एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्नेरेव मेधमव
रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी
वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुग्न्यस्त्वा
स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव
प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति
बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः
सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यश्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः। यथा
सूत्यै काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि
पितृणाम्। ऊर्ध्वं बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणोरोत्तरस्यै
निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति।
मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ। अनतिस्कन्दन्
ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवं क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जं दधाति।
तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्रंसयति। प्रजनयत्येव
तत्। ऊर्ध्वं प्राञ्चमुद्गूढं प्रत्यश्चमा यच्छति। तस्मात्प्राचीनं रेतो
धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते। विष्णोः स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै
विष्णुः॥ ३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति।
इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति।
यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्।
वीर्यसम्मितम्॥ ३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धै। तस्मिन्पवित्रे
अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रौ।
यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनंस्वासस्थं
करोति॥ ३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा
एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृश्नं स्तृणाति। प्रजयैवैनं
पशुभिरनतिदृश्नं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि दधाति।
यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तथस्वयं परिधीन्परि दधाति।
गन्धर्वोऽसि विश्वावसुरित्याह॥ ३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः
परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ। प्राणापानावेवास्मिन्द-
धाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह। रक्षंसामपहत्यै।
कस्याश्चिदभिषस्त्या इत्याह। अपरिमितादेवैनं पाति॥३५॥

वीतिहोत्रं त्वा कव इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति।
द्युमन्तः५ समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने बृहन्तमध्वर इत्याह
वृद्धौ। विशो यत्रे स्थ इत्याह। विशां यत्यै। उदीचीनाग्रे
नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनाः५ रुद्राणामादित्यानाः५ सदसि
सीदेत्याह। देवतानामेव सद्ने प्रस्तरः५ सादयति। जुहूरसि
घृताची नाम्नेत्याह॥३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव
प्रियं नाम। यद्घृताचीति। यद्घृताचीत्याह। प्रियेणैवैना नाम्ना
सादयति। एता असदन्धसुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै सुकृतस्य
लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति। ता विष्णो
पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि यज्ञं पाहि
यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय यजमानायाऽऽत्मनै।
तेभ्य एवाऽऽशिषमाशास्तेऽनार्यै॥३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह
लोके सादयति षट् च॥

अ॒ग्निना॒ वै हो॒त्रा॑। दे॒वा असु॑रान॒भ्य॑भवन्। अ॒ग्नये॑
समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ब्रूहीत्याह॒ भ्रातृ॑व्याऽभिभूत्यै। एक॑विंशति-
मि॒ध्मदा॑रूणि॒ भवन्ति॑। एक॑विंशो॒ वै पुरु॑षः। पुरु॑षस्याऽऽस्यै।
पञ्च॑दशे॒ध्मदा॑रूण्य॒भ्या द॑धाति। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॒ रात्रे॑यः।
अ॒र्धमा॒सशः॑ सं॒वत्सर॑ आ॒प्यते॑। त्री॒न्प॑रि॒धीन्प॑रि॒ दधा॑ति॥३८॥

ऊ॒र्ध्वे स॒मिधा॒वा द॑धाति। अ॒नूया॒जेभ्यः॑ स॒मिध॑मतिं॒ शिन॑ष्टि।
षट्त्स॑म्पद्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देनो॑प॒ वाज॑यति।
प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यः प्रा॒णः। यज॑मान॒ आह॑वनीयः।
यज॑मान॒ एव॒ प्रा॒णं द॑धाति॥३९॥

त्रि॒रुप॑ वाजयति। त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
वे॒देनो॑प॒यत्य॑ सु॒वेण॑ प्रा॒जाप॒त्यमा॑घा॒रमा॑ घा॒रय॑ति। य॒ज्ञो वै प्र॒जा-
प॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिं मुख॒त आर॑भते। अथो॑ प्र॒जाप॑तिः॒ सर्वा॑
दे॒वताः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। अ॒ग्निम॑ग्नी॒त्रिस्त्रिः॑ सं मृ॒ड्ढीत्या॑ह।
त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑॥४०॥

अथो॑ रक्ष॑साम॒प॑हत्यै। प॒रि॒धीन्त्सं मा॑र्ष्टि। पु॒नात्ये॒वैनान्॑। त्रिस्त्रिः॑
सं मा॑र्ष्टि। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑। अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। अथो॑ ए॒ते वै दे॒वाश्वाः॑।
दे॒वाश्वा॑ने॒व तत्सं॑ मा॑र्ष्टि। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। आसी॑नो-
ऽन्य॑मा॒घार॑मा घा॒रय॑ति॥४१॥

तिष्ठ॑न्नन्यम्। यथाऽनो॑ वा॒ रथं॑ वा यु॒ज्यात्। ए॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्युर्य॑ज्ञं

युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्याभ्यूढौ। वहन्त्येनं ग्राम्याः पशवः। य
एवं वेद। भुवनमसि वि प्रथस्वेत्याह। यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव
यजमानं प्रजया पशुभिः प्रथयति। अग्ने यष्टरिदं नम इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव
नमस्करोति। जुह्वेद्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि
देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै जुहूः।
सावित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णू मा वामव
क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा मा
सन्तातमित्याहाहिंसायै। लोकं मे लोककृतौ कृणुतमित्याह।
आमेवैतामा शास्ते। विष्णोः स्थानमसीत्याह। यज्ञो वै
विष्णुः। एतत्खलु वै देवानामपराजितमायतनम्। यद्यज्ञः।
देवानामेवापराजित आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्या-
णीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो
दिविस्पृशमित्याह वृद्धौ। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्य।
एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं
लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः सुवर्गं लोकमेति।
अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै। इन्द्रावान्थस्वाहेत्याह।
इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्भाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण आधारः।
 यत्संस्पर्शयेत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणं दध्यात्। असंस्पर्शयन्नत्या
 क्रामति। यजमान एव प्राणं दधाति। पाहि मांऽग्ने दुश्चरितादा मा
 सुचरिते भजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। ऋजुकर्म
 सत्यं सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
 ऋजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते। आत्मनो
 गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः। आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आधारमाधार्य ध्रुवां समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
 प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः। त्रिरेव
 समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवैतद्यज्ञस्य। अथो त्रयो
 वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य शिरोऽसि सञ्ज्योतिषा
 ज्योतिरङ्गामित्याह। ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य
 लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो धारयति नम् इत्याह पश्चाद्वीर्याणीत्याह
 भा इत्याह भजेत्याह ध्रुवेवास्मिन्दधाति त्रीणि च॥ [७]

धिष्ण्या वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्ना। यद्वोता। यदध्वर्युः।
 यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य

प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुंकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चर-
त्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति। न
प्रमायुंको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडाया दधाति।
हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रति-
ष्ठापयति। इडाया वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति पर्वणोः।
द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा दधाति।
सकृदभि धारयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि।
यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत्। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो वा
इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यजमानेन च। उपहूतः
पशुमानसानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडाया देवतानामुपह्वे।
उपहूतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडामादधाति। वाचः सा भागधेयम्।
यामुपह्वयते। प्राणानाः सा। वाचं चैव प्राणाश्चाव रुन्धे।
अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो
मीमासा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति। नाहमभागो
निर्वपस्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभा॒गयाऽनु॑वक्ष्य॒थेति॑ वाग॑ब्रवीत्। नाहम॑भा॒गा
पु॒रोनु॑वा॒क्या भवि॑ष्यामीति॑ पु॒रोनु॑वा॒क्या। नाहम॑भा॒गा या॒ज्या
भवि॑ष्यामीति॑ या॒ज्या। न मयाऽभा॒गेन॑ वष॑ट्करिष्य॒थेति॑ वष॑ट्कारः।
यद्य॑जमानभा॒गं नि॒धाय॑ पु॒रोडा॑शं ब॒र्हिष॑दं क॒रोति॑। ताने॒व
तद्वा॒गिनः॑ करोति। च॒तुर्धा॑ क॒रोति॑। चत॑स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वेव॑ प्र॒ति
तिष्ठ॑ति। ब॒र्हिष॑दं क॒रोति॑॥५४॥

यज॑मानो वै पु॒रोडा॑शः। प्र॒जा ब॒र्हिः। यज॑मानमे॒व प्र॒जासु॑
प्रति॑ष्ठापयति। तस्मा॑द॒स्त्राऽन्याः॑ प्र॒जाः प्र॑तितिष्ठ॒न्ति। मा॒९-
सेना॒न्याः। अथो॒ खल्वा॑हुः। दक्षि॑णा वा ए॒ता ह॑विर्य॒ज्ञस्या॑न्तर्वे॒द्यव॑
रुध्य॑न्ते। यत्पु॒रोडा॑शं ब॒र्हिष॑दं क॒रोतीति॑। च॒तुर्धा॑ क॒रोति॑। च॒त्वारो॑
ह्ये॒ते ह॑विर्य॒ज्ञस्य॑र्त्विजः॥५५॥

ब्र॒ह्मा हो॒ताऽध्व॑र्युर॒ग्रीत्। तम॑भि मृ॒शेत्। इ॒दं ब्र॒ह्मणः॑। इ॒दं
हो॒तुः। इ॒दम॑ध्व॒र्योः। इ॒दम॑ग्री॒ध इति॑। यथै॒वादः॑ सौम्ये॑ऽध्व॒रे।
आ॒देश॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्ते॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्रीधे॑ प्रथ॒माया॑
द॑धाति॥५६॥

अ॒ग्निमु॑खा ह्यृ॒द्धिः। अ॒ग्निमु॑खामेव॒र्द्धिं यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑।
स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑ द्वि॒राद॑धत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒रभि॑ घा॒रय॑ति।
षट्थ॑सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देन॑ ब्र॒ह्मणे॑
ब्र॒ह्मभा॒गं परि॑हरति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो ब्र॒ह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो
 होत्रे। मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता। मध्यत एव यज्ञं
 प्रीणाति। अथाध्वर्यवे। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः।
 तस्माद्धविर्यज्ञस्यैतामेवाऽऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै। अग्निमग्नीथ्सकृत्सं-
 कृत्सं मृङ्गीत्याह। पराडिव ह्येतरहिं यज्ञः। इषिता दैव्या होतार-
 इत्याह। इषितः हि कर्म क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः
 सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा दैव्या
 होतृभ्य इत्याह। यज्ञमेव तथस्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य
 इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव बार्हस्पत्यं
 भागधेयेन समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्ह्वयते वेदाब्रवीद्वरहिषदं करोत्यृत्विजो दधाति ब्रह्मा-
 ऽनुकरोति चत्वारिं च॥ [८]

अथ सुचावनुष्टुभ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा
 अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्राचीं
 जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्।
 जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्य सपत्नान्
 यजमानः। अस्मिँल्लोके प्रति तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वा-
 ऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति। इमे

वै लोकाः स्रुचः। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति।
त्रेधाऽनक्ति। त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति। अभिपूर्वमेव
यजमानं तेजसाऽनक्ति। अक्तं रिहाणा इत्याह। तेजो वा
आज्यम्। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। वियन्तु
वय इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय।
आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह। आप एवौषधीरा प्याययति।
मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्या ईशते। वृष्टिमेवाव
रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव
रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अंघ्र्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्मियते। आयुष्पा
अंग्रेऽस्यायुर्मे पाहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। यावद्वा अंघ्र्युः
प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्य चक्षुर्मियते। चक्षुष्पा अंग्रेऽसि चक्षुर्मे
पाहीत्याह। चक्षुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं
परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अंग्रे देव पणिभिर्वीयमाण इत्याह।
अग्रयं एवैनं जुष्टं करोति। तन्तं एतमनु जोषं भरामीत्याह।
सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता

इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।
भूमानमेवोपैति। परिधीन्म हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन शमयति।
जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृतम्।
यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। सः स्रावभागाः स्थेत्याह।
वसवो वै रुद्रा आदित्याः सः स्रावभागाः। तेषां तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
त्रिष्टुभ्वति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति।
अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं वा अग्निरपन्नगृहः।
अस्या एवैने सदने सादयति। सुम्राय सुमिनी सुम्रे मां
धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्रम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि
धुर्यौ पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदब्धायो-
ऽशीततनो इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि
प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्वन्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।
आमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः
स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं
जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।
अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्त-

मात्वाऽव रुन्धे। वेदिदेवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्।
वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि।
गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं सम्मार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। प्रजापतेर्वा
एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ आस्यति। मिथुनमेव
करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होताऽऽहवनीयाऽऽस्तृणन्नेति।
यज्ञमेव तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्। तः सन्ततमुत्तरेऽर्धमास
आलभते॥७०॥

तं कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्के। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति। वाताद्वा
अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्के। देवा गातुविदो गातुं वित्वा गातुमितेत्याह।
यत एव यज्ञं प्रयुङ्के। तदेनं प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवाव रुन्धे पर्यधत्वा इत्याह समिष्ट्यै
भागधेयन्धत्तमित्याह वा इध्मसं वृश्चनान्यनुवित्यै लभते यजमानः॥—[९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो
वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य
आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि
वरुणस्य पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैना मुञ्चति। सवितृप्रसूतो

यथादेवतम्॥७२॥

न देवताभ्य आर्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म सुकृतस्य
लोकः। अग्निरेवैनं धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य लोके दधाति।
स्योनं मे सह पत्या करोमीत्याह। आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै
सन्त्वाय। समायुषा सं प्रजयेत्याह॥७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा
एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्न्यै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिंल्लोके प्रति
तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो वाग्वा अनुष्टुक्।
वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै मिथुनाद्विद्योतमानः
स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै
तस्य विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योक्तुं ब्रह्मणा।
आदायै नत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा
नयति। रेत एवास्यां प्रजां दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः।
मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥—————[१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं वेद। विन्दते
परिवेष्टारम्। तमुत्करे। यं देवा मनुष्येषु उपवेषमधारयन्। ये

अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥ ७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः। ध्रुवाननप-
गान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा
अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन एवैनान्कुरुते।
धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा सःशितः। योपवेषे शुक्।
साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म इति॥ ७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुनुद ओकंसः। सपत्नो यः
पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि तिस्रः
परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति रोचनायावत्।
सूर्यो असद्विवि। परमान्तो परावतम्॥ ७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
समाभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा सःशितः। शुचैवैनं
विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।
हतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।
शुचैवैनमर्पयति॥ ७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयंज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्णिंया अथ सुचौ
यो वा अयंथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥ ११॥

प्रत्युष्टमयंज्ञ एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षंसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं कालेकाले नवंसप्ततिः॥ ७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्भ्यो वैश्यम्।
तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मने क्लीबम्।
आक्रयायायोगूम्। कामाय पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय
रेभम्। नरिष्ठाय भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय स्त्रीषखम्।
प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥३॥

सन्धये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आत्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय भिषजम्।
प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्। बलायोपदाम्।
वर्णायानुरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय
दुर्मदम्। प्रयुद्ध उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सराभ्यो ब्रात्यम्। सर्पदेव-

जनेभ्योऽप्रतिपदम्। अवैभ्यः कितवम्। इर्यताया अकितवम्।
पिशाचेभ्यो बिदलकारम्। यातुधानेभ्यः कण्टककारम्॥५॥

उथसादेभ्यः कुजम्। प्रमुदे वामनम्। द्वाभ्यः सामम्।
स्वप्रायान्धम्। अधर्माय बधिरम्। संज्ञानाय स्मरकारीम्।
प्रकामोद्यायोपसदम्। आशिक्षायै प्रश्जिनम्। उपशिक्षायां
अभिप्रश्जिनम्। मर्यादायै प्रश्जविवाकम्॥६॥

ऋत्यै स्तेनहृदयम्। वैरहत्याय पिशुनम्। विवित्त्यै क्षत्तारम्।
औपद्रष्टाय सङ्ग्रहीतारम्। बलायानुचरम्। भूम्ने परिष्कन्दम्। प्रियाय
प्रियवादिनम्। अरिष्ट्या अश्वसादम्। मेधाय वासः पल्पूलीम्।
प्रकामाय रजयित्रीम्॥७॥

भायै दार्वाहारम्। प्रभायां आग्नेन्धम्। नाकस्य पृष्ठायांभि-
षेत्तारम्। ब्रध्नस्य विष्टपाय पात्रनिर्णेगम्। देवल्लोकाय पेशितारम्।
मनुष्यलोकाय प्रकरितारम्। सर्वेभ्यो लोकेभ्य उपसेत्तारम्।
अवत्यै वधायोपमन्थितारम्। सुवर्गाय लोकाय भागदुघम्।
वर्षिष्ठाय नाकाय परिवेष्टारम्॥८॥

अर्मेभ्यो हस्तिपम्। जवायांश्वपम्। पुष्ट्यै गोपालम्।
तेजसेऽजपालम्। वीर्यायाविपालम्। इरायै कीनाशम्।
कीलालाय सुराकारम्। भद्राय गृहपम्। श्रेयसे वित्तधम्।
अध्यक्षायानुक्षत्तारम्॥९॥

मन्यवेऽयस्तापम्। क्रोधाय निस्रम्। शोकायाभिस्रम्।
 उत्कूलविकूलाभ्यां त्रिस्थिनम्। योगाय योक्तारम्। क्षेमाय
 विमोक्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्। शीलायाञ्जनीकारम्। निर्ऋत्यै
 कोशकारीम्। यमायासूम्॥१०॥

यम्यै यमसूम्। अथर्वभ्योऽवतोकाम्। संवत्सराय
 पर्यारिणीम्। परिवत्सरायाविजाताम्। इदावत्सरायापस्कद्वरीम्।
 इद्वत्सरायातीत्वरीम्। वत्सराय विजर्जराम्। संवत्सराय
 पलिक्रीम्। वनाय वनपम्। अन्यतोरण्याय दावपम्॥११॥

सरौभ्यो धैवरम्। वेशन्ताभ्यो दाशम्। उपस्थावरीभ्यो बैन्दम्।
 नङ्गुलाभ्यः शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय मार्गारम्।
 तीर्थेभ्य आन्दम्। विषमेभ्यो मैनालम्। स्वनेभ्यः पर्णकम्। गुहाभ्यः
 किरातम्। सानुभ्यो जम्भकम्। पर्वतेभ्यः किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भुषम्। अन्ताय
 बहुवादिनम्। अनन्ताय मूकम्। महंसे वीणावादम्। क्रोशाय
 तूणवध्मम्। आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्। अवरस्पराय शङ्खध्मम्।
 ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मणम्॥१३॥

बीभत्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै स्वपनम्।
 तुलायै वाणिजम्। वर्णाय हिरण्यकारम्। विश्वेभ्यो देवेभ्यः
 सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लावम्। ऋत्यै जनवादिनम्। व्यृद्ध्या

अपगल्भम्। स॒श॒राय॑ प्र॒च्छिद॑म्॥१४॥

हसाय॑ पु॒श्च॒लूमा॑ ल॒भते। वी॒णावा॒दं ग॑ण॒कं गी॑ताय॑। याद॑से
शाबु॒ल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रव॒तीम्। तू॒णव॒ध्मं ग्रा॑म॒ण्यं पा॑णिसङ्घा॒तं
नृ॒त्ताय॑। मोदा॑यानुक्रोश॒कम्। आ॒न॒न्दाय॑ तल॒वम्॥१५॥

अ॒क्ष॒रा॒जाय॑ कि॒तव॑म्। कृ॒ताय॑ सभा॒विन॑म्। त्रेता॑या आदि॒-
नव॑दर्श॒म्। द्वा॒प॒राय॑ ब॒हिः स॑द॒म्। क॒ल॒ये स॑भास्था॒णुम्।
दुष्कृ॑ताय॑ च॒रका॑चार्य॒म्। अध्व॑ने ब्रह्मचा॒रिण॑म्। पि॒शा॒चेभ्यः॑
सै॒लग॑म्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्य॒च्छम्। निर्ऋ॑त्यै गोघा॒तम्। क्षु॒धे
गो॑वि॒कर्त॑म्। क्षु॒त्तृष्णा॑भ्या॒न्तम्। यो गां वि॒कृ॒न्त॑न्तं मा॒सं
भि॒क्ष॑माण उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भूम्यै॑ पी॒ठस॑र्पि॒ण॒मा ल॑भते। अ॒ग्नये॑ऽस॒लम्। वा॒यवे॑
चाण्डा॒लम्। अ॒न्तरि॑क्षा॒य व॑श्न॒र्तिन॑म्। दि॒वे ख॑ल॒तिम्। सू॒र्याय॑
ह॒र्य॑क्षम्। च॒न्द्रम॑से मि॒र्मिर॑म्। नक्ष॑त्रेभ्यः कि॒ला॑स॒म्। अ॒ह्ने शु॒क्लं
पि॒ङ्ग॒लम्। रा॒त्रि॒यै कृ॑ष्णं पि॒ङ्गा॒क्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॑रु॒ष॒मा ल॑भते। प्रा॒णम॑पा॒नं व्या॑नमु॒दा॒न॑स॒मानं॑ तान्
वा॒यवे॑। सू॒र्याय॑ चक्षु॒रा ल॑भते। मन॑श्च॒न्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः श्रो॒त्रम्।
प्र॒जाप॑तये॒ पुरु॑षम्॥१८॥

अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑तिदी॒र्घम्।
अति॑कृ॒श॒म॒त्य॑स॒लम्। अति॑शु॒क्ल॒म॒ति॑कृष्णम्। अति॑श्लक्ष्ण॒-

मति॑लोमशम्। अति॑किरि॒ट्मति॑दन्तुरम्। अति॑मिर्मि॒र॒मति॑मेमिषम्।
आ॒शायै॑ जा॒मिम्। प्र॒ती॒क्षायै॑ कुमा॒रीम्॥१९॥

ब्रह्म॑णे गी॒ताय॑ श्रमा॑य स॒न्धये॑ न॒दीभ्य॑ उ॒त्सा॒देभ्य॑ ऋ॒त्यै भा॒या अ॒र्मेभ्यो॑ म॒न्यवे॑ य॒म्यै दश॑दश॒
स॒रा॒भ्यो द्वा॑दश॒ प्रति॑श्रु॒त्का॑यै बी॒भ॒त्सायै॑ दश॑दश॒ ह॒साय॑ स॒प्ताक्ष॑रा॒जाय॑ त्रयो॑दश॒ भू॒म्यै दश॑ वा॒चे षड॑थ॒
न॒वैका॒त्रवि॒॑ंशतिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे य॒म्यै न॒व॑दश॥१९॥

ब्रह्म॑णे कुमा॒रीम्॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

स॒त्यं प्र॑प॒द्ये। ऋ॒तं प्र॑प॒द्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑प॒द्ये। प्र॒जाप॑तेः प्रि॒यां
त॒नुव॑म॒नार्ता॑ प्र॑प॒द्ये। इ॒दम॑हं प॑ञ्चद॒शेन॑ वज्र॑ेण। द्विष॑न्तं भ्रातृ॒व्यम॑व॒
क्रामा॑मि। योऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑। भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥
स॒त्यं दश॑॥ [१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म॒न्युः। अ॒ग्न आ॑या॒हि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑ स॒थ्सि
ब॒रुहि॑षि। तं त्वा॑ स॒मिद्वि॑रङ्गि॒रः। घृ॒तेन॑ वर्ध॒याम॑सि। बृ॒हच्छो॑चा
यवि॑ष्ठ। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॑वास॒सि। बृ॒हद॑ग्रे सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
नम॑स्य॒स्तिरः॑। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒मग्नि॑रि॒ध्यते॑ वृषा॑। वृषो॑ अ॒ग्निः
समि॑ध्यते। अ॒श्वो न दे॑ववा॒हनः॑। तं ह॒विष्म॑न्त ई॒डते॑। वृष॑णं त्वा
व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं वि॒श्ववे॑दसम्।
अ॒स्य य॑ज्ञस्य॒ सु॒क्रतु॑म्। स॒मि॒ध्यमा॑नो अ॒ध्वरे॑। अ॒ग्निः पा॑व॒क ई॒ड्यः॑।
शो॒चिष्के॑श॒स्तमी॑महे। स॒मि॒द्धो अ॒ग्न आ॑हुत। दे॒वान् य॑क्षि स्व॒ध्वर॑।
त्वं हि ह॑व्य॒वाड॑सि। आ जु॑होत दु॒वस्य॑त। अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे।
वृ॒णीध्व॑ ह॑व्य॒वाह॑नम्। त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो अ॒ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति

म॒तिभि॒र्वसि॑ष्ठाः। त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑ सन्तु। यूयं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑
सदा॑ नः॥४॥

श्र॒वाय्य॑मिधीम॒ह्यसि॑ स॒प्त च॑॥—————[२]

अ॒ग्ने॑ म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भार॒त। अ॒साव॑सौ। दे॒वेद्धो॑ मन्वि॒द्धः।
ऋषि॑ष्ठ॒तो वि॒प्रा॑नुम॒दितः॑। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॒ह्म॑स॒ शितो॑ घृ॒ताह॑वनः।
प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ होता॑। तू॒र्णिर्ह॑व्य॒वाद्।
आ॒स्पात्रं॑ जुहू॒र्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॑व॒पानः॑। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ ने॒मिर्दे॒वाः स्त्वं प॑रिभू॒रसि॑। आ
व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न आ॒व॑ह। सोम॒माव॑ह। अ॒ग्निमाव॑ह।
प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह। इ॒न्द्रा॒ग्नी आ॑व॒ह। इ॒न्द्रमा॑व॒ह।
म॒हेन्द्र॑माव॒ह। दे॒वाः आ॑ज्य॒पाः आ॑व॒ह। अ॒ग्निः हो॒त्रायाऽऽव॑ह।
स्वं म॑हि॒मान्मा॑व॒ह। आ चा॑ग्ने दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज
जा॒तवे॑दः॥६॥

दे॒वाना॑मिन्द्र॒मा व॑ह षट् च॑॥—————[३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रावि॒त्रम्। स्मो व॒यम्।
सा॒धु ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व। दे॒वायु॑व॒
वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॑म॒है दे॒वाः ई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑ न॒म॒स्यान्।
यजा॑म॒ यज्ञि॑यान्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॒ता न॑व॑॥—————[४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। तनून॑पा॒द॒ग्न आ॒ज्य॑स्य
वेतु। इ॒डो अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। ब॒रु॒हिर॑ग्न आ॒ज्य॑स्य वेतु।
स्वाहा॒ऽग्निम्। स्वाहा॒ सोमम्। स्वाहा॒ऽग्निम्। स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तिम्।
स्वाहा॒ऽग्नी॒षोमौ। स्वाहेन्द्रा॒ग्नी। स्वाहेन्द्र॑म्। स्वाहा॑ महेन्द्रम्। स्वाहा॑
देवा॑ः आ॒ज्य॒पान्। स्वाहा॒ऽग्निः॑ हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य
वियन्तु॥८॥

इन्द्रा॒ग्नी प॑ञ्च च॥ [५]

अ॒ग्निर्वृ॒त्राणि॑ जङ्घनत्। द्र॒विण॑स्युर्वि॒प॒न्यया॑। स॒मिद्धः॑ शु॒क्र
आहु॑तः। जुषा॒णो अ॒ग्निरा॒ज्य॑स्य वेतु। त्व॑ः सो॒मासि॑ स॒त्प॑तिः।
त्व॑ः रा॒जो॒त वृ॑त्र॒हा। त्वं भ॒द्रो अ॑सि॒ क्रतुः॑। जुषा॒णः सोम॑
आ॒ज्य॑स्य ह॒विषो॑ वेतु। अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑ जन्म॑ना। शु॒म्भान॑स्त॒नुव॑ः
स्वाम्। क॒विर्वि॒प्रेण॑ वावृ॒धे। जुषा॒णो अ॒ग्निरा॒ज्य॑स्य वेतु। सोम॑
गी॒र्भि॒ष्ट्वा व॑यम्। व॒र्धया॑मो व॒चो॒विदः॑। सु॒मृ॒डी॒को न॑ आ॒वि॒श।
जुषा॒णः सोम॑ आ॒ज्य॑स्य ह॒विषो॑ वेतु॥९॥

स्वा॑ः षट् च॥ [६]

अ॒ग्निर्मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्। प॒तिः पृ॒थि॒व्या अ॒यम्। अ॒पाः
रेता॑ःसि जिन्वति। भुवो॑ य॒ज्ञस्य॑ रज॑सश्च ने॒ता। यत्रा॑ नि॒युद्धिः॑
सच॑से शि॒वाभिः॑। दि॒वि मूर्धा॑नं दधि॑षे सुव॑रुषाम्। जि॒ह्वा॒मग्ने॑ च॒कृषे॑
हव्य॑वाहम्। प्र॒जाप॑ते न त्वदे॒तान्य॑न्यः। वि॒श्वा जा॑तानि॒ परि॑ ता

बभूव। यत्कामास्ते जहुमस्तं नो अस्तु॥१०॥

वयः स्याम पतयो रयीणाम्। स वेद पुत्रः पितरः स
मातरम्। स सूनुर्भुवत्स भुवत्पुनर्मघः। स द्यामौर्गोदन्तरिक्षः स
सुवः। स विश्वा भुवो अभवत्स आभवत्। अग्नीषोमा सवेदसा।
सहूती वनतङ्गिरः। सन्देवत्रा बभूवथुः। युवमेतानि दिवि रोचनानि।
अग्निश्च सोम सक्रतू अधत्तम्॥११॥

युवः सिन्धूः रभिशंस्तेरवद्यात्। अग्नीषोमावमुञ्चतं गृभीतान्।
इन्द्राग्नी रोचना दिवः। परि वाजेषु भूषथः। तद्वाञ्चेति प्रवीर्यम्।
श्वथद्वृत्रमुत संनोति वाजम्। इन्द्रा यो अग्नी सहूरी सपर्यात्।
इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरः। सहस्तमा सहसा वाजयन्ता। एन्द्र
सानसिः रयिम॥१२॥

सजित्वानः सदासहम्। वर्षिष्ठमृतये भर। प्रसंसाहिषे
पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर दक्षिणेना
वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। महाः इन्द्रो य ओजंसा।
पर्जन्यो वृष्टिमाः इव। स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे। महाः इन्द्रो
नृवदाचर्षणिप्राः॥१३॥

उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः। अस्मद्रियं ग्वावृधे वीर्याय।
उरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत। पिप्रीहि देवाः उशतो यविष्ठ।
विद्वाः ऋतूः ऋतुपते यजेह। ये दैव्या ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वः

होतृणामस्यायं जिष्ठः। अग्निः स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरग्नेः प्रिया धामानि। अयादृत्सोमस्य प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाद्वृजापतेः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्दिन्द्राग्नियोः प्रिया धामानि। अयाङ्दिन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाण्महेन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यक्षदग्नेरहोतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयंजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावकं शोचे वेष्टुं हि यज्वां। ऋता यंजासि महिना वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः षट्॥—————[७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा। उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्। उपहूताँ(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां इडा ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी।

ब्रह्मं देवकृतमुपहृतम्॥१७॥

दैव्यां अध्वर्यव उपहृताः। उपहृता मनुष्याः। य इमं यज्ञमवान्।
ये यज्ञपतिं वर्धन्। उपहृते द्यावापृथिवी। पूर्वजे ऋतावरी। देवी
देवपुत्रे। उपहृतोऽयं यजमानः। उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपहृतः।
भूयसि हविष्करण उपहृतः। दिव्ये धामन्नुपहृतः। इदं मे देवा
हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपहृतः। विश्वमस्य प्रियमुपहृतम्। विश्वस्य
प्रियस्योपहृतस्योपहृतः॥१८॥

सहर्षभा ह्वयतामुपहृतं हविष्करण उपहृतश्चत्वारि च॥—————[८]

देवं बरुहिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो नराशंसः।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो अग्निः स्विष्टकृत्। सुद्रविणा
मन्द्रः कविः। सत्यमन्मायजी होता। होतुर्होतुरायजीयान्।
अग्ने यान्देवानयाद। यां अपिप्रेः। ये ते होत्रे अमथ्सत।
तां संसनुषीं होत्रान्देवङ्गमाम्। दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमम्।
स्विष्टकृच्चाग्ने होताऽभूः। वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि॥१९॥
अपिप्रेः पञ्च च॥—————[९]

इदं द्यावापृथिवी भद्रमभूत्। आर्धं सूक्तवाकम्। उत
नमोवाकम्। ऋध्यास्मं सूक्तोच्यमग्ने। त्वं सूक्तवागसि। उपश्रितो
दिवः पृथिव्योः। ओमन्वती तेऽस्मिन् यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी
स्ताम्। शङ्गये जीरदानू। अत्रंसू अप्रवेदे। उरुगव्यूती अभयं

कृतौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
अग्निरिदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। सोमं
इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्निरिदं
हविरंजुषत॥२१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं हविरंजुषत।
अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं हविरंजुषेताम्।
अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी इदं हविरंजुषेताम्।
अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्र इदं हविरंजुषत।
अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। महेन्द्र इदं हविरंजुषत॥२२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यपा आज्यमजुषन्त।
अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत। अग्निर्होत्रेणेदं हविरंजुषत।
अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अस्यामृधद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्।
आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ। आयुरा शास्ते। सुप्रजास्त्वमा शास्ते।
सजातवनस्यामा शास्ते॥२३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शास्ते। भूयो हविष्करणमा शास्ते। दिव्यं
धामा शास्ते। विश्वं प्रियमा शास्ते। यदनेन हविषाऽऽशास्ते।
तदश्यात्तदध्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्। तदग्निर्देवो देवेभ्यो

वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च। उभे च नो द्यावापृथिवी
अहंसस्पाताम्। इह गतिर्वामस्येदं च। नमो देवेभ्यः॥२४॥

अभयं कृतावकृताग्निरिदं हविरजुषत महेन्द्र इदं हविरजुषत
सजातवनस्यामा शांस्ते वीतं च त्रीणि च॥ [१०]

तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीं
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं
नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे॥२५॥

तच्छं योरष्टौ॥ [११]

आप्यायस्व सन्ते। इह त्वष्टारमग्रियं तन्नस्तुरीपम्। देवानां
पत्नीरुशतीरवन्तु नः। प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये। याः पार्थिवासो
या अपामपि व्रते। ता नो देवीः सुहवाः शर्म यच्छत। उत ग्रा
वियन्तु देवपत्नीः। इन्द्राण्यग्राय्यश्विनी राट्। आ रोदसी वरुणानी
शृणोतु। वियन्तु देवीर्य ऋतुर्जनीनाम्॥२६॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा। विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः।
देवानामुत यो मर्त्यानाम्। यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा। वयमुं त्वा
गृहपते जनानाम्। अग्ने अकर्म समिधा बृहन्तम्। अस्थूरि णो
गार्हपत्यानि सन्तु। तिग्मेन नस्तेजसा सशिशधि॥२७॥

जनीनामष्टौ च॥ [१२]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह

पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा। उप
मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप मा सप्त
होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा धेनुः सहर्षभा
ह्वयताम्॥२८॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
उपहूता(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां इडा
ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी।
ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥२९॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं
यज्ञमवान्। ये यज्ञपत्नीं वर्धान्। उपहूते द्यावापृथिवी। पूर्वजे
ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपहूतेयं यजमाना। इन्द्राणीवा-
ऽविधवा। अदितिः सुपुत्रा। उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपहूता।
भूयसि हविष्करण उपहूता। दिव्ये धामन्नुपहूता। इदं मे देवा
हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपहूता। विश्वमस्याः प्रियमुपहूतम्।
विश्वस्य प्रियस्योपहूतस्योपहूता॥३०॥

सहर्षभा ह्वयतामुपहूतं सुपुत्रा षट्॥ [१३]

सत्यं प्रवोऽग्रे महानग्निर्होता समिधोऽग्निर्वृत्राण्यग्निर्मूर्धोपहूतं देवं बर्हिर्दिदं द्यावापृथिवी तच्छं योरा
प्यायस्वोपहूतन्नयोदश॥१३॥

सत्यं वयं स्याम वृष्टिर्द्यावा त्रिंशत्॥३०॥

सत्यमुपहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।
 यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्विविणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे।
 उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती मीयमानः।
 वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्। ब्रह्म वन्वानो
 अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।
 ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतये। तिष्ठा देवो न संविता। ऊर्ध्वो वाजस्य
 सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्विर्विह्वयामहे। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसो नि
 केतुना। विश्वः समन्त्रिणं दह। कृधी न ऊर्ध्वा च रथाय जीवसे।
 विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अह्नाम्। समर्य आ विदथे वर्धमानः।
 पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देव्या विप्र उदियति वाचम्। युवा
 सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति जायमानः। तं
 धीरांसः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा
 अमर्त्यः। घृतनिर्णिग्स्वाहुतः। अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट्। तं सबाधो
 यतः स्रुचः। इत्था धिया यज्ञवन्तः। आचक्रुरग्निमृतये। त्वं वरुण
 उत मित्रो अग्ने। त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरं दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥ [१]

होता यक्षदग्निः समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभां पृथिव्याः
सङ्गथे वामस्य। वर्ष्मन्दिव इडस्पदे वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपाम्। मध्वाद्य देवो
देवेभ्यो देवयानान्पथो अनक्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षन्नराशः स नृशस्त्रं नृङ्गः प्रणेत्रम्। गोभिर्वपावान्थस्याद्वीरैः
शक्तीवान्नथैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षदग्निमिड ईडितो देवो देवाः आवक्षद्दूतो हव्यवाडमूरः।
उपेमं यज्ञमुपेमां देवो देवहूतिमवतु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षद्वरुहिः सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च
प्रथताः स्वासस्थं देवेभ्यः। एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः
सदन्तु प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥४॥

होता यक्षद्वरं ऋष्याः कवप्यो कौषधावनीरुदाताभीर्जिहतां
विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे विश्रयन्तामृतावृधो
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा
नृङ्गः पतिभ्यो योनिं कृण्वाने। सुस्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं
वरुहिः सीदतां वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या
होतारा मन्द्रा पोतारा कुवी प्रचेतसा। स्विष्टमद्यान्यः करदिषा

स्वभिगूर्तमन्य ऊर्जा सतवसेमं यज्ञं दिवि देवेषु धत्तां
 वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीरपसामपस्तमा
 अच्छिद्रमद्येदमपस्तन्वताम्। देवेभ्यो देवीर्देवमपो वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमचिष्टमपाकं रेतोधां विश्रवसं
 यशोधाम्। पुरुरूपमकामकर्शनं सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरो
 वीरैर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो
 जोष्टारं शशमन्नरं। स्वदाथ्रस्वधितिरऋतुथाद्य देवो देवेभ्यो
 हव्यावाङ्मेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदग्निं स्वाहाऽऽज्यस्य
 स्वाहा मेदसः स्वाहा स्तोकानां स्वाहा स्वाहाकृतीनां स्वाहा
 हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवां औज्यपाथ्रस्वाहाऽग्निं होत्राञ्जुषाणा
 अग्न आज्यस्य वियन्तु होतर्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं सुवीरो वीरैर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं
 चत्वारि च (अग्निन्तनूनपातन्नराशंसमग्निमिड ईडितो बर्हिर्दुर उषासानक्ता
 दैव्या तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमग्निम्। पञ्च वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको
 वियन्तु द्विर्वेत्वेको वियन्तु होतर्यजं॥)॥ [२]

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे। देवो देवान् यजसि जातवेदः। आ
 च वह मित्रमहश्चिकित्वान्। त्वं दूतः कविरसि प्रचेताः। तनूनपात्पथ
 ऋतस्य यानान्। मध्वा समञ्जन्स्वदया सुजिह्व। मन्मानि धीभिरुत
 यज्ञमृन्धन्। देवत्रा च कृणुह्यध्वरं नः। नराशंसस्य महिमानमेषाम्।
 उप स्तोषाम यज्ञतस्य यज्ञैः॥६॥

ते सु॒क्रत॑वः शुच॑यो धिय॒न्धाः। स्वद॑न्तु दे॒वा उ॒भया॑नि ह॒व्या।
 आ॒जुह्वा॑न् ईड्यो॒ वन्द्य॑श्च। आया॑ह्य॒ग्रे वसु॑भिः स॒जोषा॑ः। त्वं
 दे॒वाना॑मसि य॒ह्नु होता॑। स ए॒नान् यक्षी॑षितो य॒जीयान्। प्रा॒चीनं
 ब॒रुहिः प्र॒दिशा॑ पृथि॒व्याः। वस्तो॑र॒स्या वृ॑ज्यते अ॒ग्रे अ॒ह्नाम्। व्यु॑
 प्रथ॑ते वि॒तरं वरी॑यः। दे॒वेभ्यो॒ अदि॑तये स्यो॒नम्॥७॥

व्यच॑स्वतीरुर्वि॒या वि॒श्रय॑न्ताम्। पति॑भ्यो न जन॑यः
 शु॒म्भमा॑नाः। दे॒वीर्द्वारो॑ बृ॒हती॑र्वि॒श्वमि॒न्वाः। दे॒वेभ्यो॑ भव॑थ
 सु॒प्राय॑णाः। आसु॑ष्वय॑न्ती यज॑ते उपा॑के। उ॒षासा॑न॒क्ता सद॑तां
 नि यो॒नौ। दि॒व्ये योष॑णे बृ॒हती॑ सु॒रुक्मे। अधि॑ श्रियः॑ शु॒क्रपि॑शं
 दधा॑ने। दै॒व्या होता॑रा प्रथ॑मा सु॒वाचा॑। मिमा॑ना य॒ज्ञं मनु॑षो
 यज॑न्धै॥८॥

प्र॒चोद॑यन्ता वि॒दथे॑षु का॒रू। प्रा॒चीनं॑ ज्योतिः॑ प्र॒दिशा॑
 दि॒शन्ता॑। आ नो॑ य॒ज्ञं भा॑र॒ती तूय॑मेतु। इडा॑ मनु॑ष्वदि॒ह चे॒तय॑न्ती।
 ति॒स्रो दे॒वीर्ब॒रुहि॑रेदः॑ स्यो॒नम्। सर॑स्वती॒ स्वप॑सः सदन्तु। य
 इ॒मे द्या॒वापृथि॑वी जनि॑त्री। रू॒पैरपि॑ श॒द्भुवनानि॑ वि॒श्वा। तम॑द्य
 हो॑तरिषि॒तो य॒जीयान्। दे॒वं त्वष्टा॑रमि॒ह य॑क्षि वि॒द्वान्॥९॥

उ॒पाव॑सृज॒त्मन्या॑ सम॒ञ्जन्। दे॒वानां॑ पाथं ऋ॒तुथा॑ ह॒वीर॑षि।
 वन॑स्पतिः॑ शमि॒ता दे॒वो अ॒ग्निः। स्वद॑न्तु ह॒व्यं मधु॑ना घृ॒तेन॑। स॒द्यो
 जा॒तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोगाः। अ॒स्य होतुः॑
 प्र॒दिश्य॑तस्य॑ वा॒चि। स्वाहा॑कृतः॑ ह॒विर॑दन्तु दे॒वाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजंथ्यै विद्वानष्टौ च॥ [३]

अग्निर्होता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु
यज्ञिर्यः। परित्रिविष्ट्यध्वरम्। यात्यग्नी रथीरिव। आ देवेषु प्रयो
दधत्। परि वाजपतिः कविः। अग्निर्हव्यान्यक्रमीत्। दधद्रत्नानि
दाशुषे॥११॥

अग्निर्होता नो नव॥ [४]

अजैदग्निः। असन्द्वाजन्नि। देवो देवेभ्यो हव्यावाँद।
प्राञ्जोभिर्हिन्वानः। धेनाभिः कल्पमानः। यज्ञस्यायुः प्रतिरन्। उप
प्रेष्य होतः। हव्या देवेभ्यः॥१२॥

अजैदष्टौ॥ [५]

दैव्याः शमितार उत मनुष्या आरंभध्वम्। उपनयत् मेध्या
दुरः। आशासाना मेधपतिभ्यां मेधम्। प्रास्मा अग्निं भरत। स्तृणीत
बरुहिः। अन्वेनं माता मन्यताम्। अनु पिता। अनु भ्राता सर्गर्भ्यः।
अनु सखा सयूथ्यः। उदीचीनाः अस्य पदो निधत्तात्॥१३॥

सूर्यं चक्षुर्गमयतात्। वातं प्राणमन्ववंसृजतात्। दिशः श्रोत्रम्।
अन्तरिक्षमसुम्। पृथिवीं शरीरम्। एकधाऽस्य त्वचमाच्छतात्।
पुरा नाभ्या अपिशसौ वपामुत्खिंदतात्। अन्तरेवोष्माणं वारयतात्।
श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्। प्रशसां बाहू॥१४॥

शला दोषणी। कश्यपेवाँसां। अच्छिद्रे श्रोणी।

कवषोरू स्त्रेकपर्णाष्ठीवन्ताः। षड्विंशतिरस्य वङ्कयः। ता
अनुष्ठोच्चावयतात्। गात्रं गात्रमस्यानूनं कृणुतात्। ऊवध्यगोहं
पार्थिवं खनतात्। अस्त्रा रक्षः सः सृजतात्। वनिष्ठुमस्य मा
राविष्ट॥१५॥

उरूकं मन्यमानाः। नेद्वस्तोके तनये। रवितारवच्छमितारः।
अग्निगो शमीध्वम्। सुशर्मि शमीध्वम्। शमीध्वमग्निगो।
अग्निगुश्चापापश्च। उभौ देवानां शमितारौ। ताविमं पशूँ
श्रपयतां प्रविद्धांसौ। यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा॥१६॥
धृत्ताद्वाहू मा राविष्ट तथातथा॥ [६]

जुषस्व सप्रथस्तमम्। वचो देवप्सरस्तमम्। हव्या जुह्वान
आसनि। इमं नो यज्ञममृतैषु धेहि। इमा हव्या जातवेदो जुषस्व।
स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य। होतः प्राशान प्रथमो निषद्य। घृतवन्तः
पावक ते। स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः। स्वधर्मं देववीतये॥१७॥

श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्। तुभ्यं स्तोका घृतश्चुतः। अग्ने विप्राय
सन्त्या ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे। यज्ञस्य प्राविता भवा। तुभ्यं
श्रोतन्त्यग्निगो शचीवः। स्तोकासौ अग्ने मेदसो घृतस्य। कविशस्तो
बृहता भानुनागाः। हव्या जुषस्व मेधिर। ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद
उद्धृतम्। प्र ते वयं ददामहे। श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधित्वचि।
प्रति तान्देवशोविहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतीन्त्रीणि च॥ [७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्रं यातन्नमोभिरग्रे अर्वाक्।
युव९ राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्रे अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता
यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदसः। जुषेता९ हविः।
होतर्यजं। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत वा
सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमंतिरस्ति मह्यम्। स वा धियं वाजयन्तीमतक्षम्।
होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य जुषेता९ हविः। होतर्यजं।
त्वामीडते अजिरं दृत्याय। हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य
देवैरासंदो बरुहिरग्रे। अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्।
पुरोडाशस्य जुषता९ हविः। होतर्यजं॥२०॥
सजातानग्निन्दे च॥

[८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमंतिमिच्छमानः। ईदृष्टं रयिं यशसं पूर्वभाजम्।
इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो नव्यैभिस्तिरतं देष्णैः।
माच्छेद्वा रश्मी९रिति नाधमानाः। पितृणा९ शक्तीरनुयच्छमानाः।
इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्रीं धिषणाया उपस्थैः।
अग्नि९ सुदीति९ सुदृशं गृणन्तः। नमस्यामस्त्वेडं जातवेदः। त्वां
दूतमरति९ हव्यवाहम्। देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम्॥२१॥
जातवेदो द्वे च॥

[९]

त्व९ ह्यग्रे प्रथमो मनोतां। अस्या धियो अभवो दस्महोतां।

त्व॑ सीं वृषन्न॑कृणोर्दुष्टरी॑तु। सहो विश्व॑स्मै सह॑से सह॑ध्वै। अधा॒
होता॒ न्य॑सीदो॒ यजी॑यान्। इडस्प॑द इषय॑न्नीड्यः सन्। तं त्वा॒
नरः॑ प्रथ॑मं दे॒वय॑न्तः। म॒हो रा॒ये चि॑तय॑न्तो॒ अनु॑गमन्। वृ॒तेव॒ यन्त॑
ब॒हुभिर्व॑स॒व्यैः। त्वे र॒यिं जा॑गृवा॒सो अनु॑गमन्॥२२॥

रुश॑न्तम॒ग्निं द॑र॒शतं॑ बृ॒हन्त॑म्। व॒पाव॑न्तं वि॒श्वहा॑ दी॒दिवा॑स॒म्।
प॒दं दे॒वस्य॒ नम॑सा वि॒यन्तः॑। श्र॒व॒स्यवः॒ श्रव॑ आप॒न्नमृ॑क्तम्। नामा॑नि
चि॒द्वधि॑रे य॒ज्ञिया॑नि। भ॒द्रायां॑ ते रणय॑न्त॒ सन्दृ॑ष्टौ। त्वां व॑र्धन्ति
क्षि॒तयः॑ पृथि॒व्याम्। त्व॑ रा॒य उ॒भया॑सो जना॑नाम्। त्वं त्रा॒ता
त॑रणे चे॒त्योऽभूः॑। पि॒ता मा॒ता स॒दमि॑न्मानु॒षाणाम्॥२३॥

सप॑र्येण्यः स प्रि॒यो वि॒श्व॑ग्निः। होता॑ म॒न्द्रो निष॑सादा॒
यजी॑यान्। तं त्वा॑ व॒यं द॒म आ॑ दी॒दिवा॑स॒म्। उप॑जु॒बाधो॒ नम॑सा
स॒देम। तं त्वा॑ व॒य॑ सु॒धियो॒ नव्य॑मग्ने। सु॒म्राय॑व ई॒महे॑ दे॒वय॑न्तः।
त्वं वि॒शो अ॒नयो॒ दी॒द्यानः॑। दि॒वो अ॒ग्ने बृ॒हता॑ रौच॑नेन। वि॒शां
क॒विं वि॒श॒पति॑स्र॒ शश्व॑तीनाम्। नि॒तोश॑नं वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम्॥२४॥

प्रेती॑षणि मि॒षय॑न्तं पाव॑कम्। राज॑न्तम॒ग्निं य॑ज॒तस्र॑ र॒यीणाम्॑।
सो अ॑ग्र ई॒जे श॒शमे॑ च॒ मर्तः॑। यस्त॒ आन॑ट्थ्स॒मिधा॑ ह॒व्यदा॑तिम्।
य आ॑हु॒तिं परि॒ वेदा॒ नमो॑भिः। वि॒श्वेत्स॒वामा॑ द॒धते॒ त्वोतः॑। अ॒स्मा
उ॑ ते॒ महि॑ म॒हे वि॑धेम। नमो॑भिर॒ग्ने स॒मिधो॑त ह॒व्यैः। वेदी॑सूनो
सह॑सो गी॒र्भिरु॒क्थैः। आ ते॑ भ॒द्राया॑स्र॒ सुम॑तौ य॑तेम॥२५॥

आ यस्त॒तन्थ॑ रोद॑सी विभा॒सा। श्रवो॑भिश्च श्रव॒स्यंस्तरु॑त्रः।
 बृह॒द्विर्वा॑जैः स्थ॒र्विरे॑भिर॒स्मे। रेव॒द्विर॑ग्ने वित॒रं वि भा॑हि। नृव॒द्वंसो॑
 सद॒मिद्वै॑ह्य॒स्मे। भूरि॑तो॒काय॑ तन॒याय॑ प॒श्वः। पूर्वी॑रिषो बृह॒तीरा॑रे
 अ॒घाः। अ॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑ सन्तु। पुरू॒ण्यग्ने॑ पुरु॒धा त्वा॒या।
 वसू॑नि राजन्व॒सुता॑ते अश्याम्। पुरू॒णि हि त्वे पु॑रुवा॒र सन्ति॑।
 अग्ने॑ वसु॑ विध॒ते राज॑नित्वे॥२६॥

जा॒गृवा॑ꣳसो अनु॑ग॒म्मानु॑षाणाश्च॒रष॑णी॒नां य॑तेमाश्या॒न्द्वे च॑॥—————[१०]

आभ॑रतꣳ शि॒क्षतं॑ वज्र॒बाहू॑। अ॒स्माꣳ इन्द्रा॑ग्नी अव॒तꣳ
 शर्चा॑भिः। इ॒मे नु ते र॒श्मयः॑ सूर्य॑स्य। येभिः॑ स॒पित॑त्वं पि॒तरौ॑
 न आय॑न्। होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छाग॑स्य ह॒विष॑ आ॒त्ताम॑द्य।
 म॒ध्यतो॑ मेद॒ उद्ध॑तम्। पुरा॑ द्वेषो॒भ्यः। पुरा॑ पौरु॒षेय्या॑ गृभः।
 घस्ता॑न्नूनम्॥२७॥

घा॒से अ॑ज्राणां॒ यव॑सप्रथ॒मानाम्॑। सु॒मत्क्ष॑राणाꣳ श॒तरु॑द्रि॒
 याणा॑म्। अ॒ग्निष्वा॑त्तानां॒ पीवो॑पवस॒नानाम्॑। पा॒र्श्वतः॑ श्रो॒णितः॑
 शि॒ताम॑त उ॒त्साद॑तः। अ॒ङ्गाद॑ङ्गादव॒त्तानाम्॑। कर॑त ए॒वेन्द्रा॑ग्नी।
 जुषे॑ताꣳ ह॒विः। हो॒तर्य॑जं। दे॒वेभ्यो॑ वनस्प॒ते ह॒वीꣳषि॑। हि॒रण्य॑पर्ण
 प्र॒दिव॑स्ते अर्थ॑म्॥२८॥

प्र॒दक्षि॑णिद्र॒शन॑या॒ नियू॑यं। ऋ॒तस्य॑ वक्षि प॒थिभी॑ रजि॑ष्ठैः।
 होता॑ यक्ष॒द्वन॒स्पति॑म॒भिहि॑। पि॒ष्टत॑मया॒ रभि॑ष्ठया॒ रश॑नयाधित।

यत्रेन्द्राग्रियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि। यत्र वनस्पतेः प्रिया
पाथांसि। यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यत्राग्नेर्होतुः
प्रिया धामानि। तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्ये वोपावस्रक्षत्।
रभीयांसमिव कृत्वी॥२९॥

करदेवं देवो वनस्पतिः। जुषतांस हविः। होतर्यजं। पिप्रीहि
देवांस उशतो यविष्ठ। विद्वांस ऋतूंस ऋतुपते यजेह। ये दैव्या
ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वंस होतृणामस्यायजिष्ठः। होता यक्षदग्निं
स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्रियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि।
अयाङ्ग्वनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्ग्वेवानामाज्यपानां प्रिया
धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्।
आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतांस
हविः। होतर्यजं॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथांसि सप्त च॥—————[११]

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गूः। गीर्भिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः।
अर्वन्तो न काष्ठान्नक्षमाणाः। इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते। वनस्पते
रशनयोऽभिधाय। पिष्टतमया व्युनानि विद्वान्। वह देवत्रा
दिधिषो हवींसि। प्र चंदातारममृतेषु वोचः। अग्निं स्विष्टकृतम्।
अयाङ्गिरिन्द्राग्रियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्ग्वनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्ग्वेवानामाज्यपानां प्रिया

धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्।
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अंध्वरा जातवेदाः। जुषतां
 हविः। अग्ने यदद्य विशो अंध्वरस्य होतः। पावक शोचे वेष्ट्वं हि
 यज्वान्। ऋता यजासि महिना वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते
 अद्य॥ ३२॥

धामानि भूरेकं च॥ _____ [१२]

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः
 प्रभ्रियेतात्यन्यान्नाया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु यज। देवीद्वारं सङ्घाते विड्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा देवहूतौ
 वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो वा नवजातो मैना
 अर्वा रेणुकंकाटः पृणग्वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवी
 उषासानक्ताऽद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्यहेतामपि नूनं दैवीर्विशः
 प्रायांसिष्टां सुप्रीते सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज।
 देवी जोष्ट्री वसुधिती ययोरन्याऽद्याद्वेषांसि युयवदान्यावक्षद्वसु
 वार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी
 ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिं सर्पीतिमन्या नवेन पूर्वं
 दयमानाः स्याम पुराणेन नवं तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने
 अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवा दैव्या होतांरा
 नेष्टारा पोतारा हताघंशसावाभरद्वसू वसुवने वसुधेयस्य

वीतां यजं। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीरिडा सरस्वती भारती
 द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत्सरस्वतीम्५ रुद्रैर्यज्ञमावीदिहैवेडया
 वसुमत्या सधुमादं मदेम वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं।
 देवो नराशः संस्त्रिशीरुषा षडक्षः शतमिदेनः शितिपृष्ठा आदधति
 सहस्रमीं प्रवहन्ति मित्रावरुणेदस्य होत्रमरहतो बृहस्पतिः
 स्तोत्रमश्विनाऽऽध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो
 वनस्पतिर्वरुषप्रावा घृतनिर्णिग्धामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं मध्येनाप्राः
 पृथिवीमुपरेणादः हीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं
 बरुहिर्वारितीनां निधेधाऽसि प्रच्युतीनामप्रच्युतत्रिकामधरणं
 पुरुस्पारुहं यशस्वदेना बरुहिषाऽन्या बरुहीऽप्यभि प्याम वसुवने
 वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः
 सत्यमन्माऽऽयजी होता होतुर्होतुरायजीयानग्रे यान्देवानयाड्याः
 अपिप्रेर्ये ते होत्रे अमत्सत ताः संसनुषीः होत्रां देवङ्गमान्दिवि
 देवेषु यज्ञमेरयेमः स्विष्टकृच्चाग्रे होताऽभूर्वसुवने वसुधेयस्य
 नमोवाके वीहि यजं॥३३॥

यजैकं च॥

[१३]

देवं बरुहिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवीद्वारिः। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु। देवी उषासानक्ता। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्।
 देवी जोष्टी। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्। देवी ऊर्जाहुती। वसुवने

वसुधेयस्य वीताम्॥३४॥

दे॒वा दै॒व्या॒ हो॒ता॒रा। व॒सु॒वने॑ वसुधेयस्य वीताम्।
दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। व॒सु॒वने॑ वसुधेयस्य वियन्तु। दे॒वो
नरा॒श॒सः॑। व॒सु॒वने॑ वसुधेयस्य वेतु। दे॒वो वन॒स्पतिः॑। व॒सु॒वने॑
वसुधेयस्य वेतु। दे॒वं ब॒र्हि॒र्वारि॑तीनाम्। व॒सु॒वने॑ वसुधेयस्य
वेतु॥३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्मायजी
होता॑। हो॒तु॒र्हो॒तुरा॒यजी॒यान्। अ॒ग्ने या॒न्दे॒वान॑या॒द्। या॒ अ॒पि॒प्रेः।
ये ते॑ हो॒त्रे अ॒म॒थ्स॑त। ता॒ स॑स॒नुषी॑ हो॒त्रा॒न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि
दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॒रये॑मम्। स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने हो॒ताऽभूः॑। व॒सु॒वने॑ वसुधेयस्य
नमो॒वा॒के वी॒हि॑॥३६॥

वी॒तां वे॒त्वभू॑रेकं च॥ _____ [१४]

अ॒ग्निम॒द्य हो॒ता॒रम॑वृणीतायं यजमानः पचन्प॒क्तीः
पच॑न्पु॒रोडा॑शं ब॒ध्नन्नि॒न्द्रा॒ग्निभ्यां॑ छा॒ग॒ सूप॑स्था अ॒द्य दे॒वो
वन॒स्पति॑रभवदिन्द्रा॒ग्निभ्यां॑ छा॒गे॒नाघ॑स्तान्तं मे॒दस्तः॑ प्र॒ति-
प॒च॒ताग्र॑भीष्टा॒मवी॑वृधेतां पु॒रोडा॑शेन॒ त्वाम॒द्यर्षे॑ आ॒र्षेय॑
ऋ॒षीणा॑न्नपादवृणीतायं यजमानो बहु॒भ्य आ सङ्ग॑तेभ्य ए॒ष मे॑
दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यत॒ इति॑ ता या दे॒वा दे॒व॒दाना॑न्यदुस्तान्यस्मा॒
आ च॑ शा॒स्वा च॑ गुरस्वे॒षितश्च॑ हो॒तर॑सि॒ भद्र॒वाच्या॑य॒ प्रेषि॑तो
मा॒नु॒षः सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हि॥३७॥

अ॒ग्निम॒द्यैकम्॑॥ _____ [१५]

अ॒ञ्जन्ति॑ होता॑ यक्ष॒त्समि॑द्धो अ॒द्याग्नि॑रजै॒दैव्यां॑ जु॒पस्वा वृ॑त्रहणा गी॒र्भिस्त्व॑ ह्याभ॑रत॒मुपो॑ह॒ यद्दे॒वं
ब॒र्हिः सु॒दे॒वं दे॒वं ब॒र्हिर्अ॒ग्निम॒द्य प॑ञ्चदश॥१५॥

अ॒ञ्जन्त्य॒ग्निर्होता॑ नो गी॒र्भिरु॑पो ह॒ यद्वि॑दथ॒ वाजिनः॑ स॒प्तत्रि॑ंशत्॥३७॥

अ॒ञ्जन्ति॑ सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामान्प्रवेशयति। योऽग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्रतमु॒पैति॑। सयदनि॑ष्ट्वा प्रया॒यात्। अकाम॑प्रीता ए॒नं कामा॑
नानुप्रया॑युः। अ॒तेजा॑ अ॒वीर्यः॑ स्यात्। स जु॑ह्यात्। तुभ्यं॑ ता
अ॒ङ्गिर॑स्तम। विश्वाः॑ सु॒क्षितयः॑ पृथक्। अ॒ग्ने कामा॑य येमि॒र इति॑।
कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्रीता ए॒नं कामा॑ अनु प्रया॑न्ति। तेज॒स्वी वी॒र्या॑वान्भवति।
सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽग्नीन॑न्वा॒धाय॑ व्रतमु॒पैति॑। स यदु॒द्वाय॑ति।
विच्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं प्राञ्च॑मुद्धृत्य। मन॒सोप॑तिष्ठेत्। मनो॒ वै
प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॒त्यो य॒ज्ञः॥२॥

मन॑सै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॒त्याह॑। भूतो॒ वै प्र॒जा-
प॑तिः। भूति॑मे॒वोपै॑ति। वि॒ वा ए॒ष इन्द्रि॒येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते।
यस्याऽऽहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छम्य॒या प्र॒विध्ये॑त्। यदि॒
ताव॑दप॒क्षाये॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र उ॑ त॒ एकम्॑॥३॥

तृतीये॑न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि। प्रि॒ये
दे॒वानां॑ प॒रमे॑ जनि॒त्र इति॑। ब्रह्म॑णै॒वेन॑ सम्भ॑रति। सै॒व ततः॑
प्राय॑श्चित्तिः। यदि॒ पर॑स्त॒राम॑प॒क्षाये॑त्। अ॒नुप्र॒यायाव॑स्येत्। सो ए॒व

ततः प्रायश्चित्तिः। ओषधीर्वा एतस्य पशून्यः प्रविशति। यस्य हविषे वथ्सा अपाकृता धरन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्। यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागूं निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वथ्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायं दुग्धं हविरार्तिमाच्छति। इन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योप वसेत्। पयो वा ओषधयः। पय एवारभ्य गृहीत्वोप वसति। यत्प्रातः स्यात्। तच्छृतं कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वथ्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्। अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्वन्या देवताः। इन्द्रमन्वन्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति। पयो वा ओषधयः।

पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषं
वृत्सानुपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते। यस्य
व्रत्येऽहन्पत्यनालम्बुका भवति। तामपुरुषं यजेत। सर्वेणैव यज्ञेन
यजते। तामिद्वोषं ह्वयेत्। अमूहमस्मि। सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी
त्वम्। सामाहम्। ऋक्त्वम्। तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै।
पु॒से पु॒त्राय॑ वेत्तवै। रा॒यस्पोषा॑य सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध
एवैनामुप ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादार्च्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमद्यौ च
(सर्वान् वि वै यदि परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयानर्धो वै॥)॥—————[१]

यद्विष्यण्णेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्।
यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा
वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः
प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह। भूतो वै
प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्।
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा
अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः
स्यात्। मध्यमेन पूर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि निनयेत्।
द्यावापृथिव्योरेवैन्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः
प्राय॑श्चित्तिः। यदव॑वृ॒ष्टेन जुहु॑यात्। अप॑रूपमस्याऽऽत्म॑ञ्जायेत।
किलासो॑ वास्याद॑र्शसो वा। यत्प्रत्ये॑यात्। य॒ज्ञं विच्छि॑न्ध्यात्। स
जुहु॑यात्। मि॒त्रो जना॑न्कल्पयति प्रजा॒नन्॥१२॥

मि॒त्रो दा॑धार पृथि॒वीमु॒त द्याम्। मि॒त्रः कृ॒ष्टीरनि॑मिषाऽभि
च॑ष्टे। स॒त्याय॑ ह॒व्यं घृ॒तव॑ञ्जुहोतेति। मि॒त्रेणै॒वैन॑त्कल्पयति।
तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्राय॑श्चित्तिः।
यत्पूर्व॑स्या॒माहु॑त्या॒५ हु॒ताया॒मुत्तरा॑ऽऽहु॒तिः स्कन्दे॑त्। द्वि॒पाद्भिः
प॒शुभि॑र्यज॒मानो॒ व्य॑ध्येत। यदु॒त्तरया॑ऽभि जुहु॑यात्॥१३॥

चतु॑ष्पाद्भिः प॒शुभि॑र्यज॒मानो॒ व्य॑ध्येत। यत्र वे॒त्थं वन॑स्पते
दे॒वानां॑ गु॒ह्या नामा॑नि। तत्र॑ ह॒व्यानि॑ गा॒मये॑ति॒ वान॑स्पत्यय॒र्चा
स॒मिध॑मा॒धाय॑। तू॒ष्णीमे॒व पुन॑र्जुहुयात्। वन॑स्पति॒नैव य॒ज्ञस्या॑र्ता
चा॒नार्ता॑ चाऽऽहु॒ती वि दा॑धारा। तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा
पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्राय॑श्चित्तिः। यत्पु॒रा प्र॑या॒जेभ्यः॑ प्राड॒ङ्गारः
स्कन्दे॑त्। अध्व॑र्यवे च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ङ् स्यात्॥१४॥

यद॑क्षिणा। ब्र॒ह्मणे॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ङ् स्यात्। यत्प्र॒त्यक्।
होत्रे॑ च॒ पत्न्यै॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ङ् स्यात्। यदु॒दङ्। अ॒ग्नीधे॑
च प॒शुभ्य॑श्च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ङ् स्यात्। यद॑भिजुहुयात्। रु॒द्रोऽस्य॑
प॒शून्धातु॑कः स्यात्। यन्नाभि॑जुहुयात्। अशा॑न्तः प्रहि॑येत॥१५॥

सुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते। नमो
यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति येन
स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः। स्तोमपृष्ठो
घृतवान्त्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा जहाम। गोपोषं
नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवेनं प्र हरति। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्मभि जुहुयात्स्याद्वियेत् जहाम त्रीणि च
(यद्विष्ण्वेण प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा
प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारो यदक्षिणा यत्प्रत्यग्यदुदङ्गः॥) [२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यस्याऽऽहिताग्नेरग्निर्मथ्य-
मानो न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहृत्य होतव्यम्।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यत्र विन्देत्। अजायां
होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं
भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्नीयात्। यदजस्यांश्नीयात्। यामेवाग्नावाहुतिं
जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाश्यम्। यद्यजान्न विन्देत्।
ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतव्यम्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः।
यद्ब्राह्मणः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१८॥

ब्राह्मणं तु वसत्यै नापं रुन्ध्यात्। यद्ब्राह्मणं वसत्या
अपरुन्ध्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तं भागधेयेन
व्यर्धयेत्। तस्माद्ब्राह्मणो वसत्यै नापरुध्यः। यदि ब्राह्मणं
न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भास्तु नाध्यासीत्॥१९॥

यद्दर्भानध्यासीत्। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत्।
तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु होतव्यम्।
आपो वै सर्वा देवताः। देवतास्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति।
आपस्तु न परिचक्षीत्। यदापः परिचक्षीत्॥२०॥

यामेवाप्स्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत्। तस्मादापो न
परिचक्ष्याः। मेध्यां च वा एतस्यामेध्यां च तनुवौ सः सृज्येते।
यस्याऽऽहिताग्नेरन्यैरग्निभिर्ग्नयः सः सृज्यन्ते। अग्नये विविचये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्यां चैवास्यामेध्यां च तनुवौ
व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव व्रतपतिः स्वेन भागधेयेनोप धावति। स एवेन व्रतमा
लम्भयति॥२१॥

गर्भः स्रवन्तमगदमकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः।
पृथिव्यामव चुश्चोतैतत्। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः। रेतो
वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः। यदग्निहोत्रम्। तद्यत्सर्वेत्। रेतो-

ऽस्य वाजिनं॑ स्रवेत्। गर्भं॑ स्रवन्तमगदमकरित्याह। रेतं
एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तदधाति। इन्द्र
इत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां
मिथुनानां॑ रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। बृहस्पतिरित्याह।
ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै प्रजाः प्र जनयति।
पृथिव्यामव चुश्नोतैतदित्याह। अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति।
नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैरित्याह। रक्षंसामपहत्यै॥२३॥

अजाऽग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचक्षीत् लम्भयति
दधाति देवानां बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य
दर्भस्तम्बेऽप्सु होतव्यम्॥)॥ [३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिंष्टाथ्सर्वतश्च याः। ताभीं
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवां गातुविदः। गातुं यज्ञाय
विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र युज्यताम्। तृतीयस्यै
दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्त्रमन्तरमा ददे। आपो देवीः
शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्गाय देवानाम्।
पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अग्नियासु। पयो वत्सेषु
पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन। पयः सोमं
करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति सूर्यमहं।
 आदित्यं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय रमतां देवताभ्यः।
 वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः। ताः पूर्वः परि गृह्णामि। स्व
 आयतने मनीषया। इमामूर्जं पञ्चदशीं ये प्रविष्टाः। तान्देवान्परि
 गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अग्निर्हव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासं हविरिदमेषां
 मयि। आमावास्यं हविरिदमेषां मयि। अन्तराग्नी पशवः।
 देवसंसदमा गमन्। तान्पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने
 मनीषया। इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि
 संवसानाः। ताः पूर्वः परि गृह्णामि॥२७॥

स्व आयतने मनीषया। इह पशवो विश्वरूपा रमन्ताम्।
 अग्निं गृहपतिमभि संवसानाः। तान्पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने
 मनीषया। अयं पितृणामग्निः। अवाङ्मुखा पितृभ्य आ। तं पूर्वः परि
 गृह्णामि। अविषन्नः पितुं करत्। अजस्रं त्वां संभापालाः॥२८॥

विजयभागं समिन्धताम्। अग्ने दीदाय मे सभ्य। विजित्यै
 शरदः शतम्। अन्नमावसथीयम्। अभि हराणि शरदः शतम्।
 आवसथे श्रियं मन्त्रम्। अहिर्बुध्नियो नि यच्छतु। इदमहमग्नि-
 ज्यैष्ठेभ्यः। वसुभ्यो यज्ञं प्रब्रवीमि। इदमहमिन्द्रज्यैष्ठेभ्यः॥२९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमहं वरुणज्यैष्ठेभ्यः। आदित्येभ्यो
 यज्ञं प्र ब्रवीमि। पयस्वतीरोषधयः। पयस्वद्वीरुधां पयः। अपां

पयसो॒ यत्पयः॑। तेन॒ मामिन्द्र॑ स॒ सं॒सृज॑। अग्रे॑ व्रतपते व्रतं
चरिष्यामि। तच्छु॑केयं तन्मे॑ राध्यताम्। वायो॑ व्रतपत॒ आदित्य॑
व्रतपते॥ ३० ॥

व्रतानां॑ व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छु॑केयं तन्मे॑
राध्यताम्। इमां प्राची॑मुदीचीम्। इष॒मूर्ज॑म॒भि स॒ सं॒स्कृता॑म्।
बहु॑पर्णामशुष्काग्राम्। हरा॑मि पशुपाम॒हम्। यत्कृ॑ष्णो रूपं कृत्वा।
प्रावि॑शस्त्वं वन॒स्पतीन्। तत॒स्त्वामै॑कवि॒ंशति॑धा। सम्भ॑रामि
सुस॒म्भृता॑॥ ३१ ॥

त्रीन्प॑रिधीः॒ स्तिस्रः॑ स॒मिधः॑। यज्ञाय॑रनुसञ्चरान्। उप॒वेषं॑
मेक्ष॑णं धृष्टिम्। सं भ॑रामि सुस॒म्भृता॑। या जा॒ता ओष॑धयः।
देवेभ्य॑स्त्रियुगं पुरा। तासां॑ पर्व राध्यासम्। प॒रिस्त्र॑रमा॒हरन्। अ॒पां
मेध्यं॑ य॒ज्ञियम्। सदै॒व॒ शिव॑मस्तु मे॥ ३२ ॥

आ॒च्छेत्ता वो मा रि॑षम्। जीवा॑नि श॒रदः॑ श॒तम्। अप॑रिमितानां
परि॑मिताः। सन्न॑ह्ये सुकृ॒ताय॑ कम्। ए॒नो मा नि॑गाङ्क॒तम॑च्च॒नाहम्।
पुन॑रु॒त्थाय॑ बहुला भवन्तु। स॒कृदा॑च्छि॒न्नं ब॒रुहि॑रू॒र्णामृ॑दु। स्यो॒नं
पि॒तृभ्य॑स्त्वा भ॒राम्य॑हम्। अ॒स्मिन्त्सी॑दन्तु मे पि॒तरः॑ सो॒म्याः।
पि॒ताम॑हाः प्रपि॑तामहाश्चानु॒गैः स॒ह॥ ३३ ॥

त्रिवृ॑त्प॒लाशे॑ दर्भः। इया॑न्प्रादेशसं॒मितः॑। यज्ञे॑ प॒वित्रं॑
पोत॑तमम्। पयो॑ ह॒व्यं क॑रोतु मे। इ॒मौ प्रा॑णापा॒नौ। य॒ज्ञस्याङ्गा॑नि

सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे हव्यशोधने। पवित्रे स्थो
वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्। त्वया
यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्। त्वया
होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्। पवित्रेण
सहागहि॥३५॥

शिवेयं रञ्जुरभिधानी। अघ्नियामुप सेवताम्। अप्रस्रं साय
यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः सत्रीतं बिभृताम्। इन्द्राय
शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां परिवेषमधारयन्। इन्द्राय
हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो भवासि नः॥३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्याऽऽयुषि प्र युज्यताम्। तिरः
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गां दौहपवित्रे रञ्जुम्। सर्वा पात्राणि
शुन्यता। एता आ चरन्ति मधुमद्बुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
विश्वरूपाः॥३७॥

बह्वीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः। पूषा
स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि। रायस्पोषेण बहुलाभवन्तीः।
ऊर्जं पयः पिन्वंमाना घृतं च। जीवो जीवन्तीरुपवः सदेयम्।
द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च सन्दुहाताम्। धाता सोमैः सह वातेन

वा॒युः। यज॑मानाय॒ द्रवि॑णं दधातु॥ ३८ ॥

उ॒थ्सं॑ दु॒हन्ति॑ क॒लशं॑ चतु॑र्बिलम्। इडां॑ दे॒वीं मधु॑मती॒ः
सुव॑र्विदम्। तदिन्द्रा॒ग्नी जि॑न्वत॒ः सूनृ॑तावत्। तद्यज॑मानममृत॒त्वे
द॑धातु। काम॑धुक्षः प्र णो॑ ब्रूहि। इन्द्रा॒य ह॒विरिन्द्रि॑यम्। अ॒मूं
यस्यां॑ दे॒वाना॑म्। म॒नुष्या॑णां पयो॑ हितम्। बहु॑ दुग्धीन्द्रा॒य दे॒वेभ्यः॑।
ह॒व्यमा॑ प्यायतां पुनः॥ ३९ ॥

व॒थ्सेभ्यो॑ म॒नुष्ये॑भ्यः। पुन॒र्दोहाय॑ कल्पताम्। य॒ज्ञस्य॑
सन्त॑तिरसि। य॒ज्ञस्य॑ त्वा सन्त॑तिमनु सन्त॑नोमि। अद॑स्तमसि
विष्णा॑वे त्वा। य॒ज्ञायापि॑ दधाम्य॒हम्। अ॒द्विररि॑क्तेन॒ पात्रे॑ण।
याः पू॒ताः प॑रि॒शेर॑ते। अ॒यं प॒यः सोमं॑ कृत्वा। स्वां योनि॑मपि॒
गच्छ॑तु॥ ४० ॥

प॒र्णव॑ल्कः प॒वित्रम्। सौ॒म्यः सोमा॒द्धि निर्मि॑तः। इ॒मौ प॒र्णं
च॑ द॒र्भं च॑। दे॒वाना॑ः ह॒व्यशो॑धनौ। प्रा॒तर्वे॑षाय॒ गोपा॑य। विष्णो॑
ह॒व्यः हि रक्ष॑सि। उ॒भाव॑ग्नी उ॒पस्तृ॑णते। दे॒वता॑ उप॑वसन्तु मे।
अ॒हं ग्रा॒म्यानु॑प॒ वसा॑मि। म॒ह्यं गो॑प॒तये॑ प॒शून्॥ ४१ ॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वं परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य
व्रतपते सुसम्भृता मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून्
(याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥ — [४]

दे॒वा दे॒वेषु॑ परा॑क्रमध्वम्। प्रथ॑मा द्वितीये॑षु। द्विती॑यास्तृतीये॑षु।

त्रिरेकादशा इह माऽवत। इदं शंकेयं यदिदं करोमि। आत्मा
करोत्वात्मनै। इदं करिष्ये भेषजम्। इदं मे विश्वभेषजा। अश्विना
प्रावतं युवम्। इदमहं सेनाया अभीत्वै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्य ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय। आ
प्यायतां घृतयौनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमंश्च त्वचमंश्च।
सुरूपं त्वा वसुविदम्। पशूनां तेजसा। अग्नये जुष्टमभि धारयामि।
स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्न्सीदामृते प्रति
तिष्ठ। व्रीहीणां मैध सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथस्रुर्भुवनस्य गोपाः।
शृत उथ्न्नाति जनिता मतीनाम्। यस्तं आत्मा पशुषु प्रविष्टः।
देवानां विष्टामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम घृतवान् हि भूत्वा।
देवान्गच्छ सुर्विन्द यजमानाय मह्यम्। इरा भूतिः पृथिव्यै रसो
मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे।
यस्यास्मि न तमन्तरेमि। स्वं मे इष्टं स्वं दत्तम्। स्वं पूर्तं
स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा। वायुरुपश्रोता।
आदित्योऽनुख्याता। द्यौः पिता॥४५॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यजे।
मा भर्मा संविक्था मा त्वा हिंसिषम्। मा ते तेजोऽप

क्रमीत्। भ॒रतमुद्ध॑रेमनु॑षिञ्च। अ॒व॒दाना॑नि ते प्र॒त्यव॑दास्यामि।
नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒ंसीः। यद॑व॒दाना॑नि तेऽव॒द्यन्।
वि॒लो॒माका॑र्षमा॒त्मनः॑ ॥ ४६ ॥

आज्ये॑न॒ प्रत्य॑नज्म्येनत्। तत्त॒ आ प्या॑यतां पुनः॑। अज्या॑यो
यवमा॒त्रात्। आ॒व्या॒धात्कृ॑त्यतामि॒दम्। मा रू॒रुपाम॑ य॒ज्ञस्य॑। शुद्धं
स्वि॑ष्टमि॒दं ह॒विः। मनु॑ना दृष्टां घृ॒तप॑दीम्। मि॒त्रावरु॑णसमीरिताम्।
दक्षि॑णा॒र्धाद॑संभिन्दन्। अ॒व॒द्याम्ये॒कतो॑मु॒खाम् ॥ ४७ ॥

इडे॑ भा॒गं जु॑षस्व नः। जिन्व॒ गा जिन्वा॑र्वतः। तस्या॑स्ते
भक्षि॑वाणः स्याम। स॒र्वात्मा॑नः स॒र्वग॑णाः। ब्र॒ध्र पि॒न्व॒स्व। द॑दतो
मे॒ मा क्षा॑यि। कुर्व॑तो मे॒ मोप॑दसत्। दि॒शां क्लृ॑प्तिरसि। दि॒शो मे॑
कल्प॑न्ताम्। कल्प॑न्तां मे॒ दि॒शः ॥ ४८ ॥

दैवी॑श्च मानु॑षीश्च। अ॒होरा॒त्रे मे॑ कल्पेताम्। अ॒र्धमा॒सा मे॑
कल्प॑न्ताम्। मा॒सा मे॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तवो॑ मे कल्पन्ताम्। सं॒व॒त्स॒रो
मे॑ कल्पताम्। क्लृ॑प्तिरसि॒ कल्प॑तां मे। आ॒शा॒नां त्वाऽऽशा॑पा॒लेभ्यः॑।
च॒तु॒र्यो अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं भू॒तस्या॑ध्यक्षेभ्यः ॥ ४९ ॥

वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। भज॑तां भा॒गी भा॒गम्। मा भा॒गो-
ऽभ॑क्त। निर॑भागं भ॒जामः॑। अ॒पस्मि॑न्व। ओष॑धीर्जिन्व। द्वि॒पात्पा॑हि।
चतु॑ष्पादव। दि॒वो वृष्टि॑मेर॒य। ब्रा॒ह्म॒णाना॑मि॒दं ह॒विः ॥ ५० ॥

सो॒म्याना॑ं सोमपी॒थिना॑म्। निर्भ॑क्तो ब्रा॒ह्मणः॑। नेहा
ब्रा॒ह्म॒णस्या॑स्ति। सम॑ङ्कां ब॒र्हिर्ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑। समा॑दित्यैर्वसु॑भिः

सं मरुद्भिः। समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिर्गङ्गाम्। दिव्यं नभो गच्छतु
यत्स्वाहा। इन्द्राणीवाविधुवा भूयासम्। अदितिरेव सुपुत्रा।
अस्थूरि त्वा गार्हपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वायं। सं पत्नी पत्यां सुकृतेन गच्छताम्।
यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम्। सञ्जानानौ विजहतामरांतीः। दिवि
ज्योतिरजरमा रभेताम्। दशते तनुवो यज्ञ यज्ञियाः। ताः प्रीणातु
यजमानो घृतेन। नारिष्ठयोः प्रशिषमीडमानः। देवानां दैव्येऽपि
यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं वा देवा अकल्पयन्॥५२॥

ऊर्जो भागं शतक्रतू। एतद्वा तेन प्रीणानि। तेन
तृप्यतमहहौ। अहं देवानां सुकृतामस्मि लोके। ममेदमिष्टं न
मिथुर्भवाति। अहं नारिष्ठावनु यजामि विद्वान्। यदाभ्यामिन्द्रो
अदधाद्वागधेयम्। अदारसृद्धवत देवसोम। अस्मिन् यज्ञे मरुतो
मृडता नः। मा नो विददभिभामो अशस्तिः॥५३॥

मा नो विदद्वृजना द्वेष्या या। ऋषभं वाजिनं वयम्। पूर्णमासं
यजामहे। स नो दोहतां सुवीर्यम्। रायस्पोषं सहस्रिणम्।
प्राणाय सुराधंसे। पूर्णमासाय स्वाहा। अमावास्यां सुभगां
सुशेवां। धेनुरिव भूय आप्यायमाना। सा नो दोहतां सुवीर्यम्।
रायस्पोषं सहस्रिणम्। अपानाय सुराधंसे। अमावास्यायै
स्वाहा। अभि स्तृणीहि परि धेहि वेदिम्। जामि मा हिंसीरमुया

शयांना। होतृषदना हरिताः सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य
ब्रध्ने॥५४॥

अभीत्वैँ करोमि क्रमीत्पिताऽऽत्मनं एकतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो
हविर्गार्हपत्या कल्पयन्नशस्तिः सा नो दोहताः सुवीर्यः सप्त च॥—[५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु।
अपाः रस ओषधीनाः सुवर्णः। निष्का इमे यजमानस्य सन्तु
कामदुघाः। अमुत्रामुष्मिल्लोके। भूपते भुवनपते। महतो भूतस्य
पते। ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे। अहं भूपतिरहं भुवनपतिः। अहं महतो
भूतस्य पतिः॥५५॥

देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि। देवं सवितरेतं
त्वा वृणते। बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम्। तदहं मनसे प्र ब्रवीमि। मनो
गायत्रियै। गायत्री त्रिष्टुभै। त्रिष्टुब्जगत्यै। जगत्यनुष्टुभै। अनुष्टुक्पङ्क्त्यै।
पङ्क्तिः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा। अहं
मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञं गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं करोमि। यो
वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।

घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं
धुक्स्व यजमानाय कामान्। भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष। ततो देवी
वर्धयते पयांसि। यज्ञिया यज्ञं वि च यन्ति शं च। ओषधीरापं
इह शक्नोरीश्व। यो मां हृदा मनसा यश्च वाचा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता
च। तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनद्भि। ऊर्णामृदु प्रथमानं स्योनम्।
देवेभ्यो जुष्टं सदनाय बर्हिः। सुवर्गे लोके यजमानं हि
धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
सुपेशाः। घृतप्रतीका व्युनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते
सौभगाय॥५९॥

सा मे धुक्स्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि।
स्योना च मे सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पयस्वती चैधि। इषमूर्जं
मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे पिन्वस्व।
विशं पुष्टिं मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्यं मे पिन्वस्व। प्रजां पशून्मे
पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उप भूय इन्नु मे। अविक्षोभाय परिधीं दधामि।
धर्ता धरुणो धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि निरितो नुदाते। विच्छिनद्भि
विधृतीभ्यां सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः। विशो
यन्नाभ्यां विधमाम्येनान्। अहं स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो

यन्त्रे नुदमाने अरातिम्। विश्वं पाप्मानममतिं दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती स्वधृती।
प्राणान्मयि धारयतम्। प्रजां मयि धारयतम्। पशून्मयि धारयतम्।
अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स
दाधार समिधो विश्वरूपाः। तस्मिन्त्सुचो अध्या सादयामि। आ
रोह पथो जुहु देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा सम्भृताङ्गा।
वहांसि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध उपभृता सपत्नान्।
जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः। दोहै यज्ञं सुदुघामिव
धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे मथ्सपत्नाः। यो मां वाचा
मनसा दुर्मरायुः। हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे
मथ्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्रः। घृताचीनां सूनुः। प्रियेण नाम्ना
प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां
पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो
भूयासम्॥६४॥

अधरे मथ्सपत्नाः। इयं स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः
शतधार उत्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः।
सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं

मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। प्रजापतिरसि सर्वतः
श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः।
सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं
वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकित्सन्। तेन देवा अवतोपु माम्।
इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मयि श्रयताम्।
यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिंश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदं तच्छुक्रं मधु वाजिनीवत्।
येनोपरिष्ठादधि नोन्महेन्द्रम्। दधि मां धिनोतु। अयं वेदः
पृथिवीमन्वविन्दत्। गुहां सतीं गहने गह्वरेषु। स विन्दतु
यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु। अयं यज्ञः
समंसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्त्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सुख्यममृतत्वमश्याम्।
यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय मह्यम्।
अप तमिन्द्राग्नी भुवनान्नुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं विदेय। अग्ने
वाजजित्। वाजं त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं जेष्यन्तम्। वाजिनं
वाजजितम्॥६८॥

वाजजित्यायै सं मांजिर्मि। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। उपहूतो द्यौः
पिता। उप मां द्यौः पिता ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्। आयुषे वर्चसे।

जीवा॒त्वै पु॒ण्या॒य। उ॒प॒हृ॒ता पृ॒थि॒वी मा॒ता। उ॒प॒ मां मा॒ता पृ॒थि॒वी
हृ॒य॒ताम्। अ॒ग्निरा॒ग्नी॒ध्रात्॥६९॥

आयु॑षे॒ वर्च॑से। जी॒वा॒त्वै पु॒ण्या॒य। म॒नो ज्योति॑र्जुष॒तामा॒ज्यम्।
विच्छि॑न्नं य॒ज्ञः स॒मि॒मं द॑धातु। बृ॒ह॒स्पति॑स्तनु॒तामि॒मं नः॑। वि॒श्वे
दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्ते॑ अ॒ग्न आ॒वृ॒श्चामि॑। अ॒हं वा॑ क्षिपि॒तश्च॒रन्।
प्र॒जां च॒ तस्य॒ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि वृ॑श्चत॥७०॥

अ॒ग्रे यो नोऽभि॑दास॒न्ति। स॒मा॒नो यश्च॒ निष्ट्यः॑। इ॒ध्मस्ये॑व
प्र॒क्षाय॑तः। मा॒ तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॒न। यो मां द्वेष्टि॑ जा॒तवे॑दः। यं
चाऽऽहं॑ द्वेष्मि॒ यश्च॒ माम्। सर्वा॑ऽस्तान॒ग्रे स॒न्द॑ह। या॑ऽश्चा॒हं द्वेष्मि॒
ये च॒ माम्। अ॒ग्रे वा॒जजि॑त्। वा॒जं त्वा॑ स॒सृ॒वाः स॒म॥७१॥

वा॒जं जि॒गि॒वाः स॒म॥ वा॒जिनं॑ वा॒जजि॑तम्। वा॒ज॒जि॒त्यायै॑
स॒म्मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॒न्नाद्या॑य। वेदि॑र्ब॒र्हिः श्रु॑तः॒ ह॒विः। इ॒ध्मः
प॒रि॒धयः॑ सु॒चः। आ॒ज्यं य॒ज्ञ ऋ॒चो य॒जुः। या॒ज्याश्च॑ व॒षट्का॒राः। सं
मे॒ स॒न्न॑तयो नमन्ताम्। इ॒ध्म॒स॒न्न॒ह॒ने हु॑ते॥७२॥

दि॒वः खी॒लोऽव॑ततः। पृ॒थि॒व्या अ॒ध्यु॒त्थि॑तः। तेना॑
स॒हस्र॑काण्डेन। द्विष॑न्तः॒ शो॒च॒याम॑सि। द्विष॑न्मे॒ बहु॑ शो॒चतु॑।
ओष॑धे॒ मो अ॒हः शु॑चम्। य॒ज्ञ न॑मस्ते य॒ज्ञ। न॒मो न॑मश्च ते य॒ज्ञ।
शि॒वेन॑ मे॒ स॒न्तिष्ठ॑स्व। स्यो॒नेन॑ मे॒ स॒न्तिष्ठ॑स्व॥७३॥

सु॒भू॒तेन॑ मे॒ स॒न्तिष्ठ॑स्व। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सेन॑ मे॒ स॒न्तिष्ठ॑स्व।

य॒ज्ञस्य॑र्द्धि॒मनु॑ सन्ति॑ष्ठस्व। उप॑ ते य॒ज्ञ नमः॑। उप॑ ते नमः॑। उप॑ ते नमः॑। त्रि॒ष्फ॒लीक्रि॑यमा॒णानाम्। यो न्य॒ङ्गो अ॑व॒शिष्य॑ते। रक्ष॑सां भा॒गधे॒यम्। आप॒स्तत्र॑ व॒हता॑दि॒तः॥ ७४॥

उ॒लूख॑ले॒ मुस॑ले यच्च॒ शूर्पे॑। आ॒शि॒श्लेष॑ दृ॒षदि॑ यत्क॒पाले॑। अ॒व॒प्रुषो॑ वि॒प्रुषः॑ संय॑जामि। वि॒श्वे दे॒वा ह॒विरि॑दं जु॒षन्ता॑म्। य॒ज्ञे या॑ वि॒प्रुषः॑ सन्ति॑ ब॒ह्वीः। अ॒ग्नौ ताः॑ सर्वाः॑ स्वि॑ष्टाः सु॒हुता॑ जुहोमि। उ॒द्यन्न॑द्यमि॒त्र महः॑। स॒पत्न्या॑न्मे अनी॒नशः॑। दि॒वैनान्॑ वि॒द्युता॑ जहि। नि॒म्रोच॑न्नध॒रान्कृ॑धि॥ ७५॥

उ॒द्यन्न॑द्य वि नो॑ भज। पि॒ता पु॒त्रेभ्यो॑ यथा॑। दी॒र्घायु॑त्वस्य॑ हे॒शिषे। तस्य॑ नो दे॒हि सूर्य॑।

॥ ह॒द्रोग॑घ्न-मन्त्राः ॥

उ॒द्यन्न॑द्य मि॒त्रमहः॑। आ॒रोह॑न्नुत्त॒रां दि॒वम्। ह॒द्रो॒गं म॑म॒ सूर्य॑। ह॒रि॒माणं॑ च नाशय। शु॒केषु॑ मे ह॒रि॒माणम्। रो॒प॒णाका॑सु दध्मसि॥ ७६॥

अथो॑ ह॒रि॒द्र॒वेषु॑ मे। ह॒रि॒माणं॑ नि दध्मसि। उ॒द॒गा॒द्यमा॑दित्यः। वि॒श्वेन॑ स॒हसा॑ स॒ह। द्वि॒षन्तं॑ म॑म॒ रन्ध॑यन्। मो अ॒हं द्वि॒षतो॑ र॒धम्।

यो नः॑ शपा॒दश॑पतः। यश्च॑ नः॑ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॑ तस्मै॑ नि॒मृक्कं॑। सर्वं॑ पा॒पं स॑मू॒हता॑म्॥ ७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासन्ति देवाः। इध्मस्यैव
 प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः परापत। शूरो
 ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान् विंश। मैषां कञ्चनोच्छेषः॥७८॥
 पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मै पिन्वस्व दुर्मरायुं
 दैवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं
 देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्रादृश्वत ससृवांसं हुते स्योनेन
 मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च॥ [६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः पनिष्ठा।
 ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो अक्षभिर्विभाति।
 अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि तपसो योनिः। तपोऽसि
 ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्युतस्य योनिः। ऋतमसि भूरा
 रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षां तपसा। विश्वस्य भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे
 कामा यजमानस्य सन्तु। वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं
 यो भुवनस्य गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्र गायत्रीं प्रपद्ये। तान्ते
 युनज्मि। इन्द्रं शाक्र त्रिष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्र
 जगतीं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रानुष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते
 युनज्मि। इन्द्रं शाक्र पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहं दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण

छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि। ऋतं
च मे सत्यं चाभूताम्। ज्योतिरभूवुः सुवर्गमम्। सुवर्गं लोकं
नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया
दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि।
द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया
दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा
दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया
दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः।
यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि।
ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया
दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया प्राणो
दीक्षया दीक्षितः। यया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया
दीक्षयामि। पृथिवी त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। अन्तरिक्षं त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाणमनु
दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा

दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचंस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्।
सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहंश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।
त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृतां च। तास्त्वा दीक्षमाणमनु
दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद। देवानां सुम्नो महते
रणांय। स्वासस्थस्तनुवा संविशस्व। पितेवैधि सूनव आ सुशेवः।
शिवो मां शिवमा विश। सत्यं मं आत्मा। श्रद्धा मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु।
सत्यमस्मि। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि योनिस्तव
योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः।
आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तात्। अग्ने स्वां योनिमा सीद साध्या।
अस्मिन्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन्॥८८॥

विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। एकमिषे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। त्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। पञ्च पशुभ्यो विष्णुस्त्वा-
ऽन्वेतु। षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सप्त सप्तभ्यो होत्राभ्यो
विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सखायः सप्तपदा अभूमा। सख्यं ते गमेयम्॥८९॥

सख्यात्ते मा योषम्। सख्यान्मे मा योषाः। साऽसि सुब्रह्मण्ये।

तस्या॑स्ते पृथि॒वी पादः॑। साऽसि॑ सुब्रह्म॒ण्ये। तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं
पादः॑। साऽसि॑ सुब्रह्म॒ण्ये। तस्या॑स्ते द्यौः पादः॑। साऽसि॑ सुब्रह्म॒ण्ये।
तस्या॑स्ते दि॒शः पादः॑॥१०॥

प॒रोर॑जास्ते पञ्च॒मः पादः॑। सा न॒ इष॒मूर्जं॑ धु॒क्वा तेजं॑
इन्द्रि॒यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॒न्नाद्य॑म्। वि मि॑मे त्वा॒ पय॑स्वतीम्। दे॒वानां॑
धे॒नुः सु॒दुघा॒मन॑पस्फुरन्तीम्। इन्द्रः॑ सोमं॑ पिबतु। क्षेमो॑ अस्तु नः।
इ॒मात्र॑राः कृणुत॒ वेदि॑मेत्यं। वसु॑मतीः रु॒द्रव॑तीमादित्यव॑तीम्॥११॥

व॒र्ष्मन्दि॒वः। नाभा॑ पृथि॒व्याः। यथाऽयं॑ यज॑मानो न रिष्ये॑त्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सुपे॑शाः। घृ॒तप्र॑तीका
भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। तस्या॑ सु॒पर्णाव॑धि॒ यौ निवि॑ष्टौ। तयोर्दे॒वाना॑मधि॒
भा॒गधे॑यम्। अप॒ जन्यं॑ भ॒यं नु॑द। अप॑ च॒क्राणि॑ वर्तय। गृ॒हः
सोम॑स्य गच्छ॒तम्। न वा उ॑ वे॒तन्मि॑यसे न रिष्य॑सि। दे॒वाः
इदै॑षि पृथि॒भिः सु॒गेभिः॑। यत्र॒ यन्ति॑ सु॒कृतो॑ नापि॒ दुष्कृतः॑। तत्र॑
त्वा दे॒वः स॒वि॒ता द॑धातु॥१२॥

ब्रह्म॑णो योनि॒रहं॑सः प॒ङ्क्तिं प्रप॑द्ये दी॒क्षा यया॑ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑
दीक्षि॑तस्तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षया॒म्योष॑धयो दी॒क्षा द्यौस्त्वा॑ दीक्ष॑माण॒मनु॑
दीक्ष॑ता॒मप॑चितिश्चाक्षि॑तिरुत्तर॑स्मिन्गमेयं दि॒शः पादं॑ आदि॒त्यव॑तीं वर्तय॒ पञ्च॑
च॥

[७]

यद॒स्य पा॒रे रज॑सः। शुक्रं॑ ज्योति॒रजा॑यत। तन्नः॑ पर्ष॒दति॑

द्विषः। अग्रे वैश्वानर॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्द्विषाऽवा॑शिष्ठाः। ततो॑ नो॒ अभयं॑
कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। यस्मा॑द्द्विषा
न्यष॑दः। ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि॥१३॥

प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। उदु॑स्र तिष्ठ
प्रति॑ तिष्ठ॒ मारि॑षः। मेमं॑ य॒ज्ञं यज॑मानं च रीरिषः। सुव॑र्गे लो॒के
यज॑मान॒ः हि धे॑हि। शन्न॑ एधि द्विपदे शं चतु॑ष्पदे। यस्मा॑द्द्विषा-
ऽवै॑पिष्ठाः प॒लारि॑ष्ठाः स॒मज्ञा॑स्थाः। ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। प्र॒जाभ्यः॑
सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑॥१४॥

य इ॒दम॑कः। तस्मै॑ नमः॑। तस्मै॑ स्वाहा॑। न वा उ॑वेतन्म्रियसे।
आशा॑नां त्वा॒ विश्वा॒ आशाः॑। य॒ज्ञस्य॑ हि स्थ ऋ॒त्वियो॑। इन्द्रा॑ग्नी
चेत॑नस्य च। हुता॒हुत॑स्य तृप्यतम्। अहु॑तस्य हुतस्य च। हुतस्य
चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हुतस्य च। इन्द्रा॑ग्नी अस्य सोम॑स्य। वी॒तं
पि॑बतं जुषेथा॑म्। मा यज॑मानं तमो॑ विदत्। म॒र्त्विजो॒ मो इ॒माः
प्र॒जाः। मा यः सोम॑मिमं पिबा॑त्। स॒ः सृष्ट॑मुभयं कृ॒तम्॥१५॥
कृधि॑ मी॒दुषेऽहु॑तस्य च स॒प्त च॑॥ [८]

अ॒ना॒गस॑स्त्वा व॒यम्। इ॒न्द्रेण॑ प्रेषिता॒ उप॑। वा॒युष्टे॑
अ॒स्त्व॑ः श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अ॒स्त्व॑ः श॒भूः। वरु॑णस्ते अ॒स्त्व॑ः श॒भूः।
अपा॑ङ्ग्या ऋ॒तस्य॑ गर्भाः। भुव॑नस्य गोपाः। श्येना॑ अतिथयः।
पर्व॑तानां ककुभः प्र॒युतो॑ नपातारः। व॒शुने॒न्द्रः ह॒यत॑।

घोषेणामीवाङ्श्चातयत॥९६॥

युक्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रा॒वाण॒ इन्द्र॑रिन्द्र॒ इत्य॑वादिषुः।
एन्द्र॑मचुच्यवुः पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
ओ॒रोर॒न्तरि॑क्षात्। आ सु॒भूतम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्चसं म॒ आसु॑षवुः।
स॒मरे॑ रक्षाङ्ग॑स्यवधिषुः। अप॑हतं ब्रह्म॒ज्यस्या॑। वाक्क्र॑ त्वा॒ मन॑श्च
श्रीणीताम्॥९७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वाऽपान॑श्च श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च श्रीणीताम्।
दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒ सह॑श्च श्रीणीताम्।
आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्।
श्रु॒तोऽसि॑ श्रु॒तं कृ॑तः। श्रु॒ताय॑ त्वा श्रु॒तेभ्य॑स्त्वा। यमिन्द्र॑मा॒हुर्वरु॑णं
यमा॒हुः। यं मि॒त्रमा॒हुर्यमु॑ स॒त्यमा॒हुः॥९८॥

यो दे॒वानां॑ दे॒वत॑मस्तपो॒जाः। तस्मै॑ त्वा॒ तेभ्य॑स्त्वा। मयि॑
त्यदिन्द्रि॑यं म॒हत्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ क्रतुः। मयि॑ धायि सु॒वीर्य॑म्।
त्रि॒शु॒घ्न॒र्मो वि॑ भा॒तु मे॑। आकू॑त्या॒ मन॑सा स॒ह। वि॒राजा॒ ज्योति॑षा
स॒ह। य॒ज्ञेन॒ पय॑सा स॒ह। तस्य॑ दोह॑मशीमहि॥९९॥

तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। तस्य॑ भ॒क्षम॑शीमहि। वाग्जु॑षाणा सोम॑स्य
तृ॒प्यतु॑। मि॒त्रो जना॑न्प्र स मि॒त्र। यस्मान्न॑ जा॒तः परो॑ अ॒न्यो अ॒स्ति।
य आ॑वि॒वेश॒ भुव॑नानि वि॒श्वा। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जया॑ संवि॒दानः॑। त्रीणि॑
ज्योती॑र॒षि स॑चते स षोड॒शी। ए॒ष ब्र॒ह्मा य ऋ॒त्वि॒यः। इन्द्रो॒ नाम॑
श्रु॒तो गु॒णे॥१००॥

प्र ते म॒हे विदथे॑ श॒सिष॑ हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र ते वन्वे।
 व॒नुषो॑ ह॒र्य॑तं म॒दम्। इन्द्रो॒ नाम॑ घृ॒तं न॑यः। ह॒रि॒भि॒श्चार्॑ सेच॑ते। श्रु॒तो
 गु॒ण आ॑ त्वा॒ विश॑न्तु। ह॒रि॒व॒र्ष॑स॒ङ्गिरः॑। इन्द्राधि॑प॒तेऽधि॑पति॒स्त्वं
 दे॒वाना॑म॒सि। अधि॑पति॒ माम्। आ॒यु॑ष्मन्तं॒ वर्च॑स्वन्तं॒ मनु॑ष्येषु
 कुरु॥१०१॥

इन्द्र॑श्च स॒म्राड्व॑रुणश्च॒ राजा॑। तौ ते भ॒क्षं च॑क्रतुरग्रं
 ए॒तम्। तयो॒रनु॑ भ॒क्षं भ॑क्षयामि। वाग्जु॑षाणा सोम॑स्य तृप्य॑तु।
 प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वक॑र्मा। तस्य॒ मनो॑ दे॒वं य॒ज्ञेन॑ राध्यासम्। अ॒र्थेगा
 अ॒स्य ज॑हितः। अव॒सान॑प॒तेऽव॑सानं॒ मे वि॑न्द। नमो॑ रु॒द्राय॑
 वास्तो॑ष्पतये। आ॒य॑ने वि॒द्रव॑णे॥१०२॥

उ॒द्याने॑ यत्प॒राय॑णे। आ॒व॒र्तने॑ वि॒व॒र्तने॑। यो गो॑पा॒यति॑ त॒
 हु॒वे। या॒न्य॒पा॒मित्या॒न्यप्र॑ती॒त्तान्य॑स्मिं। य॒मस्य॑ ब॒लिना॑ च॒रामि॑। इ॒हैव
 स॒न्तः प्र॑ति॒ तद्या॑तयामः। जी॒वा जी॒वेभ्यो॑ नि ह॑राम ए॒नत्। अ॒नृणा॑
 अ॒स्मिन्न॑नृणाः प॒रस्मिन्। तृ॒तीये॑ लो॒के अ॑नृणाः स्या॑म। ये दे॒व्याना॑
 उ॒त पि॑तृयाणाः॥१०३॥

स॒र्वान्प॑थो अ॑नृणा आ॒क्षी॑येम। इ॒दमू॑नु श्रेयो॑ऽव॒सान॑मा ग॑न्म।
 शि॒वे नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। गोम॑द्धन॒वद॑श्व॒वदूर्ज॑स्वत्। सु॒वीरा॑
 वी॒रैर॑नु स॒श्वरे॑म। अ॒र्कः प॒वित्र॑ रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वाना॑
 भुव॑नानि॒ विश्वा॑। द्यावा॑पृथि॒वी प॒यसा॑ संविदा॒ने। घृ॒तं दु॑हाते अ॒मृतं॑

प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो विमानः। पुनाति देवानां भुवनानि
 विश्वा। सुवर्ज्योतिर्यशो महत्। अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥
 चातयत् श्रीणीता९ सत्यमाहुरशीमहि गणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को
 रजसो विमानस्त्रीणि च॥—————[९]

उदस्ताम्पसीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वानुमित्रानवधीद्युगेन।
 बृहन्तं मामकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा पृथिव्याम्।
 वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति श्रयस्व स्वाहा दिवि।
 बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वा ददे यशसे वीर्याय च। अस्मास्वघ्निया
 यूयं दधाथेन्द्रियं पयः। यस्ते द्रप्सो यस्त उदरुषः॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वं भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्ट्यै स्वाहा।
 अनु मा सर्वो यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः सामार्कः।
 आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि। अस्यै पृथिव्यै यद्यज्ञियम्।
 प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु राध्याम् गोभिः। अन्वश्चैरनु
 सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजयाऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे।
 प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि भव्यै।
 विश्वमन्याऽभि वावृधे। तदन्यस्यामधिश्रितम्। दिवे च विश्वकर्मणे।
 पृथिव्यै चाकरं नमः। अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो
 युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु। अस्कानजनि
 प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र जनिषीमहि। ये देवा
 येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां प्रयाजा उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो
 वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। उत त्या नो दिवा
 मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप स्निधः।
 उत त्या दैव्या भिषजा। शन्नस्करतो अश्विना। यूयातामस्मद्रपः।
 अप स्निधः। शमग्निरग्निभिस्करत्। शन्नस्तपतु सूर्यः। शं वातो
 वात्वरूपाः॥१०९॥

अप स्निधः। तदित्पदं न विचिकेत विद्वान्। यन्मृतः पुनरप्येति
 जीवान्। त्रिवृद्ध्रुवनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न मृतः स जीवात्।
 प्रत्यस्मै पिपीषते। विश्वानि विदुषे भर। अरङ्गमाय जग्मवे।
 अपश्चादध्वने नरे। इन्दुरिन्दुमवागात्। इन्दोरिन्द्रोऽपात्। तस्य त
 इन्दुविन्द्रपीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥११०॥

उदरुष इन्द्रियेण गा मतिररूपा अंगात्रीणि च॥[१०]

ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचः। ब्रह्म यज्ञानां
 हविषामाज्यस्य। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः
 पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्।
 आश्रावितमृत्याश्रावितम्। वर्षद्वृतमृत्यनूक्तं च यज्ञे। अतिरिक्तं

कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरत्रैति कल्पयन्।
स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्प्रयतं देवहेडनम्।
अरायो अस्मा९ अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन।
ततं म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्टा धीतिरुचथाय शस्यते।
अय९ समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य समुतृष्णुतर्भुवः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि। मैषान्नुगादपरो
अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीः। तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन।
इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा। भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा
निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्ध्यै स्वाहा समृद्ध्यै स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो नो
अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतये। वि द्विषो वि मृधो
जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर
एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
रुजासि। भूयिष्ठभाजो अर्धं ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।
यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय। त्व९ हि वेत्थ

यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः। अग्ने तदस्य
कल्पय। त्व९ हि वेत्थ यथातथम्। यत्पांकत्रा मनसा दीनदक्षा
न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता॑ क्रतुविद्विजानन्। यजिष्ठो
देवा९ ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवा९श्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥[११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुञ्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या यत्। वाचा-
ऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता
यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्व९ सरस्वति। ऋतान्मा
मुञ्चता९हसः। यदन्यकृतमारिम। सजातश९सादुत वा
जामिश९सात्। ज्यायसः श९सादुत वा कनीयसः। अनाज्ञातं
देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि। यद्वाचा
यन्मनसा। बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्भ्याम्॥११७॥

शिश्नैर्यदनृतं चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वश्रुमुपजिघ्रमानः।
दूरेपश्या च राष्ट्रभृच्च। तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। अदीव्यवृणं
यदहं चकार। यद्वादास्यन्थसञ्जगारा जनैभ्यः। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
यन्मयि माता गर्भे सति॥११८॥

एनंश्चकार यत्पिता। अग्निर्मा तस्मादेनंसः। यदा पिपेष मातरं
 पितरम्। पुत्रः प्रमुदितो धयन्। अहिंसितौ पितरौ मया तत्।
 तदग्रे अनृणो भवामि। यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्याम्। यन्मातरं
 पितरं वा जिहिंसिम। अग्निर्मा तस्मादेनंसः। यदाशसां निशसा
 यत्पराशसां॥११९॥

यदेनंश्चकृमा नूतनं यत्पुंराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनंसः। अतिं
 क्रामामि दुरितं यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सुधस्थै। यत्र यन्ति
 सुकृतो नार्पि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतां नु लोकम्। त्रिते
 देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो मा यदि
 किञ्चिदानशे। अग्निर्मा तस्मादेनंसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्।
 दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता ओषधीभ्यः। अथो या
 अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितं
 चराम। यद्वा दिवा नूतनं यत्पुंराणम्। हिरण्यवर्णास्तत् उत्पुनीत
 नः। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्रे स त्वन्नो अग्रे। त्वमग्रे
 अयासि॥१२१॥

अनेनसमष्टीवद्वाहं सति पराशसांऽऽनशंऽग्निर्मा तस्मादेनंसः पुनीत नस्त्रीणि
 च (यद्देवा देवा ऋतेन सजातशःसाद्यद्वाचा यद्धस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता
 यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसाऽतिं क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु
 जाता यदाप इमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वन्नो अग्रे स त्वन्नो अग्रे त्वमग्रे

अयासि।)॥ _____ [१२]

यत्ते॒ ग्राव्णां॑ चिच्छि॒दुः सोम॑ राजन्। प्रि॒याण्यङ्गानि॑
स्वर्धिता॒ परू॑षि। तथ्सन्ध॒थ्स्वाज्ये॑नोत वर्धयस्व। अना॒गसो॑
अध॒मिथ्स॑ङ्गयेम। यत्ते॒ ग्रावा॑ बा॒हुच्युतो॑ अचु॒च्यवुः। नरो॑ यत्ते
दुदु॒हुर्दक्षि॑णेन। तत्त॒ आप्या॑यतां तत्ते॑। निष्ट्या॑यतां देव सोम। यत्ते
त्वचं॑ बिभि॒दुर्यच्च॑ योनिम्। यदा॒स्थाना॒त्प्रच्यु॑तो वेन॑सि॒ त्मना॑॥१२२॥

त्वया॒ तथ्सोम॑ गु॒प्तम॑स्तु नः। सा नः॑ स॒न्धास॑त्पर॒मे व्योम॑न्।
अहा॒च्छरी॑रं पय॑सा स॒मेत्य॑। अ॒न्योन्यो॑ भवति॒ वर्णो॑ अस्य।
तस्मि॑न्वयमुप॑हृतास्तव॑ स्मः। आ नो॑ भज॒ सदा॑सि वि॒श्वरूपे॑।
नृचक्षाः॒ सोम॑ उ॒त शुश्रु॑गस्तु। मा नो॒ वि हा॑सी॒द्भिर॑ आवृ॒णानः॑।
अना॑गास्त॒नुवो॑ वावृ॒धानः॑। आ नो॑ रू॒पं व॑हतु जाय॑मानः॥१२३॥

उप॑ क्षरन्ति जु॒ह्वो घृ॑तेन। प्रि॒याण्यङ्गानि॑ तव॑ वर्धय॑न्तीः। तस्मै॑ ते
सोम॒ नम॒ इद्व॑षद्व। उप॑ मा राजन्सुकृ॒ते ह्व॑यस्व। सं प्रा॑णापा॒नाभ्या॑
समु॒ चक्षु॑षा॒ त्वम्। स॑ श्रोत्रे॑ण गच्छस्व सोम राजन्। यत्त॒
आस्थि॑त॒ शमु॑ तत्ते॑ अस्तु। जा॒नी॒तान्नः॑ स॒ङ्गम॑ने पथी॒नाम्। ए॒तं
जा॒नी॒तात्पर॑मे व्योमन्। वृकाः॑ सध॒स्था वि॒द रू॒पम॑स्य॥१२४॥

यदा॒गच्छा॑त्प॒थिभि॑र्दे॒वयानैः॑। इ॒ष्टापूर्ते॑ कृ॒णुतादा॑वि॒रस्मै॑।
अरि॑ष्टो राजन्न॒गदः॑ परे॒हि। नम॑स्ते अस्तु चक्ष॑से रघू॒यते।
नाक॑मारो॒ह सह॑ यज॑मानेन। सूर्य॑ गच्छ॒तात्पर॑मे व्योमन्। अभू॑द्दे॒वः

सविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः। वि यो रत्ना
भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत्। उप
नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया।
आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्टा घविषा परि णो
वृणक्तु। आप्यायस्व सन्तै॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥ [१३]

यदिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्कीर्मयि
तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशूनां चर्मन् हविषा
दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्कीर्मयि तेज
इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजापतिः सोमो वरुणो
येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्कीर्मयि
तेज इन्द्रियम्। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं
धाम॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः।
सोमस्य प्रियं धाम। इन्द्रस्य प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां

पुष्पमस्योषधीना॒ ५ रसः॑। सोमस्य प्रियं धाम। विश्वेषां देवानां
प्रियतम॑ ५ हविः स्वाहा॑। वय॑ ५ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु पिप्रतः।
प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॑। सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॑। कव्येभ्यः
पितृभ्यः स्वाहा॑। देवास इह मादयध्वम्। सोम्यास इह मादयध्वम्।
कव्यास इह मादयध्वम्। अनन्तरिताः पितरः सोम्याः सोमपीथात्।
अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्। वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्णं
वनस्पतैरिव॥१२९॥

अभि नः शीयता॑ ५ रयिः। सचतां नः शचीपतिः। परं मृत्यो
अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते
शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजा॑ ५ रीरिषो मोत वीरान्। इदमनु
श्रेयोवसानमागन्म। यद्गोजिद्धं न जिदंश्च जिद्यत्। पूर्णं वनस्पतैरिव।
अभि नः शीयता॑ ५ रयिः। सचतां नः शचीपतिः॥१३०॥

वनस्पतावज्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियं धामाशीमहीवाभिनः शीयता॑
रयिरेकं च॥ [१४]

सर्वान् यद्विष्वण्णेन वि वै याः पुरस्ताद्देवां देवेषु परिस्तृणीत् सक्षेदं यदस्य पारंऽनागसु
उदंस्ताम्पसीद्ब्रह्मं प्रतिष्ठा यद्देवा यत्ते ग्रावणा यद्दिदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन् यज्ञेऽग्रे यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरजाः
प्रतमहे ब्रह्मं प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्गहानीति। द्वादशारत्नी
रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी
भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं
वा एतत्कर्म॥१॥

यदंश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यं नाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदाती नृत्विजः समावहन्त्या
सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। केशश्मश्रु वपते।
नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति। अहतं वासः परिधत्ते।
पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्वोपं वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै।
रात्रिं जागरयन्त आसते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥
कर्म धत्ते पञ्च च॥

[१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा
आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव रुन्धे।
तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेतं एव तद्वधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
भवतः। उभयतं एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।

स॒र्पि॒ष्वा॑न्भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षे॒याः प्रा॒श्न॑न्ति। दि॒शामे॒व
ज्योति॑षि जुहोति। च॒त्वारि॑ हि॒र॑ण्यानि ददाति। दि॒शामे॒व
ज्योती॑ः॒प्यव॑ रुन्धे॥४॥

यदाज्यंमुच्छिष्यते। तस्मिन् रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्यं रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
रेतसा समर्धयति। दर्भमयी रश्ना भवति। बहु वा एष कुचरो
मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यद्दर्भमयी रश्ना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनं मेध्यमा
लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्। स महर्त्विजः
प्राविशत्। तन्महर्त्विजां महर्त्विक्त्वम्। यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति।
महिमानमेवास्मिन्तद्दधाति। अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्।
तथ्सुवर्णं॑ हि॒र॑ण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं॑ हि॒र॑ण्यं ददाति। रेत एव
तद्दधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हि॒र॑ण्यम्।
रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभवत्षट् च॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बुध्नाति।
आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः प्रतिप्रोच्यं। न देवताभ्य
आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। यदाहं। ब्रह्मन्नश्वं मेध्यं भन्त्स्यामि
देवेभ्यः प्रजापतये तेन राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव

देवेभ्यः प्रजापतये प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते। इमामंगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारली रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारली(३)-रिति। ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यथ्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमरन्निः रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपः सः स्फुरोति। तादृगेव तत्। पूर्व आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। तथा देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते। ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्। सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति। भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह। यन्तारमेवैनं करोति। धर्ताऽसीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति। सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति। सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
 एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
 यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुण इत्याह।
 रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
 रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा त्वा देवेभ्य
 इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा त्वा प्रजापतय
 इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव देवताया आलभ्यते।
 तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बभ्राति समृद्ध्या उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च
 च॥ [३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः
 पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः। यो अर्वन्तं
 जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं चतुरक्षं प्रसौति। परो
 मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य ग्रहन्ति। श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः।
 पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं हन्ति। सैध्रकं मुसलं भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौंश्चलेयो हन्ति। पुंश्चल्वां
 वै देवाः शुचं न्यदधुः। शुचैवास्य शुचं हन्ति। पाप्मा वा
 एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति। अश्वस्याधस्पदमु-
 पास्यति। वज्री वा अश्वः प्राजापत्यः। वज्रेणैव पाप्मानं
 भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽपं प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छमलमपं प्लावयति। ऐषीक उदूहो
 भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
 इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा भवति।
 अप्सुयोनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते।
 पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति। पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति।
 अहं च त्वं च वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति।
 ब्रह्मक्षत्रे एव सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं
 वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो
 दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
 पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजा वृत्रं बध्नादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
 राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजा प्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः।
 बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह होता।
 पश्चात्प्राङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजाऽस्यै
 विशः॥१७॥

बहु॒ग्वै बहु॒श्वायै॑ बहु॒जावि॒कायै॑। बहु॒व्रीहि॒यवायै॑ बहु॒माष॒ति॒लायै॑। बहु॒हिर॒ण्यायै॑ बहु॒हस्ति॒कायै॑। बहु॒दा॒सपू॒रुषायै॑ रयि॒मत्यै॑ पुष्टि॒मत्यै॑। बहु॒रा॒यस्पो॒षायै॑ राजा॒स्त्विति॑। भू॒मा वै होता॑। भू॒मा सू॒तग्रा॒मण्यः॑। भूमै॒वास्मिन्भू॒मानं॑ दधाति। श॒तेन॑ क्षत्तसङ्ग॒हीतृभिः॑ स॒होद्गा॒ता। उ॒त्तर॒तो दक्षि॒णा तिष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति॥१८॥

अ॒नेना॒श्वेन॒ मे॒ध्यैने॒ष्ट्वा। अ॒य॒२ राजा॑ स॒र्वमा॒युरे॒त्विति॑। आ॒युर्वा उ॒द्गा॒ता। आ॒युः क्षत्त॑सङ्ग॒हीता॒रः। आ॒युषै॒वास्मिन्ना॒युर्द॑धाति। श॒त॒२श॑तं भवन्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॒यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॒ये प्र॑ति तिष्ठति। च॒तुः श॒ता भ॑वन्ति। च॒तस्रो॑ दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति तिष्ठति॥१९॥

ब्र॒ह्मा वि॒श उ॑क्षति दि॒श ए॒कं च॥—————[५]

यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्क॒न्द॑ति। ए॒वं वा ए॒तद॒श्वस्य॑ स्क॒न्द॑ति। यन्नि॒क्तम॒नाल॒ब्धमु॒त्सृज॑न्ति। यथ्स्तो॒क्या अ॒न्वाह॑। स॒र्वहु॑तमे॒वैनं॑ करो॒त्यस्क॑न्दाय। अस्क॑न्त्र॒२ हि तत्। यद्धु॒तस्य॑ स्क॒न्द॑ति। स॒हस्र॑मन्वा॒ह। स॒हस्र॑स॒म॒मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिर्जि॑त्यै॥२०॥

यत्प॒रि॒मिता॑ अनु॒ब्रूया॑त्। प॒रि॒मित॒मव॑ रुन्धीत। अ॒प॒रि॒मिता॑ अन्वा॒ह। अ॒प॒रि॒मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। स्तो॒क्या जु॑होति। या ए॒व वर्ष्वा॑ आपः। ता अ॒व रु॑न्धे। अ॒स्यां

जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाचं ह प्रजापतिः। स्तोत्रासु
वा अहमश्वमेधं सङ्स्थापयामि। तेन ततः सङ्स्थितेन
चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नये एवैनं जुहोति। सोमाय
स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र एवैनं
जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतये एवैनं जुहोति। अपां मोदाय स्वाहेत्याह। अद्ध्य एवैनं
जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायवं एवैनं जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय स्वाहेत्याह।
वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो जुहोति। दशदश
सम्पादं जुहोति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव
रुन्धे। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः
पुनरभ्यावर्तं जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। एतां ह
वाव सोऽश्वमेधस्य सङ्स्थितिमुवाचास्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्।
यद्यज्ञस्य सङ्स्थितस्य स्कन्दति॥२४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः सवित्र एवैनं जुहोति वायवं एवैनं जुहोति च्यवते षट्
च॥

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठम्प्रोक्षति।
 प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः। इन्द्राग्निभ्यां त्वेति दक्षिणतः।
 इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठौ बलिष्ठौ। ओजं एवास्मिन्बलं दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै
 देवानामाशुः सारसारितमः॥ २५॥

जुवमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः सारसारितमः।
 विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां
 यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनां
 यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै देवानामपचिततमाः।
 अपचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामपचिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
 हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः पशूनां
 त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै
 त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति। सते त्वाऽसते
 त्वाऽद्ध्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इत्याह।
 तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो
 वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः। अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि
 प्रोक्षतीति। अश्वे वै सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा

भूतेभ्य इति प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे
सर्वा देवता अन्वायन्ताः॥२७॥

सारसारितमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्।
यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्काराय स्वाहेङ्कृताय स्वाहेत्याह। एतानि वा
अश्वचरितानि। चरितैरेवैनं समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति।
अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावेवं विद्वानश्वमेधं
संस्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति। तस्माद्धोतव्या इति।
बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥२९॥

यस्यानायतनं अन्यत्राग्रेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः
पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहुवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति। आयतनं
एवास्याऽऽहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। तदाहुः।
यज्ञमुखेयं यज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यज्ञमुखेयं यज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
अवं सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्स्थ्यादिति। सकृदेव होतव्याः।

न यजमानं पशुभिर्व्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
 न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि जुहोति।
 अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः प्राजापत्यः समृद्धौ।
 एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः प्रजास्वर्धुकः॥३१॥
 अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥—————[८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ
 पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह।
 शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्योऽसीत्याह।
 तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां पशूनां श्रेष्ठ्यं
 गच्छति॥३२॥

प्र यशः श्रेष्ठ्यमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि
 सतिरसि वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।
 ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियं नामधेयम्। प्रियेणैवैनं
 नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेदध्वयेते।
 मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति।
 अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्व
 एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय
 त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतं

देवेभ्योऽश्वं मेधांयु प्रोक्षितं गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्यां राजपुत्रा
देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परिं ददाति। ईश्वरो वा अश्वः
प्रमुक्तः परां परावतं गन्तौः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह
रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहेति चतृषु पथ्सु जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरेवैनं बध्नाति। तस्मादश्वः
प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न जहाति।
राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते। येऽश्वं मेध्यं
रक्षन्ति। तेषां य उदृचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ
य उदृचं न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिंच्यते। योऽबलो-
ऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्। हन्येतास्य यज्ञः। चतुः
शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय। अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पथ्सु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥—————[९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत। तस्य
तेपानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स
एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध।
यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं
जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति।

चत्वार्यौद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः।
प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः।
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य
एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वैव्यं क्षत्रम्। सा श्रीः। तद्वध्नस्य
विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥३९॥

त्रिंशतमौद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं
विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवतां जुहोति।
त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै। एषां
लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति॥४०॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे। पूर्णाहुतिमुत्तमां
जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति। अथो इयं वै पूर्णाहुतिः।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामव रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥—————[१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्।
तं वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्यै।
स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा।
स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै स्वाहा।

कतमस्मै स्वाहेतिं प्राजापत्ये मुख्यं भवतः। प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते। सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो वै पूषा। पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। अथो रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णावे स्वाहा विष्णावे निखुर्यपाय स्वाहा विष्णावे निभूयपाय स्वाहेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। प्रत्युत्तब्ध्यै सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥—————[११]

सावित्रमष्टाकपालं प्रातर्निर्वपति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रं प्रातः सवनम्। प्रातः सवनादेवैनं गायत्रियाश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो प्रातः सवनमेव तेनाऽऽप्नोति। गायत्रीं छन्दः। सवित्रे प्रसवित्र एकादशकपालं मध्यन्दिने। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभं माध्यं दिनं सवनम्। माध्यं दिनादेवैनं

सर्वनात्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते॥४४॥

अथो माध्यं दिनमेव सर्वनं तेनाऽऽप्नोति। त्रिष्टुभं छन्दः। सवित्र आसवित्रे द्वादशकपालमपराह्णे। द्वादशाक्षरा जगती। जागंत तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो तृतीयसवनमेव तेनाऽऽप्नोति। जगतीं छन्दः। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतस्र आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरेवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो व्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्। यदाश्वत्थो व्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नवं च॥—————[१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यंजायत। आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह। राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह। धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरंजायत। वोढाऽनुद्वानित्याह॥४७॥

अनुदुह्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनुद्वानंजायत।

आशुः सप्तिरित्याह। अश्वं एव ज्वं दधाति। तस्मात्पुराऽऽशुरश्वो-
 ऽजायत। पुरन्धिर्योषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति। तस्मात्स्त्री
 युवतिः प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ ह वै तत्र
 जिष्णू रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी। स
 सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य यजमानस्य
 वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य वीरो जायते।
 यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षत्वित्याह।
 निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते।
 फ़लिन्यो न ओषधयः पच्यन्तामित्याह। फ़लिन्यो ह वै तत्रोषधयः
 पच्यन्ते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह।
 कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥
 अन्द्धानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥—————[१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त। तं
 देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव नोऽत्रास्त्विति।
 तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स देवानंप्रीणात्।
 यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा
 एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव तत्प्रीणाति।
 मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्। यन्मधु। यन्मधुना

जुहोति॥ ५१ ॥

म॒ह॒तीमे॒व तद्दे॒वतां॑ प्रीणाति। त॒ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑नां
वा ए॒तद्रू॒पम्। यत्त॑ण्डु॒लाः। यत्त॑ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑ने॒व
तत्प्री॑णाति। पृथु॑कैर्जुहोति। रु॒द्राणां॑ वा ए॒तद्रू॒पम्। यत्पृथु॑काः।
यत्पृथु॑कैर्जुहोति॥ ५२ ॥

रु॒द्राने॒व तत्प्री॑णाति। ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्यानां॑ वा
ए॒तद्रू॒पम्। यल्ला॒जाः। यल्ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्याने॒व तत्प्री॑णाति।
क॒र॒म्बैर्जु॑होति। वि॒श्वेषां॑ वा ए॒तद्दे॒वानां॑ रू॒पम्। यत्क॒र॒म्बाः॑।
यत्क॒र॒म्बैर्जु॑होति॥ ५३ ॥

वि॒श्वाने॒व तद्दे॒वान्प्री॑णाति। धा॒नाभि॑र्जुहोति। नक्ष॑त्राणां
वा ए॒तद्रू॒पम्। यद्धा॒नाः। यद्धा॒नाभि॑र्जुहोति। नक्ष॑त्राण्ये॒व
तत्प्री॑णाति। स॒क्तुभि॑र्जुहोति। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तद्रू॒पम्। यत्स॑क्तवः।
यत्स॑क्तुभि॑र्जुहोति॥ ५४ ॥

प्र॒जाप॑तिमे॒व तत्प्री॑णाति। म॒सू॒स्यैर्जु॑होति। सर्वा॑सां वा
ए॒तद्दे॒वता॑नां रू॒पम्। यन्म॒सू॒स्यानि॑। यन्म॒सू॒स्यैर्जु॑होति। सर्वा॑ ए॒व
तद्दे॒वताः॑ प्रीणाति। प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॑होति। प्रि॒याङ्गां॑ ह॒ वै ना॒मैते॑।
ए॒तैर्वै दे॒वा अश्व॑स्याङ्गा॒नि स॒मद॑धुः। यत्प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॑होति।
अश्व॑स्यै॒वाङ्गा॒नि स॒न्दधा॑ति। द॒शान्ना॑नि जुहोति। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्।

विराट्कुश्रस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ ॥ ५५ ॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति क्रम्बैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति
प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारिं च (अन्नहोमानाऽऽज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः
पृथुकैर्लाजैः क्रम्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूयैः प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादश।
) ॥

[१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तान्जुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति ॥ ५६ ॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
एवास्यं प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव रुन्धे।
व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ नक्तं जुहोति। रक्षसामपंहत्यै।
आज्येनान्ततो जुहोति ॥ ५७ ॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्यं प्राणं दधाति।
पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रति
तिष्ठति। द्वाभ्यां स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति।
उभयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति। अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय
स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे।

स॒हस्रा॑य॒ स्वाहे॒त्याह॑। आयु॒र्वै स॒हस्र॑म्। आयु॒रे॒वाव॑ रुन्धे। सर्व॑स्मै
स्वाहे॒त्याह॑। अप॑रि॒मितमे॒वाव॑ रुन्धे॥५८॥

ए॒व य॒ज्ञाद्र॑क्षाऽस्य॑प॒हन्त्यन्त॑तो जु॒होति॑ श॒ताय॒ स्वाहे॒त्याह॑ स॒प्त च॑॥—[१५]

प्र॒जाप॑तिं॒ वा ए॒ष ई॑प्स॒तीत्या॑हुः। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑त॒
इति॑। अथो॑ आहुः। सर्वा॑णि भू॒तानी॑तिं। एक॑स्मै॒ स्वाहे॒त्याह॑।
प्र॒जाप॑ति॒र्वा एकः॑। तमे॒वाऽऽप्नो॑ति। एक॑स्मै॒ स्वाहा॒ द्वाभ्या॑ऽ
स्वाहे॒त्यभि॑पूर्व॒माहु॑तीर्जु॒होति॑। अ॒भिपूर्व॑मे॒व सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति।
एको॒त्तरं॑ जु॒होति॑॥५९॥

ए॒कव॑दे॒व सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। सन्त॑तं जु॒होति॑। सु॒वर्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै। श॒ताय॒ स्वाहे॒त्याह॑। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑ श॒तवी॑र्यः।
आयु॒रे॒व वी॑र्य॒मव॑ रुन्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वाहे॒त्याह॑। आयु॒र्वै स॒हस्र॑म्।
आयु॒रे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒युता॑य॒ स्वाहा॑ नि॒युता॑य॒ स्वाहा॑ प्र॒युता॑य॒
स्वाहे॒त्याह॑॥६०॥

त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑। अ॒र्बुदा॑य॒
स्वाहे॒त्याह॑। वा॒ग्वा अ॒र्बुद॑म्। वाच॑मे॒वाव॑ रुन्धे। न्य॑र्बु॒दाय॒
स्वाहे॒त्याह॑। यो वै वा॒चो भू॑मा। तन्य॑र्बु॒दम्। वा॒च ए॒व भू॑मान॒मव॑
रुन्धे। स॒मुद्रा॑य॒ स्वाहे॒त्याह॑॥६१॥

स॒मुद्र॑मे॒वाऽऽप्नो॑ति। म॒ध्याय॒ स्वाहे॒त्याह॑। म॒ध्यमे॒वाऽऽप्नो॑ति।

अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाऽऽप्नोति। परार्धाय स्वाहेत्याह।
 परार्धमेवाऽऽप्नोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्याह। रात्रिर्वा
 उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवाव रुन्धे। अथो अहोरात्रयोरेव
 प्रति तिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा वा नक्तं वा जुहुयात्। अहोरात्रे
 मोहयेत्। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्यते स्वाहोद्यते
 स्वाहेत्यनुदिते जुहोति। उदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय
 स्वाहेत्युदिते जुहोति। अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहर्व्युष्टिः सप्त
 च॥ [१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवेन
 लोकयोनौर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय
 स्वाहेत्युद्वावाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं गमयति।
 अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं
 भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह।
 यथायजुरेवैतत्। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति।
 पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां
 जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चतवः।
 त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः।

सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्युदीक्षा
जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति
जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्ग्रजः सङ्गामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यास्यै।
भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्यास्यै।
आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै।
अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै।
स्वाहाऽऽधिमार्धाताय स्वाहेति समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति।
समस्तमेव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति॥६५॥

दद्ध्यः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहेत्यङ्ग्रहोमाञ्जुहोति। अङ्गेअङ्गे
वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवेनं पाप्मनस्तेनं मुञ्चति।
अञ्जेताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि
जुहोति। रूपैरेवेनः समर्धयति। ओषधीभ्यः स्वाहा मूलैभ्यः
स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो वा ओषधयः। पुष्पेभ्योऽन्याः
फलं गृह्णन्ति। मूलैभ्योऽन्याः। ता एवोभयीरव रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्या-
न्नाद्यस्यावरुद्धै। मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि जुहोति। प्राणा
वै देवा अपाव्याः। प्राणानेवाव रुन्धे। कूप्याभ्यः स्वाहाऽद्ध्यः
स्वाहेत्यपाः होमाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः। अन्नं वा आपः।

अ॒द्ध्यो वा अन्नं जायते। यदे॒वाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव॑ रुन्धे॥६७॥
 पूर्व॑दीक्षा जुहोति॑ पूर्वं ए॒व द्विष॑न्तं भ्रातृ॑व्यमति॑ काम॒त्यन॑न्तरित्यै कामति॑
 रुन्धे जायत॑ एकं च॥ [१७]

अ॒म्भा॑सि जुहोति। अ॒यं वै लो॒कोऽम्भा॑सि। तस्य॑ वस॒वो-
 ऽधि॑पतयः। अ॒ग्निज्यो॑तिः। यद॒म्भा॑सि जुहोति॑। इ॒ममे॒व लो॒कमे॒व
 रुन्धे। वसू॑ना॒स्य सायु॑ज्यं गच्छति। अ॒ग्निं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। न॒भा॑सि
 जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं वै न॒भा॑सि॥६८॥

तस्य॑ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्यो॑तिः। यन्न॒भा॑सि जुहोति॑।
 अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव॑ रुन्धे। रु॒द्राणा॑स्य सायु॑ज्यं गच्छति। वा॒युं ज्योति॑रव॑
 रुन्धे। म॒हा॑सि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को म॒हा॑सि। तस्या॑दित्या
 अधि॑पतयः। सूर्यो॑ ज्योतिः॥६९॥

यन्म॒हा॑सि जुहोति॑। अ॒मुमे॒व लो॒कमे॒व रुन्धे। आ॒दि॒त्याना॑स्य
 सायु॑ज्यं गच्छति। सूर्यं॑ ज्योति॑रव॑ रुन्धे। नमो॑ रा॒ज्ञे नमो॑ वरु॒णायेति॑
 य॒व्यानि॑ जुहोति। अ॒न्नाद्य॑स्यावरु॒द्धौ। म॒योभू॑र्वातो॑ अ॒भि वा॑तू॒स्त्रा
 इति॑ ग॒व्यानि॑ जुहोति। प॒शूना॑मवरु॒द्धौ। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑
 स्वाहेति॑ सन्तति॒होमाञ्जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सन्तत्यै॥७०॥

सि॒ताय॑ स्वाहा॑सि॒ताय॑ स्वाहेति॑ प्रमु॑त्तीर्जुहोति।
 सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्रमु॑त्तयै। पृथि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॑
 स्वाहेत्या॑ह। यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॒ स्वाहा॑ऽद॒न्तका॑य॑ स्वाहेति॑
 शरी॑रहोमाञ्जु॑होति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्य॑ज॒मानोऽव॑ रुन्धे। कस्त्वा॑

युनक्ति स त्वा युनक्तिं परिधीन् युनक्ति। इमे वै लोकाः
परिध्यः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै॥७१॥

यः प्राणतो य आत्मदा इति महिमानौ जुहोति।
सुवर्गो वै लोको महः। सुवर्गमेव ताभ्यां लोकं यजमानोऽव
रुन्धे। आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामिति समस्तानि
ब्रह्मवर्चसानि जुहोति। ब्रह्मवर्चसमेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे। जज्ञि
बीजमिति जुहोत्यनन्तरित्यै। अग्नये समनमत्पृथिव्यै समनमदिति
सन्नतिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्नत्यै। भूताय स्वाहा
भविष्यते स्वाहेति भूताभव्यौ होमौ जुहोति। अयं वै लोको
भूतम्॥७२॥

असौ भविष्यत्। अनयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति।
सर्वस्याऽऽत्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदक्रन्दः प्रथमं जायमान
इत्यश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्याऽऽत्यै। सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव
तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते॥७३॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स
यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमाञ्जुहोति। यज्ञादेव तैर्यजमानो
रक्षांस्यपहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्यन्ततो जुहोति।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७४॥

वै नभा॑सि॒ सूर्यो॑ ज्योतिः॒ सन्त॑त्यै॒ सम॑ष्ट्यै भूतं यज॑न्ते नव॑ च॥—[१८]

ए॒क॒यू॒पो वै॑का॒द॒शिनी॑ वा। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञानां॑ यू॒पा भव॑न्ति।
ए॒क॒वि॒ंशिन्य॑श्वमे॒धस्य॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै। बै॒ल॒वो
वा॑ खादि॒रो वा॑ पा॒ला॒शो वा॑। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञक्र॑तूनां यू॒पा
भव॑न्ति। रा॒ज्जु॒दाल॑ ए॒क॒वि॒ंशत्य॑रत्निरश्वमे॒धस्य॑। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ स॒म॑ष्ट्यै। ना॒न्येषां॑ प॒शूनां॑ ते॒ज॒न्या अ॑व॒द्यन्ति॑।
अ॒व॒द्यन्त्य॑श्व॒स्य॥ ७५॥

पा॒प्मा वै ते॑ज॒नी। पा॒प्मनो॑ऽप॒हत्यै॑। प्ल॒क्ष॒शा॒खाया॑म॒न्येषां॑
प॒शूना॑म॒व॒द्यन्ति॑। वे॒त॒स॒शा॒खाया॑म॒श्व॒स्य। अ॒प्सु॒योनि॑र्वा अ॒श्वः।
अ॒प्सु॒जो वे॑त॒सः। स्व॑ ए॒वास्य॑ योना॒वव॑ द्यति। यू॒पेषु॑
ग्रा॒म्यान्प॒शून्त्रि॑यु॒ञ्जन्ति॑। आ॒रो॒केष्वा॑र॒ण्यान्धा॑रयन्ति। प॒शूनां॑
व्यावृ॑त्त्यै। आ॒ ग्रा॒म्यान्प॒शून्ल॑भन्ते। प्रा॒र॒ण्यान्सृ॑जन्ति। पा॒प्मनो॑-
ऽप॒हत्यै॑॥ ७६॥

अ॒श्व॒स्य व्यावृ॑त्त्यै त्रीणि॑ च॥—[१९]

रा॒ज्जु॒दाल॑मग्नि॒ष्ठं मि॑नोति। भ्रू॒ण॒ह॒त्याया॑ अ॒प॒हत्यै॑।
पौतु॑द्रवाव॒भितो॑ भवतः। पु॒ण्य॑स्य ग॒न्धस्या॑व॒रुद्ध्यै॑। भ्रू॒ण॒ह॒त्या-
मे॒वास्मा॑द॒प॒हत्य॑। पु॒ण्ये॑न ग॒न्धेनो॑भ॒यतः॑ परि॑ गृह्णाति। षड्वै॒ल्वा
भ॑वन्ति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्या॑व॒रुद्ध्यै॑। षड्वा॑दि॒राः। तेज॒सोऽव॑रुद्ध्यै॥ ७७॥

षड्वा॑ला॒शाः। सो॒म॒पी॒थस्या॑व॒रुद्ध्यै॑। ए॒क॒वि॒ंशतिः॑ स॒म्प॑द्यन्ते।

एकविंशतिर्वै देवलॊकाः। द्वाद॑श मा॒साः प॒ञ्च॒त॒वः। त्रय॑ इ॒मे
लो॒काः। अ॒सावा॑दि॒त्य एक॑विं॒शः। ए॒ष सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। श॒तं प॒शवो॑ भवन्ति॥७८॥

श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति। सर्व॑
वा अ॒श्वमे॒ध्याप्रो॑ति। अ॒परि॑मिता भवन्ति। अ॒परि॑मित॒स्याव॑रुद्धौ।
ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्। द॒क्षि॒णतो॑ऽन्येषां
प॒शूनाम॑व॒द्यन्ति॑। उ॒त्तर॑तोऽश्व॒स्येति॑। वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः॥७९॥

ए॒षा वै वरु॑णस्य॒ दिक्। स्वाया॑मे॒वास्य॑ दि॒श्यव॑द्यति। यदित॑रेषां
प॒शूनाम॑व॒द्यति॑। श॒तदे॒वत्य॑ तेना॒व रु॒न्धे। चि॒तेऽग्रा॑वधि॒ वैत॑से कटे-
ऽश्व॑ चिनोति। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा अ॒श्वः। अ॒प्सुजो॑ वैत॒सः। स्व ए॒वैनं॑
यो॒नौ प्र॑तिष्ठापयति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑ तू॒परं चि॑नोति। प॒श्चात्प्रा॒चीनं॑
गोमृ॑गम्॥८०॥

प्रा॒णापा॒नावे॑वास्मिन्स॒म्यञ्चो॑ दधाति। अ॒श्वं तू॒परं गो॑मृ॒गमि॑ति
सर्व॑हुत॒ एता॑ञ्जुहोति। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। आ॒त्मना॑ऽभि
जु॑होति। सा॒त्मान॑मे॒वैनं॑ स॒तनुं॑ करोति। सा॒त्माऽमु॑ष्मि॒ल्लोके॑
भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। अथो॒ वसो॑रे॒व धा॒रां तेना॑व रु॒न्धे।
इ॒लुव॑र्दाय॒ स्वाहा॑ बलि॒वर्दाय॑ स्वाहेत्या॒ह। सं॒व॒त्स॒रो वा इ॒लुव॑र्दः।
प॒रि॒व॒त्स॒रो ब॑लि॒वर्दः। सं॒व॒त्स॒रादे॒व प॑रि॒व॒त्स॒रादायु॑र॒व रु॒न्धे।
आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॑दश्वमेधया॒जी ज॒रसा॑ वि॒स्रसा॑मुं

लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरुद्धौ भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥—————[२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एक-
विंशतिर्यूपाः। यथा वा अश्वौ वर्षभा वा वृषाणः सःस्फुरेरन्।
एवमेव तथ्स्तोमाः सःस्फुरन्ते। यदेकविंशाः। ते यत्संमृच्छेरन्।
हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः
स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्दश यूपा भवन्ति। दशाक्षरा
विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। य एकादशः। स्तनं
एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवैनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः स्तोमः।
एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्। एकविंश
एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। यथा
प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राज्ञा भवति।
एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः।
एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं वेद। ककुद्ध राज्ञा भवति।
यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीरूषाणि वेद। शिरो ह राज्ञा भवति।

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः।
 एतानि वा अश्वमेधे त्रीणि शीरूपाणि। य एवं वेद। शिरो ह राजा
 भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राजा भवति षट् च॥—————[२१]

देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः
 प्राजानात्। यदश्वमेधेऽश्वेन मेध्येनोदश्चो बहिष्पवमानं सर्पन्ति।
 सुवर्गस्य लोकस्य प्रजात्यै। न वै मनुष्यः सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद।
 अश्वो वै सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद। यदुद्गातोद्गायेत्। यथा क्षेत्रज्ञो-
 ऽन्येन पथा प्रतिपादयेत्। तादृक्तत्॥८६॥

उद्गातारमपरुध्य। अश्वमुद्गीथाय वृणीते। यथा क्षेत्रज्ञोऽञ्जसा
 नयति। एवमेवैनमश्वः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति। पुच्छमन्वा-
 रंभन्ते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। हिं करोति। सामैवाकः। हिं
 करोति। उद्गीथ एवास्य सः॥८७॥

वडंबा उपं रुन्धन्ति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। अथो
 यथोपगातारं उपगायन्ति। तादृगेव तत्। उदंगासीदश्वो मेध्य
 इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतिरुद्गीथः। उद्गीथमेवाव-
 रुन्धे। अथो ऋग्वेदसामयौरेव प्रति तिष्ठति। हिरण्येनोपाकरोति।
 ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेव मुखतो दधाति। यजमाने च प्रजासु
 च। अथो हिरण्यज्योतिरेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति॥८८॥

तथ्स उपाकरोति चत्वारि च॥—————[२२]

पुरुषो वै यज्ञः। यज्ञः प्रजापतिः। यदश्वं पशून्नियुञ्जन्ति।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। अश्वं तूपरं गोमृगम्। तानग्निष्ठ आलभते।
सेनामुखमेव तत्संश्रयति। तस्माद्राजमुखं भीष्मं भावुकम्। आग्नेयं
कृष्णग्रीवं पुरस्ताल्ललाटे। पूर्वाग्निमेव तं कुरुते॥८९॥

तस्मात्पूर्वाग्निं पुरस्तात्स्थापयन्ति। पौष्णमन्वञ्चम्। अन्नं
वै पूषा। तस्मात्पूर्वाग्नावाहार्यमा हरन्ति। ऐन्द्रापौष्णमुपरिष्ठात्।
ऐन्द्रो वै राजन्योऽन्नं पूषा। अन्नाद्येनैवैनमुभयतः परि गृह्णाति।
तस्माद्राजन्योऽन्नादो भावुकः। आग्नेयौ कृष्णग्रीवौ बाहुवोः।
बाहुवोरेव वीर्यं धत्ते॥९०॥

तस्माद्राजन्यो बाहुबलीभावुकः। त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ
सक्थ्योः। सक्थ्योरेव वीर्यं धत्ते। तस्माद्राजन्यं ऊरुबलीभावुकः।
शितिपृष्ठौ बारहस्पत्यौ पृष्ठे। ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो
कवचं एवैते अभितः पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति।
धात्रे पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उथ्सेधमेव तं कुरुते।
तस्मादुथ्सेधं भये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥९१॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्गहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितृश्रुत्वारो यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं
विभूराह प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः प्रजापती रक्षांसि

प्रजापतिमीप्सति विभूरश्वनामान्यम्भाङ्गस्येकयूपो राज्ञुदालमेकविंशो देवाः पुरुपुत्रयोविंशतिः॥२३॥

साङ्गहृण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं ह्यमे सितायं

प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं एकंनवतिः॥२१॥

साङ्गहृण्या सङ्श्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तमंष्टादशभिर्नु प्रायुङ्क्त। तमाप्रोत्। तमास्वाऽष्टादशभिर्वारुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरास्वा यजमानोऽव रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरौऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव तैरास्वा यजमानोऽव रुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशूनुपाकरोति। इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः। अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभेत्। तेनैव पशूनव रुन्धे। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न यज्ञवेशसं भवति। न यजमानमरण्यं मृतं

हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो
नाम। सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यतस्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकाववं रुन्धीयेति। स एता-
नुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत। तैर्वै
स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं लोकमवारुन्ध।
आरण्यैरमुम्। यद् ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमवं रुन्धे।
यदारण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः।
य इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशवं आलभ्यन्ते।
प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽवं रुन्धे। वि वा एष प्रजयां
पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते। संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराध्नोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं। यदेत
ऐकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां पशून् यजमानो-
ऽवं रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्।
तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्नोत्। तामाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध।
यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। एकादश दशत
 आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः। पशून्वाव
 रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पशवो भवन्ति। अश्वस्य
 सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः पशवः। बहुरूपा
 भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्याल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥—————[२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा
 आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव रुन्धे।
 यदारण्यान्। अमुं तैः। उभयान्पशूनालभते। ग्राम्याश्चारण्याश्च।
 उभयौर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयान्पशूनालभते॥९॥

ग्राम्याश्चारण्याश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ। उभयान्पशू-
 नालभते। ग्राम्याश्चारण्याश्च। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ। त्रयस्त्रयो
 भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
 कस्मात्सत्यात्॥१०॥

अस्मिँल्लोके बहवः कामा इति। यत्समानीभ्यो देवताभ्यो-
 ऽन्येऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके कामान्दधाति।
 तस्मादस्मिँल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणां त्रयाणां सह वपा
 जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां
 लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। पर्यग्निकृतानारण्या-
 नुत्सृजन्त्यहिंसायै॥११॥

अवरुद्धा उभयान्मृशूनालभते सत्यादहिंसायै॥ [३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।
आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।
अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्। वायुमेवास्मै
युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति।
रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना दिवि।
नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह। कामानेवास्मै
युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी विपक्षसा। इमे एवास्मै
युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहसा। अहोरात्रे
एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं प्रतिमुञ्चति। यश
एवैनं राज्ञां गमयति। जीमूतस्येव भवति प्रतीकमित्याह।
यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं
वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र वेद्या
एति। एतस्स्तोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न इत्याह।
वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्तादधात्यावृत्यै। यथा वै
हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति।

यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु काचानावयन्ति।
लोमान्येवास्य तथ्सम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुव॒रिति॑ प्राजाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्रा॒जाप॒त्यो वा
अश्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॑ महि॒षी। भुव॒ इति॑
वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परि॒वृत्ती॑। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑
का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै हि॑र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॒श्चैवास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति।
स॒हस्रं॑स॒मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै। अप॒
वा ए॒तस्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः क्रा॑मन्ति। योऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते।
वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सेति॑ महि॒ष्यभ्य॑नक्ति। तेजो॒ वा
आज्य॑म्। तेजो॒ गाय॑त्री। तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वाञ्जन्तु॑ त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॒सेति॑ वा॒वाता॑। तेजो॒ वा आज्य॑म्।
इन्द्रि॒यं त्रि॒ष्टुप्। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑ रुन्धे। आ॒दि॒त्यास्त्वा-
ऽञ्जन्तु॑ जाग॑तेन॒ छन्द॒सेति॑ परि॒वृत्ती॑। तेजो॒ वा आज्य॑म्। प॒शवो॑
जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शूनव॑ रुन्धे। प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा
ए॒तद्रूप॑म्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद॒धति॑। नास्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं
प॒शवः॑ श्रीरप॑ क्रा॒मन्ति॑। ला॒जी(३)ञ्छा॒ची(३)न् यशो॑म॒माँ(४)
इत्यति॑रिक्त॒मन्न॑मश्वा॒योपा॑हरन्ति। प्र॒जामे॒वान्ना॒दीं कु॑र्वते। ए॒तद्दे॒वा
अन्न॑मत्तै॒तदन्न॑मद्धि प्रजाप॒त इत्या॑ह। प्र॒जाया॑मे॒वान्नाद्यं॑ दधते।

यदि नावजिघ्रैत्। अग्निः पशुरासीदित्यवग्रापयेत्। अव हव
जिघ्रति। आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी
सुधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै। समिद्धो
अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति सरूपत्वाय॥१९॥
परितस्थुष इत्याहेमे एवास्मै युनक्त्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति
त्रीणि च॥ [४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृद्धते। योऽश्वमेधेन यजते। होता
च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवेन ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः।
दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणत आयतनो वै ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो
वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धो
ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता भवति॥२०॥

उत्तरत आयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो वा
अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धस्तेजस्वितरः।
यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो वै यूपः। यजमानमेव तेजसा
च ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः। किं स्विंदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह।
द्यौर्वै वृष्टिः पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विंदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो
वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं स्विंदासीत्पिशङ्गिलेत्याह।
रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव रुन्धे। किं स्विंदासीत्पिलिप्पिले-
त्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्वि॑देका॒की च॑र॒तीत्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्य ए॑का॒की
च॑रति। तेज॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। क उ॑स्वि॒ज्जाय॑ते पुन॒रित्या॑ह। च॒न्द्रमा॑ वै
जा॑यते पुनः। आयु॑रे॒वाव॑ रुन्धे। कि॒ञ्च स्वि॑द्धि॒मस्य॑ भेष॒जमित्या॑ह।
अ॒ग्निर्वै हि॑मस्य॑ भेष॒जम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे। कि॒ञ्च स्वि॑दा॒वप॑नं
म॒हदि॑त्याह॥ २३॥

अ॒यं वै लो॒क आ॒वप॑नं म॒हत्। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति तिष्ठति।
पृ॒च्छामि॑ त्वा पर॒मन्तं॑ पृथि॒व्या इ॒त्याह॑। वेदि॑र्वै परोऽन्तः पृथि॒व्याः।
वेदि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒च्छामि॑ त्वा भुव॑नस्य॒ नाभि॑मित्या॑ह। य॒ज्ञो वै
भुव॑नस्य॒ नाभिः॑। य॒ज्ञमे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒च्छामि॑ त्वा वृ॒ष्णो अ॑श्व॒स्य
रेत॑ इत्या॑ह। सोमो॑ वै वृ॒ष्णो अ॑श्व॒स्य रेतः॑। सोम॑पी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे।
पृ॒च्छामि॑ वा॒चः पर॑मं व्यो॒मेत्या॑ह। ब्र॒ह्म वै वा॒चः पर॑मं व्यो॒म।
ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे॥ २४॥

होता॑ भवति॒ वै वृ॒ष्टिः पूर्॒वचित्ति॑र॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑ रुन्धे म॒हदि॑त्याह॒ सोमो॑ वै वृ॒ष्णो
अ॑श्व॒स्य रेत॑श्च॒त्वारि॑ च॥ [५]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते।
प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहे॑ति सं॒ज्ञप्य॑मा॒न आ॑हु॒तीर्जु॑होति।
प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। नास्मा॑त्प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति। अ॒वन्तीः
स्था॒वन्ती॑स्त्वाऽव॑न्तु। प्रि॒यं त्वा॑ प्रि॒याणा॑म्। व॒र्षिष्ठ॑मा॒प्याना॑म्।
नि॒धीनां॑ त्वा॑ निधि॒पति॑श्च॒ हवाम॑हे वसो म॒मेत्या॑ह। अपै॒वास्मै॑
तद्धु॑वते॥ २५॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै ह्रवते। त्रिः परियन्ति।
 त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः परियन्ति।
 षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं ध्रुवते। अप वा एतेभ्यः
 प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे ध्रुवनं तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे
 प्राणाः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। अम्बे
 अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्। सुभगे
 काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनमुपनयति। सुवर्गे लोके
 सम्प्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। आऽहमंजानि गर्भधमा
 त्वमंजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः। प्रजामेव
 पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न
 प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्। यथ्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति।
 सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता
 हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य रजताः।
 दिवो हरिण्यः। दिशो वा अयस्मर्यः। अवान्तरदिशा रजताः।
 ऊर्ध्वा हरिण्यः। दिश एवास्मै कल्पयति। कस्त्वा ह्यति कस्त्वा
 विशास्तीत्याहाहिंसायै॥२९॥

हुवते कामन्त्यूर्वाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥—————[६]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं कामति। योऽश्वमेधेन यजते। ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयतादित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रमश्वमेधः। श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्ध्वमुच्छ्रयति। वेणुभारङ्गिराविवेत्याह। राष्ट्रं वै भारः। राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्या मध्यमेधतामित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रस्य मध्यम्॥३०॥

श्रियमेवाव रुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो वै राष्ट्रस्य शीतो वातः। क्षेममेवाव रुन्धे। यद्धरिणी यवमत्तीत्याह। विड्वै हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। न पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजा पशून् पुष्यति॥३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रं नाभिषिञ्चन्ते। इयं युका शकुन्तिकेत्याह। विड्वै शकुन्तिका। राष्ट्रमश्वमेधः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आहलमिति सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति। आहतं गभे पस इत्याह। विड्वै गभः॥३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्। माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता। असौ पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीर्वै वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता ग॒भे मुष्टिम॑तः स॒यदित्या॑ह। विद्वै
 ग॒भः। रा॒ष्ट्रं मुष्टिः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्राष्ट्रं वि॒शं
 घातु॑कम्। अप॒ वा ए॒तेभ्यः प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। ये य॒ज्ञेऽपू॑तं वदन्ति।
 द॒धि॒क्राव्णो॑ अकारिष॒मिति॑ सुरभि॒मती॑मृचं वदन्ति। प्रा॒णा वै
 सु॒र॒भयः॑। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।
 आपो॒ हि ष्ठा म॑यो॒भुव॑ इत्य॒द्विर्मा॑र्जयन्ते। आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑।
 दे॒वता॑भिरे॒वाऽऽत्मानं॑ पवयन्ते॥ ३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गभो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा प्रे॒णाऽनु॑ प्रावि॑शत्। ताभ्यः पुनः
 सम्भ॑वितुं नाश॑क्रोत्। सोऽब्र॑वीत्। ऋ॒ध्नव॑दि॒त्सः। यो मे॒तः
 पुनः॑ स॒म्भर॑दिति। तं दे॒वा अ॑श्वमे॒धेनै॒व सम॑भरन्। ततो॒ वै त
 आ॑र्ध्रुवन्। योऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। प्र॒जाप॑तिमे॒व सम्भ॑रत्यु॒धोति॑।
 पु॒रुष॑माल॑भते॥ ३५॥

वैरा॒जो वै पु॒रुषः॑। वि॒राज॑मे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॑ वै
 वि॒राट्। अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। अश्व॑माल॑भते। प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः।
 प्र॒जाप॑तिमे॒वाल॑भते। अथो॒ श्रीर्वा॑ एक॑शफम्। श्रिय॑मे॒वाव॑ रुन्धे।
 गा॒माल॑भते॥ ३६॥

य॒ज्ञो वै गौः॑। य॒ज्ञमे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॑ वै गौः। अन्न॑मे॒वाव॑
 रुन्धे। अ॒जा॒वी आ॑ल॑भते भू॒म्ने। अथो॒ पुष्टि॑र्वै भू॒मा। पुष्टि॑मे॒वाव॑
 रुन्धे। पर्य॑ग्निकृतं पु॒रुषं॑ चा॒र॒ण्याश्चो॒त्सृज॑न्त्यहि॑सायै। उ॒भौ वा

ए॒तौ प॒शू आल॑भ्येते। यश्चा॑व॒मो यश्च॑ पर॒मः। तेऽस्यो॒भये॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः।
 अ॒भीष्टा॑ अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता अ॒भिहु॑ता भवन्ति। नैनं॑ द॒क्षवः॑
 प॒शवो॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑ अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता अ॒भिहु॑ता
 हि॒सन्ति॑। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥ ३७॥
 ल॒भते॒ गामा॑ल॒भते॒ पर॑मोऽष्टौ च॥ [८]

प्र॒थमे॒न वा ए॒ष स्तोमे॑न रा॒ध्वा। च॒तुष्टो॒मेन॑ कृ॒तेनाया॑ना॒मुत्तरे॑-
 हन्। ए॒कवि॑ंशे प्र॒तिष्ठा॑यां प्र॒ति तिष्ठ॑ति। ए॒कवि॑ंशात्प्र॒तिष्ठा॑यां
 ऋ॒तून॒न्वारो॑हति। ऋ॒तवो॑ वै पृ॒ष्ठानि॑। ऋ॒तवः॑ संव॒त्सरः॑।
 ऋ॒तुष्वेव॑ संव॒त्सरे॑ प्र॒तिष्ठा॑य। दे॒वता॑ अ॒भ्यारो॑हति। श॒क्रर॑यः पृ॒ष्ठं
 भ॑वन्त्य॒न्यद॑न्य॒च्छन्दः॑। अ॒न्येऽन्ये॑ वा ए॒ते प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑॥ ३८॥

उ॒तेव॑ ग्रा॒म्याः। उ॒तेवा॑र॒ण्याः। अ॒हरे॒व रू॒पेण॑ स॒मर्ध॑यति।
 अथो॒ अहं॑ ए॒वैष ब॒लिर्ह्रि॑यते। तदा॑हुः। अप॑श॒वो वा ए॒ते।
 यद॑जा॒वय॑श्चा॒र॒ण्याश्च॑। ए॒ते वै सर्वे॑ प॒शवः॑। यद्ग॒व्या इति॑।
 ग॒व्यान्प॒शूनु॑त्तमेऽहं॒ नाल॑भते॥ ३९॥

तेनै॒वोभया॑न्प॒शून॑व॒ रुन्धे॑। प्रा॒जाप॒त्या भ॑वन्ति। अन॑भि-
 जि॒तस्या॑भिजि॒त्यै। सौरी॑र्न॒व श्वे॒ता व॒शा अ॑नू॒बन्ध्या॑ भवन्ति। अ॒न्तत॑
 ए॒व ब्र॑ह्मव॒र्चस॑म॒व रुन्धे॑। सोमा॑य॒ स्वरा॑ज्ञेऽनो॒वाहा॑व॒नद्वाहा॑विति
 द्वि॒न्दिनः॑ प॒शूना॑ल॒भते॑। अ॒होरा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। प॒शुभि॑र्वा ए॒ष
 व्य॑ध्यते। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते। छ॒गलं॑ क॒ल्माष॑ कि॒किदी॑विं

विं॒दी॒गय॑मि॒तिं त्वा॒ष्ट्रान्प॒शूना ल॑भते। प॒शुभि॑रे॒वाऽऽत्मान॑
 सम॑र्धयति। ऋ॒तुभि॑र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते।
 पि॒शङ्गा॒स्त्रयो॑ वास॒न्ता इत्यृ॑तुप॒शूनाल॑भते। ऋ॒तुभि॑रे॒वाऽऽत्मान॑
 सम॑र्धयति। आ वा ए॒ष प॒शुभ्यो॑ वृ॒श्च्यते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते।
 पर्य॑ग्निकृ॒ता उ॒त्सृ॑ज॒न्त्यनो॑व्र॒स्काय॑॥४०॥

ल॒भ्यन्ते ल॒भते त्वा॒ष्ट्रान्प॒शूनाल॑भतेऽष्टौ च॥ [१]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत॒ महान॑न्नादः स्या॒मिति॑। स ए॒ताव॑श्वमे॒धे
 म॑हि॒माना॑वपश्यत्। ताव॑गृ॒ह्णीत। ततो॒ वै स महान॑न्नादो-
 ऽभवत्। यः का॒मये॑त॒ महान॑न्नादः स्या॒मिति॑। स ए॒ताव॑श्वमे॒धे
 म॑हि॒मानौ गृ॒ह्णीत। म॒हाने॑वान्नादो भ॑वति। य॒ज॒मान॑दे॒वत्या॑
 वै व॒पा। राजा॑ म॒हिमा॑। यद्व॒पां म॑हि॒मोभ॑यतः परि॒यज॑ति।
 यज॑मानमे॒व रा॒ज्येनो॑भ॒यतः॑ परि॒गृह्णा॑ति। पु॒रस्ता॑श्वाहा॒कारा॑
 वा अ॒न्ये दे॒वाः। उ॒परि॑ष्टाश्वाहा॒कारा॑ अ॒न्ये। ते वा ए॒तेऽश्व॑
 ए॒व मे॒ध्यं उ॒भये॑ऽव॒रुध्य॑न्ते। यद्व॒पां म॑हि॒मोभ॑यतः परि॒यज॑ति।
 ताने॒वोभ॑या॒न्प्रीणा॑ति॥४१॥

परि॒यज॑ति षट्॥ [१०]

वै॒श्वदे॒वो वा अ॒श्वः। तं यत्प्रा॑जाप॒त्यं कुर्या॑त्। या दे॒वता॑
 अपि॑भागाः। ता भा॒ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयेत्। दे॒वता॑भ्यः स॒मदं॑ दध्यात्।
 स्तेगा॒न्द॒ष्ट्री॑भ्यां म॒ण्डूकां॑ ज॒म्येभि॑रिति। आ॒ज्यम॑व॒दानं॑ कृ॒त्वा
 प्र॑तिसृ॒ज्याय॑माहु॒तीर्जु॑होति। या ए॒व दे॒वता॑ अपि॑भागाः। ता

भा॒ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। न दे॒वता॑भ्यः सु॒मदं॑ दधाति॥४२॥

चतु॑र्दशै॒तान॑नुवा॒काञ्जु॑होत्यन॑न्तरित्यै। प्र॒या॒साय॒ स्वाहे॑तिं
पञ्च॑दशम्। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॒ रात्र॑यः। अ॒र्धमा॒सशः॑ संवत्सर
आ॑प्यते। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। तेऽब्रु॑वन्न॒ग्रयः॑ स्विष्ट॒कृत्ः।
अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ वयमु॑द्धरमुद्धराम॒है। अथै॑तान॒भि भ॑वा॒मेति॑। ते
लोहि॑तमुद॑हरन्त। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्॥४३॥

परा॑ऽसुराः। यथि॑स्विष्ट॒कृद्ध्यो॒ लोहि॑तं जु॒होति॑ भ्रातृ॒व्याऽभि॑भूत्यै।
भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। गो॒मृग॑क॒ण्ठेन॑
प्रथ॑मामाहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॑ वै गो॒मृगः। रु॒द्रोऽग्निः॑ स्विष्ट॒कृत्।
रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॒ यत्रै॑षाऽऽहु॑तिर॒हूयते॑। न तत्र॑ रु॒द्रः
प॒शून्भि॑म॒न्यते॑॥४४॥

अ॒श्वश॑फेनं द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॑ वा ए॒कश॑फम्।
रु॒द्रोऽग्निः॑ स्विष्ट॒कृत्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॒ यत्रै॑षा-
ऽऽहु॑तिर॒हूयते॑। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून्भि॑म॒न्यते॑। अ॒यस्म॑येन
कम॑ण्डलु॒ना तृ॒तीया॑म्। आहु॑तिं जुहोत्याया॒स्यो वै प्र॒जाः।
रु॒द्रोऽग्निः॑ स्विष्ट॒कृत्। रु॒द्रादे॒व प्र॒जा अ॒न्त॑र्दधाति। अथो॒ यत्रै॑षा-
ऽऽहु॑तिर॒हूयते॑। न तत्र॑ रु॒द्रः प्र॒जा अ॒भि॑म॒न्यते॑॥४५॥

द॒धात्य॑भ॒वन्म॑न्यते प्र॒जा अ॒न्त॑र्दधाति॒ द्वे च॑ ॥ ————— [११]

अश्व॑स्य॒ वा आल॑ब्धस्य॒ मेध॒ उद॑क्रामत्। तद॑श्वस्तो॒मीय॑-

मभवत्। यद॑श्वस्तोमीयं जुहोति॑। समै॑धमे॒वैन॒माल॑भते। आज्ये॑न
जुहोति॑। मेधो॑ वा आज्यम्। मेधो॑ऽश्वस्तोमीयम्। मेधे॑नै॒वास्मिन्मे॒धं
दधाति॑। षट्त्रिं॑शतं जुहोति॑। षट्त्रिं॑शदक्षरा बृहती॥४६॥

बार॑हताः प॒शवः॑। सा प॑शूनां मात्रा॑। प॒शूने॒व मात्र॑या
सम॑र्धयति। ताय॑द्भूय॒सीर्वा॒ कनी॑यसीर्वा जुहुयात्। प॒शून्मात्र॑या
व्य॑र्धयेत्। षट्त्रिं॑शतं जुहोति॑। षट्त्रिं॑शदक्षरा बृहती। बार॑हताः
प॒शवः॑। सा प॑शूनां मात्रा॑। प॒शूने॒व मात्र॑या सम॑र्धयति॥४७॥

अ॒श्वस्तोमीयं॑ हु॒त्वा द्वि॒पदा॑ जुहोति॑। द्वि॒पाद्वै पुरु॑षो
द्विप्र॑तिष्ठः। तदे॑नं प्रति॒ष्ठया॒ सम॑र्धयति। तदा॑हुः। अ॒श्वस्तोमीयं॑
पूर्व॑ होत॒व्याँ(३)न्दि॒पदा(३) इति॑। अश्वो॑ वा अ॒श्वस्तोमीयम्।
पुरु॑षो द्वि॒पदाः॑। अ॒श्वस्तोमीयं॑ हु॒त्वा द्वि॒पदा॑ जुहोति॑।
तस्मा॑द्वि॒पाच्चतु॑ष्पादमत्ति। अथो॑ द्वि॒पद्ये॒व चतु॑ष्पदः प्रति॒ष्ठाप॑यति।
द्वि॒पदा॑ हु॒त्वा। नान्या॑मुत्त॑रा॒माहु॑तिं जुहुयात्। यद॑न्यामुत्त॑रा॒माहु॑तिं
जुहुयात्। प्र॑ प्रति॒ष्ठायाम्॑श्चवेत। द्वि॒पदा॑ अन्त॒तो जु॑होति॒ प्रति॑-
ष्ठित्यै॥४८॥

बृ॒हत्त्य॑र्धयति स्थापयति पञ्च च॥ _____ [१२]

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धम॑सृजत। सो॑ऽस्मात्सृष्टोऽपामा॑कामत्। तं य॑ज्ञ-
क्र॒तुभि॑रन्वैच्छत्। तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॑र्नान्व॑विन्दत्। तमिष्टि॑भि॒रन्वैच्छत्।
तमिष्टि॑भि॒रन्व॑विन्दत्। तदिष्टी॑नामिष्टित्वम्। यत्स॑वत्सरमिष्टि-

भिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते। अस्यां वाव
तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः। तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति।
यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृप्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः
प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै
धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं प्रजाः
क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
तस्माद्विवां नष्टैष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते सायं धृतीर्जुहोति।
अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो अहोरात्राभ्यामेवास्मै
योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।
श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते। वीणाऽस्मै
वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायताम्॥५२॥

प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत इति।
ब्राह्मणोऽन्यो गायत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः। क्षत्रं
राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः श्रीः परिगृहीता

भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायंताम्। अपास्माद्राष्ट्रं क्रामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत् इति। यदा खलु वै राजा कामयते। अथ ब्राह्मणं जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्। नक्तं राजन्यः। ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृहीतं भवति। इत्यददा इत्ययजथा इत्यपच इति ब्राह्मणो गायेत्। इष्टापूर्तं वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवैनं स समर्धयति। इत्यजिना इत्ययुध्यथा इत्यमुं सङ्ग्राममहन्निति राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य। युद्धेनैवैनं स समर्धयति। अक्लृप्ता वा एतस्यर्तव इत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायंति तिस्रोऽन्यः। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्वास्मै कल्पयतः। ताभ्यां सः स्थायाम्। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥५५॥

गायंताङ्गामेद्ब्राह्मणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयात्। लोकलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव मृत्युमवयजते। नैनं लोकलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वत्सश्चक्षीत। बह्वं मृत्युममित्रं कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा

ए॒वैकां॑ जुहु॒यात्। ए॒को वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के मृ॒त्युः॥५६॥

अ॒श॒न॒या मृ॒त्यु॒रे॒व। तमे॒वामुष्मि॑ल्लो॒केऽव॑यजते। भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॒
स्वाहे॑त्य॒वभृ॑थ आहु॒तिं जु॑होति। भ्रू॒ण॒ह॒त्यामे॒वाव॑ यजते। तदा॑हुः।
यद्भ्रू॒ण॒ह॒त्या पा॒त्र्याऽथ॑। कस्मा॑द्यज्ञेऽपि॑ क्रियत् इति॑। अ॒मृ॒त्यु॒र्वा
अ॒न्यो भ्रू॒ण॒ह॒त्याया॒ इत्या॑हुः। भ्रू॒ण॒ह॒त्या वा॒व मृ॒त्युरि॑तिं।
यद्भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॒ स्वाहे॑त्य॒वभृ॑थ आहु॒तिं जु॑होति॥५७॥

मृ॒त्युमे॒वाऽऽहु॑त्या तर्पयित्वा प॑रि॒पाणं॑ कृत्वा। भ्रू॒ण॒घ्ने भे॑ष॒जं
क॑रोति। ए॒ता॒५ ह॒ वै मु॑ण्डि॒भ औ॑दन्य॒वः। भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॒ प्राय॑श्चित्तिं
वि॒दां च॑कार। यो हा॒स्यापि॑ प्र॒जायां॑ ब्राह्म॒ण॒५ ह॑न्ति। सर्व॑स्मै॒ तस्मै॑
भे॒ष॒जं क॑रोति। जु॒म्ब॒काय॒ स्वाहे॑त्य॒वभृ॑थ उ॒त्त॒मा॒माहु॑तिं जुहोति।
वरु॑णो॒ वै जु॑म्ब॒कः। अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑यजते। ख॒ल॒तेर्वि॑क्लि॒धस्य॑
शु॒क्ल॒स्य॑ पि॒ङ्गाक्ष॒स्य॑ मूर्धं जु॑होति। ए॒तद्वै वरु॑ण॒स्य रू॒पम्। रू॒पेणै॒व
वरु॑ण॒मव॑यजते॥५८॥

लो॒के मृ॒त्युर्जु॑होति॑ मूर्धं जु॑होति॑ द्वे च॑॥—————[१५]

वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः। तं दे॒वत॑या॒ व्य॑र्धयति। यत्प्रा॑जाप॒त्यं क॑रोति॑।
नमो॑ रा॒ज्ञे नमो॑ वरु॑णायेत्या॒ह। वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒
सम॑र्धयति। नमो॑ऽश्वा॒य नमः॑ प्र॒जाप॑तय॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा
अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। नमो॑ऽधि॒पतय॒ इत्या॑ह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवाव रुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिं
 मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं
 समानानां करोति। मां धेहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामा
 शास्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलंब्याय
 स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां
 लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्चवते। योऽश्वमेधेन यजते।
 आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो
 भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवाव रुन्धे। ब्रह्म वा अग्निः।
 क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्नो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवाव रुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ।
 त्रयो भवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति।
 अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति।
 दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। अग्नेर्मन्वे
 प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति सर्वत्वाय॥६२॥
 अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्नो भवति रुन्धे एकं च॥—————[१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं
 चरुम्। सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा
 देवताः। देवताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सौम्यो भवति। सोमो वा

ओषधीना॒ ५ राजा॑। याभ्य॑ ए॒वैनं॑ वि॒न्दति॑॥६३॥

ताभिरे॒वैनं॑ भिषज्यति। यत्सा॑वि॒त्रो भव॑ति। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैनं॑
भिषज्यति। ए॒ताभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिर्भिषज्यति। अ॒ग॒दो है॒व भ॑वति।
पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्या॑त्। पू॒षा वै श्लो॒ण्यस्य॑ भि॒ष्क।
स ए॒वैनं॑ भिषज्यति। अ॒श्लो॒णो है॒व भ॑वति॥६४॥

रौ॒द्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त। ए॒तद्दे॒व॒त्यो
वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या भिषज्यति। अ॒ग॒दो है॒व भ॑वति।
वै॒श्वान॒रं द्वा॑द॒शक॑पालं निर्व॑पेन्मृ॒गाख॑रे यदि॑ नाऽऽग॒च्छेत्॥ इ॒यं
वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैनं॑म॒र्चिभ्या॑ परि॒रोध॑मानंयति। आ॒है॒व
सु॒त्यम॑हर्गच्छति। यद्यधी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नये॑ऽहो॒मुचे॑ऽष्टा॒क॑पालः। सौ॒र्यं प॑यः। वा॒य॒व्यं आ॒ज्य॑भागः।
यज॑मानो वा अ॒श्वः। अ॒हंसा॒ वा ए॒ष गृ॑हीतः। यस्या॒श्वो मे॑धा॒य
प्रोक्षि॑तोऽध्येति। यद॒हो॒मुचे॑ निर्व॑पति। अ॒हंस॑ ए॒व तेन॑ मुच्यते।
यज॑मानो वा अ॒श्वः। रे॒तसा॒ वा ए॒ष व्य॑ध्यते॥६६॥

यस्या॒श्वो मे॑धा॒य प्रोक्षि॑तोऽध्येति। सौ॒र्यं रे॒तः। यत्सौ॒र्यं प॑यो
भव॑ति। रे॒तसै॒वैनं॑ स॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा अ॒श्वः। गर्भै॒र्वा
ए॒ष व्य॑ध्यते। यस्या॒श्वो मे॑धा॒य प्रोक्षि॑तोऽध्येति। वा॒य॒व्या गर्भाः॑।
यद्वा॒य॒व्यं आ॒ज्य॑भागो भव॑ति। गर्भै॒रे॒वैनं॑ स॒ सम॑र्धयति। अथो

यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते। इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥
विन्दत्यश्लोणो ह्येव भवत्यधीयादध्यते गर्भैरेवैनं स समर्धयति द्वे च॥[१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मौदनान्धसंस्थिते निर्वपेत्। द्वादशभिर्वेष्टि-
भिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक एनं यज्ञः स्यात्।
पापीयास्तु स्यात्। आप्तानि वा एतस्य छन्दांसि। य ईजानः।
तानि क एतावदाशु पुनः प्रयुञ्जीतेति। सर्वा वै संस्थिते यज्ञे
वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। क्रूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता।
सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मौदनान्धसंस्थिते
निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा ओदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक एनं
यज्ञो भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश भवन्ति। द्वादशमासाः
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥६९॥
आप्यते संवत्सर एकं च॥[१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन
यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु भवति।
यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः। सर्वं ह
वै तत्रोर्जस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै पयस्वान्नामं
यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै

विधृतो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितं भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी नाम यज्ञः। आ ह वै तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नाम यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नाम यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नाम यज्ञः। कल्पन्ते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥७२॥

पयस्वान्नाम यज्ञः प्रतिष्ठितं भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्पयस्वान् विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादश॥)॥ [१९]

तार्प्येणाश्वं संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवेनं समर्धयन्ति। यामेन साम्नां प्रस्तोताऽनूपतिष्ठते। यमलोकमेवेनं गमयति। तार्प्यं च कृत्यधीवासे चाश्वं संज्ञपयन्ति। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैव पशूनव रुन्धे। हिरण्यकशिपु भवति। तेजसोऽवरुद्धौ॥७३॥

रुक्मो भवति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै। अश्वो भवति।
प्रजापतेराप्त्यै। अस्य वै लोकस्य रूपं तार्प्यम्। अन्तरिक्षस्य
कृत्यधीवासः। दिवो हिरण्यकशिपु। आदित्यस्य रुक्मः।
प्रजापतेरश्वः। इममेव लोकं तार्प्येणाऽऽप्नोति॥७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवः हिरण्यकशिपुना।
आदित्यः रुक्मेण। अश्वेनैव मेध्यैः प्रजापतेः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेव
वेद॥७५॥

अवरुध्या आप्रोत्यष्टौ च॥ [२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस
आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वः श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्।
तेऽब्रुवन्। यन्नो नैष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वः
सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरा-
लब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम॥७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजांश्चसम-
जयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त।
तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्।
सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिमुपवर्पति।
योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवाव रुन्धे। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्य उत्तरवेदिं चिनोति। तार्वर्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवाव रुन्धे। अथो अर्काश्वमेधयोरेव प्रति तिष्ठति॥७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥—————[२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽलभन्त। तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा एतद्देवानामहः। यथ्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः। यथ्सद्यो मेधोऽभवत्॥७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुं भवति। य एवं वेद। यद्वै तत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समेनं देवास्तेजसे ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽलभन्त। यज्ञमेवा। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त। तेऽमृतत्वमगच्छन्।

योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मरमेव गच्छति।
एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं बहुरूपमालभते।
सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव
तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥८२॥

मेधोऽभ्वद्यजत एति वेद॥_____ [२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं
लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी। यत्सायं
प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। एतदनुकृति
ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं जुह्वति। यो वा
अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति।
दृशपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यद्दृशपूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे
जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे
जुह्वति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव
मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः। स
आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति। अश्वस्यैव
मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा।

अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥ [२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशिभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्रूरुध्वा प्रजापतिः
प्रेणाऽनु प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यज्ञक्रतुभिरपश्रुब्राह्मणौ
सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्ताऽर्ष्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी
त्रयोविंशतिः॥ २३॥

प्रजापतिरस्मिल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यः सर्वं ह
वै तत्र पर्यः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

This PDF was downloaded from <http://stotrasamhita.github.io>.

GitHub: <http://stotrasamhita.github.io> | <http://github.com/stotrasamhita>

Credits: <http://stotrasamhita.github.io/about/>
